

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ПРИРОДНО-МАТЕМАТИЧКИ ФАКУЛТЕТ
ДЕПАРТМАН ЗА ГЕОГРАФИЈУ,
ТУРИЗАМ И ХОТЕЛИЈЕРСТВО

Мр Весна Реџић

ВАЛОРИЗАЦИЈА ТУРИСТИЧКИХ ПОТЕНЦИЈАЛА НАЦИОНАЛНОГ ПАРКА
„ШАР-ПЛАНИНА“ И ЊЕГОВА ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА У РЕГИОНАЛНИ
РАЗВОЈ СИРИНИЋКЕ ЖУПЕ

-Докторска дисертација-

Нови Сад, 2012.

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	
I УВОД.....	1
1. ДЕФИНИСАЊЕ ПРЕДМЕТА ИСТРАЖИВАЊА	1
2. ЗАДАТАК И ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА.....	2
3. ХИПОТЕЗЕ ИСТРАЖИВАЊА.....	3
4. ОЦЕНА ДОСАДАШЊИХ ИСТРАЖИВАЊА.....	4
5. НАУЧНЕ МЕТОДЕ.....	6
6. СТРУКТУРА ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ	8
7. НАУЧНИ ДОПРИНОС	10
II НАЦИОНАЛНИ ПАРКОВИ КАО МОГУЋНОСТ ОДРЖИВОГ ТУРИЗМА.....	11
1. МЕЂУНАРОДНИ ПРАВНИ ОКВИР УПРАВЉАЊА ЗАШТИЋЕНИМ ПОДРУЧЈИМА.....	12
1.1. ЕКОЛОГИЈА – ОСНОВ УПРАВЉАЊА ЗАШТИЋЕНИМ ПОДРУЧЈИМА	12
1.1.1. Еколошка криза.....	15
1.2. МЕЂУНАРОДНА ЗАШТИТА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ.....	16
1.2.1. Еколошка политика.....	17
1.2.1.1. Делатност еколошке политике.....	17
1.2.1.2. Циљ еколошке политике	18
1.2.1.3. Механизми и средства еколошке политике	18
1.2.1.4. Субјекти еколошке политике	18
1.3. ЗАШТИЋЕНО ПРИРОДНО ДОБРО	21
1.3.1. Дефинисање заштићеног подручја	22
1.3.2. IUCN категоризација заштићених подручја	25
2. ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ ЗАШТИТЕ ПРИРОДЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ	28
2.1. РАЗВОЈ ЕКОЛОШКЕ МИСЛИ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ.....	28
2.2. ПРАВНИ АСПЕКТИ ЗАШТИТЕ ПРИРОДЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ.....	28
2.2.1. Правно усклађивање са законодавством Европске Уније	32
2.3. САВРЕМЕНИ ПРОБЛЕМИ ЗАШТИТЕ ПРИРОДЕ.....	33
2.3.1. Фактори угрожавања природе у Републици Србији.....	33
2.3.2. Могућности очувања и унапређења заштите природе у Републици Србији.....	37
2.4. ЗАШТИЋЕНА ПРИРОДНА ДОБРА НА ТЕРИТОРИЈИ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ.....	39
2.4.1. Категорије заштићених природних добара у Републици Србији	40
2.4.2. Систем заштићених подручја у Републици Србији.....	41
3. КАТЕГОРИЈА „НАЦИОНАЛНИ ПАРК“.....	45
3.1. ДЕФИНИЦИЈА НАЦИОНАЛНОГ ПАРКА	45
3.2. ТИПОВИ НАЦИОНАЛНИХ ПАРКОВА	48
3.2.1. Амерички тип националног парка	49
3.2.2. Европски тип националног парка.....	50
3.2.3. Комбиновани тип националног парка	51
3.3. НАЦИОНАЛНИ ПАРКОВИ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ	52
4. ОДРЖИВИ ТУРИЗАМ У НАЦИОНАЛНИМ ПАРКОВИМА	54
4.1. КОНЦЕПТ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА	55
4.1.1. Еколошки отисак	57

4.2.	ТУРИЗАМ У НАЦИОНАЛНИМ ПАРКОВИМА	59
4.2.1.	Екотуризам	61
4.2.2.	Актуелно стање туризма у националним парковима	64
5.	ПРЕТЊЕ И МОГУЋНОСТИ РАЗВОЈА ТУРИЗМА У НАЦИОНАЛНИМ ПАРКОВИМА.....	66
5.1.	ПРЕТЊЕ РАЗВОЈУ ТУРИЗМА У НАЦИОНАЛНИМ ПАРКОВИМА.....	66
5.2.	МОГУЋНОСТИ РАЗВОЈА ТУРИЗМА У НАЦИОНАЛНИМ ПАРКОВИМА.....	68
III	СТАЊЕ РАЗВОЈА ТУРИЗМА У СИРИНИЋКОЈ ЖУПИ.....	70
1.	ПОЛОЖАЈ СИРИНИЋКЕ ЖУПЕ	72
2.	РЕСУРСИ БИТНИ ЗА ФОРМИРАЊЕ ТУРИСТИЧКИХ ПРОИЗВОДА У СИРИНИЋКОЈ ЖУПИ	73
2.1.	ПРИРОДНИ РЕСУРСИ.....	74
2.1.1.	Геолошка грађа Сиринићке жупе	74
2.1.2.	Рељеф Сиринићке жупе	76
2.1.2.1.	Флувијални рељеф.....	77
2.1.2.2.	Крашки рељеф.....	78
2.1.2.3.	Падински рељеф	79
2.1.2.4.	Периглацијални рељеф.....	80
2.1.2.5.	Глацијални рељеф.....	80
2.1.2.6.	Лимнички рељеф.....	81
2.1.2.7.	Слив Јажиначке реке.....	81
2.1.3.	Клима Сиринићке жупе	82
2.1.3.1.	Инсолација.....	83
2.1.3.2.	Температурни режим.....	83
2.1.3.3.	Облачност.....	84
2.1.3.4.	Падавине.....	84
2.1.3.5.	Кретање ваздушних маса.....	85
2.1.3.6.	Климатске зоне у Сиринићкој жупи.....	86
2.1.4.	Хидрографија Сиринићке жупе	87
2.1.4.1.	Подземне воде.....	87
2.1.4.2.	Водени токови	88
2.1.4.3.	Језера Сиринићке жупе	89
2.1.5.	Биљни свет Сиринићке жупе.....	91
2.1.6.	Животињски свет Сиринићке жупе	92
2.2.	АНТРОПОГЕНИ РЕСУРСИ.....	93
2.2.1.	Становништво Сиринићке жупе	94
2.2.2.	Насеља	97
2.2.3.	Споменичко наслеђе.....	99
2.2.4.	Домаћа радиност и занатство	99
2.2.5.	Нематеријално наслеђе	100
2.2.6.	Еколошка пољопривреда	101
2.3.	ЕКОНОМСКИ РЕСУРСИ.....	104
2.3.1.	Људски ресурси	104
2.3.2.	Угоститељски капацитети	107
3.	КАРАКТЕРИСТИКЕ ТУРИСТИЧКЕ ТРАЖЊЕ	111
3.1.	ТУРИСТИЧКА ТРАЖЊА У СИРИНИЋКОЈ ЖУПИ ДО 1999. ГОДИНЕ	112
3.2.	ТУРИСТИЧКА ТРАЖЊА У СИРИНИЋКОЈ ЖУПИ ОД 1999. ГОДИНЕ	113
4.	ЖИВОТНИ ЦИКЛУС ТУРИЗМА У СИРИНИЋКОЈ ЖУПИ.....	115

I V	ТУРИСТИЧКИ ПОТЕНЦИЈАЛИ НАЦИОНАЛНОГ ПАРКА „ШАР-ПЛАНИНА“	118
1.	ЕМПИРИЈСКО ИСТРАЖИВАЊЕ ТУРИСТИЧКИХ ПОТЕНЦИЈАЛА НАЦИОНАЛНОГ ПАРКА „ШАР-ПЛАНИНА“	119
1.1.	ОБЈЕКАТ ИСТРАЖИВАЊА.....	119
1.2.	МЕТОДОЛОГИЈА НАУЧНОГ ИСТРАЖИВАЊА	120
1.2.1.	Мотиви долазака туриста	123
1.3.	ОБРАЗЛОЖЕЊЕ ХИПОТЕЗА ИСТРАЖИВАЊА	126
1.4.	РЕЗУЛТАТИ ЕМПИРИЈСКОГ ИСТРАЖИВАЊА ПРЕМА ДЕФИНИСАНИМ ХИПОТЕЗАМА	126
2.	СТАТУС И РЕЖИМ ЗАШТИТЕ.....	128
2.1.	ЈАВНО ПРЕДУЗЕЊЕ „НАЦИОНАЛНИ ПАРК ШАР ПЛАНИНА“	128
2.2.	НАДЛЕЖНОСТИ, ОБАВЕЗЕ И ОВЛАШЋЕЊА ЈП „НАЦИОНАЛНИ ПАРК ШАР ПЛАНИНА“	134
2.3.	МЕРЕ ЗАШТИТЕ И РАЗВОЈА НАЦИОНАЛНОГ ПАРКА „ШАР-ПЛАНИНА“	136
2.4.	ГРАНИЦЕ И РЕЖИМ ЗАШТИТЕ У НАЦИОНАЛНОМ ПАРКУ.....	140
2.5.	РЕЖИМ ЗАШТИТЕ НАЦИОНАЛНОГ ПАРКА „ШАР-ПЛАНИНА“	142
2.5.1.	Режим заштите I степена	142
2.5.2.	Режим заштите II степена	144
2.5.3.	Режим заштите III степена	146
2.6.	СТАЊЕ БИОДИВЕРЗИТЕТА	148
2.6.1.	Фактори угрожавања биодиверзитета	149
2.6.2.	Публикације о стању диверзитета	150
3.	ТУРИСТИЧКА ВАЛОРИЗАЦИЈА У ФУНКЦИЈИ РАЗВОЈА ТУРИЗМА У НАЦИОНАЛНОМ ПАРКУ „ШАР-ПЛАНИНА“	152
3.1.	ТУРИСТИЧКО-ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ	152
3.1.1.	Положај националног парка „Шар-планина“ према градским насељима.....	153
3.1.2.	Положај националног парка „Шар-планина“ према важнијим саобраћајним правцима	154
3.1.3.	Положај националног парка „Шар-планина“ према важнијим туристичким мотивима	155
3.2.	ГЕОНАСЛЕЂЕ НАЦИОНАЛНОГ ПАРКА „ШАР-ПЛАНИНА“	157
3.2.1.	Геолошке карактеристике	157
3.2.2.	Рељефни облици	158
3.2.3.	Вредновање геолошких и геоморфолошких вредности националног парка.....	159
3.3.	КЛИМАТСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ	163
3.3.1.	Вредновање климатских карактеристика	164
3.4.	ХИДРОЛОГИЈА	167
3.4.1.	Извори и врела националног парка „Шар-планина“.....	168
3.4.2.	Реке националног парка „Шар-планина“.....	169
3.4.3.	Језера националног парка „Шар-планина“.....	169
3.4.4.	Вредновање хидролошких карактеристика	170
3.4.5.	Очување хидрографских ресурса	172
3.5.	БИЉНИ СВЕТ	174
3.5.1.	Очување вегетацијских комплекса националног парка „Шар-планина“.....	178
3.5.1.1.	Очување шумских комплекса.....	178
3.5.1.2.	Очување зељасте вегетације	180

	3.5.1.3. Очување лековитог биља	181
	3.5.2. Вредновање биљног света	182
	3.5.2.1. Вредновање шумског комплекса.....	182
	3.5.2.2. Вредновање лековитог биља.....	183
3.6.	ЖИВОТИЊСКИ СВЕТ	186
	3.6.1. Очување животињског света националног парка	189
	3.6.2. Вредновање животињског света	190
3.7.	АНТРОПОГЕНЕ ВРЕДНОСТИ	194
3.8.	ТУРИСТИЧКО УРЕЂЕЊЕ ПРОСТОРА	199
	3.8.1. Смештајни капацитети	200
	3.8.2. Спортско-рекреативна понуда у зимском туризму	202
	3.8.2.1. Систем вертикалног транспорта	205
	3.8.3. Спортско-рекреативна понуда у летњем туризму	208
	3.8.4. Вредновање туристичког центра „Брезовица“	209
	3.8.5. Туристичко уређење у развојним документима	215
3.9.	ТУРИСТИЧКА ВАЛОРИЗАЦИЈА ПРИРОДНИХ РЕСУРСА НАЦИОНАЛНОГ ПАРКА „ШАР-ПЛАНИНА“	219
4.	АНАЛИЗА КОНКУРЕНЦИЈЕ	226
4.1.	АНАЛИЗА КОНКУРЕНЦИЈЕ НАЦИОНАЛНОГ ПАРКА „ШАР-ПЛАНИНА“.....	226
	4.1.1. Студија случаја: Национални парк „Биоградска Гора“	227
	4.1.2. Студија случаја: Национални парк „Копаоник“	228
	4.1.3. Кључни налази анализе конкурената.....	229
4.2.	BENCHMARKING	233
	4.2.1. Студија случаја: Национални парк „Доломити“	233
5.	УПРАВЉАЊЕ У НАЦИОНАЛНОМ ПАРКУ „ШАР-ПЛАНИНА“	237
5.1.	SWOT- АНАЛИЗА НАЦИОНАЛНОГ ПАРКА „ШАР-ПЛАНИНА“.....	241
	5.1.1. Облици туризма	243
	5.1.2. Туристички производи	245
	5.1.3. Профил пожељног туристе у националном парку „Шар-планина“	246
5.2.	МОДЕЛ УПРАВЉАЊА НАЦИОНАЛНИМ ПАРКОМ „ШАР-ПЛАНИНА“.....	248

V ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА НАЦИОНАЛНОГ ПАРКА „ШАР- ПЛАНИНА“ У РЕГИОНАЛНИ РАЗВОЈ СИРИНИЋКЕ ЖУПЕ..... 250

1.	ЕКОНОМСКО СТАЊЕ И УСЛОВИ РАЗВОЈА ТУРИЗМА У СИРИНИЋКОЈ ЖУПИ	251
2.	ИЗАЗОВИ У РЕГИОНАЛНОМ РАЗВОЈУ	254
	2.1. ПОЛИТИЧКО ОКРУЖЕЊЕ.....	254
	2.2. СОЦИО-КУЛТУРНО ОКРУЖЕЊЕ.....	255
	2.3. ТЕХНОЛОШКО ОКРУЖЕЊЕ.....	255
	2.4. КОНКУРЕНЦИЈА.....	257
	2.5. ПЕСТ АНАЛИЗА	257
3.	СТРАТЕШКА ВИЗИЈА, МИСИЈА И ЦИЉЕВИ	259
	3.1. ВИЗИЈА	260
	3.2. МИСИЈА	262
	3.3. ЦИЉЕВИ	263
	3.4. СТРАТЕГИЈА	365
4.	ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА СТРАТЕГИЈЕ	269
4.1.	СУБЈЕКТИ ИМПЛЕМЕНТАЦИЈЕ СТРАТЕГИЈЕ.....	269

4.2.	УПРАВЉАЧКО ТЕЛО.....	271
4.3.	ФИНАНСИРАЊЕ ИМПЛЕМЕНТАЦИЈЕ СТРАТЕГИЈЕ.....	271
4.4.	РЕВИЗИЈА И МОНИТОРИНГ.....	272
4.5.	ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА СТРАТЕГИЈЕ У ЈАВНОМ ПРЕДУЗЕЋУ „НАЦИОНАЛНИ ПАРК ШАР ПЛАНИНА“.....	272
4.6.	ПРЕПОРУКЕ ЗА ИМПЛЕМЕНТАЦИЈУ СТРАТЕГИЈЕ.....	273
4.6.1.	Планови и програми националног парка	274
4.6.2.	Приоритетни пројекти у развоју туризма у Сиринићкој жупи	274
4.6.3.	Препоруке за имплементацију стратегије у националном парку „Шар-планина“	278
VI	ЗАКЉУЧАК.....	283
VII	ЛИТЕРАТУРА.....	288
VIII	ПРИЛОЗИ.....	300

ПРЕДГОВОР

Предочена докторска дисертација обрађује развојне могућности туризма националног парка „Шар-планина“ у турбулентној стварности. Писана је у време локалне политичке и економске нестабилности, с једне стране, и глобализације, нових технологија, еколошке кризе, с друге стране. Полазећи од универзалних полазишта и аргумената, у складу са могућностима, на професионални начин настојало себалансирати између опречних институционалних мишљења и стајалишта о даљем развоју националног парка „Шар-планина“, као и самог региона.

Данас и у скорој будућности, стратешко управљање овим простором биће усмерено на излазак на тржиште. У том правцу, прилагођавајући се свим врстама промена и притисцима, управљање националним парком „Шар-планина“ применом адекватних модела, техника и алата у реалној ситуацији са практично проводљивим моделом развоја туризма, оствариће одрживо пословање националног парка, као туристичког актера. Остваривање концепције одрживог развоја туризма у националном парку „Шар-планина“ подразумева усклађен економски, социјални и културни развој локалне заједнице. У тако конципираном туризму, приоритетни значај имаће они облици туризма, који ће допринети очувању постојећих природних и антропогених ресурса, без њиховог деградирања и исцрпљивања.

Рад је израстао на темељу систематизације досадашњих сазнања и истраживања из светске и домаће литературе, и на бази властитих знања стечених интерним истраживањем у изради задатог научно-истраживачког рада. У писању рада наилазило се на потешкоће, првенствено услед не постојања учинковитог и транспарентног туристичког информационог система на нивоу Сиринићке жупе. У жељи да рад буде што занимљивији стручној и широј јавности наводе се примери решења у елементима управљања националним парковима у окружењу.

Ова докторска дисертација резултат је охрабљивања и помоћи многих људи, којима се овом приликом захваљујем. С посебним задовољством, захваљујем се ментору проф др Јасмини Ђорђевић на свом времену које је одвојила за мене и која је својим драгоценим саветима и стручним знањем пружила велику помоћ у писању овог рада. Одговорност за све написано на следећим страницама, ипак сноси само аутор.

Такође, захваљујем члановима Комисије: др Јовану Плавши, др Слободану Марковићу и др Дејану Ђорђевићу на стручном поступку вођења и одбране докторске дисертације. Захваљујем управи националног парка „Шар-планина“, локалним установама и угоститељским објектима, Катарини Салкановић која је спровела анкетно истраживање у области Val di Fassa, као и појединцима који су прихватили анкету у Италији и у Сиринићкој жупи. Посебну захвалност желим да упутим својим родитељима на њиховој подршци и разумевању. Коначно, рад посвећујем својој породици од којих сам добила драгоцену подршку и разумевање.

Мр Весна Рецић

I УВОД

Као јединствени савремени феномен, туризам у свим земљама представља значајан извор прихода, запошљава велики број људи различитих профила и позитивно утиче и подстиче развој свих привредних грана.

Последњих деценија, са квантитативним порастом туризма, дошло је и до квалитативних промена: савремени туризам оријентише се са концепта масовности на селективне, односно на одрживе облике и врсте туризма, који појединцу нуде разноврсне туристичке производе. У новим околностима, туризам у националним парковима кроз едукацију о заштити и унапређењу животне средине доприноси расту еколошке свести, очувању ресурса и унапређењу локалне заједнице. Такође, нови ставови, тенденције и оријентације светског туризма омогућили су националним парковима и осталим категоријама заштићених области да се активније укључе у туристичке токове.

1. ДЕФИНИСАЊЕ ПРЕДМЕТА ИСТРАЖИВАЊА

Предмет истраживања рада „Валоризација туристичких потенцијала националног парка „Шар-планина“ и његова имплементација у регионални развој Сиринићке жупе“ је комплексна оцена природних и антропогених вредности од значаја за развој туризма на простору националног парка „Шар-планина“ и могућности његове имплементације у регионални развој.

Шар-планина је препознатљива по изузетним и разноврсним природним и специфичним антропогеним вредностима, но степен валоризације туристичких вредности је испод могућности, нарочито на територији Сиринићке жупе. Туризам у Сиринићкој жупи је имао више фаза развоја, одређених укупним друштвено-економским развојем.

У раду су приказане и анализиране природне и антропогене вредности националног парка „Шар-планина“, кроз мултидисциплинарни приступ концептом инвентаризације и класификације вредности. Поред ресурсне основе, у раду је указано на битне чиниоце који детерминишу развој туризма у националном парку „Шар-планина“ и који омогућавају да се постојећи потенцијали укључе у туристичко тржиште. На основу анализе конкуренције и Benchmarking анализе, анализе повољности и неповољности, односно предности и недостатака (SWOT анализа) туризма, и ПЕСТ анализе, у раду се утврдило на ком нивоу развоја је туризам у националном парку „Шар-планина“. Указивањем на актуелно стање, омогућило се пружање смерница за усклађивање туристичког развоја националног парка са еколошким, економским и социо-културним особеностима Сиринићке жупе и дефинисање стратегије. На основу анализе проблема са којим се суочава овај национални парк у развоју туризма, дале су се препоруке које се односе на имплементацију могућих мера које ће омогућити одрживи развој националног парка.

2. ЗАДАТАК И ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА

Национални парк „Шар-планина“ располаже са атрактивним природним и културолошким простором, и као такав представља економски потенцијал и природни ресурс од посебног значаја, чиме се намеће комплексно изучавање националног парка у домену туристичког развоја.

Туристима је Шар-планина била доступна са југоисточне, македонске стране, све до активирања туристичког комплекса „Брезовица“ седамдесетих година двадесетог века. До тог периода, скромна домаћа истраживања о Шар-планини на територији Републике Србије била су из области географије и етнологије.

Интензивирање развоја туризма осамдесетих и деведесетих година 20. века и проглашавање националног парка „Шар-планина“ 1986. године, утицало је на веће интересовање научника из области биологије, географије, етнологије, туризмологије, екологије и шумарства за ово подручје. Након ратних сукоба 1999. године интересовање домаће теорије за шарпланинско подручје Сиринићке жупе и национални парк је пре свега из домена шумарства, потом географије, док је с аспекта савременог и перспективног туризма минимално.

Велики утицај туризма, који може да ублажи постојеће сиромаштво, захтева да даљи развој туризма буде вођен кроз одговарајуће истраживање и одговорно управљање засновано на принципима одрживог развоја. Како проблематика није довољно истражена, намера је била да се у овој докторској дисертацији са освртом на прошло стање истражи и анализира садашње стање и укаже на перспективне могућности, као и могуће правце развоја туризма у Сиринићкој жупи.

Задатак рада се односио на оцену ресурсне основе националног парка и њихово усклађивање са туризмом, сходно карактеру заштите националног парка „Шар-планина“.

Обзиром на природне потенцијале и досадашњи ниво развијености, резултати које туризам у националном парку „Шар-планина“ остварује су веома слаби. Туризам у националном парку „Шар-планина“ налази се у неповољној фази развоја, услед утицаја сплета фактора објективне и субјективне природе.

Општи циљ истраживања је био да се кроз сагледавање природних и антропогених вредности истражи и критички оцени постојеће стање туризма као делатности и укаже како туризам функционише у амбијенту који није погодан за развој туризма, као и да допринесе и подстакне одређеним смерницама конкретне радње у будућем одрживом развоју туризма. У оквиру општег циља, могу се издвојити следећи подциљеви:

- истраживање туристичких потенцијала и профила националног парка „Шар-планина“ као дестинације,
- утврђивање могућности развоја националног парка „Шар-планина“,
- утврђивање одрживости у погледу заштите животне средине,

- анализа и процена туристичког развоја и утврђивање узрока неразвијености,
- утврђивање колико су природни ресурси националног парка у стању квантитативно и квалитативно задовољити туристичку тражњу,
- да се утврде ставови (скуп мотивационих, рецептивних и спознајних процеса) туриста, запослених у туристичким објектима и домицилног становништва о вредностима ресурса националног парка и о стању туризма на простору националног парка, као и да се на основу прикупљених информација из анкетног истраживања утврде ниво очекивања од будућег туристичког развоја и производи који би били најатрактивнији туристима,
- истраживање могућности реконструкције, унапређења и модернизације у складу са савременим трендовима и законитостима,
- предлагање стратешког оквира за будући развој националног парка „Шар-планина“ и његове имплементације у регионални развој Сиринићке жупе,
- указивање на потребне инвестиције у Сиринићкој жупи,
- утврђивање теоријско утемељеног и практично спроводљивог модела развоја туризма Сиринићке жупе.

Истраживање је потврдило да национални парк „Шар-планина“ има велике туристичке потенцијале за развој туризма и да постојећа туристичко-ресурсна основа представља солидну основу даљег развоја, као и да ће брзина развоја зависити од политичке стабилности, привредне развијености, стања инфраструктуре, расељавања становништва, и других фактора који утичу на застој у развоју.

3. ХИПОТЕЗЕ ИСТРАЖИВАЊА

Истраживање у докторској дисертацији полази од опште хипотезе да научно утемељен, одрживи туризам у националном парку „Шар-планина“ може битно да допринесе укупном привредном развоју и квалитету живота домицилног становништва. Настојећи утврдити стварне могућности одрживог развоја, основна хипотеза поткрепљена је следећим хипотезама:

- природне и антропогене вредности представљају највећи привредни потенцијал Сиринићке жупе,
- туризам није развојна одредница Сиринићке жупе због политичких и економских околности,

- национални парк „Шар-панина“ врло брзо може да се уклопи у принципе екотуризма,
- адекватним маркетиншким инструментима национални парк „Шар-планина“ може постати препознатљив на регионалном туристичком тржишту,
- на основу анализе спроведене анкете и ставова туриста, запослених у туристичким објектима и мештана, може се креирати оптимални модел управљања националним парком,
- иновативни туристички производ може осигурати препознатљивост и конкурентност националном парку „Шар-планина“,
- партнерски однос локалне заједнице и свих сегмената укључених у туризам може довести до бољег искоришћавања потенцијала.

Доказивање хипотеза се темељи на анализи ресурсне основе, постојећег стања, кључних предности и недостатака, претњи и могућности развоја туризма у националном парку „Шар-планина“ и осталих релевантних чињеница и доступних информација.

4. ОЦЕНА ДОСАДАШЊИХ ИСТРАЖИВАЊА

У свету се појављује све већи број научних радова, публикација, конференција, скупова и саветовања који се баве питањима заштићених природних добара и екотуризмом, док се истраживања туристичких потенцијала националних паркова у циљу валоризације у домаћој литератури убраја у савремене научне проблеме.

Бројна истраживања еколошке проблематике указују да је интензиван интерес за проблематику на овом пољу у свету, а нарочито у Европској унији. Свеprisутнији су часописи који објављују научне радове посвећене савременим еколошким проблемима и могућностима њиховог решавања, док владе развијених земаља улажу значајна финансијска средства у истраживања и активности које се спроводе у сврху еколошке едукације становништва и очувања природног оквира живота. У том контексту својом активношћу издвајају се IUCN и EUROPARC.

На територији Републике Србије проблематика биодиверзитета и природе заступљена је у педагошко-наставним и научно-истраживачким активностима. У том својству, у најзначајније научно-истраживачке центре убрајају се Биолошки факултет Универзитета у Београду, Географски факултет Универзитета у Београду, Природно-математички факултет Универзитета у Новом Саду, Природно-математички факултет Универзитета у Нишу, Природно-математички факултет Универзитета у Крагујевцу, Природно-математички факултет у Универзитета у Приштини измештен у Косовску Митровицу, Пољопривредни факултет Универзитета у Београду, Пољопривредни факултет Универзитета у Новом Саду, Шумарски факултет Универзитета у Београду, Институт за

биолошка истраживања Синиша Станковић, Институт за проучавање лековитог биља Др. Јосиф Панчић, ...

У Републици Србији истраживању односа туризма и животне средине придаје се све већа пажња, нарочито од деведесетих година двадесетог века. Фонд еколошке литературе сваким даном је све богатији, но оно што недостаје је емпиријско истраживање на овом пољу.

У литератури је широко заступљен став да је туризам значајна компонента одрживог развоја и ревитализације планинског дела Републике Србије. Насупрот томе, туризам у националним парковима, као репрезентима планинског природног богатства у Републици Србији стихијски се развијао све до уназад две деценије. У теорији су присутни различити предлози како развијати туризам у националним парковима, при чему се својим значајем издвајају просторни планови (донети су за националне паркове „Копаоник“, „Тару“, „Фрушка гора“), као мултидисциплинарни комплексни документи и пословни или мастер планови, као секторски развојни документи за туристичке регије и дестинације (за сада су објављени Мастер план за Копаоник и Мастер план за Тару). Мултидисциплинарно вредновање простора у просторним и мастер плановима омогућава ефикасно управљање у националним парковима, које се за сада само делимично спроводи у пракси.

Шар-планина се у литератури сматра за један од најлепших и најатрактивнијих планинских масива Балкана. Шар-планина се у античким списима помиње као Scardos Oros, Scordi Montis и Scordus. У литератури се све до 1560. године задржава тај назив, када га потискује Monte Argentaro, ондашње име Копаоника, које су италијански картографи, под утицајем хуманизма проширили на Шар-планину. Под садашњим именом планина се први пут помиње у једном светогорском запису из 1540. године, док се у научној литератури, од 1840. године појављују и српски и турски називи: Шар, Шара-планина, Schardagh, Ćardagh, Scharta, Šarsilsilesi (Кривокапић, Д., 1969). Већина аутора сматра да назив Шар-планине потиче од шаренила планинске панораме- шарена планина (због снежних џепова који остају током целог лета). „Сиринићки жупљани сматрају да права Шар-планина почиње тек од Кобилице и пружа се до Кораба и Врутока, а цео североисточни део, чак до Качаника они зову Љуботен“ (Кривокапић, Д., 1969, 14).

Геоморфолошке, микроклиматске, хидрографске и биоеографске специфичности створиле су изузетно повољне услове за развој спортско-рекреативног туризма, али положај, традиција, понуда и капацитети утицали су да промет туриста и број остварених ноћења буде минималан и занемарљив у односу на планине, попут Златара, Таре и Копаоника, које у смислу туристичких вредности заостају за Шар-планином (Станковић, С., 2002). То се нарочито односи на национални парк „Шар-планина“ који се убраја у најбогатија фаунистичка подручја Европе.

Бавећи се екологијом биљака, значајне научне чланке о националном парку „Шар-планина“ објавила је проф др Лидија Амиџић (добитник „Маслинове гране“, највећег еколошког признања које се додељује у Републици Србији за очување, заштиту и унапређење животне средине за 2009. годину) у радовима: „Заштићена природна добра Србије“, „Национални паркови Србије“, „Прилог познавању вегетације Шар-планине“, „High-mountain Vegetation of the cirques in Suvj and Durlev Creek Basins on the Šar-planina Mt. Nothem Slopes“, „The Nature Reservation in the „Šar-planina“ National Park as a model of Floristic Diversity Conservation“, „The Shara mountain natural resources conservation“.

Савременим проучавањем геоморфологије Шар-планине и вредностима националног парка „Шар-планине“ бави се Белиј Срђан презентованим у радовима: „Геонаслеђе националног парка „Шар-планина“, „Објекти геонаслеђа периглацијалне средине Шарпланине“, „Савремени периглацијални процеси и облици рељефа северозападне Шар-планине“, „Клизећи блокови на северним падинама Рудоке и Враце“, „Савремени геоморфолошки процеси у криосфери североисточне Шар-планине“.

Истраживање на задату тему карактерише одсуство савременог мултидисциплинарног истраживачког приступа из сектора туризма на нивоу Сиринићке жупе и самог националног парка. Једини мултидисциплинарни научно-истраживачки рад на нивоу Сиринићке жупе, у оквиру кога је и третирана тематика туризма јесте Пројекат „Општина Штрпце - комплексна научна студија о природним, демографским, друштвено-економским, просторним и културним основама развоја“, реализован од стране Географског института „Јован Цвијић“ Српске академије наука и уметности деведесетих година 20. века. Целокупан научни материјал из тридесетак научних области и дисциплина систематизован је у четири целине, у виду посебних издања: „Одлике природне средине“, „Демографски развој и особености социјалног простора“, „Друштвено-економски развој, организација и коришћење простора“ и „Антропогеографско-етнолошке карактеристике и градитељско наслеђе“ (која није до сада објављена).

У току прикупљања грађе највећа отежавајућа околност била је прикупљање савремених података, који су били неопходни у анализи демографских, социо-економских карактеристика и ресурсне основе на нивоу посматране географске целине. Доступни подаци су застарели, непотпуни, и углавном противречни, услед изостанка вертикалне и хоризонталне сарадње постојећих институција.

5. НАУЧНЕ МЕТОДЕ

Предочена докторска дисертација је евалуација расположиве литературе, теренских опсервација и коришћења адекватних научних метода.

У оквиру ове докторске дисертације, у научном истраживању, формулисању и приказивању резултата истраживања примењен је већи број научних метода. Општи метод организовања истраживања заснива се на неексперименталном истраживању, са акцентом на теоријској анализи доступне литературе. Методе истраживања у овом раду одабране су у сагласности са дефинисаним циљевима и задацима истраживања и структуром рада.

У прикупљању и обради примарних и секундарних података и научне грађе примењене су следеће методе научног рада:

1. Опште (основне) научне методе: историјски метод, аналитички метод, синтетички метод, метод генерализације, метод моделовања и метод компарације.

2. Специфичне научне методе: математичко-статистичка метода, метода индикатора одрживог туризма, метода анкетног испитивања, Benchmarking анализа, SWOT анализа, PEST анализа и графичка метода.

Научно истраживање одвијало се у неколико фаза.

Прва фаза се односила на прикупљање секундарних извора и на истраживање на терену. Осим стручне литературе коришћени су: Закон о заштити природе, Закон о туризму, Стратегија развоја туризма Србије, Стратегија биолошке разноврсности Републике Србије за период од 2011. до 2018. године, Закон о јавним скијалиштима, Закон о заштити животне средине, Национални програм заштите животне средине, извештаји о угоститељском промету на територији Сиринићке жупе, Статистички годишњаци, Просторни план Општине Штрпце, Извештај о раду националног парка „Шар-планина“, Агенда 21, ...

Природа истраживања утицала је да су се у току истраживања на терену примениле анкетна метода и метод испитивања. Теренска истраживања су омогућила детаљну инвентаризацију, систематизацију и класификацију просторних елемената и туристичких потенцијала Сиринићке жупе, а обавила су се у националном парку „Шар-планина“, у туристичко-угоститељским објектима на Брезовици, Штрпцу и ски-центру, и у средњешколском образовном центру ЕТШ „Јован Цвијић“ у Штрпцу.

Обилажењем терена и обављањем интервјуа на локалитету настојало се утврдити постојеће стање. Како би се на научним основама донели закључци о стању и перспективама развоја туризма у Сиринићкој жупи користили су се подаци добијени анкетом, у коју је било укључено 1.200 испитаника случајног узорка укључених у туристичка кретања у Сиринићкој жупи од чега 600 туриста, 500 домиционалног становништва, и 50 запослених у туристичким објектима и националном парку и 50 ученика, и података добијених у разговору са менаџментом и запосленима у: мотелу „Љуботен“, мотелу „Рок“, мотелу „Бућан“, ресторану „Мала брвнара“, хотелу „Нарцис“, одмаралишту „Јуниор“ и националном парку „Шар-планина“.

На основу анализе стања природних ресурса, укупне инфраструктуре и кретања туристичког промета одређен је досадашњи развој туризма у Сиринићкој жупи. Анализом конкурената настојало се употпунити слика постојеће ситуације и указати на позитивну праксу и искуства која се могу применити и у националном парку „Шар-планина“. На тим основама уз употребу информација добијених на основу анкете дате су идеје, маркетиншке стратегије и акције за будућу туристичку организацију Сиринићке жупе.

На основу анкетног истраживања и формулара валоризације Светске туристичке организације (UNWTO), у раду је потврђена главна хипотеза да одрживи туризам у националном парку „Шар-планина“ може битно да допринесе укупном привредном развоју и квалитету живота домицилног становништва. Сprovedено истраживање упућује на следеће закључке:

- Дефинисани циљеви и постављене хипотезе су релевантни за садашње стање развоја туризма.

- Национални парк „Шар-планина“ поседује изузетно вредну флору, фауну, хидролошке, геолошке, геоморфолошке, климатске, културно-историјске знаменитости, гастрономију и фолклор који су атрактивни за туристе.
- Принципи заштите и развоја националног парка Шар-планина“ морају бити усклађени са принципима одрживог развоја, како би се развијале научно-истраживачке, културно-образовне и туристичке активности, очувале и унапредиле природне и антропогене вредности националног парка и спречиле активности које могу нарушити његова обележја.
- Одрживи развој туризма може унапредити привреду и конвертовати добра националног парка „Шар-планина“ у оквиру Сиринићке жупе која имају својства туристичких атрактивности и атракција у привредна добра, а да се при томе природа не оштети.
- Коришћење природних вредности мора бити планско, како се не би деградирао диверзитет.
- Закон о заштити природе регулисао је положај националних паркова Републике Србије у складу са европским и светским стандардима, али они се услед политичке нестабилности не примењују у националном парку „Шар-планина“.

Друга фаза се односила на писање рада уз додатна теренска истраживања.

Трећа фаза представља синтезу и закључна разматрања.

6. СТРУКТУРА ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ

Структура рада темељи се на задатим циљевима и методологији у циљу формирања нових знања у туризму. Рад је структуриран у шест међусобно повезаних целина:

Увод - у уводном делу образлажу се: предмет, циљ и задатак докторске дисертације, потом хипотезе истраживања, методологија и структура рада и научни допринос.

Национални паркови као могућност одрживог туризма - друго поглавље представља теоријски оквир у коме су представљени савремени погледи на заштиту природе, заштићена подручја, националне паркове и одрживи развој у туризму. Указивање на савремене проблеме из овог домена, као и могуће путеве њиховог разрешења базира се на дефинисању екологије, еколошке кризе, одрживости природне средине, одрживог управљања природним ресурсима, и на представљању главних категорија заштићене природе у свету и у Републици Србији, који су пропраћени подацима о врстама, екосистемима и генетичкој разноврсности, и начином на који је уређена област заштите природе у Републици Србији.

Стање развоја туризма у Сиринићкој жупи - у трећем делу рада осветљава се досадашњи развој туризма, кроз анализу основних карактеристика Сиринићке жупе и ресурса битних за формирање туристичких производа. У овом делу сажето се изложени сви битни ресурси за развој туризма: туристичко-географски положај, рељеф, клима, хидрологија, флора и фауна, антропогене вредности, људски ресурси; потом су анализирани смештајни капацитети и карактеристике туристичке тражње.

Туристички потенцијали националног парка „Шар-планина“ - четврто поглавље усредочено је на туристичку валоризацију. Као основа туристичке валоризације националног парка „Шар-планина“ послужило је анкетно истраживање спроведено од 01.02.2011. године до 01.04.2012. године. Резултати емпиријског истраживања туристичких потенцијала националног парка „Шар-планина“ упутили су на вредности и стање туристичких потенцијала, статус и режим заштите, туристичко уређење простора, као и на проблеме који захтевају решавање. Саставни део четвртог дела је анализа конкуренције кроз студију случаја Биоградске Горе, Копаоника и Доломита, који указују на користи од одрживог туризма у националним парковима, како за сам национални парк, тако и за локалну заједницу.

Имплементација националног парка „Шар-планина“ у регионални развој Сиринићке жупе - основу за проналажење смерница за решавање постојећих проблема пружила је анализа из претходних делова, на основу које је позициониран туризам, разрађена визија и циљеви развоја туризма и стратегија одрживог развоја. Дата је SWOT-анализа и ПЕСТ анализа националног парка и стратегија имплементације и препоруке за спровођење имплементације. Значајан садржај овог дела је стратегија имплементације, која указује шта се мора учинити и са којим ресурсима.

Закључна разматрања - на крају, у шестом делу дата су закључна разматрања о спроведеном истраживању. Закључна оцена о стању и могућностима националног парка, као основним питањима, јесте да национални парк „Шар-планина“ представља туристички атрактивну зону и да туризам може постати кључна равона одредница Сиринићке жупе.

Резултати истраживања показују да не постоје организовани програми, да туризам није системски организован сектор ни у националном парку, ни у Сиринићкој жупи. Даљи развој туризма одређен је природно-географским и културним карактеристикама и анагажовањем људског фактора, на свим нивоима, почев од локалне самоуправе, туристичких субјеката и осталих привредних субјеката укључених у туризам, па до целокупне јавности. У дугорочном развоју туризма, национални парк „Шар-планина“ свој развој треба да темељи на профитабилном туристичком производу, пласираног у очуваној животној средини.

Литература - домаћа литература о Шар-планини релативно је богата, док је литература из области туризма оскудна. С друге стране, број стручних публикација о екотуризму константно расте у свету и код нас, али је још увек скроман број радова из подручја менаџмента туристичке дестинације, односно управљања у националним парковима.

7. НАУЧНИ ДОПРИНОС

Научни допринос ове докторске дисертације произилази из чињенице да је оно по обухвату прво истраживање такве врсте о националном парку „Шар-планина“ у Републици Србији. Истраживање у овом раду доприноси теорији туризма у домену одрживости и екотуризма, али и у домену географских, антрополошких, социолошких и економских истраживања.

Мултидисциплинарни приступ дао је конкретне одговоре на релевантна питања развоја туризма националног парка „Шар-планина“, којима се настојало одредити будућност и могући правци развоја туризма у националном парку „Шар-планина“ и ширег географског простора око њега, који би укључили све заинтересоване из приватног и јавног сектора, невладиних организација, запослених и домицилног становништва. Тиме резултати истраживања имају и практичну вредност, која се нуди локалној самоуправи, туристичким субјектима у стварању повољније климе за инвеститоре, тиме и виши степен искоришћености капацитета и одживог развоја. Рад као заокружена целина потенцијала може бити и подлога за обликовање дестинацијског менаџмента.

II НАЦИОНАЛНИ ПАРКОВИ КАО МОГУЋНОСТ ОДРЖИВОГ ТУРИЗМА

Односи човека и животне средине на нивоу филозофије, религије и науке разматрани су вековима уназад. Временом, размишљања и учења о њиховом међусобном односу су унапређивана. Упоредо, еколошко пропадање, сходно човековој моћи, изазвало је нарушавање људског здравља, угрожавање или нестанак појединих биљних и животињских врста, загађивање воде, тла ваздуха и деградирање природних пејзажа. Базирајући се на познавању окружења у обезбеђивању опстанака човечанства и постојеће флоре и фауне, развија се екологија као наука о међусобним односима живих организама, и односа живих организама и њиховог окружења (www.biology-online.org).

Истраживањем проблема равнотеже у природи, екологија упућује да људско друштво ометајући нормалне процесе у природи неће уништити природу, јер еколошки систем има своју унутрашњу саморегулацију, већ ће уништити људско друштво које неће моћи да опстане у поремећеном стању екосистема. С друге стране, могуће је да човек поново успостави равнотежу са природом, уколико би се социо-културним алтернативама у начину присвајања природе и начину производње и потрошње савремени друштвени системи прилагодили условима своје природне средине. Односно, прелазак са антропоцентризма на био(еко)-центризам могућ је кроз одрживи развој, еколошко образовање, понашање и политику (Марковић, Д., 1994).

Савремени еколошки проблеми, који битно обележавају и карактеришу савремено друштво, утицали су да међународна заједница последњих деценија на бројним конференцијама донесе важне документе, који уз строге законе омогућавају да се доследно прати, мери и процењује деградација природних ресурса. Документи усвојени на међународном, регионалном и локалном нивоу, формулишу принципе политике и права животне средине на којима се заснива еколошка политика (стуб спречавања и отклањања еколошких противречности).

Широм света, у настојању да се заустави неумерено и непланско трошење природних ресурса и да се успостави нови однос према животној средини формирана су заштићена подручја. Заштићена подручја представљају важан део туристичке понуде у свету. Развој туризма условљен је постојањем висококвалитетне природне средине, ипак, туризам као комплексна друштвено-економска појава која међусобно повезује економске, социјалне, културне и еколошке компоненте на многе начине угрожава животну средину (пре свега уређењем и опремом).

Како је туризам незамислив у девастираним, загађеним и пребукираним деловима земље, заштита и унапређење човекове средине предмет су и туристичких истраживања. Пред савремени туризам, постављен је основни задатак: задовољавање потреба туриста у условима који ће свести на минимум негативне последице по културну и природну баштину, а подржавајући локалну заједницу максимизирати позитивне ефекте туризма. У пракси, одрживи туризам у заштићеним подручјима је најефикаснији у националним парковима.

1. МЕЂУНАРОДНИ ПРАВНИ ОКВИР УПРАВЉАЊА ЗАШТИЋЕНИМ ПОДРУЧЈИМА

Природа се мења под утицајем свих живих бића. За разлику од осталих живих бића, доминирајући у екосфери, савремени човек утиче својом делатношћу на све екосистеме. Савремено друштво израсло је на парадигми сталног материјалног раста и потрошње природних ресурса (Марковић, Д., 1994). Развојем и применом нововековних наука побољшавао се животни стандард људи, док су са друге стране негативне последице човековог присвајачког односа према природи утицале на квалитет животне средине.

Када је утврђено да се природа не може сама ослободити негативног дејства технологије и да изазване промене у природи повратно (негативно) утичу на друштво, савремена индустријска друштва, која свој развој заснивају на енормном унапређивању производних снага и производњи материјалних добара ради стицања профита, а не ради задовољавања аутентичних људских потреба, постају предмет критичког преиспитивања. Савремена епоха је потврдила неодрживост квантитативног модела раста и нужност мењања човековог устаљеног односа према природи, како би се већом рационалношћу у присвајању природе и јачањем еколошке свести плански развијало друштво.

Као резултат глобалне сарадње међу државама, настају бројна документа (у виду правилника, упутства, закона, ...) која се баве питањима ограничавања и регулисања одређених сегмената загађења и заштите човековог природног окружења.

1.1. ЕКОЛОГИЈА - ОСНОВ УПРАВЉАЊА ЗАШТИЋЕНИМ ПОДРУЧЈИМА

Ни све горе посјећи, ни без дрва дома дођи!

Српска народна пословица (Стефановић Караџић, В., 1972)

У природи сви облици органског и неорганског света чине неодвојиву целину. Човек, живећи у природи, физички и духовно је нераскидиво везан са њом. Услед све сложеније структуре људског друштва, односа у друштву и односа човека према природи, однос човека и његове животне средине постаје све сложенији. Сазнавање законитости које владају у природи омогућено је развојем науке, а на основу које су се развијале техника и технологија, односно омогућено је јачање човекове моћи у односу на природу. Упоредо са индустријализацијом, урбанизацијом и технолошком револуцијом, деградирала се природна околина, равнотежа, међузависност и разноврсност, да би се у 21. веку довео у питање опстанак човека као живог бића.

Нагомилани еколошки проблеми довели су до пораста заинтересованости за животну средину. Свеобухватним научним третирањем тематике развија се екологије, од које се очекује да унапреди човекове услове живота у природној и друштвеној средини.

Иако су зачеци екологије као науке у старом веку, где су еколошки приступ и еколошко мишљење у разматрању односа између живих бића и природе присутни у делима античких филозофа Хипократа, Аристотела, Теофраста и Лукреција, конституисање

екологије као науке започиње од друге половине 19. века („биолошка ренесанса“), док свој пуни замах остварује од педесетих година 20. века, односно од формирања енвайронментализма седамдесетих година 20. века („decade of the environment“), правца усредсређеног на заштиту и очување ресурса (www.en.wikipedia.org).

Развијајући се из биолошког фокуса, екологија прераста у комплексну дисциплину, синтетичујући све научне дисциплине које проучавају човека и живи свет. Њен развој као биолошке дисциплине веже се за 1859. годину, када је у Лондону творац модерне биологије и науке о органској еволуцији, Чарлс Дарвин објавио књигу „О пореклу врсте“, у којој објашњава еволуцијске примере на темељу међусобних односа организама и њихове интеграције с условима који владају у природи са становишта еволуције (www.sr.wikipedia.org).

Термин екологија (грчки *oikos*-кућа, дом, станиште, *logos*-учење, наука), први је јавно објавио 1866. године у Берлину немачки зоолог Ернест Хајнрих Хекел у делу „Општа морфологија организама“. Тада се назив екологија односио на грану зоологије, која је истраживала „односе живих организама у два правца: према њиховој органској и неорганској околини“ (www.hr.wikipedia.org).

Подстакнута еколошким пропадањем, екологија се у 20. веку развијала и као природна и као друштвена наука, што је за последицу имало и бројност дефиниција екологије као науке. У страној литератури екологија се дефинише као:

- „наука која изучава услове становања бића и средине у којој живе“ (Дажо, Р., 1975, 9),
- „наука која се бави међуодносима живих организама и њиховог окружења“ (www.biology-online.org),
- „научно проучавање процеса који утичу на дистрибуцију и богатство организама, интеракцију између организама, као и интеракције између организама и трансформације и флукса енергије и материје“ (www.ecostudies.org).

У домаћој литератури екологија се дефинише на сличан начин: по Синиши Станковићу екологија проучава „сплет међусобних односа између живих бића, једних према другима и према условима неживе природе“ (Станковић, С., 1954, 13). Свеобухватнију дефиницију дао је Д. Марковић: „екологија се може одредити као наука чији је предмет проучавања однос живих бића према њиховој средини, њихов међусобни однос у средни и утицај средине на жива бића“ (Марковић, Д., 1994, 14).

На основу наведених дефиниција произилази да је циљ савремене екологије проучавање живих организама и средине у којој организми живе, односно проучавање фактора који могу утицати или који утичу на живот организама у њиховој природној средини. Уједно, предмет проучавања екологије су појединачне биљне и животињске врсте и животне заједнице у целини и њихова повезаност са физичком и биолошком околином, а главни задатак је истраживање таквих односа и последичних промена у глобалним, регионалним и локалним оквирима (Амиџић, Л., 2012). Тиме је подручје истраживања екологије као самосталне научне дисциплине врло широко и не постоји подручје науке у којем се није развила нека од грана екологије.

Гране екологије разликују се по објекту и појединим методама истраживања. Најзаступљенија подела екологије у литератури је према степену организације

истраживаног система и према величини и организацији делова живе и неживе биосфере (www.newworldencyclopedia.org):

- екологија јединке или аутоекологија,
- екологија врсте или демекологија,
- екологија животне средине или синекологија,
- физиолошка екологија или екопхисиологија,
- бихејвиорална екологија,
- екосистемска екологија,
- медицинска екологија,
- хоризонтална екологија,
- глобална екологија,
- еволуциона екологија,
- еколингвистичка екологија

Питање положаја човека у биосфери наметнуло је потребу студије међусобних односа између људи и њихове економске, социјалне и политичке организације (merriam-webster.com).

Практичним решевањем и спречавањем даљег нарушавања еколошке равнотеже у природи бави се заштита животне средине. Као примењени аспект екологије, уједно и шири појам од екологије, заштита животне средине односи се на „било коју активност која ће омогућити повратак квалитета животне средине кроз спречавање емисије загађујућих материја или смањења присуства загађујућих материја у животној средини“ (Glossary of Environment Statistics, 1997, 30).

Модерна екологија као комплексна наука о очувању животне средине и рационалног коришћења природних богатстава, указује на нарушавање еколошке равнотеже, проузроковане повећањем бројности светског становништва, наглим смањењем расположивих природних сировина и нагомилавањем отпадних и загађујућих материја, и настоји да утиче на људе да што више брину о заштити животне средине, расту људске популације, природним подручјима, потрошњи хране и енергије, и биодиверзитету.

Не одвајајући човека од природе и осветљавањем спорних еколошких питања, екологија наглашава изузетну одговорност човека у стварању хуманих услова живота и његову улогу у еколошкој условљености у природи. Досадашње еколошко истраживање опомиње човечанство да третирање природних ресурса као бесплатних, непотрошних и заменљивих, неће довести до досезања сложености односа природа - човек и решавања еколошке кризе.

1.1.1. Еколошка криза

Доцкан је онда штедети кад нестане
Српска народна пословица (Стефановић Караџић, В., 1972)

Нарушавање еколошке равнотеже започиње људском радном делатношћу, односно стварањем вештачке средине на рачун природне средине присвајањем природе, што се временом услед техничко-технолошког прогреса, неконтролисане експлоатације природних ресурса, индустријализације и урбанизације, и недовољне бриге држава и међународне заједнице одразило на облике и начин живота и довело савремено човечанство од почетног загађивања до еколошке кризе, као неповољног стања животне средине по врсте или популације у којој је угрожен њихов еволуцијски развој (www.newworldencyclopedia.org).

Апсорбовање прекомерне количине и врста супстанци и енергије у животној средини, манифестује се у различитим облицима и интензитету. Фронтално и универзално угрожавање човекове животне средине загађивањем животне средине, климатским променама (увечање природних катастрофа), демографским бумом, оштећењем озонског омотача, оштећењем биодиверзитета¹, неконтролисаним коришћењем земљишта (појава нових пустиња, ерозија), неконтролисаним коришћењем водних ресурса, употребом опасних супстанци и опасног отпада, буком, последицама оружаних сукоба..., доводи до квалитативних и квантитативних измена физичких, хемијских и биолошких карактеристика у живим организмима и екосистемима.

Досадашњи механизам саморегулације биосфере доведен је у питање и даљи напредак друштва зависи првенствено од развоја науке и технологије, односно од знања, информисања, замене хомоцентричног система вредности екоцентричним системом вредности и заменом нерационалне тзв. „прљаве технологије“ са новим технологијама, које би омогућиле склад између екологије и индустрије.

Решавање савремене еколошке кризе на Земљи захтева увођење концепта еколошког критеријума уместо профитерског критеријума чиме се омогућава прелазак од квантитативног на квалитетан раст. Омогућавање квалитетнијих и бољих животних и радних услови човека заснива се на:

- „Концепту еко-ефикасности“ - односи се на филозофију управљања која има за циљ максимизацију ефикасности и минимизирање еколошке штете услед мање потрошње енергије, материјала, воде, или спровођења рециклаже и развоја технологије „нултог отпада“, која рационално троши сировине и енергију и не изазива негативне последице по човекову средину, а омогућава њихово обнављање, односно омогућава да се рад одвија на одржив начин (www.businessdictionary.com).

¹ Термин биодиверзитет односно, биолошка разноврсност која обједињује све постојеће живе и неживе облике и појаве на Земљи, први пут је употребљен 1986. године у Вашингтону, на састанку Националног Форума за Биодиверзитет, у организацији Националне Академије Наука (САД) и Смитсониевог института, а Конвенцијом о заштити биолошке разноврсности званично је прихваћен на Конференцији о одрживом развоју у Рио де Жанеиру 1992. године. Конвенција о биодиверзитету дефинише биодиверзитет као свеобухватну разноликост и различитост живих организама, укључујући, између осталог, копнене, морске и остале водене екосистеме и еколошке комплексе чији су део; ово укључује диверзитет у оквиру врста, између врста и између екосистема (Convention on Biological Diversity, Члан 2, 1992, www.cbd.int). Најшире прихваћена дефиниција по којој биодиверзитет означава свеукупност гена, врста, екосистема и предела на Земљи уврштена је и у домаћи Закон о природи (Закон о заштити природе, Члан 4, 2009).

- „Концепту еколошке модернизације“ - огледа се у примени савремене технологије која не загађује животну средину, при чему она може дати толико енергије колико је потребно становништву Земље (употреба сунчеве енергије, претварање отпадака у гориво и електричну енергију, коришћење геотермалне енергије из земље, нуклеарна физија, могућност вађења руда из дубине слојева земљине коре и из подморског дна), док развој агрономије и агротехнике на овом концепту указује на могућност производње довољне количине хране (www.eve.ucdavis.edu)².

Савладавање еколошке кризе заснива се на хуманистичким начелима развоја, која омогућавају максимални развој уз минимално угрожавање еколошке равнотеже. Нова еколошка свест омогућава савременом човеку, кроз еколошко знање, вредновање еколошке ситуације и еколошко понашање, редефинисање човековог односа према природи и реализацију концепта одрживог развоја базираног на знању и принципима еколошке економије.

1.2. МЕЂУНАРОДНА ЗАШТИТА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Од средине 20. века почиње интензивнија међународна сарадња и правно уређивање у области заштите и унапређивања животне средине. Круцијалну улогу у том процесу има свест о праву људи да живе у здравој животној средини (тзв. „људска права солидарности“)³. Право на очувану животну средину утемељено је у међународном праву животне средине.

Штокхолмска декларација упућује да „човек има основно право на слободу, једнакост и одговарајуће животне услове у околини чији квалитет омогућава живот у достојанству и благостању и он има обавезу да штити и унапређује животну средину за садашње и будуће генерације” (Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment, Принцип 1, 1972, преузето са www.unep.org). Рио декларација формулише „право на здрав и продуктиван живот у хармонији са природом” као једно од права која имају људска бића (Rio Declaration on Environment and Development, Принцип 1, 1992, преузето са www.unep.org).

Иако у погледу степена угрожености животне средине постоје велике локалне и регионалне разлике, са развојем свести о сложености и тешкоћама решавања еколошких проблема, прихваћена је чињеница да глобални карактер еколошких проблема захтева међународну сарадњу у његовом решавању.

Да су хитне акције неопходне и да напори који су до сада предузети нису дали жељене резултате, упућује, између осталих, Црвена листа угрожених врста Светске уније за заштиту природе. Према најпоузданијој и најпризнатијој процени бројности биљних и животињских врста на планети, врсте сваким даном ишчезавају све већом брзином (у свету сваког сата нестају три врсте, док у тропским шумама и до сто врста у току дана), тако да ће успостављеним темпом до краја 21. века нестати 2/3 свих врста биљака и животиња (www.iucn.org).

² По Хуберу једини начин превазилажења еколошке кризе је у процесу модернизације или „супер-индустријализацији“. У том својству, основни елементи еколошке модернизације су превенција, иновације и структурне промене, произашле из успостављања савремених технологија, нових програма заштите животне средине, политике превентивне заштите животне и стратешког управљања заштитом животне средине (Huber, J., 2000, преузето са www.eve.ucdavis.edu).

³ Експлицитну формулацију о овом праву садрже једино Афричка повеља о људским правима и правима народа из 1981. године и Протокол из 1988. године уз Америчку конвенцију о људским правима из 1969. године.

1.2.1. Еколошка политика

Еколошко преобликовање људског природног окружења условило је у 20. веку потребу постојања одређене политике према природи у циљу заштите и очувања, односно еколошке политике. „Еколошка политика представља свесну и организовану друштвену усмеравајућу делатност којом се посредством државе и друштвених, посебно политичких организација, усмерава однос друштва према природи у циљу заштите и унапређивања човекове животне средине“ (Марковић, Д., 1994, 259).

Успех еколошке политике зависи од многих фактора, међу којима у постизању стратешког еколошког циља примат имају сарадња различитих интересних група у друштву и реализација политичких инструмената. Успешном еколошком политиком се може означити она политика која даје видљиве и континуиране резултате у следећим подручјима (Удовички, Л., Радосављевић, Г., 2006, 55):

- рационална употреба обновљивих и необновљивих природних ресурса,
- увођење технологије и спровођење мера за повећање енергетске ефикасности,
- превенција и смањење загађења,
- обнова од постојећег загађења и штете нанете животној средини,
- увођење стандарда као одговор на захтеве еко-здравствене свести и економске моћи тржишта.

Уз наведено, већина економиста сматра да мере еколошке политике треба да буду засноване на принципима cost-benefit анализе, како би могле да допринесу и повећању дохотка.

Савремена еколошка политика заснива се на глобално прихваћеним принципима који су дефинисани у Декларацији о одрживом развоју из Јоханесбурга, Миленијумским циљевима развоја и у Стратегији одрживог развоја Европске Уније.

Еколошка политика Републике Србије заснива се на начелима: међугенерациска солидарност и солидарност унутар генерације, отворено и демократско друштво - учешће грађана у одлучивању, знање као носилац развоја, укљученост у друштвене процесе, интегрисање питања животне средине у остале секторске политике, принцип предострожности, принцип загађивач/корисник плаћа, укључење трошкова везаних за животну средину у цену производа, и одржива производња и потрошња (Национална стратегија одрживог развоја, 2008).

Основни елементи еколошке политике су: делатност, циљ, механизми и средства, и субјекти (Марковић, Д., 1994).

1.2.1.1. Делатност еколошке политике

Еколошка политика јесте усмеравајућа делатност државе и друштвених политичких организација свих друштвених чинилаца који заузимају одређене односе према природи у процесу производње (Марковић, Д., 1994).

1.2.1.2. Циљ еколошке политике

У савременој политици и праву животне средине сваки субјекат појединачно може имати своје циљеве. Као опште циљеве свих актера еколошке политике можемо означити: право на очувану (здраву) животну средину, одрживи развој, континуирано смањење еколошких ризика, изградња пожељне еколошке свести и понашања и успостављање равнотеже у животној средини (Марковић, Д., 1994). Они су у великој мери детерминисани националним дохотком и политичким одлукама.

1.2.1.3. Механизми и средства еколошке политике

Сходно субјекту, циљеви савремене политике животне средине остварују се кроз различите механизме и средства еколошке политике, како би се предузимањем одређених мера отклониле могућности нарушавања еколошке равнотеже на начин којим се доводи у питање опстанак човека, али и које су већ довеле до нарушавања еколошке равнотеже.

При решавању еколошких проблема, предузимање правних мера, забрана и ограничења, техничких мера, образовно-васпитних мера, политичких мера, економских мера, лиценцама, дозволама и учешћем јавности у процесу доношења одлука које се тичу животне средине омогућава се да се животна средина унапреди и прилагоди човековим природним и друштвеним потребама (Марковић, Д., 1994).

1.2.1.4. Субјекти еколошке политике

Носиоци политичких активности у области животне средине су бројни. У основи је могуће говорити о четири групе субјеката еколошке политике:

а) Држава - у еколошкој политици држава као организовани апарат представља главни субјект савремене политике и права животне средине. Делотворност еколошке политике на нивоу државе уско је повезана са политичким одлукама⁴ и националним дохотком, те је у најсиромашнијим земљама сведена на најургентније проблеме.

Сарадња држава у заштити и унапређењу животне средине у оквиру ОУН-а, регионалних савеза држава и у оквиру континенталне сарадње појединих земаља повећава учинковитост решавања проблема заштите природних извора или просторног уређења. Најбољи пример је сарадња између европских држава, која датира од Самита Европске Уније у Паризу 1972. године.

б) Међународне владине и невладине организације - као субјекти савремене политике и права животне средине ове организације настоје унапредити укупну међународну сарадњу и међународно-правну регулативу из области животне средине и тако допринети решавању еколошких проблема од заједничког интереса човечанства.

Својим значајем на светском нивоу издваја се Организација Уједињених нација, на чијем се нивоу решавају одређени светски еколошки проблеми, дају се опште политичке

⁴ Принцип 7 Рио декларације гласи: „државе сарађују у духу глобалног партнерства у циљу очувања, заштите и обнављања здравља и јединства екосистема Земље. С обзиром на различит допринос глобалној деградацији животне средине, државе имају заједничке, али различите одговорности. Развијене земље прихватају одговорност, с обзиром да њихова друштва оптерећују глобалну животну средину и с обзиром на технологије и финансијска средства којима располажу“ (Rio Declaration on Environment and Development, Принцип 7, 1992, преузето са www.unep.org).

смернице за спровођење програма који се односе на животну средину и прати се светска ситуација у области животне средине. Централни међународни документи ОУН-а, који дефинишу основе политике и права животне средине, место и улогу човека и различитих група, и обавезе држава, усвојени су на Конференцијама у Штокхолму и у Рио де Жанеиру (www.un.org).

У Штокхолму 1972. године одржана је Прва конференција Уједињених нација о човековој средини на којој је усвојена Декларација о човековој средини и Акциони план за развој активности у циљу заштите човекове средине. На Конференцији је истакнуто да заштита животне средине представља првенствени интерес човечанства, као и да се у решавању еколошких проблема требају ангажовати све државе.

Даљи значајан корак дала је Друга конференција Уједињених нација о животној средини и развоју, која је одржана у Бразилу 1992. године. На Конференцији животна средина посматрана је као „одржива будућност“. Полазећи од чињенице да је све веће угрожавање човекове животне средине и да се еколошки проблеми не могу решавати изван контекста развоја, на Конференцији су усвојени:

- Рио декларација о животној средини и развоју,
- Концепција одрживог развоја - Програм активности за 21. век (AGENDA 21⁵),
- Конвенција о промени климе,
- Конвенција о биолошкој разноврсности, и
- Необавезујући документ о принципима управљања и заштите и орживом развоју свих типова шума.

Од Конференције у Риоу до 2010. године, одржано је укупно десет конференција земаља чланица Конвенције о биолошкој разноврсности. На Десетом заседању Конференције у Нагоји 2010. године усвојен је Стратешки план за период 2011-2020. године (познатији као „Аичи циљ“) са 20 циљева разрађених у пет стратешких области:

- смањење узрока губитка биодиверзитета кроз интегрисање биодиверзитета у активности владе и друштва,
- смањење директних притисака на биодиверзитет и промовисање одрживог коришћења,
- побољшање статуса биодиверзитета кроз очување разноврсности на свим нивоима (екосистемски, специјски и генетички диверзитет),

⁵ AGENDA 21 је документ који обухвата оквирни програм активности у области животне средине и развоја, настојећи унапредити међународну сарадњу и смањити трошкове очувања здраве животне средине. У оквиру четири групе међусобно повезаних питања у четрдесет поглавља, сагледавају се еколошки проблеми на дужи рок, са планом акција у свим подручјима релевантним за одржив развој:

- Социјална и економска питања;
- Заштита и управљање ресурсима за развој;
- Јачање улоге значајних друштвених група;
- Средства за остваривање циљева (www.un.org).

- повећање добити које обезбеђује биодиверзитет и услуге екосистема,
- побољшање спровођења кроз партиципативно планирање, управљање знањем и изградњу капацитета (www.biodiverzitet-chm.rs).

У периоду од 2011. до 2020. године државе чланице настоје да потпуно смање степен губитка природних станишта, зауставе нестанак угрожених врста и да побољшају њихов статус заштите и успоставе циљ од 17% заштићених копнених и 10% водених подручја (www.biodiverzitet-chm.rs).

Поред ОУН-а, стуб глобалне политике одрживог развоја постале су међународне невладине организације (МНО). У области заштите животне средине МНО прикупљају података о развоју права животне средине, развоју националних еколошких законодавстава, интервенцијама у домену одлука везаних за издавање различитих дозвола релевантних за поједина питања животне средине и сл. Значајније међународне невладине организације су: Зелени мир (Greenpeace International), Међународна унија за очување природе (The World Conservation Union – IUCN), Земаљски савет (Earth Council – EC), Пријатељи земље (International Friends of the Earth International – FOEI) и Међународни зелени крст (Green Cross Internacional – GCI) (www.sr.wikipedia.org).

У Републици Србији постоји значајан број невладиних организација⁶ које у свом фокусу имају одрживи развој, бригу о воденим ресурсима, отпаду, птицама, биодиверзитету, одрживом туризму, руралном развоју или едукацији из области заштите животне средине.

в) Привредни национални и међународни субјекти - еколошка политика привредних организација заснива се на основним елементима еколошке политике шире друштвене заједнице у којој ти субјекти послују, државе или међународне организације.

г) Грађани - камен темељац успешне еколошке политике су грађани, еколошки оријентисане индивидуе које вреднују природне вредности и настоје их очувати од потпуног уништавања. Као социјални капитал⁷, грађани се укључују у бројне активности које дају значајне резултате у очувању природе. Иако има примера како планинари и чланови еколошких организација самоиницијативно настоје сачувати природне вредности одређеног подручју, у Републици Србији овај се социјални капитал недовољно користи.

Поред поменутих, у субјекте еколошке политике могу се убројати: политичке партије, стручне институције, поједине религиозне групе итд.

У савременим условима, субјекти у очувању природних ресурса комплексним прилазом у еколошкој политици, заснованој на принципима cost-benefit анализе, могу решити срж савремених еколошких проблема: помирити економију и екологију у сврху добробити људи и природе.

⁶ Укупан број еколошких организација у Републици Србији према Центру за развој непрофитног сектора износи 200, које броје преко 35.000 чланова (www.crnps.org.rs).

⁷ Кључну улогу у светским националним парковима има волонтирање. У САД-у су у 2007. години 153.000 волонтера, углавном пензионера и студената, донирали 5.4 милиона часова рада што је ефективно равно раду 2.500 стално запослених људи или 100 милиона долара (www.nps.gov). Међу волонтерским програмима у националним парковима најзначајнији су едукација, вођење пешачких тура кроз парк, одржавање стаза и патролирање, вођење библиотека, постављање компјутерских система и вебсајтова као и давање информација посетиоцима о самом историјату парка.

1.3. ЗАШТИЋЕНО ПРИРОДНО ДОБРО

Неодговорно и нерационално коришћење природних богатстава условило је предузимање мера заштите природе. Иако се од средине 19. века посебна природна подручја уврштавају у систем државне заштите (1872. године Јелоустон на западу САД-а проглашен је за први национални парк), заштита природе на међународном плану развија се од 1962. године, када су на заседању УНЕСКО-а у Паризу донете препоруке у којима су дата општа начела заштите и заузет став да проучавање природе треба проширити на целу државну територију, као и какве мере треба примењивати у заштити. Савремено поимање заштите природе подразумева „све одговарајуће активности и мере које имају за циљ спречавање штетних активности, оштећења или загађивања природе, смањење или елиминисање настале штете и обнова природе и довођење у првобитно стање“ (www.iucn.org).

Низом мера и активности у Републици Србији, природа⁸ се штити како би се спречила оштећења природе, природних вредности и природне равнотеже (Закон о заштити природе, 2009, Члан 4).

Развој заштите природе допринео је да почетком 21. века 102.102 локалитета у свету буду проглашена заштићеним подручјима (УН листа заштићених подручја- IUCN/UNEP World Conservation Monitoring Centre, 2003) и да се већи број организација бави заштитом природе. На светском нивоу, својим значајем издвајају се две организације:

- **Међународна унија за конзервацију (очување) природе (IUCN- „International Union for Conservation of Nature“)** основана је 1948. године са седиштем у Жлезду, у Швајцарској. Најстарија и највећа глобална еколошка организација организована је као мрежа коју чине више од 1.000 владиних (200) и невладиних (800) организација у склопу 60 канцеларија, и скоро 11.000 научника-волонтера из 160 земаља груписаних у шест комисија.

Настојећи да на светском нивоу пронађе најбоља решења у области заштите природе, IUCN, као водећи ауторитет у борби за очување животне средине и одрживи развој, сопственим ресурсима, подржавањем екологије, пројектима и разноврсним активностима помаже свету у проналажењу прагматичних решења за савремене еколошке и развојне изазове, да се спроводе закони, политике и најбоље праксе. Основни задатак IUCN-а је очување биодиверзитета. Визија IUCN-а је свет који поштује вредности и штеди природу, а мисија је да утиче, подстиче и помаже друштва широм света да очувају интегритет и диверзитет природе, и да се обезбеди да свако коришћење природних ресурса буде еколошки одрживо (www.iucn.org).

- **Међународна комисија за националне паркове или „Федерација националних паркова Европе“ (EUROPARC Federation)** чини 440 чланова, односно заштићених подручја, владиних и навладиних организација и предузећа из 36 земаља (35 европских земаља и САД), који су одговорни за управљање европским заштићеним подручјима.

⁸ „Природа представља јединство геосфере и биосфере, изложено атмосферским променама и различитим утицајима и обухвата природна добра и природне вредности које се исказују биолошком, геолошком и предеоном разноврсношћу“ (Закон о заштити природе, Члан 4, 2009).

Организација је основана 1973. године у Базелу, са седиштем у месту Графенау у Немачкој, док је данас седиште у Регенсбургу (од 2010. године постоји и канцеларија у Бриселу, а од 2007. године и у Риму).

Циљеви Међународне комисије за националне паркове су: помоћ европским заштићеним подручјима да испуњавају своју улогу, промовисање циљева и рада заштићених подручја широм Европе и подстицање сарадње и размене знања и искуства између европских менаџера и особља у свим аспектима менаџмента заштићених области (www.europarc.org).

Свестрано прилагођавајући природу својим потребама, човеков утицај на биосферу је доминирајући у односу на друга бића. Након свих човекових промена, заштита природе у многим земљама уврштена је у приоритете, полазећи од чињенице да су очувана природа и обновљиви ресурси кључни инструмент за друштвени и економски развој државе и друштва.

1.3.1. Дефинисање заштићеног подручја

Императив савременог друштва је контрола коришћења природног богатства у светским размерама. Заштићена подручја су најчешћи и најунчиковитији начин на који се врши заштита одређених простора који се одликују високим нивоом биолошке разноврсности, у којима постоје геоморфолошки, хидролошки, биолошки и други вредни садржаји.

Конвенција о биолошком диверзитету дефинише заштићено подручје као „географски дефинисана област која се одређује и којом се управља како би се постигли специфични циљеви очувања“ (Convention on Biological Diversity, Члан 2, 1992, преузето са www.cbd.int).

Према Светској организацији за заштиту природе (верзија која је прихваћена на Светском конгресу заштите природе у Барселони, 2008. године) заштићено подручје је „јасно дефинисано географско подручје које је признато са сврхом и којим се управља с циљем трајног очувања целокупне природе, услуга екосистема које оно осигурава, те припадајућих културних вредности, на законски или други делотворан начин“ (Dudley, N., 2008, 8, преузето са www.data.iucn.org). У IUCN- овом Приручнику за примену категорија заштићених подручја дата је дефиниција са детаљним објашњењима (Табела бр.1).

Тежња да се осигура опстанак биљног и животињског света и да се очувају природни екосистеми и за будуће генерације, допринела је експанзији броја и површина заштићених подручја од друге половине 20. века. Они се међусобно разликују по својеврсним специфичностима, величини, облицима и интензитету заштите. Једини службени извор података о заштићеним подручјима у свету представља УН Листа заштићених подручја (United Nations, List of Protected Areas)⁹.

Последње издање УН Листе заштићених подручја базира се на подацима прикупљеним у Светској бази заштићених подручја (World Database on Protected Areas - WDPA), а датира из 2003. године (Chape, S., et all, 2003, преузето са www.data.iucn.org) и укључује

⁹ Прво издање ове Листе израђено је 1962. године на захтев Генералне скупштине Уједињених нација. Од 1997. године анализа светских заштићених подручја базира се на IUCN категоријама (www.un.org).

Табела бр.1- Дефинисање заштићеног подручја према IUCN

ИЗРАЗ У ДЕФИНИЦИЈИ	ТУМАЧЕЊЕ
Јасно дефинисано подручје	Укључује копно, копнене воде, море и обално подручје или њихове комбинације. Подразумева све три димензије простора, дефинисане јасним и договореним границама. Границе у неким случајевима могу бити одређене елементима који су променљиви у времену, нпр. обалом реке, као и одређеним већ постојећим управљачким мерама, нпр. зонама ограниченог коришћења.
Признато	Подручје може бити проглашено од државе или различитих организација или група људи, али као такво мора бити на неки начин признато, нпр. наведено у Светској бази заштићених подручја (World Database on Protected Areas - WCPA).
Са сврхом	Указује на дугорочну посвећеност очувању, која може бити утемељена законским актом, међународном конвенцијом, споразумом, уговором...
Којим се управља	Подразумева спровођење конкретних поступака чији је циљ очување природних (и других) вредности због којих је подручје заштићено, укључујући изостанак било каквог деловања, уколико је то најбоља стратегија за постизање овог циља.
С циљем	Постављање тачно одређеног циља нужно је како би омогућила и проценила ефикасности управљања заштићеним подручјем.
Трајно	Наглашава да управљање заштићеним подручјем није краткорочна, привремена стратегија, већ континуирани процес.
Очување	У контексту ове дефиниције, ова реч означава in-situ одржавање екосистема, природних и полуприродних станишта и очување стабилних популација дивљих врста у њиховом природном окружењу, односно домаћих или култивисаних врста у окружењу у којем су оне развиле своје специфичне карактеристике.
Целокупна природа	Обухвата укупну биолошку разноликост, на генетском нивоу, нивоу врста и екосистема, као и геолошку и пејзажну разноликост.
Услуге екосистема	Односи се на услуге које природа пружа човеку, а чије коришћење није у сукобу с циљевима заштите. Услуге екосистема обухватају услуге слободног располагања, нпр. воду, дрвну масу и генетичке ресурсе; услуге регулације, попут ублажавања екстремних природних појава; услуге подржавања природних процеса попут кружења материје и настајања тла; и културолошке услуге попут рекреацијских, духовних, верских и других нематеријалних користи.
Културне вредности	Све културне вредности које нису у сукобу с циљевима очувања, укључујући нарочито оне које им придонесе, и оне које су саме угрожене.
Законски или други начин	Управљање заштићеним подручјем може се одвијати сагласно законским актима, међународним конвенцијама или споразумима, или према традиционалним обичајима, или начелима невладиних удружења.

Извор: Dudley, N., 2008, 8-9, преузето са www.data.iucn.org.

све локалитете који задовољавају IUCN-ову дефиницију заштићених подручја, без обзира да ли имају одређену IUCN категорију. Према статистичким подацима Листе заштићених подручја Уједињених нација (Табела бр.2) у свету је заштићено 102.102

подручја, која се простиру на 18.763.407 km². Број заштићених подручја у свету је порстао са 9.214 колико их је било 1962. године на 102.102 подручја, тј. за 11 пута. При томе, површина заштићених подручја порасла је за 7,9 пута, са 2,4 милиона km² на 18,8 милиона km² под заштићеним подручјима.

Табела бр.2- Број и површине укупних заштићених подручја у свету у интервалу 1962-2003. године

Година	Број подручја	Површина подручја (милиона km ²)
1962.	9.214	2,4
1972.	16.394	4,1
1982.	27.794	8,8
1992.	48.388	12,3
2003.	102.102	18,8

Извор: Chape, S., et all, 2003, 26, преузето са www.data.iucn.org.

Тренутно је на планети према критеријима IUCN-а заштићено 11,5% копнене и 0,5% морске површине Земље. Од тога, 67% свих заштићених подручја који се простиру на 81% површина свих заштићених подручја има одређену IUCN категорију.

Табела бр.3- Заштићена подручја у свету према Листи заштићених подручја Уједињених нација, 2003. године

IUCN категорија	Број	% од укупног броја ЗП	Површина (ha)	% од укупне површине ЗП
Ia	4.731	4,6	1.033.888	5,5
Ib	1.302	1,3	1.015.512	5,4
II	3.881	3,8	4.413.142	23,6
III	19.833	19,4	275.432	1,5
IV	27.641	27,1	3.022.515	16,1
V	6.555	6,4	1.056.008	5,6
VI	4.123	4,0	4.377.091	23,3
Без IUCN категорије	34.036	33,4	3.569.820	19,0
УКУПНО	102.102	100,0	18.763.407	100,00

Извор: Chape, S., et all, 2003, 25, преузето са www.data.iucn.org.

Од подручја категоризираних по IUCN-у, највећи број подручја категоризиран је као IUCN-ова IV категорија, а највећи део површине заштићен је у категоријама II и VI - укупно 47% укупне површине заштићених подручја. Од укупно 18,8 милиона km² заштићених површина око 60% је под строгом заштитом док је преосталих 40% под делимичном заштитом (Табела бр.3). У међународном систему заштите 220 милиона ha су резервати биосфере, а 126 милиона ha су споменици природе. Ови подаци се не односе на заштићена светска мочварна подручја, која су од глобалног значаја, а чија површина износи укупно око 77 милиона ha (Chape, S. et all, 2003 преузето са www.data.iucn.org).

У савременим условима губитка биолошких ресурса, заштићена подручја имају мултидимензионални значај, оличен у научном истраживању, образовању, заштити и очувању разноликости врста и гена, специфичних природних и културних одлика, као и у одрживој употреби ресурса из природних екосистема, у којима туризам и рекреација имају примат.

Као добро од општег интереса, развој заштићених подручја подразумева „коришћење компоненти биолошког диверзитета на начин и у обиму који не води ка дугорочном смањењу биолошког диверзитета, одржавајући на тај начин његов потенцијал ради задовољавања потреба и тежњи садашњих и будућих генерација“ (Convention on Biological Diversity, Члан 2, 1992, преузето са www.cbd.int).

Прихватање концепта одрживог коришћења у разматрању питања везаних за заштићена подручја, њихов обим, структуру и диверзитет, омогућује различитим научним дисциплинама да проучавају и штите природне ресурсе, као и културно-историјске вредности локалног становништва у оквиру њих, и њихову економску валоризацију.

1.3.2. IUCN категоризација заштићених подручја

У току 20. века број вредних и ретких природних феномена који су стављени под заштиту како не би трајно нестали услед људског деловања је растао упоредо са еколошким пропадањем планете. Како су у појединим државама биле присутне различите категоризације режима заштићених подручја, указала се потреба усклађивања терминологије и начина управљања заштићеним подручјима на глобалном нивоу. Као израз те потребе, IUCN је развио систем категоризације заштићених подручја.

У зависности од својих природних и територијалних карактеристика постоји више врста заштићених подручја. Темељи стандардизације различитих категорија заштите, постављени су 1933. године, кад је „International Conference for the Protection of Fauna and Flora“ (Међународна конференција за заштиту фауне и флоре) предложила четири категорије: „национални парк“, „строги резерват природе“, „резерват флоре и фауне“ и „резерват са забраном лова и прикупљања“. Од тог времена, категорије заштићених подручја више пута су мењане (1942., 1962., 1978., 1994. године). Сходно примарним циљевима управљања, на Светском конгресу очувања природе (World Conservation Congress) у Барселони 2008. године (Табела бр.4) IUCN је дефинисао нове категорије заштићених подручја (Dudley, N., 2008, преузето са www.data.iucn.org).

У категоризацији нису дата тачно одређена правила, већ је свака категорија заштићеног подручја одређена у складу са начином поступања у будућности на основу процене и договора. Тиме је свакој држави дата слобода прилагођавања општим дефиницијама категорија заштићених подручја, сопственим условима и систему заштите природе¹⁰.

У складу са категоријама које прописује IUCN, на територији Републике Србије свако заштићено природно добро има своју категорију према Закону о природи.

Услед природних и антропогених утицаја, заштићено подручје временом мења свој првобитни изглед. Било да је заштићено подручје унапређено или деградирано, приступа се ревизији и валоризацији како би се утврдило стање, одредиле мере, услови и режим заштите за даље очување и развој основних вредности, односно одредила нова категорија природног добра.

¹⁰ У приручнику IUCN-а „Guidelines for Applying Protected Area Management Categories“ (Приручник за примену категорија заштићених подручја) може се наћи детаљна анализа сваке категорије са смерницама за њихову примену.

Табела бр.4- Категоризација заштићених подручја

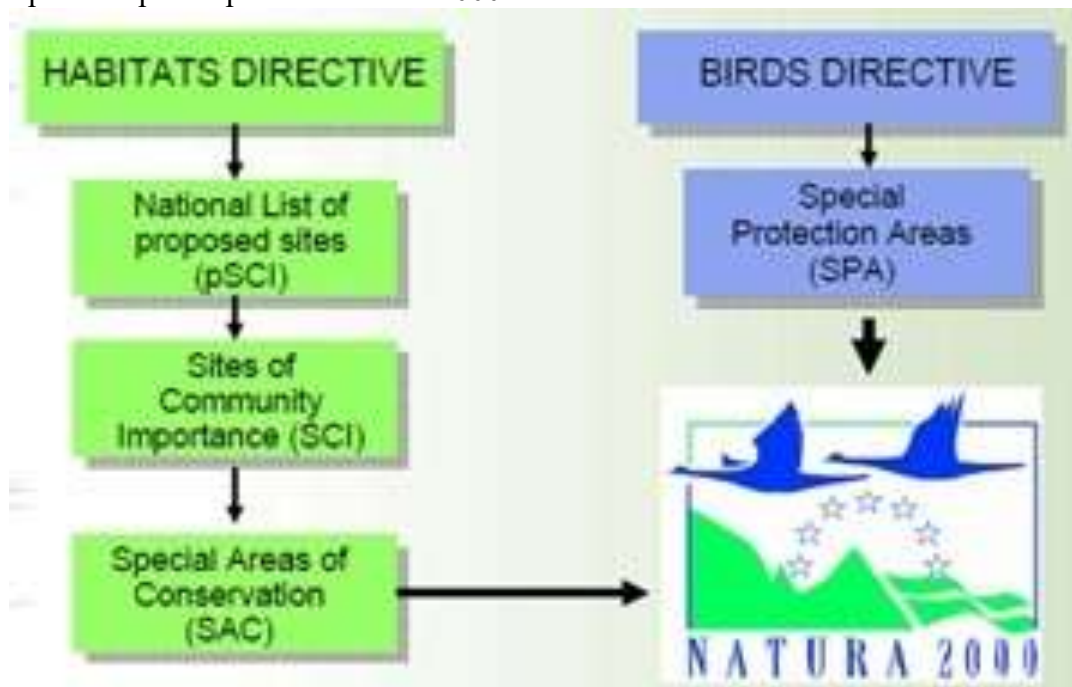
IUCN КАТЕГОРИЈА	НАЗИВ КАТЕГОРИЈЕ	ДЕФИНИЦИЈА
Ia	Строги природни резерват Strict nature reserve	Категорија Ia обухвата строго заштићена подручја издвојена због заштите биолошке разноврсности, и/или геолошких и геоморфолошких вредности, где су посећивање, коришћење простора и други утицаји на простор строго контролисани и ограничени. Ова подручја могу служити као незамењива референтна подручја за научна истраживања и мониторинг.
Ib	Подручје дивљине Wilderness area	Категорија Ib обухвата велика неизмењена или врло мало измењена подручја очуване природе, без значајнијих и сталних људских насеља, која су заштићена и којима се управља на начин који у потпуности чува изворно стање.
II	Национални парк National park	Категорија II представља велика природна подручја издвојена са сврхом заштите целокупних екосистема, процеса који се у њима одвијају и врста које оне подржавају, тако да она истовремено пружају основу за природно и културолошки прихватљиве духовне, научне, едукацијске, рекреативне и туристичке активности.
III	Споменик природе Natural monument or feature	Категорија III заштићених подручја штити одређену природну вредност (нпр. рељефни облик, геолошку специфичност попут спелеолошког објекта или живе појаве). Ова подручја су најчешће мале површине са великим значајем.
IV	Подручје управљања стаништима/врстама Habitat/ species management area	Категорија IV заштићених подручја намењена је заштити тачно одређене врсте или станишта, и његово управљање је усмерено према том циљу. Ова подручја често захтевају управљачке активности усмерених ка очувању врсте или одржавању станишта.
V	Заштићени морски предео Protected landscape/ seascape	Категорија V заштићених подручја обухвата подручја у којим је дуготрајна интеракција човека и природе изазвала специфичне еколошке, биолошке, културне и естетске вредности, и где је одржавање тог односа нужно да би се ове вредности сачувале.
VI	Заштићено привредно подручје Protected area with sustainable use of natural resources	Категорија VI заштићених подручја намењена је очувању екосистема и станишта, као и пратећих културних вредности и традиционалних начина управљања природним ресурсима. То су подручја великих површина, која су највећим делом у природном стању, док се један део користи на одржив начин. Екстензивно и неиндустријализовано коришћење природних ресурса одвија се у складу с приоритетом заштите природе тог подручја.

Извор: креирано према: Dudley, N., 2008, 13-23, преузето са www.data.iucn.org.

Бројни међународни споразуми, конвенције и докуменати који уређују област природе, утицали су да поред IUCN-ове категоризације заштићених подручја, постоје посебна заштићена подручја попут: подручја Светске културне и природне баштине, Резервати биосфере, Рамсарска подручја и Значајна подручја за птице.

Данас се заштита природе позиционира у приоритете политике сваке државе. Државе, на националном нивоу, на основу националних законских прописа, предузимају низ активности у заштити врста, посебних зона и уопште природе.

Прилог бр.1- Мрежа НАТУРА 2000

Извор: www.mis.org.rs

Конзервација природе у развијеним земљама усклађене су са стратегијама различитих економских сектора. На регионалном нивоу, чланице Европске уније најкомплексније прилазе решавању проблема заштите природе- поштравају се стандарди и санкције за загађиваче, док програмима заштите животне средине, еколошке мреже NATURA 2000¹¹ (Прилог бр. 1), EMERALD или Смарагдне мреже и Паневропске еколошке мреже (PEEN) настоје унапредити заштиту екосистема на регионалном нивоу.

Обзиром на савремену дегредацију и губитак биодиверзитета, заштита природе и правилно економско вредновање природних добара могу допринети одржавању природне способности саморегулације постојећег биодиверзитета и тако га очувати и за генерације које долазе.

¹¹Твининг пројекат „Јачање административних капацитета заштићених подручја у Србији –NATURA 2000” настоји успоставити еколошку мрежу NATURA 2000 у Републици Србији, како би се побољшало очување заштићених врста и њихових станишта, подигла свест о заштити природног наслеђа и повећао капацитет за примену законских стандарда у заштити природе. Пројекат се спроводи у партнерству између Министарства животне средине и просторног планирања као партнера из Републике Србије, с једне стране, и аустријске Агенције за животну средину и грчке организације Европски центар за јавно право, с друге стране (www.ekoplan.gov.rs).

2. ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ ЗАШТИТЕ ПРИРОДЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Биодиверзитет Републике Србије одликује се изузетним богатством на нивоу врста и на нивоу екосистема и као такав представља значајан део богатства и разноврсности европске природне баштине. Најочуванији делови природе Републике Србије стављени су под законску заштиту као заштићена природна добра.

Са упоредним развојем друштва и деградације природе, развијала се свест о потреби заштите природе у Републици Србији. Прво подручје које је стављено 1874. године под заштиту на територији данашње Србије била је Обедска бара. Организована заштита делова природе изузетне вредности или лепоте, датира од друге половине 20. века, односно од 1948. године, када су заштићени као природна добра шумски резервати Оштрозуб, Мустафа и Фељешана у околини Мајданпека, док је први национални парк „Фрушка гора“ проглашен 1960. године.

2.1. РАЗВОЈ ЕКОЛОШКЕ МИСЛИ У СРБИЈИ

Од друге половине 19. века развој српске научне мисли добија маха, чиме су се створили услови и за развој екологије.

Претеча српске екологије и науке о заштити природе је Јосиф Панчић који је својим научним радом створио српску научну терминологију великог броја научних дисциплина. Историја еколошке мисли и еколошких проучавања започиње његовим стручним радом и објављивањем дела: „Флора Кнежевине Србије” заједно са допуном „Додатак Флори Србије”, где је описао 29 за науку нових врста биљака и већи број врста које су означене као реликтне или ендемичне (sr.wikipedia.org).

Модерна еколошка мисао развија се након Другог светског рата. Оснивачем модерне екологије у Републици Србији сматра се Сениша Станковић који је изучавао бројна питања екологије, међу којима су најзначајнија: организовање живог света у екосистеме, питање закона протикања енергије и кружења материје, питања у вези са ланцем исхране и трофичким мрежама, многобројност разноврсности међусобних односа између живих бића, питање популацијске екологије и питање еколошке нише (sr.wikipedia.org).

Еколошка проблематика у научно-истраживачким центрима Републике Србије предмет је истраживања бројних природних и друштвених наука, које указују на неопходност очувања потребне еколошке равнотеже на Земљи, односно на међузависност развоја и очувања природних ресурса.

2.2. ПРАВНИ АСПЕКТИ ЗАШТИТЕ ПРИРОДЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Свака држава сноси одговорност за очување биодиверзитета који егзистира на њеној територији. На територији Републике Србије у оквиру Душановог Законика у Члану 123.

убличени су први покушаји заштите природе: „А од сада напреда, Сасин да не сече, а што сече, онога-зи да не тежи, ни људи да сађа, тако да стоји пуста, да расте гора“ (Радовић, И, Мандић, Р., 1998). Деспот Стефан Лазаревић је 1412. године донео први закон о рудама којим је регулисано власништво, начин и услови коришћења минералних сировина.

Прописи релевантни за област заштите појединих сегмената животне средине појављују се на тлу Републике Србије, по ослобађању од турске владавине¹², док се стварањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, касније Краљевине Југославије, појављују и закони (закони о лову, поморском риболову, шумама итд). Након ослобађања од турске власти, прво заштићено природно подручје била је Обедска бара (1874. године). У првој половини 20. века формирана су релевантна министарства из области животне средине, као што су министарства пољопривреде, индустрије, шумарства, саобраћаја.

Након Другог светског рата, проблематика животне средине на републичком нивоу разматрана је у оквиру органа надлежних за просторно планирање и грађевинарство, док је на савезном нивоу била смештена у посебно Координационо тело Савезне владе. У Републици Србији 1989. године формирано је прво Министарство за заштиту животне средине. Надлежност за заштиту животне средине тренутно је поверена Министарству енергетике, развоја и заштите животне средине¹³.

Право на здраву животну средину установљено је и Уставом СР Југославије, потом и Уставом Републике Србије који предвиђа право на здраву животну средину као једно од основних права и слобода сваког грађанина (Устав Републике Србије, 2006).

Заштита природе у праву Републике Србије посматра се као нормативно уређење и један од начина којим се регулише друштвено понашање људи. У Републици Србији постоји низ законских прописа, којима се пружају адекватни предуслови заштите природе у виду низа мера и активности усредсређених на спречавање оштећења природе, природних вредности и природне равнотеже (Закон о заштити природе, Члан 4, 2009), као и унапређење природе у виду низа мера и активности које су потребне за обнављање природних станишта и популација како би се они довели у повољно природно стање, као и низ активности на ревитализацији и санацији природних екосистема и предела (Закон о заштити природе, Члан 4, 2009).

Данас, природа као добро од општег интереса за Републику Србију ужива посебну заштиту у складу са Законом о заштити природе („Службени гласник РС“ бр. 36/2009) и посебним законима. Законом о заштити природе уређује се заштита и очување природе, биолошке, геолошке и предеоне разноврсности као дела животне средине (Закон о заштити природе, Члан 1, 2009).

Према Члану 6. датог закона, заштиту и очување природе, у оквиру својих овлашћења, обезбеђују Република Србија, аутономне покрајине, општине, градови и град Београд,

¹² У првој половини 19. века постојала је обавеза одржавања чистоће у Београду: било је обавезно одржавати ред испред кућа и продавница, било је забрањено пушити по насељима, било је забрањено пљување по улицама и одређене су веома строге казне за учињене прекршаје. У том периоду су донети и одређени прописи који се тичу шума, тако да је утврђена казна за оне који без дозволе секу шуму, забрањен је лов одређених врста дивљачи, забрањен је риболов бацањем отрова у воду, итд.

¹³ Према истраживању Канцеларије за европске интеграције Владе Републике Србије, које је спроведено у периоду од 16. до 23 јуна 2011. године, 14% грађана Републике Србије сматра да је највећи напредак Република Србија постигла у области животне средине (www.ekoplan.gov.rs).

управљачи заштићених подручја, правна лица, предузетници и физичка лица који у обављању привредних и других делатности користе природне ресурсе и заштићена природна добра, стручне и научне организације и друге јавне службе, и грађани, групе грађана, њихова удружења, професионалне или друге организације.

Правни аспекти заштите природе су обимни и овом приликом наводе се циљеви и основна начела заштите природе. Циљеви постојећег закона су (Закон о заштити природе, Члан 2, 2009):

- 1) заштита, очување и унапређење биолошке (генетичке, специјске и екосистемске), геолошке и предеоне разноврсности;
- 2) усклађивање људских активности, економских и друштвених развојних планова, програма, основа и пројеката са одрживим коришћењем обновљивих и необновљивих природних ресурса и дугорочним очувањем природних екосистема и природне равнотеже;
- 3) одрживо коришћење и/или управљање природним ресурсима и добрима, обезбеђивање њихове функције уз очување природних вредности и равнотеже природних екосистема;
- 4) благовремено спречавање људских активности и делатности које могу довести до трајног осиромашења биолошке, геолошке и предеоне разноврсности, као и поремећаја са негативним последицама у природи;
- 5) утврђивање и праћење стања у природи;
- 6) унапређење стања нарушених делова природе и предела.

Закон наводи и основна правила у виду начела усмерених ка очувању и унапређењу природе. Познавање начела права заштите природе су од суштинске важности за све оне који их примењују. Очување и унапређивање природе темељи се на начелима одрживог развоја, односно на следећим начела (Закон о заштити природе, Члан 5, 2009):

- 1) начело високог степена заштите природе - свако је дужан да при предузимању активности или вршењу делатности допринесе заштити и унапређивању природе, биолошке, геолошке и предеоне разноврсности, очувању опште корисних функција природе и природне равнотеже;
- 2) начело одрживог коришћења - коришћење природних ресурса може се вршити само до степена и на начин којима се не угрожава разноврсност и функционисање природних система и процеса;
- 3) начело примене мера и услова заштите природе - у коришћењу природних ресурса и заштићених природних добара, планирању и уређењу простора, примењују се начела, мере и услови заштите природе;
- 4) начело интегрисане заштите - заштита природе је саставни део стратегије одрживог развоја, просторног и урбанистичког планирања и других планова, програма и основа;

- 5) начело „корисник плаћа“ - корисник природног ресурса и заштићеног природног добра, дужан је да плати накнаду за њихово коришћење и сноси трошкове санације и рекултивације простора;
- 6) начело сарадње - државни органи, органи аутономне покрајине и органи јединице локалне самоуправе, организације и институције, као и друга правна и физичка лица, при вршењу својих послова и задатака дужни су да поступају у складу са начелима, циљевима, мерама и условима заштите и трајног очувања природе и да при томе остварују међусобну и међународну сарадњу;
- 7) начело непосредне примене међународног права - државни органи и органи аутономне покрајине и органи јединице локалне самоуправе, организације и институције, као и друга правна лица, предузетници и физичка лица, при вршењу својих послова и задатака непосредно примењују опште прихваћена правила међународног права и потврђене међународне уговоре као саставни део правног система.

На заштити природе примењују се и основна начела заштите животне средине, у складу са законом.

Поред Закона о природи, заштиту природе нормативно регулишу бројни закони, подзаконска акта, односно правилници, уредбе, наредбе, решења о заштити природних добара, итд.

Живи свет Републике Србије заштићен је и међународним правним прописима. Република Србија прихватила је и примењује низ светских и европских конвенција из области заштите природе¹⁴.

У том контексту, обавеза Републике Србије је да у складу са својим могућностима и условима изради националне стратегије, планове или програме за заштиту и одрживо коришћење биолошке разноврсности. Усвојени међународни принципи и национални циљеви за очување биолошке разноврсности Републике Србије, утврђени су усвајањем Стратегије биолошке разноврсности Републике Србије за период од 2011. до 2018. године.

¹⁴ 1. Уредба о ратификацији Међународне конвенције за заштиту биља („Службени лист ФНРЈ - Међународни уговори“, бр. 7/55);

2. Закон о ратификацији Међународне конвенције за заштиту птица („Службени лист СФРЈ“, бр. 6/73);

3. Уредба о ратификацији Конвенције о мочварама које су од међународног значаја, посебно као пребивалиште птица мочварица („Службени лист СФРЈ - Међународни уговори“, бр. 9/77);

4. Закон о ратификацији Конвенције о заштити светске културне и природне баштине („Службени лист СФРЈ - Међународни уговори“, бр. 8/74);

5. Закон о потврђивању Конвенције о биолошкој разноврсности („Службени лист СРЈ - Међународни уговори“, бр. 11/2001);

6. Закон о потврђивању Конвенције о међународном промету угрожених врста дивље фауне и флоре („Службени лист СРЈ - Међународни уговори“, бр. 11/01);

7. Закон о потврђивању Конвенције о процени утицаја на животну средину у прекограничном контексту („Службени гласник РС - Међународни уговори“, бр. 102/2007);

8. Закон о потврђивању Оквирне конвенције о заштити и одрживом развоју Карпата („Службени гласник РС - Међународни уговори“, бр. 102/2007);

9. Закон о потврђивању Конвенције о очувању европске дивље флоре и фауне и природних станишта („Службени гласник РС - Међународни уговори“, бр. 102/2007);

10. Закон о потврђивању Конвенције о очувању миграторних врста дивљих животиња („Службени гласник РС - Међународни уговори“, бр. 102/2007);

11. Закон о потврђивању Конвенције о доступности информација, учешћу јавности у доношењу одлука и праву на правну заштиту у питањима животне средине (www.natureprotection.org.rs).

Деградација и деструкција природе представља један од најзначајнијих проблема са којима се суочава савремено друштво. Управо због тога, обавеза државних органа, предузећа и појединца је да предузимају адекватне мере како би негативни ефекти на природу били што мањи. Један од начина заштите природе јесте правни аспект њене заштите. Иако су на простору Републике Србије деценијама уназад постојали прописи којима се штити природа и чувају природни ресурси, због ниске еколошке свести, неефикасности правног система и инспекцијског надзора, правни прописи нису се поштовали у великој мери (не постоји адекватна друштвена евиденција о облицима угрожавања животне средине).

2.2.1. Правно усклађивање са законодавством Европске Уније

Заштита животне средине је једно од најзахтевнијих и најскупљих подручја у процесу прилагођавања правној стечевини Европске Уније. У процесу хармонизације правних прописа из области заштите животне средине и природе са међународним нормама и стандардима, конвенцијама и протоколима у овој области (директиве ЕУ, еколошки стандарди ISO 14000), Република Србија је усвојила све законе из области животне средине предвиђене Националним планом интеграције у Европску Унију.

Народна Скупштина Републике Србије у току маја 2009. године усвојила је 16 закона из области заштите животне средине из сета „Зеленог пакета“, у складу са директивама Европске уније (www.ekoplan.gov.rs):

- 1) Закон о управљању отпадом („Службени гласник РС“, бр. 36/09),
- 2) Закон о амбалажи и амбалажном отпаду („Службени гласник РС“, бр. 36/09),
- 3) Закон о заштити ваздуха („Службени гласник РС“, бр. 36/09),
- 4) Закон о хемикалијама („Службени гласник РС“, бр. 36/09),
- 5) Закон о биоцидним производима („Службени гласник РС“, бр. 36/09),
- 6) Закон о заштити животне средине („Службени гласник РС“, бр. 36/09),
- 7) Закон о процени утицаја на животну средину („Службени гласник РС“, бр. 36/09),
- 8) Закон о заштити природе („Службени гласник РС“, бр. 36/09),
- 9) Закон о заштити од јонизујућег зрачења и о нуклеарној сигурности („Службени гласник РС“, бр. 36/09),
- 10) Закон о заштити од нејонизујућих зрачења („Службени гласник РС“, бр. 36/09),
- 11) Закон о забрани развоја, производње, складиштења и употребе хемијског оружја и његовом уништавању („Службени гласник РС“, бр. 36/09),
- 12) Закон о заштити од буке у животној средини („Службени гласник РС“, бр. 36/09),

- 13) Закон о заштити и одрживом коришћењу рибљих ресурса („Службени гласник РС“, бр. 36/09),
- 14) Закон о потврђивању Амандмана на Анекс Б Кјото протокола уз Оквирну конвенцију („Службени гласник РС - Међународни уговори“, бр. 38/09),
- 15) Ротердамска конвенција о поступку давања сагласности на основу претходног обавештења за одређене опасне хемикалије и пестициде у међународној трговини („Службени гласник РС - Међународни уговори“, бр. 38/09),
- 16) Конвенција о доступности информација, учешћу јавности у доношењу одлука и праву на правну заштиту у питањима животне средине (Архуска конвенција) („Службени гласник РС - Међународни уговори“, бр. 38/09).

Усвојени сет закона уређује заштиту свих сегмената животне средине, правилно коришћење и чување опасних хемикалија, складиштење отпада, одржавање депонија и свега што на било који начин угрожава животну средину и здравље људи, животиња и биљака. Иако „Зелени пакет“ закона делује охрабљујуће, само дефинисање уставног права на здраву човекову средину и доношење правних прописа којим се оно разрађује, не значи лако остваривање обавеза које из њих проистичу. Примена „зелене економије“ захтева развијену еколошку свест, еколошко образовање, значајна финансијска средства и усаглашене акције политичких партија и локалне самоуправе.

2.3. САВРЕМЕНИ ПРОБЛЕМИ ЗАШТИТЕ ПРИРОДЕ

Република Србија у другој деценији 21. века, као држава у транзицији, суочава се са мноштвом еколошких и развојних проблема („економска транзиција убија еколошку транзицију“). Иако се Република Србија не убраја међу најзагађеније земље Европе, дугогодишња изолација, политичка нестабилност и лош животни стандард утицали су на запостављање питања очувања животне средине и заштите природе, као и права људи на здрав живот у здравој животној средини.

2.3.1. Фактори угрожавања природе у Републици Србији

Сложеност заштите природе подразумева разумевање утицаја одређених културних, друштвених, економских и политичких утицаја и њихових међусобних интеракција на природу. Како постоји мало података о утицајима директних фактора угрожавања и притисака на природу Републике Србије, у разматрању негативних фактора пошло се од општег контекста утицаја на биодиверзитет. Међу бројним факторима, у најбитније фактора угрожавања биолошке разноврсности у Републици Србији, овом приликом издвајамо:

1. Сиромаштво и незапосленост - у Републици Србији сиромаштво и незапосленост имају изузетно високу стопу, што условљава са стајалишта деградације природе, пре свега неодрживо коришћење природних ресурса (нпр. већа цена електричне енергије условљава

већу употребу дрвета као огревног горива). Према „Извештају о стању животне средине у Републици Србији за 2009. годину“ (у даљем тексту Извештај) последице економске кризе и рецесије српске привреде утицале су на повећање броја незапослених и сиромашних грађана и крајева: трошкови живота су порасли за 8,6%, док су зараде реално повећане за 0,2%, док је бруто домаћи производ пао за 2,9%. Животни стандард у Републици Србији је међу најнижим у Европи- индекс БДП по глави становника према паритетима куповне моћи (ЕУ-27=100) износи 36, што значи да Република Србија има око три пута нижу вредност БДП по глави становника у односу на просек земаља Европске Уније (Извештај о стању животне средине у Републици Србији за 2009. годину, 2010).

2. Ниска еколошка свест - услед промена у вредносном систему, еколошка свест настала је у тежњи да се нађе решење за савремену еколошку кризу. Сазнањима о узроцима еколошке кризе и о потреби заштите природе од даљег нарушавања еколошке равнотеже у природи, еколошка свест тежи очувању природног животног оквира. Свест грађана Републике Србије о значају заштите природе полако расте, захваљујући кампањама и акцијама, које спроводе Министарство за заштиту животне средине и многобројне невладине организације.

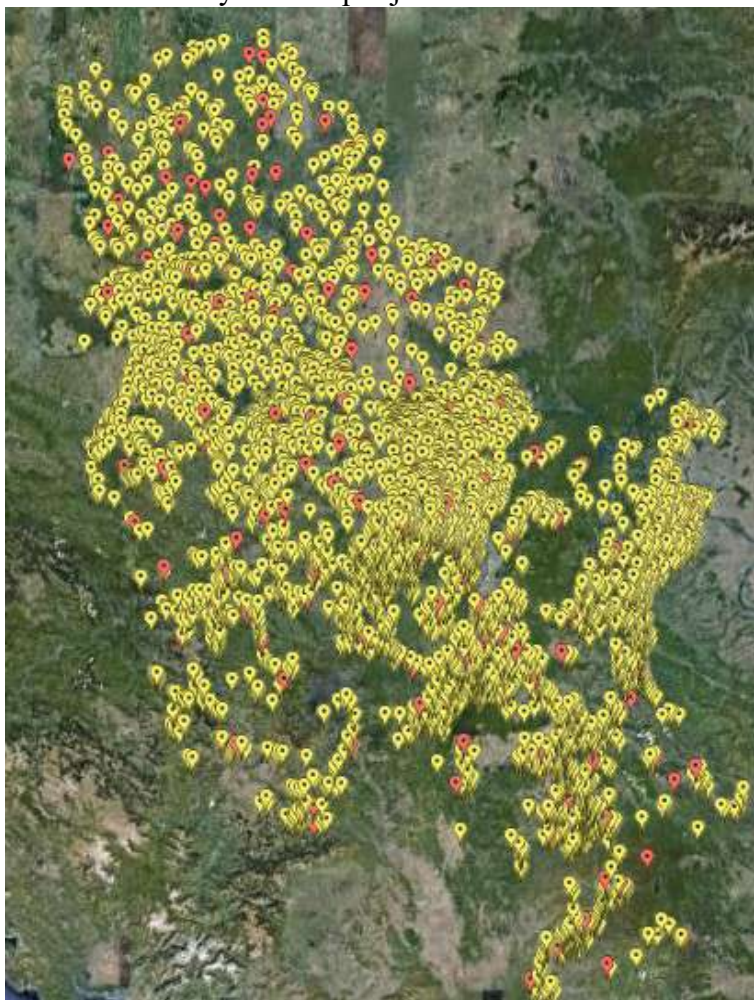
3. Застарелост технологије и опреме - велики притисак на природу Републике Србије врше застарела технологија и опрема, ниска енергетска и сировинска ефикасност, нерационално коришћење сировина и висок ниво стварања отпада и штетних емисија у процесу индустријске производње. Индустријска производња је у 2009. години била смањена за 12,1% у односу на 2008. годину (у односу на производњу из 1990. године, износила је 44,6%). Учешће тзв. „прљавих технологија“ је око 50% у структури укупне индустријске производње, и највећим делом у Производњи прехрамбених производа и пића, Производњи хемикалија и хемијских производа и Производњи основних метала (укупно 40%). Да би се превазишли постојећи притисци на природу, у Републици Србији дефинисани су циљеви индустријске политике, међу којима су и унапређење еколошких стандарда у индустријској производњи (у току 2009. године 69 предузећа је добило сертификате за ISO 14001) и повећање рециклаже- у укупној индустријској производњи у периоду 2006-2009. године рециклажа је учествовала са 0,3%, док у развијеним земљама њено учешће износи у интервалу 35-75% (Извештај о стању животне средине у Републици Србији за 2009. годину, 2010).

4. Застарео саобраћај - савремени квалитет живота и укупан привредни развој у великој мери сваке земље условљен је саобраћајем, док с друге стране, саобраћај негативно утиче на природу и здравље људи, нарочито у градским срединама. Саобраћај у Републици Србији укључује директно уништавање и фрагментацију станишта, узнемиравање, загађење и интродукцију и ширење алохтоних врста. За процену утицаја саобраћајног сектора на природу и животну средину недостају основне информације о емисијама загађујућих материја из превозних средстава, док се подаци о потрошњи горива могу сматрати непотпуним (Извештај о стању животне средине у Републици Србији за 2009. годину, 2010). Ипак, може се закључити да слаба транспортно-инфраструктурна опремљеност представља велику препреку привредном развоју, повећању продуктивности, запослености и конкурентности. С друге стране, негативни ефекти постојећег интезитета емитованих загађујућих материја међународног друмског и железничког транзита, као и застарелог домаћег возног парка без катализатора на природу су значајни.

5. Мали удео употребе обновљивих извора - сектор енергетике је значајан загађивач природе Републике Србије. Иако, последњих година обновљиви извори енергије имају све већу улогу у производњи енергије, производња и потрошња се и даље заснивају на употреби лигнита и мрког угља. Поред термоелетрана, значајан загађивач је и нафтна индустрија, која користи застарелу технологију. Учешће обновљивих извора енергије је у порасту у потрошњи примарне енергије и износила је 8,6% у току 2009. године (европски циљ Е-15 је 12% учешћа обновљивих извора у примарној енергији).

6. Неадекватно одлагање различитих врста отпада - у Републици Србији деценијски заступљен лош начин управљања отпадом довео је до нагомилавања количина генерисаног отпада различитог састава свих врста, тако да је у току 2009. године било 164 ЈКП депонија и преко 4.400 дивљих депонија (Слика бр.1), које доведе до загађења земљишта, подземних вода и бунара са водом.

Слика бр.1- Локације дивљих депонија на подручју Републике Србије

Извор: Извештај о стању животне средине у Републици Србији за 2009. годину, 2010, 55.

Најзначајнији проблеми у управљању отпадом у Републици Србији произилазе из неадекватаног става друштва према отпаду, а огледају се у (Извештај о стању животне средине у Републици Србији за 2009. годину, 2010):

- недовољној структури за третман и одлагање отпада,
- заједничком одлагању комуналног и опасног отпада из домаћинства,
- недостатку података о саставу и токовима отпада,
- непостојању постројења за складиштење, третман и одлагање опасног отпада, загађење земљишта, површинских и подземних вода отпадом. Процењује се да је у Републици Србији тренутно лагеровано око 200 Т фармацеутског отпада, тј. лекова којима је истекао рок употребе, а Република Србија нема спалионицу за уништавање индустријског и медицинског отпада (www.kombeg.org.rs).
- највећи удео у генерисаном отпаду имају пепео, шљака, високопећни муљ, конверторска троска, коварина, отпадни песак, отпадна јаловина, фосфогипс, стаклени крш, инфективни отпад и отпад од прераде хране.

Доношењем закона и подзаконских аката постављен је адекватан систем за управљање отпадом. У ближој будућности приоритет је стварање ефикасне комуналне инфраструктуре и рециклаже. Сакупљањем и издвајањем материјала из отпада и њиховом прерадом и израдом нових производа, отпад постаје сировина, који као такав није заступљен на нашем поднебљу ни као еколошко, економско и енергетско питање. У Републици Србији 97% отпада се налази на депонијама, док се у Аустрији толика количина рециклира (отпад се рециклира у Јапану у интервалу 80%-90%, а у земљама ЕУ у интервалу 30%-40%) (www.ekoplan.gov.rs).

7. Загађивање ваздуха, воде и тла - кључни извори загађења ваздуха, воде и тла у Републици Србији су индустријска активност (рафинерије нафте, термоелектране и друга енергетска постројења, хемијска индустрија, металопрерађивачка предузећа, цементаре, рудници и прехранбена индустрија), саобраћај, односно сагоревање фосилних горива, и нетретирани индустријске и комуналне воде.

Правилно решавање проблема загађивања ваздуха, воде и тла захтева реконструкцију постојећих индустријских постројења, увођење чистих технологија, третирања отпадних вода пре испуштања у реципијент, како би се емитоване количине загађујућих материја свеле на најмању количину и најмањи штетан облик.

8. Исцрпљивање ресурса - најзначајнији негативни, дуготрајни антропогени утицаји на природна богатства у Републици Србији су у шумарству, ловству и риболову и огледају се у непланској сечи шума, у успостављању плантажа са монокултуром топола (39.000 ha) и плантажа бора (100.000 ha под белим бором) које деградирају квалитет станишта за многе врсте, и у непланском лову и риболову. Шуме у државном власништву карактерише недовољни производни фонд, неповољна старосна структура, незадовољавајућа израслост и шумовитост, велики удео састојина са дрвећем које није фаворизовано на тржишту и површинама под коровом, као и незадовољавајуће здравствено стање.

Иако не постоје званични подаци о утицају ловства на биодиверзитет, стручна литература указује да криволов (нарочито на птице и њихове развојне облике) представља један од најзначајнијих фактора угрожавања природе.

Актуелни проблеми утичу на различитим нивоима на промену стања у флори и фауни Републике Србије.

2.3.2. Могућности очувања и унапређења заштите природе у Републици Србији

Природа се може штитити на разне начине и различитим врстама деловања. У решавању наведених проблема у очувању природе, свако на свој начин, значајну улогу имају држава, локална самоуправа, потенцијални загађивачи и сви грађани. Досезање европских стандарда у области заштите животне средине захтева значајна финансијска средства, спровођење постојеће регулативе и низ ефикасних краткорочних акција.

Према „Индексу еколошких перформанси“, Република Србија је међу 163 земље света 2011. године заузела 29. место, што је резултат примене закона у области заштите животне средине, еколошке акције „Очистимо Србију“ и инспекцијског надзора спровођења прописа (www.ekoplan.gov.rs). Започетим усклађеним акцијама држава настоји да промовише нове изворе енергије, да подстакне (законском регулативом) долазак инвеститора у области обновљивих извора енергије, да заштити већи број подручја и очува постојећа заштићена подручја од деструктивне људске активности, како би еколошка слика Републике Србије била много повољнија за садашњу генерацију и генерације поколења која долазе. У том смислу у очувању природе намеће се:

1) Унапређење политике заштите природе - иако природа пружа основу на којој почивају све услуге екосистема, у Републици Србији нема довољно разумевања за вредновање природе. Стога, у проналажењу начина адекватне заштите природе намеће се примарна потреба боље сарадње између мреже исраживача, доносиоца политика и свих заинтересованих страна. Преобликовање постојеће еколошке политике захтева пре свега развијене техничке и управљачке капацитете за очување и унапређење природе у институцијама на свим нивоима.

2) Развијање еколошке свести - полазећи од првог националног парка у свету, Јелоустона, заинтересована јавност у свету доприносила је да проблем заштите природе постане део државне политике многих земаља. Сви значајни фактори у Републици Србији, сходно својим овлашћењима и могућностима, морају имати активнију улогу у развијању еколошке свести, како би грађани својим понашањем показали да су свесни чињенице да могу утицати на решавање постојећих проблема у заштити и унапређењу природе.

3) Развој еколошког образовања - развијање еколошке свести на потребни ниво подразумева промену у еколошком образовању и уопште у систему информисања о узроцима и последицама еколошких проблема. Еколошко образовање може значајно да утиче на критичко вредновање односа према животној средини, природи и на стицање еколошких знања о ограничениости природних ресурса и потреби успостављања динамичке вредности између природног и друштвеног система. Поред формалног образовања, значајну улогу у развоју еколошке културе могу да имају и еколошка удружења, која у виду кратких обука, радионица и семинара едукују о проблемима и темама које најчешће не постоје у програмима институционалног образовања.

4) Давање већег значаја сектору заштите - свестрану улогу у истраживању и проучавању природних добара у својству њихове заштите имају државне институције, научно-истраживачке и образовне институције, као и Завод за заштиту природе Србије. Разменом искуства и остваривањем контаката између институција, организација и програма који су активни у области заштите животне средине на локалном, регионалном,

националном и међународном нивоу омогућиће се интензивирање активности у сектору заштите.

5) Реализација постојећих стратегија одрживог развоја - питања одрживог развоја и заштите животне средине и природе на државном нивоу морају се посматрати као приоритетна, и саставним делом економских и социјалних политика. Свој програм и пројекте у оквиру зелених политика имају Министарство енергетике, развоја и заштите животне средине, и Секретаријат за заштиту животне средине и одрживог развоја АП Војводине. Као кључни, интерсекторски и стратешки постојећи документ, којим се обезбеђује планирање и управљање у области заштите животне средине, издваја се Национални програм заштите животне средине¹⁵ који је урађен тако да омогућава подизање квалитета животне средине и унапређење квалитета живота становништва у Републици Србији и доприноси придруживању Републике Србије Европској унији (www.ekoplan.gov.rs).

У пуној сагласности са Стратегијом одрживог развоја Републике Србије је Стратегија биолошке разноврсности Републике Србије која се односи се на период од седам година (2011-2018). Циљеви Стратегије дефинисани су сагласно Аичи циљевима, глобалним стратешким циљевима биодиверзитета и са националним потребама и могућностима.

6) Реализација Локалних еколошких акционих планова - велики део активности, иницијатива, програма и пројеката из области заштите животне средине, мораће да спроведу локалне самоуправе у својим срединама. У решавању еколошких проблема осим локалних самоуправа тај посао носиће и организације цивилног друштва. Боља сарадња ресорних министарстава са локалном самоуправом по питању решавања еколошких проблема омогућиће у потпуности примењивање закона.

7) Израда и спровођење финансијских стратегија, планова и инвестиционих програма на државном, регионалном и локалном нивоу у краткорочном и средњорочном периоду - сектор заштите животне средине представља најскупљу активност Републике Србије на путу ка Европској Унији. Како би задовољила стандарде Европске Уније, Република Србија мораће много више инвестирати у заштиту средине него што сада чини, а пре свега у подручју отпада, прочишћавања отпадних вода и водоснабдевања. У том смислу нужно је изградити процену инвестицијских, оперативних и административних трошкова.

Очување и унапређење животне средине и природе у Републици Србији могуће је реализацијом правних мера уз солиднију економску ситуацију, сарадњом стручњака, невладиних организација, владиних и других институција; процесом образовања за одрживи развој, повећањем доступности информација везаних за животну средину и укључивањем грађана у доношење одлука. Еколошка свест грађана о реалним опасностима и угрожености човечанства и биодиверзитета, у великој мери утиче на очување природног оквира Републике Србије. Извесно је да услед недостатка информација и слабе заступљености заштите биодиверзитета у наставним плановима и у медијама, јавност у Републици Србији недовољно разуме концепт заштите природе.

¹⁵ Влада Републике Србије донела је Национални програм заштите животне средине, на основу Закона о заштити животне средине у марту 2010. године у циљу развоја модерне политике заштите животне средине у Републици Србији, током ове деценије. Биће реализован Акционим планом, који ће обезбедити правни и институционални основ за бројне пројекте у процесу приближавања Европској унији и коришћење финансијских средстава из буџета и претприступних фондова.

2.4. ЗАШТИЋЕНА ПРИРОДНА ДОБРА НА ТЕРИТОРИЈИ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Изузетно богатство елементима преглацијалне, глацијалне и постглацијалне флоре и фауне одликује живи свет Републике Србије. Простирући се на 2,1% европског копна, под утицајем специфичаног географског положаја, геотектонске динамике и разноликости геолошких, геоморфолошких, хидролошких, климатских и педолошких одлика, социјално-економског и историјског развоја, на територији Републике Србије заступљено је драгоцено богатство биодиверзитета врста и екосистема.

Биолошка разноврсност различитих група живих организама је висока, нарочито високопланинске и планинске области Републике Србије, која као део Балканског полуострва, представља један од укупно шест центара европског биодиверзитета, а по богатству флоре потенцијално један од глобалних центара биљне разноврсности.

Прикупљање квалитативних и квантитативних података о стању врста, станишта и екосистема у Републици Србији није завршено. Како је у току ревизија појединих таксона, може се очекивати да ће доћи до повећања њиховог броја, јер је велики број група организама још увек недовољно проучен, попут подземне и пећинске фауне, флоре и фауне термалних и термоминералних вода, одређених група праживотиња и високопланинских врста биљака и животиња (Јакшић, П., Мандић, Р., 1999).

Придруживање Европској Унији подразумева да се у најскоријој будућности проценат заштићених природних добра од 5,86% територије Републике Србије повећа на 10%, што је случај у развијеним земљама. У том контексту, последњих година законске норме у области заштите природе усклађују се са европским законодавством: усвојен је Закон о заштити природе и бројна подзаконска акта у које су унете одредбе и ставови европских конвенција и директива.

У домаћем законодавству заштита природе подразумева све одговарајуће активности и мере које имају за циљ спречавање штетних активности, оштећења или загађивања природе, смањење или елиминисање настале штете и довођење у првобитно стање природе. Заштита природе у Републици Србији спроводи се (Закон о заштити природе, Члан 7, 2009):

- 1) утврђивањем и проценом стања, појава и процеса у природи и пределу;
- 2) успостављањем и утврђивањем заштићених природних добара и система праћења њихове заштите;
- 3) спровођењем мера заштите природе и предела;
- 4) утврђивањем услова и мера заштите природе и заштићених природних добара и предела у просторним и урбанистичким плановима, пројектној документацији, основама и програмима управљања природним ресурсима у рударству, енергетици, саобраћају, водoprивреди, пољoprивреди, шумарству, ловству, рибарству, туризму и другим делатностима од утицаја на природу;

- 5) одрживим коришћењем природних ресурса и заштићених природних добара и контролом њиховог коришћења успостављањем система управљања природним ресурсима и заштићеним природним добрима;
- 6) израдом извештаја о стању природе, доношењем и спровођењем стратегија, програма, акционих и санационих планова и планова управљања;
- 7) ублажавањем штетних последица које су настале активностима у природи, коришћењем природних ресурса или природним катастрофама;
- 8) повезивањем и усклађивањем националног система заштите природе са међународним системом заштите природе;
- 9) подстицањем научног и стручног рада у области заштите природе;
- 10) обавештавањем јавности о стању природе и учествовањем јавности у одлучивању о заштити природе;
- 11) подстицањем и промоцијом заштите природе, развијањем свести о потреби заштите природе у процесу васпитања и образовања;
- 12) укључивањем локалних заједница у праћење стања, заштиту и унапређење природе.

2.4.1. Категорије заштићених природних добара у Републици Србији

Настојећи очувати и унапредити постојећи генски, специјски и екосистемски диверзитет, у Републици Србији донет је читав низ законских прописа којима се пружају елементарни предуслови заштите.

У Закону о заштити природе („Службени гласник РС“ бр. 36/2009, 88/2010 и 91/2010-исправка) предвиђене су различите категорије заштите природних комплекса, који се издвајају као нарочити и драгоцени на основу разноврсности, аутентичности, реткости, очуваности, пејсажне атрактивности и других карактеристика.

У зависности од степена изворности, реликтности и ендемизма, богатства природних појава, пејсажне атрактивности, старости, очуваности и интегралности природног добра, према Члану 27. разликујемо: заштићена подручја, заштићене врсте и покретна заштићена природна документа (Закон о заштити природе, 2009). Свака категорија и дефиниција природног добра усклађена је са IUCN категоризацијом (ПРИЛОГ БР.1).

Савремено поимање заштићених природних добара у Републици Србији у први план ставља развојне могућности у складу са захтевима очувања природне средине и одрживог развоја.

2.4.2. Систем заштићених подручја у Републици Србији

Као подручја од општег интереса, према Члану 4. Закона о природи, заштићена подручја имају изражену геолошку, биолошку, екосистемску и/или предеону разноврсност (Табела бр.5).

Табела бр.5- Заштићена подручја

Заштићена подручја	Значење израза
Строги резерват природе	Строги резерват природе је подручје неизмењених природних одлика са репрезентативним природним екосистемима, намењено искључиво за очување изворне природе, генског фонда, еколошке равнотеже, праћење природних појава и процеса, научна истраживања којима се не нарушавају природна обележја, вредности, појаве и процеси.
Специјални резерват природе	Специјални резерват природе је подручје са неизмењеном или незнатно измењеном природом, од нарочитог значаја због јединствености, реткости или репрезентативности, а које обухвата станиште угрожене дивље врсте биљака, животиња и гљива, без насеља или са ретким насељима у којима човек живи усклађено са природом, намењено очувању постојећих природних одлика, генског фонда, еколошке равнотеже, праћењу природних појава и процеса, научним истраживањима и образовању, контролисаним посетама и очувању традиционалног начина живота. Специјални резерват природе може бити флористички, миколошки, шумске и друге вегетације, зоолошки (орнитолошки, ихтиолошки и други), геолошки, палеонтолошки, хидрогеолошки, хидролошки и други.
Национални парк	Национални парк је подручје са већим бројем разноврсних природних екосистема од националног значаја, истакнутих предеоних одлика и културног наслеђа у коме човек живи усклађено са природом, намењено очувању постојећих природних вредности и ресурса, укупне предеоне, геолошке и биолошке разноврсности, као и задовољењу научних, образовних, духовних, естетских, културних, туристичких, здравствено-рекреативних потреба и осталих активности у складу са начелима заштите природе и одрживог развоја.
Споменик природе	Споменик природе је мања неизмењена или делимично измењена природна просторна целина, објекат или појава, физички јасно изражен, препознатљив и/или јединствен, репрезентативних геоморфолошких, геолошких, хидрографских, ботаничких и/или других обележја, као и људским радом формирана ботаничка вредност од научног, естетског, културног или образовног значаја. Споменик природе може бити геолошки, геоморфолошки, спелеолошки, хидролошки и ботанички.
Заштићено станиште	Заштићено станиште је подручје које обухвата један или више типова природних станишта значајних за очување једне или више популација дивљих врста и њихових заједница.
Предео изузетних одлика	Предео изузетних одлика је подручје препознатљивог изгледа са значајним природним, биолошко-еколошким, естетским и културно-историјским вредностима, које се током времена развијало као резултат интеракције природе, природних потенцијала подручја и традиционалног начина живота локалног становништва. Предео изузетних одлика може бити природни предео изузетних одлика и културни предео изузетних одлика.
Парк природе	Парк природе је подручје добро очуваних природних вредности са претежно очуваним природним екосистемима и живописним пејсажима, намењено очувању укупне геолошке, биолошке и предеоне разноврсности, као и задовољењу научних, образовних, духовних, естетских, културних, туристичких, здравствено-рекреативних потреба и осталих делатности усклађених са традиционалним начином живота и начелима одрживог развоја.

Извор: Закон о заштити природе, Члан 29-34, 2009.

На основу Закона о заштити природе, (Члан 35) у заштићеним подручјима постоји тростепени режим заштите са прецизно утврђеним радовима и активностима који су забрањени, односно ограничени (Закон о заштити природе, Члан 35, 2009):

- 1) Режим заштите I степена - режим стриктне заштите по моделу очувања „дивљине“ обухвата 6,5% укупно заштићене површине на територији Републике, а спроводи се на заштићеном подручју или његовом делу са изворним или мало измењеним екосистемима изузетног научног и практичног значаја, којом се омогућавају процеси природне сукцесије и очување станишта и животних заједница у условима дивљине.

У режиму строге заштите забрањено је коришћење природних ресурса и изградња објеката, и ограничени су радови и активности на научна истраживања и праћење природних процеса, контролисану посету у образовне, рекреативне и општекултурне сврхе, као и спровођење заштитних, санационих и других неопходних мера у случају пожара, елементарних непогода и удеса, појава биљних и животињских болести и пренамножавања штеточина.

- 2) Режим заштите II степена - прелазни режим заштите по моделу „полудивљине“ или „buffer зоне“ обухвата 21,2% укупно заштићене површине, а спроводи се на заштићеном подручју или његовом делу са делимично измењеним екосистемима великог научног и практичног значаја и посебно вредним пределима и објектима геонаслеђа.

У II степену заштите могу се вршити управљачке интервенције у циљу рестаурације, ревитализације и укупног унапређења заштићеног подручја, без последица по примарне вредности њихових природних станишта, популација, екосистема, обележја предела и објеката геонаслеђа, обављати традиционалне делатности и ограничено користити природне ресурсе на одржив и строго контролисан начин.

- 3) Режим заштите III степена - као слободнији режим заштите са контролисаним коришћењем природних ресурса обухвата 72,3% укупно заштићених површина, а спроводи се на заштићеном подручју или његовом делу са делимично измењеним и/или измењеним екосистемима, пределима и објектима геонаслеђа од научног и практичног значаја.

У зони проактивне заштите, могу се вршити управљачке интервенције у циљу рестаурације, ревитализације и укупног унапређења заштићеног подручја, развој села и унапређење сеоских домаћинстава, уређење објеката културно-историјског наслеђа и традиционалног градитељства, очување традиционалних делатности локалног становништва, селективно и ограничено коришћење природних ресурса и простора уз потребну инфраструктуру и другу изградњу.

Управљање заштићеним подручјима обавља се на више нивоа и кроз више организација. То је делатност од општег интереса, која је поверена правном лицу, које испуњава стручне, кадровске и организационе услове за обављање послова очувања, унапређења, промовисања природних и других вредности и одрживог коришћења заштићеног подручја. Уз то, управљач може бити предузетник и/или физичко лице уколико се ради о заштићеном подручју мале површине и већинском приватном власништву на непокретностима (Закон о заштити природе, Члан 67, 2009).

Поред јавних предузећа која управљају највећим делом заштићених подручја, постоји преко 30 других типова управљача заштићеним подручјима: компаније, комунална предузећа, музеји, факултети, туристичке организације, еколошке невладине организације, фондације и други, што у значајној мери отежава координацију и комуникацију. Приликом доношења аката проглашавања заштићених природних добара, планова управљања заштићеним подручјима и планова коришћења природних вредности, Законом је предвиђено и учешће јавности (Закон о заштити природе, Члан 116, 2009).

Финансирање заштићених подручја према Члану 69. из Закона о заштити природе обезбеђује се из: средстава буџета Републике Србије, аутономне покрајине, односно јединице локалне самоуправе, средстава Фонда за заштиту животне средине, накнада за коришћење заштићеног подручја, прихода остварених у обављању делатности и управљања заштићеним подручјем, средстава обезбеђених за реализацију програма, планова и пројеката у области заштите природе, донација, поклона и помоћи, и других извора у складу са законом.

Финансирање заштићених подручја по финансијским подацима из 2009. године, потиче од државе- у просеку републичка Влада финансира 25% укупних средстава за заштићена подручја, потом од коришћења ресурса, туризма, других накнада и наплата услуга и донација. На основу Финансијске карте за заштићена подручја коју је развио UNDP 2009. године, процењује се да за финансирање заштићених подручја годишње недостаје 50% потребних средстава за основне трошкове и 75% потребних средстава за оптимално функционисање (Стратегија биолошке разноврсности Републике Србије за период од 2011. до 2018. године, 2011).

Примењеним мерама институционалне заштите и очувања биодиверзитета у заштити ретких и угрожених врста, као и њихових станишта, у току 2010. године било је (www.natureprotection.org.rs):

- 5 националних паркова (158.986 ha),
- 16 паркова природе (213.303 ha),
- 16 предела изузетних одлика (45.656 ha),
- 67 резервата природе (88.868 ha),
- 42 заштићена простора културно - историјских вредности (2.507 ha),
- 315 споменика природе (8.683 ha),
- 1.760 строго заштићених и 868 заштићених дивљих врста биљака, животиња и гљива,
- 112 врста биљака, животиња и гљива које могу бити угрожене прекомерном и неконтролисаним експлоатацијом.

Просторним планом Републике Србије („Службени гласник РС”, број 88/10), предвиђено је да се до 2015. године заштићена површина Републике Србије са 5,86% повећа на око 10% површине, односно до 12% територије Републике Србије до 2021. године. Повећањем

површина заштићених подручја, Република Србије се усмерава остваривању трајно одрживом развоју.

На основу примене међународних конвенција и програма, у Републици Србији је до 2011. године (Табела бр.6) издвојено:

- у оквиру UNESCO програма „Човек и биосфера” (Man and Biosphere - MAB), 2001. године, парк природе „Голија” постао је део мреже резервата биосфере под називом „Голија-Студеница”,
- 9 подручја на основу Рамсарске конвенције, тј. „Конвенције о заштити мочварних подручја од међународног значаја, нарочито као станишта птица мочварица“,
- 61 подручје од међународног значаја за биљке (Important Plant Areas подручје),
- 42 значајна подручја за птице (Important Bird Area/IBA) и
- 40 подручја за дневне лептире (Prime Butterfly Areas/PBA).

Табела бр.6- Систем заштићених подручја у Републици Србији у току 2011. године

Систем заштићених подручја	Број	Површина (у ha)	%
Заштићена подручја	464	518.204	5,86
UNESCO MAB	1	53.804	0,61
Рамсар	9	55.627	0,63
IBA	42	1.259.624	14,25
IPA	61	747.300	8,50
PBA	40	903.643	10,22

Извор: www.natureprotection.org.rs.

На основу Бернске конвенције за „EMERALD“ (Европска еколошка мрежа коју чине подручја од посебног интереса за очување европске дивље флоре и фауне и њихових природних станишта) номиновано је 61 подручје у Републици Србији. Ова подручја део су еколошке мреже Републике Србије која садржи 101 природно добро (Уредба о еколошкој мрежи, 2010). На прелиминарној листи предлога за UNESCO светску баштину налазе се национални паркови Ђердап, Тара и Шар-планина, споменик природе Ђавоља варош и специјални резерват природе Делиблатска пешчара.

Упркос економском, друштвеном и еколошком значају, пред очима савременог човека убрзаним темпом изумиру биљне и животињске врсте¹⁶. Суочавање са изумирањем и проналажење начина за решавање савремене еколошке проблематике захтева глобалну и националну одговорност. У Републици Србији очување и унапређење биолошке разноврсности, геонаслеђа и предеоних обележја за научно-истраживачке, образовно-васпитне, рекреативно-туристичке, општекултурне и друге потребе и намене, подразумева континуирани рад надлежних органа и јавности. Ова област, у првој деценији 21. века обележена је државним јачањем оквира за очување природе и развијања одрживог финансирања система заштићених подручја.

¹⁶ Према званичним проценама Светске уније за заштиту природе (IUCN), процењено је да је 21% свих познатих сисара, 30% водоземаца, 12% птица, 28% гмизаваца, 37% риба, 70% биљака, 35% бескичмењака угрожено и прети им нестанак (www.iucn.org).

3. КАТЕГОРИЈА „НАЦИОНАЛНИ ПАРК“

Својеврсни допринос у рашавању одрживог коришћења биодиверзитета дале су иницијативе на заштити природних вредности. У већини земаља и региона најуниверзалнија категорија заштићених природних комплекса јесте национални парк. Национални парк представља специфичну категорију заштите природе, високе естетске и биолошке вредности на великом пространству, који обухвата веома мало нарушене екосистеме, са разноврсним биљним и животињским светом (www.natureprotection.org.rs).

Свест о потреби очувања и заштите високо вредних природних простора утицала је да данас у свету постоји 102.102 заштићена подручја која се простиру на 18.763.407 km² Земљине површине. Међу категоријама заштићених природних подручја по површини национални паркови заузимају прво место са 23,6% од укупне површине заштићених подручја, док су по броју од 3,8% од укупног броја заштићених подручја на последњем месту (Chape, S., et all, 2003, 25 преузето са www.data.iucn.org).

Национални паркови у свету разликују се по величини, и она се креће у интервалу од 3.000 ha просечне површине парка у Холандији, до више од 700.000 ha у САД-у. У том контексту, изузимајући острва, међународни критеријуми као минимум препоручују подручја површине од 20.000 ha, од чега потпуно сачувано и заштићено мора бити 10.000 ha (www.iucn.org).

Национални парк представља заштићено природно подручје изузетних природних квалитета незнатно измењених људским деловањем, које омогућава адекватну заштиту животне средине и рекреативно-туристичка кретања. Промисљено управљање националним парковима доприноси друштвено-економским користима за одређену земљу или регион, али и за саму природу. Да су у питању атрактивна туристичка исходишта, потврђују позитивна искуства широм света и годишњи број посетилаца у националним парковима (www.npsa.org).

3.1. ДЕФИНИЦИЈА НАЦИОНАЛНОГ ПАРКА

Темељ научно-институционалног развоја националних паркова потиче од 1933. године, када је усвојена Лондонска конвенција, која као први међународни акт регулише питање националних паркова и која допушта у националним парковима све људске активности осим привредних. Значајан искорак је остварен 1962. године, на Првом светском конгресу о националним парковима одржаног у Сиетлу, када је утврђено да се национални паркови оснивају законом, доприносећи педагошком и научном развоју (www.iucn.org). Коначно, активности IUCN-а око дефинисања критеријума за националне паркове допринеле су да се од шездесетих година 20. века створе услови за јасније сагледавање принципа проглашења неког подручја за национални парк и мера које се предузимају у њиховом управљању и њиховој заштити.

На X Генералној Скупштини IUCN-а, која је одржана 1969. године у Њу Делхију, национални парк је дефинисан као „шире просторно подручје које представља један или више екосистема мало или никако измењен људском делатношћу или настањивањем, коме животињске и биљне врсте, геоморфолошки елементи и биљна и животињска станишта дају посебан научни, образовни и рекреативни значај или у коме постоје природни пејзажи велике лепоте“ (www.sr.wikipedia.org).

Данас је актуелна дефиниција по којој су национални паркови „велика природна подручја издвојена са сврхом заштите целокупних екосистема, процеса који се у њима одвијају и врста које оне подржавају, тако да она истовремено пружају основу за природно и културолошки прихватљиве духовне, научне, едукативне, рекреативне и туристичке активности“ (Dudley, N., 2008, 16 преузето са www.data.iucn.org).

У домаћем законодавству национални парк се према Закону о националним парковима¹⁷ („Службени гласник РС“ 39/93, 44/93, 53/93, 67/93, 48/94) дефинисао као „подручје које по својим еколошким, биогеографским и другим карактеристикама представља природну целину изузетног значаја са екосистемима и пределима посебне вредности у погледу изворности и разноврсности вегетације, флоре и фауне и ако има једну или више следећих одлика: репрезентативне биолошке, геоморфолошке, геолошке, хидролошке и друге појаве и процесе културно-историјске вредности са репрезентативним облицима тих вредности насталих у интеракцији човека и његовог природног окружења“ (Закон о националним парковима, Члан 2, 1993).

Према важећем Закону о заштити природе „национални парк је подручје са већим бројем разноврсних природних екосистема од националног значаја, истакнутих предеоних одлика и културног наслеђа у коме човек живи усклађено са природом, намењено очувању постојећих природних вредности и ресурса, укупне предеоне, геолошке и биолошке разноврсности, као и задовољењу научних, образовних, духовних, естетских, културних, туристичких, здравствено-рекреативних потреба и осталих активности у складу са начелима заштите природе и одрживог развоја“ (Закон о заштити природе, Члан 30, 2009). На основу наведених дефиниција може се закључити да су основни критеријуми за проглашење националног парка (www.iucn.org):

-специфичност подручја - природна целина мора да садржи репрезентативне примере биљних и животињских врста, станишта или локалитета, културно-историјских вредности и геонаслеђа,

-величина територије - копнене или морске површине морају бити довољно велике да поседују један или више јединствених екосистема,

-очуваност изворности подручја - подручје не сме бити деградирано људским деловањем.

-намена подручја: национални паркови пружају могућности за научна истраживања, заштиту специфичних природних и културних вредности, и њихово одрживо коришћење кроз туризам и рекреацију, те је у њима допуштено једино традиционална пољопривреда и туристичко-рекреативна делатност.

¹⁷Закон о националним парковима је престао да важи дана 23.05.2009. године ступањем на снагу Закона о заштити природе, осим одредаба чл. 6. и 7. и описа подручја националних паркова, а до доношења посебних закон (Закон о заштити природе, Члан 134, 2009).

Савремени циљеви управљања националним парковима су бројни. Као велике заштићене копнене или морске површине национални паркови предвиђен су за (Dudley, N., 2008, 16 преузето са www.data.iucn.org):

- очување еколошког инегритета једног или више екосистема за постојеће и будуће генерације,
- заштиту од експлоатације или штетних привредних активности која нису у складу са сврхама које има национални парк,
- пружање основе за природно и културолошки прихватљиве духовне (спиритуалне), научне, едукативне, рекреативне и туристичке активности, при чему све морају бити енвиронментално и културно компатибилне.

Како би се очували екосистеми који нису битније промењени људским деловањем у националним парковима спроводе се мере заштите природе (Закон о заштити природе, Члан 7, 2009):

- 1) утврђивањем и проценом стања, појава и процеса у природи и пределу;
- 2) успостављањем и утврђивањем заштићених природних добара и система праћења њихове заштите;
- 3) спровођењем мера заштите природе и предела;
- 4) утврђивањем услова и мера заштите природе и заштићених природних добара и предела у просторним и урбанистичким плановима, пројектној документацији, основама и програмима управљања природним ресурсима у рударству, енергетици, саобраћају, водопривреди, пољопривреди, шумарству, ловству, рибарству, туризму и другим делатностима од утицаја на природу;
- 5) одрживим коришћењем природних ресурса и заштићених природних добара и контролом њиховог коришћења успостављањем система управљања природним ресурсима и заштићеним природним добрима;
- 6) израдом извештаја о стању природе, доношењем и спровођењем стратегија, програма, акционих и санационих планова и планова управљања;
- 7) ублажавањем штетних последица које су настале активностима у природи, коришћењем природних ресурса или природним катастрофама;
- 8) повезивањем и усклађивањем националног система заштите природе са међународним системом заштите природе;
- 9) подстицањем научног и стручног рада у области заштите природе;
- 10) обавештавањем јавности о стању природе и учествовањем јавности у одлучивању о заштити природе;

11) подстицањем и промоцијом заштите природе, развијањем свести о потреби заштите природе у процесу васпитања и образовања;

12) укључивањем локалних заједница у праћење стања, заштиту и унапређење природе.

Примарни циљ управљања националним парком је заштита биодиверзитета, као и промоција образовања и рекреације, док се очување интегритета екосистема и отпорности на дужи рок, очување врста, очување регионалних еколошких процеса и миграционих путева, развој локалних економија кроз туризам сврставају у секундарне циљеве (www.iucn.org). Тиме су национални паркови идеални простори за проучавања природних закона, процеса и односа на које човек не утиче, док је посећивање националног парка дозвољено под унапред прописаним условима, и везано је за образовано-васпитну, рекреативну и културну сврху.

У том својству издваја се неколико зона у националном парку, које се међусобно разликују по начину управљања и по потреби интегритета мера заштите. Најчешће се издвајају три зоне (www.iucn.org):

- 1) **I зона најстрожег степена заштите (Special areas)**, која најчешће обухвата мање површине са фрагилним живим светом и/или најочуванијом природом. Углавном служи за научна истраживања и едукацију, а може се посећивати искључиво уз посебну дозволу.
- 2) **II зоне степена заштите (Developed areas)**, представља зону у којој је забрањен лов, искоришћавање шума, није дозвољена никаква изградња нити коришћење природних ресурса, а туристичке активности се одвијају у зависности од осетљивости екосистема, уз строгу контролу или са нешто слободнијим режимом. Најчешће су ове зоне везане за заштитне појасеве око зоне I степена заштите, репрезентативне поједине биљне заједнице или пределе око водотока и изворишта.
- 3) **III зона степена заштите (General area, спољне зоне)** представља шире подручје око I и II зоне, са знатно блажим режимима заштите. Израдом планова коришћења, уз обавезно утврђивање носећих капацитета, дозвољавају се различити видови привређивања, али тако да се не нарушава природни развој и естетски изглед парка.

У већини земаља о националном парку се брине највиши надлежни орган у земљи, предузимајући мере да се у пространим подручјима изузетне лепоте, очувају и унапреде карактеристике које имају изузетан значај за науку, образовање, васпитање и рекреацију, истовремено онемогућавајући делатности које би могле оштетити и деградирати флору и фауну, геолошке и морфолошке специфичности подручја.

3.2. ТИПОВИ НАЦИОНАЛНИХ ПАРКОВА

У зависности од друштвено-економског развоја, у свету се национални паркови разликују по морфолошким параметарима, облику власништва, управљању, начину финансирања и степену развоја туристичке инфраструктуре у националним парковима.

Национални паркови могу бити у јавном поседу, приватном власништву, мешовитом власништву или у поседу међународних еколошких организација (нпр. UNESCO-а). Глобално, доминира државно власништво над националним парковима и централизовани облик управе. Последњих година појавила се трансформација управљања националним парковима и уводе се трошковно ефикасније структуре и флексибилнији механизми регулације. Овај тип менаџерске структуре је нарочито развијен у државама Кариба, јужне и источне Африке, Канаде и других земаља, у којима се буџет за националне паркове у великој мери формира од прихода од туристичких активности.

Иако се обим, механизми и структуре средстава за финансирање националних паркова веома разликују у свету, буџет националног парка директно зависи од нивоа економског развоја. Проблем финансирања националних паркова је евидентан у земљама у развоју и земаљама са привредама у транзицији, на којима се уједно, простиру подручја са највишим нивоима биодиверзитета. Национални паркови у овим земљама добијају према проценама стручњака 30% мање од средстава потребних за нормалан рад (Saporiti, N., 2006, преузето са www.rtu.worldbank.org). Финансирање националних паркова додатно је погоршано савременом глобалном економском кризом, тако да су и у најразвијенијим земљама буџети националних паркова смањени за 30% (www.themountainpress.com).

Финансирање националних паркова из директних и индиректних државних средстава формираних из пореза и у виду донација су доминантни, иако национални паркови од друге половине двадесетог века теже самоодрживости. Локални извори финансирања националних паркова произашлих из пружања услуга у току боравка у националном парку, у великој мери су условљени економским стандардом и образовањем посетилаца.

Развојни пут националних паркова у свету разликовао се по начину настајања и по концепцији садржаја. Са аспекта функције, мотива заштите и намене националног парка разликујемо: амерички, европски и комбиновани тип националног парка.

Амерички тип националних паркова са основном туристичко-рекреативном функцијом заступљен је у Сједињеним Државама и у Канади, а у земаљама Европе примењује се претежно европски тип намењен конзервацији и научно-истраживачком раду. Амерички и европски развојни путеви националних паркова имали су утицаја на настајање и концепцијско третирање националних паркова у свету и у Републици Србији.

Под утицајем туризма и финансијских потреба одржавања националних паркова, класични модели националних паркова су еволуирали и међусобно се приближили. Тиме је настао комбиновани тип националних паркова, који претпоставља просторну организацију са подједнако заступљеном научно-истраживачком, васпитно-образовном и туристичком функцијом.

3.2.1. Амерички тип националног парка

Највећи успех у заштити природе на светском нивоу у погледу техничке опремљености, саобраћајне инфраструктуре и разноврсности услуга, достигли су национални паркови САД и Канаде.

Амерички модел карактерише значајан број заштићених подручја великих пространа, удаљеност од урбанизованих зона, богатство природне и културне баштине, значјана

рекреативно-туристичка и васпитна функција. Амерички тип одговара Yellowstone¹⁸, првооснованом националном парку у свету, оформљеног у циљу очувања природе у свом изворном облику.

Иако Америка у првој фази проглашавања националних паркова, није имала искључиву потребу за одмором и рекреацијом својих грађана, јер још није била достигла ни такву насељеност, нити степен индустријализације и урбанизације, намена је била забава и одмор у лепој и нетакнутој природној средини простране и слабо насељене Америке. У националним парковима америчког типа забрањене су све активности које нису у складу са циљевима заштите, тако да и туризам мора доприносити заштити природе.

Амерички национални паркови су најбогатији на свету и њихов ниво јавног финансирања је веома висок (www.cr.nps.gov). Број националних паркова је у сталном порасту. У току 2010. године у САД-у било је 58 националних паркова са укупном површином преко 20 милиона хектара. По својој површини највећи су национални паркови Аљаске: Wrangell-St. Elias (13.175.901 ha), Gates of the Arctic (8.472.506 ha), Denali, (6.075.030 ha) (www.wiki.answers.com).

Национални паркови америчког типа су у државној својини са централизованим моделом власти. Заштита природе у САД-у је у домену најодговорнијих органа власти. Систем националних паркова у данашњем смислу у САД-у настао је 1916. године, формирањем Службе Националних Паркова (National Park Service) под окриљем Министарства унутрашњих послова (www.cr.nps.gov).

3.2.2. Европски тип националног парка

За разлику од Америке, где се у заснивању националних паркова пошло од рекреацијске потребе становништва, у Европи се полазило од заштите појединих објеката и органских врста, преко резервата до националних паркова са научно-истраживачком сврхом.

Ненарушено природно окружење, у коме је забрањена свака привредна делатност, нарочито у најстрожој категорији заштите, и даље је карактеристика европског типа националног парка. Заштићена подручја су препуштена природном развоју, без мешања човека, осим у изузетним случајевима. Ни под утицајем туризма, научна намена европских малих и изолованих националних паркова није се довела у питање.

У густо насељеној и просторно малој Европи, расцепканој на много држава са различитим националним, културним и политичким традицијама, први национални парк основан је 1909. године у Шведској. Међутим, већина карактеристике европског типа потиче из националних паркова Велике Британије, односно из енглеског стила вртова, а одговара швајцарском националном парку Engadin. Тренутно, овај тип је заступљен у већини земаља западне Европе и у Јапану.

Мрежа националних паркова у Европи се и даље шири и развија. До почетка Другог светског рата било је 31 националних паркова у 12 европских земаља. У периоду од 1950. до 1989. године основано је 160 нових националних паркова, у скоро свим земљама Европе. Укидањем комунистичких режима у земљама Централне и Источне Европе

¹⁸Председник Грант је потписао акт о проглашењу подручја Yellowstone 1872. године непосредно пошто је примио извештај за ту сврху образовне експедиције, без много расправа и дискусије. О његовој намени речито говори натпис на улаз у национални парк: „За корист и задовољство народа“ (www.cr.nps.gov).

долази до наглог повећања броја националних паркова. Површина националних паркова креће се од неколико хектара (Плитвице 19,5 ha у Хрватској), до 97.200.000 ha (North-East Greenland, у Данској) (www.slowlife.se).

Адекватним управљањем животне средине у земљама Европске Уније национални паркови добијају значајну финансијску подршку од државе, техничку опремљеност паркова, а становништво доприноси добровољним акцијама заштити националних паркова.

3.2.3. Комбиновани тип националног парка

Временом, успостављањем међународних норми, дефинисањем јасних циљева и начина за њихово остварење, разлике између америчког и европског типа националног парка су се смањивале, тако да се касније проглашени паркови могу сврстати у кобиновани тип, који је на основу својих специфичности ипак, на неки начин, ближи америчком или европском типу. Овај модел је широко распрострањен у Азији, Африци, Јужној Америци и Аустралији, у којима су мало модификована станишта животиња и биљака. У комбинованом типу, туристичка функција националних паркова је јасно превладава над свим другима функцијама, нарочито у афричким парковима у којима се ловни „сафари“ туризам појављује као једини могући извор прихода.

Један од најновијих и најзначајнијих трендова у области животне средине је формирање међудржавних националних паркова. Ови национални паркови настали су сарадњом на заштити природе и културе две или више држава. Први међународни национални парк „Парк мира“ („Waterton-Glacier“) креиран је 1932. године, на граници Сједињених Држава и Канаде (www.en.wikipedia.org). Упркос обиљу граница, прекогранични национални паркови у Европи појавили су се средином осамдесетих година 20. века. Од тада до данас у Европи је оформљено преко 100 међудржавних националних паркова (Stumbea, L., 2007, преузето са www.analegeo.ro).

На територији Републике Србије постављене су основе за успостављање прекограничне сарадње у области заштите одређених природних добара. За сада је национални парк „Ђердап“ једини међудржавни национални парк у Републици Србији (планира се заживљавање српско-румунског резервата биосфере под називом „Златна врата Дунава“), док су актуелни пројекти: резерват биосфере Дрина (на страни Републике Српске не постоји заштићено подручје), Стара планина са Бугарском, и резерват биосфере Мура-Драва-Дунав, као највеће речно заштићено подручје у Европи, којим ће управљати пет земаља: Србија, Хрватска, Мађарска, Словенија и Аустрија, на 800.000 ha плавних регија и мочвара уз Дунав и његове притоке (www.panda.org).

Постепено, својим дизајном, ефикасно комбинујући заштиту природе и туризам, принципи регионализације заштићених подручја природе ухватили су маха. Овај концепт система очувања врста и предеоне разноврсности има низ еколошких и економских предности у односу на раније преовлађујући приступ изолованих заштићених подручја. Процеси регионализације и интернационализације заштићених подручја, означавају почетак нове етапе у еволуцији територијалне заштите природе - њен прелазак са локалног на регионални ниво, а временом, у складу са светским трендовима мрежа националних паркова досећи ће и глобални ниво.

3.3. НАЦИОНАЛНИ ПАРКОВИ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Савремени национални паркови представљају већа заштићена природна подручја којима се газдује углавном у сврху заштите екосистема и рекреације, те су уједно и тачке економског развоја, у којима се креирају радна места и остварује профит.

Табела бр.7- Национални паркови у Републици Србији

Национални парк	Година оснивања	Површина (ha)	Управљач	Врста управљача
НП „Фрушка Гора“	1960.	25.393	ЈП НП Фрушка гора, Сремска Каменица	Јавно предузеће (покрајинско)
НП „Ђердап“	1974.	63.608	ЈП НП Ђердап, Доњи Милановац	Јавно предузеће (републичко)
НП „Тара“	1981.	19.175	ЈП НП Тара, Бајина Башта	Јавно предузеће (републичко)
НП „Копаоник“	1981.	11.810	ЈП НП Копаоник, Копаоник	Јавно предузеће (републичко)
НП „Шар планина“	1986.	39.000	ЈП НП Шарпланина, Штрпце	Јавно предузеће (републичко)

Извор: Стратегија биолошке разноврсности Републике Србије за период од 2011. до 2018. године, 2011, 114.

Национални паркови Републике Србије 2011. године простирани су се на површини од 168.986 ha (Табела бр.7). Национални паркови издвојени су и проглашени у периоду од 1960. године (НП Фрушка Гора) до 1986. године (НП Шар-планина), а обухватају око 30% свих површина под заштитом у Републици Србији. Величина националних паркова креће се од 19.200 ha (НП Тара) до 63.680 ha (НП Ђердап, који је и највећи национални парк у Европи), док је просечна величина националних паркова Републике Србије око 32.000 ha. Проглашавање националних паркова није било систематично у погледу граница националних паркова, решавања проблема својинских односа и изградње објеката, нарочито оних намењених туристима (Станковић, С., 1999).

У оквиру пет националних паркова у Републици Србији садржан је велики део европског бидиверзитета (Табела бр.8). Национални паркови Републике Србије обезбеђују интегрални облик заштите природе, заснован на еколошком концепту тзв. *in situ* заштити биодиверзитета, који омогућава најефикаснију заштиту биљних и животињских врста, њихове популације, биоценозе и екосистема. Сви паркови су данас јавна предузећа и чланице су „EUROPARK“ федерације и „IUCN“-а.

Национални паркови у Републици Србији могу се сврстати у европски тип националних паркова, односно у модел резервата, у којима је у већој или мањој мери заступљен туризам. Очување специфичних природно-географских и културно-историјских вредности националних паркова оптерећено је проблемима, у виду дивљих депонија, бесправне градње, сече шума преко дозвољених капацитета, сукоба интереса. Туристички развој и број туриста који је испод стварних туристичких потенцијала у одређеној мери ремети успостављено стање животне средине. Решавање питања полифункционалности, уређења простора и третирање националних паркова као посебних туристичких средишта јесу у садашњој ситуацији примарна у успостављању трајно одрживог концепта заштите и унапређења туристичких вредности националних паркова Републике Србије.

Табела бр.8- Основне вредности националних паркова у Републици Србији

Национални парк	Основне вредности
„Фрушка Гора“	-јединствена геоморфолошка целина „огледало геолошке прошлости“, бројна налазишта богате и специфичне фосилне флоре и фауне; -разноврсност флорних елемената, са великим учешћем реликата и ендема. Шумске фитоценозе заузимају 90% укупне површине и одликују се високим степеном диверзитета, а липа је заступљена на преко 30% површине под шумама; -велико богатство и разноврсност фауне: преко 60 врста сисара, 23 врста водоземаца и гмизаваца, око 200 врста орнитофауне; -културна баштина од националног значаја- манастирски комплекс од 17 манастира (српска „Света гора“).
„Ђердап“	-Ђердапска клисура Дунава, најдужа и највећа клисура пробојница у Европи, дуга око 150 km. Најужи део клисуре, где је Дунав најдубљи, познат као „Велики Казан“, истовремено је и најатрактивнији део читавог подручја; -велико богатство и разноврсност флоре: велика шумовитост (64%), преко 50 различитих типова шумских и жбунастих заједница, од којих 35 имају реликтни карактер, преко 1.100 таксона васкуларних биљака (око 30% укупне флоре Србије); -велико богатство и разноврсност фауне:150 врста птица, 57 врста риба, 49 врста сисара, међу којима 6 врста слепих мишева од којих су 3 врсте на европској црвеној листи и 17 врста глодара; -богато кутурно-историјско наслеђе: „Лепенски вир“, Римски пут, „Трајанова табла“, тврђава Голубачки град.
„Тара“	-спада у ред најшумовитијих планина Европе - шумски екосистеми заузимају око 70% укупне територије националног парка; -велико богатство и разноврсност флоре: 171 врста маховина, 30 врста папрати, 7 врста голосеменица, 950 скривеносеменица, укупно преко 1.100 врста, што представља 1/3 укупне флоре Србије; -разноврстан животињски свет:115 врста дневних лептира, 27 врста риба, 12 врста водоземаца, 12 врста гмизаваца, око 170 врста птица и 51 врста сисара; -манастир Рача (рачанска школа) - значајни средњовековни културно-историјски споменик.
„Копаоник“	- изузетно висок диверзитет флоре: 219 врста гљива, 120 врста лишајева, 350 врста алги, око 150 врста маховина и 1.600 врста васкуларних биљака (на територији националног парка данас живи скоро једна половина комплетне флоре Р Србије); -значајан центар ендемизма: 91 ендемична и 82 субендемичне врсте, од којих три расту само на Копаонику; -разноврстан животињски свет: 14 врста водоземаца, 13 врста гмизаваца, 148 врста птица и око 60 врста сисара; -национални значај Копаоника и његовог подгроја као средишта Српске средњовековне државе - остаци градова Звечан и Маглич, Петрова црква, манастири Сопоћани, Студеница и Жича.
„Шар-планина“	-богатство ледничких циркова и језера: 25 језера изнад 1.900 m надморске висине, међу којима су највећа Ливадичко и Јажиначко језеро; -значајан балкански центар биодиверзитета: око 2.000 врста васкуларних биљака (око 56 % флоре Србије), 20 локалних ендемита; - разноврстан животињски свет: 147 врста лептира, преко 200 регистрованих врста птица и 32 врсте сисара; -древни град Призрен, „Град музеј“ са 59 заштићених споменика културе („Душанов град“, Манастир „Свети Арханђели“, Црква „Богородице Љевишке“ и „Мехмед пашина Џамија“).

Извор: Амиџић, Л., Красуља, С., Белиј, С., 2007.

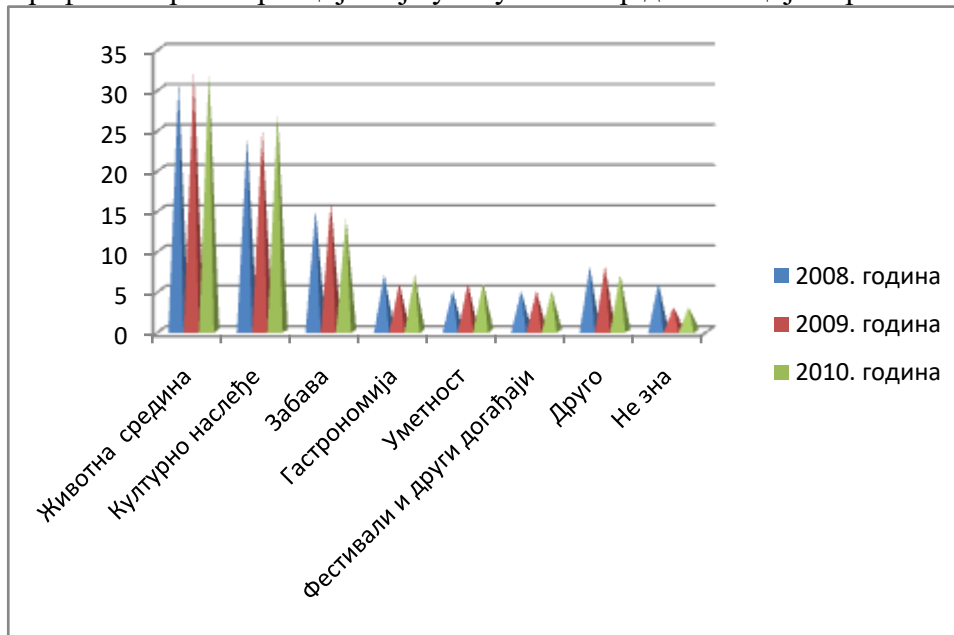
Деградација природе са елементима деструкције постаје један од основних ограничења развоја националних паркова. Даљи развој националних паркова у Републици Србији условљаваће компатибилност са природним вредностима и заштитом природе. Ефикасно очување и унапређење природног оквира националних паркова захтева примењивање постојећих механизма заштите. Како би се створили услови за дугорочну заштиту мораће се утврдити и краткорочно отклонити институционални и законодавни недостаци и недостаци политике заштите природе.

4. ОДРЖИВИ ТУРИЗАМ У НАЦИОНАЛНИМ ПАРКОВИМА

Уназад неколико деценија туризам, као друштвено-економска активност чије је основно својство путовање људи ван места боравка ради задовољења рекреативно-забавних и културних потреба, добија све више на свом значају. Основни разлог наглог развоја туризма у свету јесте брз економски развој развијених земаља после Другог светског рата, који је омогућио пораст слободног времена и економско и политичко повезивање света у једну целину.

Данас туризам има изузетну улогу у свестраном развоју сваке земље. Позитивна дејства и утицаји туристичких кретања огледају се пре свега у економској, друштвеној и политичкој сфери живота.

Графикон бр.1-Атракције које утичу на избор дестинације европских туриста

Извор: Flash Eurobarometer 328, 2011, 33.

Туризам представља перспективан и динамичан сектор светске привреде, у коме естетски квалитетни елементи животне средине представљају значајну компоненту туристичке понуде земаља и регија укључених у савремене туристичке токове. Многобројна истраживања ставова туриста потврђују да упражњавање туристичко-рекреативних

активности зависи од квалитета животне средине и да је она значајан фактор у избору дестинације. Тако, према истраживању Eurobarometra, у периоду од 2008. до 2011. године европским туристима животна средина је била најзначајнији фактор у избору њихове дестинације (Графикон бр.1). При томе, животна средина као мотив је високовреднована у Немачкој (52%), Финској (41%), Исланду (40%), Мађарској (37%) и Италији (36%), а најниже у Холандији (12%) и Ирској (14%) (Flash Eurobarometer 328, 2011, 34). Тиме, међународни туризам постаје значајан фактор комерцијализације природе у интересу савременог друштва.

Многе земље желе искористити своју индустријску неразвијеност како би на своје подручје привукле туристе који воле нетакнута подручја. Но, чак и за долазак таквих туриста потребна је инфраструктура, односно прилагођавање простора туристичким потребама. У том смислу, туризам јесте својеврсни потрошач простора, који сходно својој развијености и неопходној физиономији мења простор.

Однос туризма и животне средине је двојак: развој туризма у већини случајева поспешује естетско унапређење географског простора и доприноси бољем стању животне средине и заштити природе, али пракса упућује да нагли развој туризма, масовност и неодговорност (туриста, туристичке привреде или локалног становништва) у туристичком развоју, доводи до деградирања и загађивања природе (загађује се земљиште, вода и ваздух разним отпацама и издувним гасовима, уништавају се атрактивни предели због туристичке изградње, уништавају се споменици културе...).

4.1. КОНЦЕПТ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА

Живећи у складу са природним окружењем, човечанство је поштовало основне еколошке принципе одрживости све до појаве индустријализације. Временом, по увиђању негативних ефеката лагоднијег начина живота, установио се „одрживи развој“ („sustainable development“), као нови модус развоја заснован на усклађеном односу између развоја, благостања и заштите животне средине.

Идеја о одрживом развоју у данашњем смислу речи почиње да се користи од 1972. године, када је у Штокхолму, на Конференцији Уједињених нација о животној средини, иницирано оснивање Програма Уједињених Нација за животну средину, UNEP. Концепт одрживог развоја се први пут појавио 1980. године, када је Међународна унија за заштиту природе прокламовала програм глобалне акције за подстицање одрживости у „Светској стратегији очувања природе“. Уједињене нације су 1983. године установиле Светску комисију за животну средину и развој (World Commission on Environment and Development или Брундтландова комисија, по имену председавајућег), која је 1987. године од објављивања „Брундтландовог извештаја“ утицала на популаризацију одрживог развоја. Одрживи развој у извештају је дефинисан као „развој који задовољава потребе садашњице, а истовремено не угрожава могућност будућих генерација да задовоље своје потребе“ (Report of the World Commission on Environment and Development, 2007, преузето са www.un-documents.net), и у њему се одрживи развој проглашава главним циљем будуће економске политике.

Деведесетих година 20. века, значајно се раширио број државних и невладиних организација које имају за циљ подстицање одрживог развоја. Значајан подстицај развоју

концепта одрживости била је Конференција Уједињених нација о заштити животне средине и развоја, одржана јуна 1992. године у Рио де Жанеиру. На конференцији је усвојен акциони план одрживог развоја за 21. век назван Агенда 21.

Основна порука Конференције је била да постојеће искоришћавање ресурса и животне средине, не сме угрозити исто такво право наредним генерацијама. Принцип 3 Рио декларације прокламује да се „право на одрживи развој мора остварити како би се равномерно задовољиле потребе развоја и животне средине садашњих и будућих генерација“ (Rio Declaration on Environment and Development, Принцип 3, 1992, преузето са www.unep.org).

У складу са принципима које поставља Агенда 21, на Миленијумском самиту у Њујорку 2000. године лидери земаља чланица УН усвојили су миленијумску декларацију у којој су наведене основне вредности на којима треба да се заснивају међународни односи у 21. веку (www.un.org).

Људска права, животна средина и родна равноправност су у оквиру миленијумске декларације, односно Миленијумских циљева (ПРИЛОГ БР.2) постављени за приоритете развоја на националном и регионалном нивоу.

Концепт одрживог развоја у 21. веку налази се у врху приоритета у теорији економике природних ресурса и животне средине и у међународној научној и политичкој јавности. Суштину концепта одрживог развоја чини усклађеност економског развоја који може да обезбеди повећање животног стандарда, са законитостима еколошких система и рационалним коришћењем природних ресурса, чиме се омогућава садашњим и будућим генерацијама целокупног човечанства задовољавање њихових потреба и побољшање квалитета живота.

Настојећи помирити супротности, одрживи развој пружа могућност проналажења путева развоја који ће побољшати услове живота, а да при том не угрози животну средину.

Концепт одрживог развоја базира се на следећим принципима (Harris, M., J., 2000):

- Принцип економске одрживости - обезбеђује да развој буде економски ефикасан и да се ресурсима управља на начин који омогућава њихово успешно коришћење и будућим генерацијама;
- Принцип еколошке одрживости - обезбеђује да развој буде компатибилан са одржавањем виталних еколошких процеса, биолошке разноврсности и биолошких ресурса;
- Принцип социјалне и културне одрживости - обезбеђује да развој буде компатибилан са културом и традиционалним вредностима људских заједница и доприноси јачању његовог идентитета.

Тако конципиран одрживи развој заснован је на равномерном привредном расту, заштити и очувању животне средине и поштовању и унапређењу социјалних и људских права (Слика бр. 2).

Еколошка одрживост, социокултурна одрживост и економска одрживост у концепту одрживог развоја имају једнак значај, и стога би требале бити адекватно избалансирани, како би савремено човечанство трошило оно што му је заиста неопходно.

Слика бр.2 - Одрживи развој као баланс између друштвене, привредне димензије и димензије окружења

Извор: ecogreenteam.org.rs

Иако опште признат, концепт одрживости у квантитативном и у квалитативном смислу још увек није довољно добро схваћен. Уважавајући суштинске вредности животне средине без обзира на користи за човечанство, одрживи развој практично се обезбеђује развијеном еколошком свешћу, образовањем и еколошки одговорним понашањем, поштовањем стандарда и постулата еколошке политике.

4.1.1. Еколошки отисак

Од када је у Агенди 21. истакнута важност мерења одрживог развоја на светском, националном, регионалном и локалном нивоу, долази до развоја метода, које настоје омогућити континуирано праћење и вредновање одрживог развоја. Као најпрецизнији и најобухватнији индикатор одрживости истиче се анализа еколошког отиска (Ecological Footprint Analysis).

Анализа еколошког отиска¹⁹ мери еколошку одрживост, приказујући реалност живота у свету са ограниченим ресурсима. Она утврђује колико је човечанству потребно Земљине

¹⁹ Метода еколошког отиска је развијена 1990-1994. године као докторска дисертација Матиса Вакернагела на Универзитету Британска Колумбија у Ванкуверу (www.albemarle.org). Матис Вакернагел је сада председник невладине међународне организације Global Footprint Network, која се бави развијењем метрика за управљање одрживим развојем. Еколошки отисак документује људску потрошњу природног капитала, док анализа еколошког отиска пружа метрику за поређење еколошког отиска са расположивим биокапацитетом.

површине да задовољи своје потребе. То је квантитативна мера нивоа људске потрошње планетарних ресурса (отисак) која се пореди са капацитетом Земље (биокапацитетом) да апсорбује негативне ефекте људских активности. Метод рачунања и процене утицаја употребе производа и услуга на животну средину изражава се у глобалним хектарима gha/особа)²⁰ по особи на индивидуалном нивоу, на нивоу установе, града, регије, државе или целог света.

На основу различитих улазних податка, разликују се два модела рачунања еколошког отиска (Newman, P., Jennings, I., 2008):

- Сложени модел или еколошки отисак потрошње - приступ одозго на доле, користи се за израчунавање еколошког отиска држава. Овај приступ рачуна еколошки отисак на крају потрошње, на основу националних података и изражава се по становнику. Сва употребљена енергија и ресурси који су укључени у производњу као и сав створени отпад који се ствара у процесу стварања производа или услуге посматра се на принципу „еколошког руксака“²¹ добара који је био употребљен.
- Компонентни модел - приступ одоздо на горе, користи се за израчунавање еколошког отиска града, и то за различите активности унапред, а на основу локалних података и студија животног циклуса.

Још увек не постоји глобално прихваћен стандард који би пружио заједнички оквир, захтеве и препоруке за мерење и смањење еколошког отиска, те је често израчунати еколошки отисак мањи од реалног, али и као такав потврђује да су могућности природе у силазној путањи. Савремени ниво потрошње ресурса на глобалном нивоу упућује на не одрживи животни стил. Почетком 21. века становници развијених земаља, који чине око 20% светске популације, искоришћавају више од 80% светских ресурса, производе највише отпада и највећи су загађивачи (деценијама уназад развијене земље користе неразвијене земље као одлагалишта отпада) (www.footprintnetwork.org). Глобално, човечанство живи изнад одрживости планете и способности њених еколошких система да надокнаде и апсорбују све што човечанство потроши и сав отпад који остави иза себе.

Прекомерним коришћењем ресурса, долази до деградације екосистема, којима је потребно више времена да се регенеришу. Тада се ствара еколошки дефицит или премашај („overshoot“). Тренутни биокапацитет планете Земље омогућава да сваки човек задовољи све своје потребе на 1,8 ha²², док троши ресурсе и производи отпад на 2,2 ha. Тиме, глобални еколошки дефицит износи 0,4 ha, што значи да количина угљен-диоксида који се емитује и отпада који се створи сваке године, као и тренутна потрошња и потребе за природним ресурсима превазилазе за 20% онога што Земља може да регенерише и реапсорбује за период од једне године (Venetoulis, J., Talberth, J., 2005).

²⁰ Глобални хектар (gha) је један хектар биолошки производне површине са просечним светским приносом.

²¹ „Еколошки руксак“ је укупна количина отпада природног материјала изражена у килограмима, створена током животног циклуса производа. Израчунава се помоћу формуле: $MI = \sum(M_i \cdot Ri)$, где је MI еколошки руксак, M_i тежина материјала у килограмима, а R_i је фактор руксака. На пример, еколошки руксак челика је 21 (за један килограм челика неопходно је утрошити 21 килограм материјала), злата 540.000, а дијаманата 53.000.000 (www.gdrc.org).

²² Обзиром да на планети Земљи постоји 11,3 милијарди хектара биолошки продуктивног земљишта и водених површина, а број становника је у току 2012. године досегао 7 милијарди, површина која је нарасполагању свакој особи смањена је на 1,6 хектара.

У извештају Ecological Footprint of Nations 2005 (Venetoulis, J., Talberth, J., 2005), истиче се како је еколошки отисак у периоду 1961-2001. године порастао за 150%, док је од конференције у Рио де Женеиру па до оне у Јоханесбургу еколошки отисак 27 најбогатијих земаља порастао за 8% по становнику, а да се истовремено у остатку света смањило за 8%. Тако, земље које се сматрају еколошки развијеним остављају најдубљи отисак. Искоришћавајући своје ресурсе изнад граница регенерације, ове земље увозе еколошке ресурсе (троше туђе ресурсе), али исто тако свој отпад селе ван својих граница.

Република Србија има просечан еколошки отисак од 2,39 gha/особа, и биокапацитет од 1,16 gha/особа, што указује да је Република Србија у еколошком дефициту од 1,23 gha/особ (www.footprintnetwork.org).

Реалност указују да скоро ниједан од важних задатака Агенде 21 протеклих година није остварен: није смањена емисија угљен-диоксида, наставља се деградација прашума и океана, нису заштићене угрожене врсте флоре и фауне... Човечанство се и даље развија неодрживо. Незадовољавајући резултати имају за потребу примењивање генералног људског усмерења у дугорочном развоју, у виду одрживог развоја много бржим темпом, како би се оптимистичка визија света остварила. Складан однос привреде и екологије могућ је смањивањем светске популације, смањивањем конзумеризма и имплементацијом ефикаснијих технологија.

4.2. ТУРИЗАМ У НАЦИОНАЛНИМ ПАРКОВИМА

Туризам као трећа светска привредна грана има обавезу и одговорност за очување биодиверзитета. Развој туризма који неће угрозити природу, а да при томе побољша животне услове, пре свега локалног становништва, захтева примену концепта одрживог развоја у туризму.

Под одрживим туризмом подразумева се управљање ресурсима на начин да економске, социјалне и естетске потребе буду остварене тако да се одржи културолошки интегритет, основни еколошки процеси, биолошка разноликост и системи на којима почива живот (www.sdt.unwto.org) односно то је „сваки вид туризма који доприноси заштити животне средине, социјалног и економског интегритета и унапређивању природних, створених и културних вредности на трајној основи“ (www.ekoplan.gov.rs).

Оквир одрживог развоја туристичке привреде требало би да се заснива на Декларацији из Рио о животној средини и развоју, односно на документу AGENDA 21 за туристичку привреду²³ (усвојен 1996. године од стране Светске туристичке организације, Земаљског савета и Светског савета за путовања и туризам као документ за имплементацију циљева Агенде 21 у сектору туризма), који настоји да помогне органима влада надлежним за туризам, националним туристичким организацијама, пословним удружењима и предузећима у области туризма, како би развили програм одрживог туризма на локалном, регионалном, националном и међународном нивоу.

²³ Међу међународним документима који су од директног значаја за одрживи туризам издвајају се: Повеза о одрживом туризму (1995. године), Берлинска декларација о одрживом туризму (1997. године), Општи етички кодекс у туризму (1999. године), Декларација о екотуризму (2002. године) и Декларације о туризму и климатским променама (2003. и 2007. године).

На нивоу Европске унује усвојена је Агенда за одрживи и компететивни европски туризам (Agenda for a sustainable and competitive European tourism, 2007) у којој су наведени следећи принципи који могу довести до конкурентног и одрживог туризма (Commission of the European Communities, 2007, 5-6):

- заузимање холистичког и интегративног приступа,
- дугорочно планирање,
- остваривање одговарајућег темпа и ритма развоја,
- укључивање свих субјеката/стејкхолдера,
- минимизирање и управљање ризиком,
- употреба најбољег расположивог знања,
- одражавање утицаја на цене (корисник и загађивач плаћа),
- постављање и поштовање граница где год су одређене,
- предузимање трајног мониторинга.

Концепција одрживог развоја представља детерминанту будућег развоја туризма у националним парковима, у којима туризам ангажује најатрактивније и најосетљивије природне ресурсе на више начина. Базирајући се на потрошњи која није трајна, туризам има приоритет у коришћењу природних ресурса у поређењу са преосталим привредним делатностима. Имајући у виду да што је већа концентрација туриста на одређеним просторима где нема осмишљеног планског развоја и просторног уређења да је и деградација природе већа, у остваривању одрживог туризма у националним парковима као еколошких подручја, од свих учесника и носиоца туристичке делатности очекује се одговоран и одрживи развој у циљу очувања свих природних и антропогених вредности националних паркова.

Као комплексан и дуготрајан процес усклађивања развоја туризма са животном средином, који укључује низ активности, значајна материјална средства, адекватну ресурсну подршку, концепт одрживости националним парковима омогућава економски просперитет локалних заједница, задовољавање туристичких потреба, очување, по могућности и унапређење биодиверзитета, утиче на стварање рекреативних садржаја, подстиче развој еколошке свести и еколошког образовања, побољшава комуникацију између људи различитог географског, националног, социо-културног порекла и негује културне особености локалног становништва.

Тако концепиран туризам захтева укључивање у процес доношења одлука све сегменте друштва, што омогућава равноправну коегзистенцију са другим локалним делатностима које су оријентисане на исте ресурсе.

Концепција одрживог развоја је један од најважнијих изазова и задатака туризма у Републици Србији. У успешном разрешавању захтева које пред српски туризам поставља концепција одрживог развоја позитивна међународна искуства треба да буду оријентација у будућем развоју заштићених подручја.

4.2.1. Екотуризам

Све већа заинтересованост људи за боравком у природи допринела је појави и развоју екотуризма који има велики значај за промоцију одрживог туризма. Појам „екотуризам“ је у употреби у литератури и пракси од краја 70-их и почетка 80-тих година 20. века, као одрживи туризам оријентисан на природу и рекреацију у њој.

На Светском самиту о екотуризму одржаног у Квебеку 2002. године усвојена је Декларација у којој су разграничени појмови „екотуризам“ и „одрживи туризам“, тако да се термин „одрживост“ односи на све туристичке активности насупрот термину „екотуризам“ који се односи на посебну нишу у сектору туризма (World Ecotourism Summit – Final Report, 2002). На самиту у Квебеку закључено је да екотуризам доприноси очувању природне и културне баштине, и да укључује локално и староседелачко становништво, које у оквиру својих планова мора допринети развоју свог непосредног окружења. Такав облик туризма промовише индивидуална и организована туристичка кретања у мањим групама.

Од скупа у Квебеку, UNWTO посвећена је развоју екотуризма кроз организовање регионалних конференција и семинара, објављивање истраживачких пројеката, декларација, монографија и студија и промовисању дестинација и еко-производа у програмима тур-оператора на међународном плану (www.unwto.org).

Иако је много писано о екотуризму, већ дуго времена нема консензуса око његовог значења (World Ecotourism Summit – Final Report, 2002). Термин екотуризам се односи, с једне стране, на концепт који обухвата сет принципа, а са друге стране на посебан сегмент тржишта (Epler-Wood, M., 2002).

Међународно друштво за екотуризам TIES дефинише екотуризам као „одговорно путовање у области природе, којим се чува животна средина и подржава благостање локалног становништва“ (Међународно друштво за екотуризам TIES, 1990, преузето са www.ecotourism.org).

Најшире коришћена дефиниција екотуризма је она коју је IUCN усвојио 1996. године представљајући екотуризам као: „енвиронментално одговорно путовање и посета релативно недирнутим областима природе, да би се уживало у природи и да би се она уважавала, које промовише очување, има низак утицај посетилаца и омогућава корисну активну друштвено-економску укљученост локалног становништва“ (Ceballos-Lascurain, H., 1996, 20, преузето са www.planet.botany.uwc.ac.za).

На основу наведених дефиниција може се закључити да је екотуризам поткомпонента одрживог туризма заснованог на природи, укључујући и руралне и културне елементе туризма, у којем учествују еколошко свесни појединци и групе, који својим деловањем покушавају минимизирати ефекте на животну средину и достићи енвиронменталне, друштвене, културне и економске критеријуме одрживости.

Екотуризам има упориште у понашању туриста који придржавајући се заштите средине и преферирајући конзумацију аутохтоних, органских производа и једноставних врста смештаја, настоје што мање утицати на подручје које посећују, притом омогућавајући да и локална заједница осигура приход. Заузврат, туриста очекује доживљај стапања с

природом уз образовни приступ у недеградираној средини, упознавање с обичајима и културом локалног становништва, у оквиру мањих група.

Екотуризам се на тржишту углавном појављује као индивидуалан или туризам малог обима (туристичке групе до 25 особа и хотели са мање од 100 лежаја) у оквиру којег послују мала или средња предузећа у областима природе.

Екотуризам, као облик туризма који је још увек у повоју, преферира еколошке услове што је условило да власници смештајних објеката примењују чисте технологије и да више брину о животној средини и природи. Уједно је то и основи узрок ниског удела екотуризма, јер туристи помало зазиру од спартанских услова за одмор у природи (кревет од сламе, груб текстилни инвентар, прашина, комараци и слично).

Према TIES (The International Ecotourism Society) основне одлике екотуризма су (Epler-Wood, M., 2002, 12):

- допринос заштити биодиверзитета,
- подржавање добробити локалне заједнице,
- укључује искуство учења,
- обухвата одговорне активности у туристичким областима и туристичкој привреди,
- одвија се првенствено у малим групама са пословима малог обима,
- захтева најниже могућности потрошње необновљивих ресурса,

Табела бр.9- Нужни критеријуми за развој екотуризма

Нужни критеријуми за развој екотуризма	
Еколошко окружење	туристичка дестинација мора бити заштићено природно добро или подручје са нетакнутим природним и културним наслеђем.
Екотуриста	идеална група не би смела бити мања од 2-4 особе, а никада већа од 15-16 особа. Индивидуални путник у дивљини може бити изложен великим ризицима и опасностима.
Еколошка активност	екотуристи упражњавају активности које су део екотуризма: шетња, разгледање и проучавање природе, упознавање и комуникација са локалним становништвом.
Еколошки транспорт	у самој дестинацији треба користити средства еколошког превоза.
Еколошка привреда	туристичка делатност мора бити организована од стране локалног становништва и за локалну заједницу.
Еколошки контакти и информације	туристи се морају дружити са локалним становништвом као себи равнима, те превладати језичке баријере, разлике у култури, вредностима и понашању. Ова активност може се олакшати претходном едукацијом туриста и локалне заједнице, као средством за повећање културе комуникације учесника. Значајну улогу у остваривању контаката могу имати и водичи, кодекси понашања...

Извор: Драгичевић, М., Стојчић Н., 2009, 99.

- наглашава локално учешће, власништво и предузетничке могућности, нарочито за сеоско становништво.

Реализација одрживог развоја екотуризма захтева одређени број услова: еколошко окружење са развијеном еколошком привредом и еколошки транспорт, који су доступни екотуристима, који упражњавају еколошке активности и комуницирају са локалним становништвом (Табела бр.9).

Свака географска целина која жели да развије екотуризам треба да на основу међународних стандарда развије сопствене принципе. Од стране већег броја невладиних организација, предузећа, влада, научних установа и локалних заједница прихваћени су следећи принципи екотуризма (Epler-Wood, M., 2002, 16):

- минимизирање негативних утицаја на природу и културу који могу нанети штету дестинацији;
- образовање путника о важности заштите;
- наглашавање значаја одговорног пословања, које делује у сарадњи са локалним органима власти и са становништвом у циљу задовољавања локалних потреба и стварања користи од заштите;
- директни приходи од заштите и управљања природним и заштићеним областима;
- наглашавање потребе за стварање регионалних туристичких планова зона и за плановима управљања посетама намењеним и регионима и областима природе за које је одлучено да постану екодестинације;
- наглашавање употребе основних енвайронменталних и друштвених студија као и дугорочних програма надгледања, да би се проценили и минимизирали утицаји;
- тежња за максимизирањем економских користи за земљу домаћина, локално предузетништво и заједнице, нарочито за становништво које живи у и око природних и заштићених области;
- тежња да се обезбеди да развој туризма не превазилази друштвене и енвайронменталне границе прихватљивих промена одређених од стране истраживача у сарадњи са локалним становништвом;
- ослањање на инфраструктуру која је развијана у складу са животном средином, минимизирање употребе фосилних горива, очување локалног биљног и дивљег животињског света и уклапање у природно и културно окружење.

Глобални удео екотуризма је између 7 и 10% у укупним туристичким путовањима. Поједине земље, као што су: Костарика, Кенија, Еквадор, Непал, Мадагаскар, Монголија, Вијетнам, базирају свој туризам на екотуризму, док се као лидер издваја Аустралија (unwto.org).

Потенцирајући примену туризма малог обима, примена екотуризама пожељна је у националним парковима. Базирајући се на вези рекреације и природе, екотуризам у

националним парковима доприноси стицању нових знања о природи, активностима заштите животне средине и друштвено-економском развоју туристичких дестинација. Од фундаменталног значаја за очување и унапређење природе и туристичког садржаја у националним парковима је успостављање система за еко иновације (оперативних, средњорочних и стратегијских)²⁴.

4.2.2. Актуелно стање туризма у националним парковима

У периоду од 1950. до 2008. године број међународних долазака у туризму је порастао са 25 милиона на 922 милиона. У датом периоду, на туристичком тржишту поред традиционалних европских и северноамеричких дестинација појавиле су се широм света бројне нове дестинације, нарочито у земљама у развоју. У току 2008. године удео земаља у развоју у међународним туристичким доласцима је износио 45%, док је већина најпосећенијих земаља у свету и даље била из Европе (Табела бр.10).

Табела бр.10 - Међународни доласци туриста у интервалу 2006-2008. године

Ранг	Земља	Међународни доласци туриста (у милионима)		
		2006. година	2007. година	2008. година
1.	Француска	78.9	81.9	79.3
2.	САД	51.0	56.0	58.0
3.	Шпанија	58.2	58.7	57.3
4.	Кина	49.9	54.7	53.0
5.	Италија	41.1	43.7	42.7
6.	Велика Британија	30.7	30.9	30.2
7.	Украјина	18.9	23.1	25.4
8.	Турска	18.9	22.2	25.0
9.	Немачка	23.5	24.4	24.9
10.	Мексико	21.4	21.4	22.6

Извор: unwto.org

Према Светској туристичкој организацији у интервалу 2006-2008. године по броју иностраних туриста најпосећенија је Француска (Париз је био најпосећенији град на свету 2007. године са 15,7 милиона туриста). У поређењу са 2006. годином, Украјина се нашла међу десет најпосећенијих земаља у свету, испред Русије, Аустрије и Мексика, а од 2008. године и испред Немачке. У току 2008. године број туриста који је посетио САД био је већи од броја туриста који су посетили Шпанију, те се САД нашао на другом месту по броју посетилаца. Уједно, ово је земља у којој се преферира туризам у националним парковима.

Национални паркови у појединим земљама света представљају примарно одредиште туриста. Афрички национални паркови (пре свега у Кенији и Танзанији) представљају фокус туриста који су одлучили посетити овај континент, уједно и фокус влада у националним афричким економијама.

²⁴ Еко иновације представљају оне производе и процесе који пружају одређену вредност тако да минимално утичу на животну средину (James, P., 1997).

У току 2008. године, у истраживању које је спровео Eurobarometer констатовано је да је животна средина за 31% туриста најважнији мотив за одлазак на одмор европских туриста. Тај број далеко је већи у САД. Сваке године националне паркове и друге јединице Националног система паркова Сједињених Америчких Држава посети више од 250 милиона људи (Табела бр.11).

Табела бр.11- Најпосећенији национални паркови у Сједињеним Америчким Државама

Национални парк	Број посетилаца по годинама				
	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.
Great Smoky Mountains	9.289.215	9.372.253	9.044.010	9.491.437	9.463.538
Grand Canyon	4.279.439	4.413.668	4.425.314	4.348.068	4.388.386
Yosemite	3.242.644	3.503.428	3.431.514	3.737.472	3.901.408
Yellowstone	2.870.295	3.151.343	3.066.580	3.295.187	3.640.185
Rocky Mountain	2.743.676	2.895.383	2.757.390	2.822.325	2.955.821
Olympic	2.749.197	2.988.686	3.081.451	3.276.459	2.844.563
Grand Teton	2.083.588	2.588.574	2.485.987	2.580.081	2.669.374
Zion	2.567.350	2.657.281	2.690.154	2.735.402	2.665.972
Acadia	2.406.476	2.202.228	2.075.857	2.227.698	2.504.208
Cuyahoga Valley	2.468.816	2.486.656	2.828.233	2.589.288	2.492.670

Извор: www.npsca.org

Према U.S. National Park Service рекордна посета била је 1987. године, када је националне паркове посетило 287.2 милиона људи. Приближно том броју су и посете из последњих година: 2010. године 281 милион људи посетило је 58 америчких националних паркова, у току 2009. године 285 милиона, а 2008. године 275 милиона страних и домаћих туриста. Упркос увећаном учешћу страних посетилаца, у националним парковима САД и даље су доминантни домаћи туристи. Појединачно, најпосећенији је деценијама уназад национални парк Great Smoky Mountains са изолованом долином и планинарењем као главним атракцијама у националном парку. Упола мање посетилаца је посетило национални парк Grand Canyon.

Понашање туриста у америчким националним парковима је строго регулисано и компатибилно са заштитом природе. Обилазак националних паркова могућ је колима по ободу националних паркова, док је у строгим деловима забрањено путовање колима. Пuteви у националним парковима су распоређени тако да посетиоци могу видети знаменитости из својих аутомобила. У већини паркова наплаћује се улаз- цена улазнице зависи од врсте одмора, трајања одмора и итинерера.

Туризам има јасну функцију и одговорност у заштити природе. Практично, концепт одрживости у националним парковима у већини земаља је у повоју и туризам се у њима своди на класични, по природу погубни туризам. Такође, национални паркови, а посебно резервати у неразвијеним земљама и земљама у транзицији доживљавају велике финансијске потешкоће, и управо развој екотуризма са малим групама туриста, могао би решити финансијске проблеме и заштиту од ловокрадица.

5. ПРЕТЊЕ И МОГУЋНОСТИ РАЗВОЈА ТУРИЗМА У НАЦИОНАЛНИМ ПАРКОВИМА

Степен очуваности и атрактивности природе и заштићених подручја има значајно место у систему вредности савременог туристе. Иако туризам није неповратан потрошач екосистема, експанзија туристичког промета у националним парковима увећава притиске на заштићене природне ресурсе, који стварају низ позитивних и негативних ефеката. Обим и врста утицаја у националним парковима условљени су низом фактора (Јовичић, Д., 1996, 20-21):

- природним специфичностима и носећим капацитетом националног парка у односу на изграђене капацитете и инфраструктуру;
- врстом и степеном атрактивности туристичких мотива;
- бројем посетилаца, учесталосту њихових путовања и дужини боравка;
- врстом саобраћаја коју користе туристи;
- квалитетом управљања туризмом и животном средином у датој области;
- понашањем туриста;
- зависношћу локалне привреде од туризма и свешћу о повезаности квалитета животне средине и економске одрживости туристичког развоја.

Добро организовано коришћење природних вредности националног парка у туристичке сврхе не ремети и може да доведе до очувања биофизичких процеса или стања у националном парку, што директано утиче на друштвено-економски развој локалног становништва и самог националног парка, док неконтролисани развој туризма ствара негативне последице на стање природних ресурса националног парка.

Због тога туризму предстоји даљи развој, како би комерцијализација природе и самој природи донела корист. То је могуће ако туризам преузме већу одговорност за квалитет природе у националним парковима, оличену у квалитетном планирању туризма (усвајањем носећег капацитета, граница прихватљивих промена, зонирања и етичких кодекса), јер је опште прихваћено да савремени туризам поседује прецизно дефинисане технике за постизање позитивних ефеката у животној средини и одрживом развоју, што је поткрепљено бројним праксама у националним парковима у свету.

5.1. ПРЕТЊЕ РАЗВОЈУ ТУРИЗМА У НАЦИОНАЛНИМ ПАРКОВИМА

Полазећи од сврхе заштите националног парка, туристичка кретања, у било ком обиму представљају својеврсну претњу по постојеће односе у природи. Међутим, како су туристичка кретања дозвољена, чак и пожељна, неопходно је анализирати потенцијалне

претње по природу, услед развоја туризма, како би се негативни ефекти могли анулирати, јер се мора имати на уму да нема туризма у било којем простору.

Основ негативних ефеката, конфликтних ситуација и многобројних облика и начина загађивања услед развоја туризма лежи у масовно распрострањеном туризму и неадекватном планирању. Узимајући у обзир све аспекте развоја туризма и карактеристике националних паркова, претње или ризике које производи туризам у националним парковима (Табела бр.12) можемо сврстати у следеће групе (Максин, М., и други, 2009):

Табела бр.12- Негативни утицаји туризма у националним парковима

Врста утицаја	Негативни утицаји
Економски утицаји	-локализована инфлација, -шпекулације непокретностима, -неуспех у привлачењу туриста, -одлив капитала, -неадекватна процена трошкова развоја туризма, -повећани трошкови за здравство и образовање, -стицање лоше репутације услед неадекватних капацитета, услуга или цена, -негативне реакције постојећих предузећа због конкуренције у обезбеђењу локалне радне снаге и државних фондова, -економска експлоатација локалног становништва зарад политичких амбиција.
Социокултурни утицаји	-комерцијализација скоро свих активности у функцији туризма, -модификација активности и догађаја за туристичке потребе, -потенцијално повећање криминала, -промене у друштвеној структури и раслојавање друштвених група, -културне разлике између туриста и локалног становништва, -коришћење туризма за увођење непопуларних мера.
Просторно-енвајерон-ментални утицаји	-загађење животне средине, -промене у еколошким процесима, -угрожавање биодиверзитета, -промене станишта, услова размножавања и исхране врста, -угрожавање културног наслеђа, -архитектонско загађење простора непримерном архитектуром, -неконтролисано ширење изградње и повећање интензитета коришћења простора.

Извор:Hall, M., Page, S., 1999., преузето из Максина, М., и други, 2009, 20.

1. Економске претње - сходно намени националног парка и условима под којим се могу користити његови природни ресурси, туризам у националним парковима је оптерећен додатним трошковима заштите природе (у другим просторима не постоје слични трошкови), који су уједно и најважнији трошкови. Настојање да се увећа број посетилаца, односно економски ефекти, доприноси да реализација основних услуга у националном парку захтева увећани капацитет инфраструктуре неопходне за функционисање туристичког привређивања, чиме се угрожава физиономија простора и екосистема.

2. Социјалне претње - увећани број туриста, ниска еколошка свест локалног становништва (теже максималној добити) и туриста (теже максималном доживљају) и њихово непоштовање стандарда, законодавства и начина управљања националним парком може довести до нарушавања социолошко-културних вредности локалних заједница и права будућих генерација на здраву и очувану природу.

3. Претње деградације природних вредности - у националним парковима услед туристичких кретања, односно неадекватног развоја туризма континуирано се деградира природно богатство у различитом интензитету: загађује се вода, земљиште, ваздух, нарушава пејзаж, угрожава биодиверзитет, појава буке...

4. Претње ван контроле менаџмента - развој туризма у националним парковима је подлежан факторима ван управљачке контроле, попут природних катастрофа, политичке нестабилности, економских криза, флуктације валуте..., који могу у мањој или већој мери успорити развој и остваривање неопходних економских бенифиција. Као резултат глобалне економске кризе и појаве вируса АН1N1 у 2009. години међународна путовања су у просеку опала за 5% према подацима Светске туристичке заједнице. У Европи је забележен пад међународних путовања од 8%, као и на Средњем Истоку, у Америци пад од 7%, док је пад од 5% забележен у Азији и Пацифику. Африка је једини континент који је у 2009. години забележио раст међународних путовања од 4% (www.unwto.org).

Негативни ефекти који могу да се појаве развојем туризма у националном парку првенствено се јављају као резултат предимензионираног и неконтролисаног развоја (изградње прекомерног броја смештајних капацитета, спортско рекреативних садржаја и саобраћајне инфраструктуре). Настојећи их ублажити, сагледавањем, и у зависности од прихватљивости негативних ефекта, могуће је утврдити начин управљања националним парком, сагласно законским прописима, стандарима, капацитетима, врстом туризма и степеном заштите, који ће одговорити на негативне ефекте.

5.2. МОГУЋНОСТИ РАЗВОЈА ТУРИЗМА У НАЦИОНАЛНИМ ПАРКОВИМА

Планско туристичко активирање природних ресурса националног парка може довести до бројних и хетерогених позитивних ефекта, који могу имати директни, индиректни и мултипликативни карактер. Сходно моделу одрживости, могућности које се пружају националном парку могу се сврстати (Табела бр.13) у (Максин, М., и други, 2009):

1. Економске могућности - позитивни ефекти развоја туризма манифестују се пре свега у економској форми кроз остваривање значајних прихода од домаћих и страних туриста. Од ових прихода финансира се заштита природних и културно-историјских вредности националног парка. Приходи у националним парковима од туристичког промета остварују се од улазница и наплаћених услуга водичких служби, од угоститељских услуга, продаје сувенира, саобраћајних и занатских услуга локалног становништва.

Плански развој туризма у националним парковима стимулише развој домаће привреде-угоститељство, саобраћај, трговину, занатство, пољопривреду..., повећава локалну запосленост (у туристичком сектору и у комплементарним делатностима), односно позитивно утиче на економски стандард локалне заједнице.

2. Социјалне могућности - развој туризма у националним парковима доноси низ друштвених ефеката државног, регионалног или локалног значаја. Својим значајем издвајају се: очување традиционалног начина живота, формирање и обогаћивање еколошке и опште културе, изградња неопходне инфраструктуре, као и комуникација међу етничким групама.

Табела бр.13- Позитивни утицаји туризма у националним парковима

Врста утицаја	Позитивни утицаји
Економски утицаји	-повећана потрошња, -нови послови и запосленост, -нова радна снага, -повећање животног стандарда, -нове инвестиције, -нова знања и вештине.
Социокултурни утицаји	-повећање квалитета живљења локалних заједница, -повећање интереса и ангажовања локалног становништва у туристичким активностима, -јачање регионалних вредности и традиција, -јачање поноса и интегритета локалне заједнице, -нове перцепције становништва, -признање вредности локалних заједница у регионалном окружењу.
Просторно-енвајерон-ментални утицаји	-развој нових атракција, рецептивних капацитета и локалне инфраструктуре, -повећана доступност простора, -улагања у заштиту и презентацију природног и културног наслеђа, -стратегије управљања посетиоцима.

Извор:Hall M., Page S., 1999., преузето из Максим, М., и други, 2009, 20.

3. Могућности унапређења простора - туризам позитивно утиче на афирмацију и промоцију основне заштитне функције националног парка, као и на оплемењивање простора. Промовисањем природе и одрживости, туризам утиче на производњу органске хране и минимално коришћење ресурса и енергије.

Позитивна интеракција између туризма и природе, односно рекреације и националних паркова, могућа је одржавањем равнотеже туристичког развоја и природе, што се остварује дефинисањем циљева заштите, уређењем и унапређењем природе заснованих на савременим принципима одрживог развоја, применом међународних стандарда и утврђивањем капацитета простора у смислу максималне оптерећености.

III СТАЊЕ РАЗВОЈА ТУРИЗМА У СИРИНИЋКОЈ ЖУПИ

Условљена рекреативним, културним, здравственим и васпитно-образовним потребама туристичка кретања на територији Републике Србије у великој мери су усмерена ка планинама.

У периоду 2006-2010. године (Табела бр.14) број посетилаца који су посетили планинска места Републике Србије кретао се од 376.648 (2010. године) до 577.208 (2008. године). Иако је највећи број посетилаца забележен 2008. године, највећи број ноћења забележен је 2007. године. У посматраном периоду број посетилаца и ноћења је растао до 2009. године. Услед глобалне рецесије број посетилаца је 2009. нагло опао за 32,21% у односу на 2008. годину, а наредне године додатно за 3,75%. У току 2007. године забележено је 1.933.898 ноћења, што је за 24,85% више него у току 2010. године.

Табела бр.14 - Туристички промет у планинским местима у Републици Србији у периоду 2006-2010. година

Година	Доласци	Ноћења
2006.	392.409	1.743.539
2007.	445.857	1.933.898
2008.	577.208	1.912.008
2009.	391.316	1.687.734
2010.	376.648	1.466.907

Извор: www.stat.gov.rs

Одржив развој Републике Србије у великој мери је одређен израженом поларизацијом на урбана подручја и развијеније долинске појасеве и на неразвијена рурална, планинска и периферна подручја. Поларизација условљава развојна ограничења планинских подручја Републике Србије, која укључују (Максин, М. и други, 2009, 153):

- економску, политичку и просторну маргиналност,
- екстерно усмеравање развоја,
- неповољну демографску и образовну структуру и емиграцију становништва,
- конфликте у коришћењу простора и управљања заштитом и развојем планинских подручја,
- угрожавање економског, социјалног и културног интегритета и егзистенције планинских локалних заједница,
- саобраћајну изолованост, инфраструктурну неопремљеност и неразвијену мрежу јавних служби,
- неконтролисан развој туризма.

Планински део Републике Србије обилује природним објектима и појавама које имају значајне туристичке вредности. Стеван Станковић компаративним прегледом планина Републике Србије као туристичких вредности указује да (Станковић, С., 2002, 75-76):

- туристички су најафирмисанији Златибор, Тара, Копаоник и Златар;
- Старовлашке-рашке планине и даље ће имати приоритет над осталим планинама, јер пружају добре услове за летњи и зимски туризам;
- планине Шумадије имају најповољнији туристичко географски положај. Одликују се излетничко-туристичким кретањима и манифестационим туризмом. Степен туристичке валоризације није задовољавајући. Неопходно је инсистирати на комплементарности са осталим туристичким вредностима;
- Карпатско-балканске планине, због кречњачког и вулканског састава имају низ специфичности, али нису довољно валоризоване. Предност треба дати Старој планини и Хомољским планинама, уз јасно уважавање вредности других туристичких мотива у околини;
- Подрињске планине због неповољног положаја и у наредном периоду неће бити посећеније, са изузетком Таре;
- Проклетије и Шар-планина су изван интереса савремених туриста.

Туризам у Сиринићкој жупи има све предиспозиције да буде фундаментални сектор привредног развоја. Разноврсне геоморфолошке, пејзажне и флористичке вредности националног парка „Шар-планина“ пружају разноврсне могућности за развој целогодишњег туризма. Међутим, политичка нестабилност, нерешен статус Косова и Метохије и неадекватна валоризације природних и културно-историјских вредности за последицу има да Сиринићка жупа није препознатљива као дестинација и да нема конкурентан производ. Уважавајући све ограничавајуће факторе, обзиром на квалитет природних ресурса, неопходно је указати на природно-географске карактеристике, културно-историјску баштину и развој туризма Сиринићке жупе.

1. ПОЛОЖАЈ СИРИНИЋКЕ ЖУПЕ

Општина Штрпце формирана је 10.08.1988. године²⁵ на површини од 247,36 km² у горњем делу слива реке Лепенац. Границе општине се већим делом поклапају са природним границама Сиринићке жупе. Сиринићка жупа се као таква помиње у српским средњовековним хрисовуљама Стефана Дечанског и цара Душана. Име жупе потиче од сира- општеприхваћено је међу мештанима ове географске целине да су њихови преци били познати по квалитетном сиру, или да су они давали у средњем веку порез у сиру.

Упоредничког правца, жупа Сиринић налази се на североисточном подножју Шар-планине у облику широког неправилног многоугла. У виду високопланинске корутине, пружа се од изворишних кракова Лепенца до Бродске клисуре (прве лепенчеве клисуре, која по Јовану Цвијићу подсећа на клисуру Гезојзе у Алпима (Цвијић, Ј., 1911)).

На јужној страни протеже се преко оштрог шарског гребена, са врховима: Љуботен (2.499 m), Ливадице (2.494 m), Језерска Чука (2.604 m) и Бистра (Пескови, 2.651 m), до превоја Превалац на западу, где се билом планине Ошљака одваја од Средачке жупе. Северо-западна граница се пружа од Ошљака (2.207 m) преко Коца Балкана (2.035 m) и Жара (Грмовате, 1.694 m). Са севера је жупа оивичена огранцима Језерске планине, Студенице и Куркулице, где се граница на североистоку спушта преко Грабера ка Бродској клисури према ободу и на истоку према ободу Косовске котлине (Николић, С., 1990).

Сиринићка жупа представља планинско природно изоловано подручје са специфичном разуђеном целином и распоном надморске висине која се креће од 900 метара надморске висине у долини Лепенца, до 2.524 m надморске висине на највишем врху Љуботен.

Планински масиви просторно су изоловали Сиринићку жупу према северу и југу, док је Бродском клисуром отворена према Косовској котлини, а преко Превалца према Призренској котлини. Смештена у јужном граничном делу Републике Србије, односно у југозападном делу Косова и Метохије, географски положај Сиринићке жупе у литератури представљен кроз: граничност, периферност, изолованост и затвореност, сматрао се неповољним (Дерић, Б., Тодоровић, М., Милетић, Р., 1997).

Такав положај, а потом и периферни положај у општини Урошевац (од 1965. до 1988. године) утицала је на очуваност традиционалног живота и природне средине и свакако на успорени укупни развој. У прошлости Сиринићка жупа била је повезана караванским путевима према Призрену (пут је водио од Севца преко Новог Села), тетовској котлини ка југу, преко Коца Балкана и Студенице ка призренском подгорју и Метохији на северу (Дерић, Б., Тодоровић, М., Бркић, Р., 1991). Пратећи природну отвореност, савремени путни правци Сиринићку жупу повезују са Призреном и Урошевцем, док саобраћајнице у самој области прате притоке Лепенца. Стога, географско-саобраћајни положај може се сматрати повољним.

²⁵Општина Штрпце претходно је била укинута 31.12.1965. године и припојена општини Урошевац, што је условило негативан интензитет привредног и друштвеног развоја.

2. РЕСУРСИ БИТНИ ЗА ФОРМИРАЊЕ ТУРИСТИЧКИХ ПРОИЗВОДА У СИРИНИЋКОЈ ЖУПИ

Масив Шар-планине је један од највећих, најинтересантнијих и најатрактивнијих масива Балканског полуострва. Шар-планина, оивичена Метохијско-призренском котлином на северозападу, Косовском котлином на северу, Полошком и Мавровском котлином на југу и југоистоку, захвата површину од 1.600 km², на територијама Републике Македоније (56,25%), Републике Србије (43,12%) и Републике Албаније (0,63%).

Сплет шарпланинске високопланинске дивљине и благе средогорске питомине до активирања туристичког комплекса „Брезовица“ туристима је био доступан само са југоисточне, македонске стране планине. Туристички комплекс „Брезовица“ са прилазима из Призрена и Урошевца, смештен је у Сиринићкој жупи, на северним обронцима Шар-планине, између оштрих гребена и Превалца, Ошљака, Коца Балкана, Жара и Језерске планине.

Шар-планину карактерише велика разноврсност флоре, фауне и културно-историјских споменика. Изузетан биодиверзитет условио је проглашавање, 1986. године 39.000 ha шарпланинског тла за национални парк.

Развој Сиринићке жупе зависи од ресурса и способности да се они организују (Табела бр.15).

Табела бр.15- Структура туристичких ресурса

Туристички ресурси	
Темељни туристички ресурси	Туристичке атракције (потенцијалне и реалне)
Остали директни туристички ресурси	-туристичко-угоститељске грађевине, -туристички уређаји, -туристичке зоне, -туристичка места, -туристичке дестинације, -туристичке агенције, -туристичке информације и промоциони материјали, -туристички кадрови, -туристичка едукација локалног становништва, -туристичка организованост дестинације, -систем туристичког организовања.
Индиректни туристички ресурси	-очувана животна средина, -комунална инфраструктура и садржаји друштвеног стандарда, -геосаобраћајни положај, -саобраћајна повезаност, -добра просторна организација краја, -привлачно обликоване зграде, улице, тргови, градски паркови и очувани културни крајолик, -мирнодопско стање и политичка стабилност, -остали ресурси.

Извор: Кушен, Е., 2001, 6.

Обзиром да постоји већи број развојних потенцијала у Сиринићкој жупи, неопходно их је систематизовати по основним обележјима, и то на: природне, антропогене и економске, како би се евидентирале могућности за стварање и пласирање конкурентног туристичког производа и оцениле способности за успешно бављење туристичком делатношћу.

2.1. ПРИРОДНИ РЕСУРСИ

На крајњем југу Републике Србије, на граници са Републиком Македонијом, правцем североисток-југозапад простире се Шар-планина, изузетне атрактивности и лепоте са 30 врхова преко 2.500 m надморске висине и 100 врхова преко 2.000 m надморске висине.

И поред знатних висина Шар-планина је проходна у свим правцима. Преко бројних превоја од давнина су водили каравански путеви, повезујући Тетовски округ са Косовско-метохијским подручјем, од којих су најпознатији: Караниколички, Скакалички, Челепињски, Ливадички (Меанче) превој и превој на Враци.

Са косовско-метохијске стране на Шар-планини су смештене четири, површински мале жупе: Сиринићка Жупа, Средачка жупа, Гора и Опоље. Сиринићку жупу одликује изузетна разноврсност и сложеност, стога је неопходно указати на својства појединих елемената природног комплекса, као објективних фактора који непосредно одређују туристички квалитет простора.

2.1.1. Геолошка грађа Сиринићке жупе

Геолошку грађу Сиринићке жупе одликује велика разноликост геолошке грађе по карактеру и старости, која проистиче из заступљености различитих стратиграфских чланова, и компликованог тектонског склопа услед интензивне магматске активности и снажних тектонских покрета у геолошкој еволуцији простора. Према старости, стене на подручју Сиринићке жупе припадају (Кошћал, М., 1990, 19-23):

- Палеозооку - просторно најзаступљеније и најстарије творевине су регионално метаморфисане стене палеозоика које чине комплекс дебео око 1.000 метара. Представљене су албит-хлорит-серицитским шкриљцима, кварцитима, мермерима и микашистима, грандиоритима и гнајс-гранитима.
- Пермотријасу - пермотријаске творевине изграђују северозападне и југозападне падине Језерске планине и највећи део Жар-планине. У њихов састав улазе пелитско-псамитски слабо метаморфисани седименти, конгломерати, кварцити, кристаласти кречњаки са рожнацима и кварц-порфири.
- Средњем и горњем тријасу - Ошљак и Љуботен су изграђени од мермерастих кречњака, који се појављују и као изоловане партије у пределу Готовуше, узане зоне око Ижанца и као олистолити у олистостромском меланжу Коце Балкана. То

су углавном масивни и банковити, једри, слабије или јаче мермерисани или пак доломитични кречњаци.

- Јури - јурске творевине представљене су олистостромским меланжом (дијабаз) у виду појаса ширине 6-8 km између Ошљака и Језерске планине, изграђујући планинско подручје Коца Балкана, ултрамафитима који у виду већих маса изграђују Островицу и Мало Борче, а у неколико узвишења у подручју Брезовице и Штрпца у виду мањих маса и метаморфисаним стенама у подлози ултрамафита.
- Горњој креди - седиментне стене у виду конгломерата, пешчара и банковитих и слојевитих кречњака леже трансгресивно преко осталих старијих формација.
- Неогену - код Битиће и југоисточно од Брода издвојене су шљунковито-песковите глине (нису фаунистички доказани).
- Квартару - кварталне творевине настале су као резултат деловања више егзогених агенаса, те су представљене глацијалним, флувијалним, делувијалним и делувијално-пролувијалним генетским типовима. Издвојени су: моренски материјал, флувијоглацијални седименти, речне терасе, делувијум, мора камења, сипари, пролувијум и алувијум.

Тектогенеза Сиринићке жупе има полифазни карактер. У геотектонском развоју Сиринићке жупе у оквиру Шар-планине могу се издвојити следеће фазе (Кошћал, М., 1990, 23-25):

- Раноалпске орогене фазе - творевине палеозоица, пермотријаса и тријаса имају сличну геотектонску историју: седиментацију магматизма, убирање и метоморфизам.
- Алпска орогенеза (старокимријска орогена фаза) - стварање олистромског меланжа везује се за лијас, а смештање ултрамафита за догер, после чега су извесни делови терена издигнути и остали копно до данас.
- Тектонски покрети аустријске фазе узроковали су трансгресију у ценоману и стварање седимената који су убирани у каснијој, ларамијској фази.
- Посторогена фаза током палогена - после стварања набраних структура творевина горње креде, током палеогена долази до блоковског раседања и комадања терена, који је цео био копнена површина. Издигнути тектонски блокови, хорстови, представљају данашње планинске венце, а спуштени метохијску, косовску и полошку депресију. У то време је и настала Сиринићка жупа, као мања тектонска депресија.

У сложеној тектонској структури, поред Сиринића, као мање тектонске депресије, настале су и тектонске јединице (планинска узвишења) која се делимично простиру на простору Сиринићке жупе. У тектонском склопу Сиринићке жупе могу се издвојити пет структурних јединица (Кошћал, М., 1990):

1. Хорстантиклиноријум Шар-планине,

2. Коритник са Ошљаком,
3. Коџа Балкан,
4. Језерске планине и
5. Вардарска зона.

Рудно богатство Сиринићке жупе ограничено је на малу ултрамафитску масу (ерозивни остаци једног плочастог тела), за коју су везана лежишта хромита. Рудишта Брезовице су због нерационалне вишедеценијске експлоатације затворена- из њих је откопано 400.000 тона руде, I, II и III класе. Резерве у зони Језерина-Островица, иако означене као перспективне, минималне су и немају практични привредни значај (Кошћал, М., 1990).

Терен Сиринићке жупе може се окарактерисати као стабилан, условно стабилан, потенцијално стабилан и нестабилан. У нестабилна подручја уврштени су терени са очигледним знацима рецентног кретања: клизишта, течења и одрони. Хидролошки режим подземних вода у падинском материјалу утиче на појаву клизишта и тецишта у сливовима Врбештице, Јажиначке и Сушићке реке, као и на падинама. Одрони испод кречњачких одсека карактеристични су за подручја око Готовуше и Љуботена. Нестручно пројектовање пута Брезовица - Стојкова кућа и Призрен - Урошевац узроковало је нестабилност терена дуж датих путева (појава одрона)(*ibid*).

У сеизмичком погледу Сиринићка жупа највероватније није угрожена појавом јачих аутохтоних земљотреса, али је близином жариштима Призрен и Урошевац-Витина изложена јаким сеизмичким дејствима земљотресима (у ова два жаришта могући су потреси VIII° MCS јачине). У досадашњем периоду, у подручју Островице, Штрпца и Брода забележени су аутохтони плитки трусни потреси слабијег интензитета (магнитуда 3-4, дубина хипоцентра до 25 km) (*ibid*).

Разноврстан геолошки састав и сложена тектонска структура имали су значајну улогу у стварању лика Сиринићке жупе, и директан и индиректан утицај на формирање, карактер и интензитет његових основних педолошких, хидролошких, рудно-минаролошких, флористичких и других обележја, односно на развој природног комплекса жупе. С друге стране, рудним богатством, сеизмичким и инжењерско-геолошким карактеристикама, геолошка грађа утиче на размештај производње и њено територијално организовање.

2.1.2. Релјеф Сиринићке жупе

Сиринићка жупа, као долињска, односно уска тектонска депресија, налази се у простору унутрашњих Динарида, у Косовско-метохијском делу, где се правац Динарских набора (СЗ-ЈИ) повија и прелази у метохијски правац (СИ-ЈЗ), услед сукоба крајњих ЈИ делова динарског система са родопском масом, која се понашала као резистентна маса (Цвијић, Ј., 1902, 1911).

Под утицајем тектонских покрета, почетком миоцена, вертикалним раседањем формирана је Сиринићка жупа, на разломној структури која се пружа долином Лепенца, преко Превалца, Манастирице и Опоља, где прелази у Албанију. Овом линијом су јасно

издвојени: Шар-планина на југоистоку са врховима Љуботен (2.499 m), Ливадица (2.491 m), Пирибрег (2.522 m), Језерска чука (2.604 m), Бистрица (Пескови 2.651 m) и др., и планински комплекс- Ошљак, Коца Балкан, Жар-планина и Језерска планина, на северозападу и северу. Поред ове две области, у рељефу Сиринићке жупе на основу морфолошких карактеристика терена, може се издвојити и релативно проширена долина Лепенца или дно Сиринићке жупе, као треће, централно подручја жупе (Менковић, Љ., 1990).

Сиринићка жупа има планински карактер. У појасу од 600 до 2.600 m надморске висине, највећи део Сиринићке жупе обухвата средњепланинско земљиште (1.000-2.000 m н.в.) са учешћем од 72,77% у укупној површини општинског атара, потом нископланинско земљиште (до 1.000 m н.в.) са учешћем од 20,37% и високопланинско земљиште (преко 2.000 m н.в.) са учешћем од 6,86% у укупној површини општинског атара (Просторни план општине Штрпце, 2005).

Основне црте рељефа настале су радом ендегених сила. Шарпланински високопланински амбијент, на челу са врхом Љуботен, изолован од централног била преседлином Куле, доминира Сиринићком жупом. Рељеф Сиринићке жупе карактерише контраст и рашчањеност, услед сложене геолошке грађе, висине (висинска разлика између највише и најниже тачке износи 2.037 m), нагиба (нагиби од 25% чине 94,77% од укупне површине), климатских промена, вегетације и неотектонских покрета.

Основне ендегене црте Сиринићке жупе увелико су преобликоване егзогеним процесима: флувијалним, крашким, падинским, периглацијалним, глацијалним и у мањој мери лимничким процесима.

2.1.2.1. Флувијални рељеф

У савременом обликовању рељефа Сиринићке жупе велики значај има морфолошка активност Лепенца и притока, те је терен испресецан дубоким долинама и серијом речних тераса. На интезитет формираног флувијалног рељефа у великој мери су утицали геолошка грађа терена, врста, количина и распоред падавина, вегетациони покривач и нагиби падина, који досежу и преко 150% у највишим деловима Шар-планине, а у просеку 20% у нижим деловима Сиринићке жупе. Од почетка плеистоцена до данас формиран су доминирајући акумулациони облици флувијалног рељефа (Менковић, Љ., 1990):

- Алувијон - ширине 50-800 m око Лепенца, Суве реке, Блатештице, Миљоштице, Сушићке и Беревачке реке.
- Алувијална равна - развијена је низводно од Штрпца и Беревца, са обе стране Лепенца. Она је прекривена хумусом, завршава се речним одсеком 1-2 m, те се никада не заплављује (најплодније површине у Сиринићкој жупи).
- Плавинске лепезе - формиране су на местима где се нагиби узводних профила водотока нагло смањују, при ушћима мањих речних токова и у ободним деловима Сиринића. У оквиру жупе постоји старија (умирена) плавинска лепеза у доњем току Готовушке реке (дугачка је 1 km, а широка у доњем делу Лепенца преко 2 km, а формирана је крајем плеистоцена и почетком холоцена) и млађе, активне

плавинске лепезе са обе стране Лепенца. Глацио-флувијалне лепезе су издвојене у некадашњим глацијалним долинама Калуђерске реке, Дурловог потока и Суве реке (савремени плавински наноси који су формираны испод моренских бедема).

- Речне терасе - у два нивоа јављају се речне терасе у долинама Лепенца, узводно од Јажинца, Беревачке и Вичанске реке, које висински и временски одговарају двома најнижим глациофлувијалним терасама Лепенца и његових десних притока. Прва речна тераса се јавља код Севца, са леве стране Лепенца и низводно од Виче, релативне висине 2-5 m у виду уских испрекиданих заравни. Узводно од Ђуринца, са леве стране Беревачке реке, постоје остаци друге речне терасе, висине 10-20 m.
- Глациофлувијалне терасе - развијене су у четири терасна нивоа, око ушћа Суве Реке, Блатештице, Муржице, Болованске реке, Миљоштице и Ропот потока у Лепенца, на 2-5 m, 10-20 m, 40-60 m и око 100 m изнад дна савремених токова, док их је Лепенца формирао низводно од Јажинца.

Поред долиноског система Лепенца, флувијалних и флувиоглацијалних тераса у Сиринићкој жупи јављају се и водопади и плавине.

2.1.2.2. Крашки рељеф

Крашки рељеф везан је за карбонатне стене које не чине јединствену целину у Сиринићкој жупи, већ се јављају као веће или мање изоловане кречњачке масе у виду сочива, изданака или трака. Оне изграђују делове терена претежно изнад 1.500 m н.в., простирући се на 31,59 km² или на 12,76% територије. Захваћене тектонским покретима убране су и испресецане бројним раседима и пукотинама. Тријаски мермерастни кречњаци на Жар-планини, Ошљаку, Љуботену, на простору између Штрпца и Фираје, у подручју Ижанца и Коштањева, и у подручју од Лепенца на југоистоку до Куркулице на северозападу имају највеће пространо развиће. На мањим површинама заступљене су карбонатне стене кредне старости у атару села Коштањева и карбонатне стене палеозојске старости у изворишној челници Муржице и на Језерској планини (Лазаревић, Р., Кирбус, Б. и Ђуровић, П., 1990).

Површински крашки облици нису развијени на свим кречњачким површинама, док су карбонатни масиви Ошљака, Љуботена, Кокошиња, Црног Врха и других врхова у целости крастификовани, све до водонепропусне подлоге. И поред довољних количина атмосферских падавина, услед мале површине које захватају изоловане партије карбонатних стена, прекривености педолошким слојем или падинским материјалом, дисецираношћу, и у условима хладне климе, на подручју Сиринићке жупе ретки су карактеристични површински и подземни крашки облици (*ibid*).

Крашки рељеф у Сиринићкој жупи јавља се у виду већих површина у подручју села Готовуше (Црни врх и Кокошиње), на Куркулици и Жар-планини (Равна гора и Пресеченик), и у виду мањих изолованих површина око Штрпца, Ижанца, Царевих ливада и северно од Ошљака. Идентификација палеокрашких облика који су у великој мери преобликовани савременим процесима је немогућа. На овим просторима развијене су (Менковић, Љ., 1990):

- Шкрапе - мрежасте и ребрасте пукотинске шкрапе, незнатних димензија заступљене су у свим наведеним деловима. У највећој мери жљебови шкрапа су испуњени распадином и обрасли травном вегетацијом.
- Вртаче - у виду левкастих вртача, пречника 1-20 m и максималне дубине до 10 m, ови крашки облици јављају се на Црном врху, Кокошињу и на гребену Ошљака на заравњеним деловима кречњака. Левкаста вртача код Гини воде формирана је у чеоној морени Суве реке, која се наслања на тријаске кречњаке.
- Суве крашке долине - у виду кратких долињских облика у красу, суве крашке долине јављају се на Равној гори и Црном врху изнад Готовуше.

Досадашњим спелеолошким истраживањима Шар-планине констатовано је да површина подземног простора износи 5.311,9 m² (Лазаревић, Р., 2008). Најдужа пећина је Марина дупка, дугачка 195,0 m, површине 437,0 m² и запремине 1.748 m³. Највећа је Згатарска јама, типа звекаре, чија дубина износи 8,5 m, дужина 103,5 m и површина 2.200 m² (Лазаревић, Р., 2008). Датим бројем, дужином и дубином спелеолошких објеката шарпланински крас је на зачељу спелеолошких објеката у Републици Србији.

На подручју Сиринићке жупе подземни крашки облици су малобројни и малих димензија (дужина канала од 4 до 85 m и површина од 13 до 246 m²) и јављају се као кратке пећине, јаме, понори и крашки извори (врела) - лоцирани у контактним деловима растворљивих и нерастворљивих стена. Како се бојењем воде на понору код улаза у Говедску пећину утврдила хидролошка веза са врелом Крк-бунар (призренски водовод), понорска зона у кориту Суве реке, односно Говедска (Говедарска) пећина може се означити као спелеолошки потенцијал, односно неистражени подземни објекат са пећинским каналом већих димензија.

2.1.2.3. Падински рељеф

Сиринићка жупа одликује се развијеним делувијалним, пролувијалним и колувијалним процесима. На развој падинских процеса у Сиринићкој жупи утичу литолошки састав, склоп терена, нагиб падина, степен распаднутости стенских маса, климатске карактеристике, вегетациони покривач и неотектонски покрети. У Сиринићкој жупи заступљене су следеће површине и облици падинског рељефа (Менковић, Љ., 1990):

- Површине умереног спирања - ерозивно дејство повремених токова је незнатно на релативно благим падинама, косама и гребенима Језерске и Жар-планине, које су прекривене травном и шумском вегетацијом.
- Површине интензивног спирања и јаружања - заступљене су на свим стрмим долињским странама и на стрмијим падинама Језерске и Жар-планине, под удруженим дејством повремених дифузних и линијских токова.
- Вододерине - развијене су на свим падинама без вегетационог покривача, нарочито дуж траса колских путева на планинским падинама, косама и гребенима.
- Делувијално-пролувијални застори - формиран су у свим падинским површинама, док су значајнији уочљиви на долињским странама Муржице, Блатештице, на левој

страни Лепенца, од Брезовице до Беревца, североисточно од Виче, између Чардака и Николчинца.

- Одрони - јављају се испод стрмих стеновитих падина на долинским странама Готовушке, Ижанске и Сушићке реке, Лепенца и др.
- Сипари - јављају се скоро на свим нижим деловима стрмих стеновитих падина.
- Падински застори - у виду већих формација јављају се у подинама Ошљака, Черенца и Островице, а као мање испод Боровог врха, Горњег крста, Кокошиња, Црног врха, Студенице и Куркулице.
- Клизишта - јављају се на падинама покривеним дебелим елувијално-делувијалним покривачем. Значајнија клизишта су лоцирана у горњем сливу Врбештице, Сушићке реке, на долинским рекама Ижанске реке...

2.1.2.4. Периглацијални рељеф

Периглацијални рељеф карактерише више делове Сиринићке жупе, где су температуре ваздуха већим делом године испод 0°C. Под дејством снега и мраза на простору Сиринићке жупе заступљени су (Менковић, Љ., 1990):

- Солифлукција - на падинама Шар-планине почев од 800 m надморске висине до гребена и на мањим површинама на падинама Језерске и Жар-планине изграђених од шкриљаца, метакластита и других стена формирани су солифлукциони језици, бедеми и терасете.
- „Камени ледници“ - под дејством мраза стене се на стрмим странама скоро свих циркова изнад 2.000 m надморске висине распадају у крупне блокове, који се одламају и крећу низ падину до дна цирка, где се гомилају. Најзаступљенији су у цирковима Језерске чуке, Блатештице и Јажиначког језера.
- „Струје камења“ - мразним разарањем масивних стена јављају се испод стеновитих висова, испод Тумбе (2.346 m), Меанче (2.217 m), Црног врха (2.338 m) и Деведенице (2.350 m).
- Снежанички циркови - јављају се изнад 2.000 m надморске висине.
- Снежаничке улоке - јављају се изнад 2.000 m надморске висине у највишим деловима.

2.1.2.5. Глацијални рељеф

На највишим деловима Сиринићке жупе, испод гребена Шар-планине, на потезу између Љуботена (2.499 m) и Бистрице (2.651 m), створен је глацијални рељеф за време плеистоцена, чије су облике проучавали Ј. Цвијић, Р. Николић, Б. Ж. Милојевић и Љ. Менковић. У морфолошком обликовању терена глацијални процес је био најинтензивнији у периоду вирма, али има старијих глацијалних облика који вероватно припадају рису. У

току леденог доба, изнад снежне границе, која се у време вирма налазила на северозападној страни Шар-планине на 1.850-1.900 m надморске висине, снег се нагомилавао у речним челенкама, у којима су се временом образовали ледници, те су се временом преглацијалне речне челенке преобразиле у циркове, а речне долине у валове дугачке 2-3 km (Менковић, Љ., 1990).

На ледено доба сада упућују бројни глацијални трагова у виду циркова (од Љуботена, до Превалца, тј. Ошљака на надморској висини од 2.000 m до 2.500 m), ледничких језера, валова, морена... Глацијална морфологија у изворишним деловима Болованске реке, Калуђерске реке и Ропот потока слабије је изражена, за разлику од Суве реке, Блатештице и Муржице. У глацијалном рељефу Сиринићке жупе присутни су следећи ерозивни и акумулативни глацијални облици (Менковић, Љ., 1990):

- Циркови - испод самог била Шар-планине леже бројни циркови, у којима су данас многобројна глацијална језера, позната као „горске очи“. Највећи циркови изграђени су у изворишним деловима Суве реке (3 цирка и 2 висећа цирка) Блатештице (1) и Муржице (2). Дна циркова су каскадна са стеновитим прегибима и мутонираним стенама, док су стеновите стране скоро вертикалне, висине 50-400 m изнад дна цирка.
- Валови - испод зоне циркова формирале су се дубоко усечене глацијалне валовске долине, која су најчешће изворишта бројних водотока. Данас, некадашње ледничке долине су савременим процесима пробиковане, те подсећају на облике флувијалног рељефа.
- Морене - заступљене су у цирковима и као чеоне морене у облику лучних бедема (пресечени речним токовима) у долини Суве реке (2 чеоне морене до 1.370 m и 1.320 m), долини Блатештице (до 1.200 m) и у долини Муржице која је речним током разорена.

Поред наведених облика глацијалног рељефа, на време плеистоцена указују глацијална језера, мутониране стене, стеновити прегиби и др. Богатство глацијалних облика утицало је да се у литератури Шар-планина третира као „музеј глацијалног рељефа под отвореним небом“.

2.1.2.6. Лимнички рељеф

Лимнички рељеф заступљен је на мањим површинама Сиринићке жупе. Лимнички рељеф има фосилни карактер. У рељефу изнад села Брода уочљива је језерска тераса на 850-900 m н.в., која је настала у доњем плиоцену, када је језеро косовског басена достигло максимални ниво (претпоставља се, на основу сличности седимената, да је језеро косовског басена у виду залива залазило све до Беревца). Током плеистоцена постојало је језеро иза моренског бедема Суве реке. Некадашње језеро Гини воде је подземно отекло почетком холоцена, преко бројних пукотина и понора у кречњацима... (Менковић, Љ., 1990).

2.1.2.7. Слив Јажиначке реке

Међу најистраживанијим деловима Сиринићке жупе, са аспекта геоморфологије издваја се слив Јажиначке реке на северозападној страни Шар-планине, који захвата површину од 7,46 km². У највишим деловима слива заступљени су гнаиз-гранити, а у нижим палеозојски метаморфити: албит-хлорит серицитски шкриљци и тријаски мермерисани кречњаци (Кошћал, М., 1990).

За време плеистоцена, преглацијална изворишта два крака Јажиначке реке претворена су у циркове, а њихове преглацијалне долине у валове. Данас, јужни крак Јажиначке реке извире у плеистоценом цирку Великог Јажиначког језера на 2.278 m н.в., а југоисточни крак у цирку Малог јажиначког језера на 2.202 m н.в. Ова два крака састају се на 1.557 m н.в., који као јединствен ток тече 5 km до 1.207 m н.в., где се улива у Суву реку, притоку Лепенца (Ђукић, Д., 1999).

Глацијални процес имао је доминантну морфогенетску улогу у изграђивању савременог рељефа. У оба цирку и валова пружају се комплетне глацијалне серије које се завршавају у пространим и моћним чеоним моренама, а у нижим деловима су глациофлувијалне терасе и плавине. „Басен Великог Јажиначког језера настао је на дну цирку слаповитим кретањем ледника преко преглиба и одсека и снажним селективним одабирањем основне стене. Овај ледник се више пута повлачио и зато је моренски нанос таложио на различитим висинама. У последњем стадијуму повлачења, вероватно крајем вирма или у поствирмском периоду, ледник се отопио и наталожио моренски нанос преко пречаге на отвору цирку“ (Ђукић, Д., 1999, 95).

Интензивна глацијација условила је постојање разноврсних ерозивних и акумулативних облика рељефа, док се нивални, нивациони и криогени периглацијални процеси изградили разноврсне микро облике (негативне температуре трају шест месеци годишње, а мразни период 300-350 дана). У највишем делу слива Јажиначке реке средња годишња количина падавина износи 1.250-1.500 mm. Средње количине падавина веће су у хладнијој половини године, када се излучи 850-1.000 mm, што доприноси нагомилавању великих количина снега, који се задржавају и у облику пространих и моћних снежника и у току летњих месеци (Ђукић, Д., 1999).

Изграђена од вододржљивих и кречњачких стена Шар-планина обилује бројним и разноврсним облицима рељефа. Морфолошка и морфогенетска разноликост рељефа Сиринићке жупе има посредно и непосредно дејство на друге ресурсе: она утиче на микроклиматске специфичности простора, хидрографске ресурсе, биљни и животињски свет, типове предела и начин искоришћавања простора. Путем туризма постојеће комбинације тектонских, флувијалних, денудационих и глацијалних облика рељефа имају највећу практичну вредност.

2.1.3. Клима Сиринићке жупе

Клима Сиринићке жупе, у основи планинска, поседује разнолика својства. Сходно надморској висини, експозицији терена, подлози и утицају ветрова поједини делови Сиринићке жупе имају значајне климатске разлике. Нижи делови и стране окренуте југу имају одлике жупског, а виши делови алпског климата са свежим летима и хладним

зимама. У целини, главна карактеристика поднебља проистиче из чињенице да над жупом у већем делу године провлађује антициклонска временска ситуација са претежно стабилним временом, без јаких олујних ветрова и непогода, релативно топлим летима са малим количинама падавина и дугим зимама које нису оштре (Ракићевић, Т., Динић, Ј., 1990).

У Сиринићкој жупи 1984. године отворена је метеоролошка станица на којој се осматрају и региструју сви метеоролошки елементи. Станица се налази на 915 m н.в. и 42° 13" с.г.ш и 21° 01" и.г.д. Климатски елементи обрађени су на основу података са метеоролошке станице Брезовица за период 1984-1988. године, приказане у монографији Општина Штрпце, Сиринићка жупа, одлике природна средине, обзиром да су књиге са метеоролошким подацима измештене у Хидрометеоролошки завод.

2.1.3.1. Инсолација

Сиринићка жупа, на основу мерења инсолације у Брезовици у периоду 1984-1988. године, одликује се осунчаношћу са 1938, 4 сати.

Табела бр.16 - Суме трајања сијања сунца у сатима (средње вредности) у Брезовици у периоду 1984-1988. године

П*	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
С**	72,6	89,8	107,0	167,7	189,7	210,1	285,4	269,6	222,4	148,0	99,0	77,1	1938,4

П*- период

С**- Суме трајања сијања сунца у h

Извор: Ракићевић, Т., Динић, Ј., 1990, 185.

Као што се види из Табеле бр.16. најдуже трајање сунчева сјаја је у летњим месецима са најдужом обданицом, у јулу (285,4 h) и августу (269,6 h), потом у септембру, када је најмања облачност. Најкраћа инсолација је у јануару (72,6 h) и у децембру (77,1 h), када је уједно и највећа облачност. У посматраном периоду иако не постоје значајне разлике у појединим годинама у инсолацији, она је у истим месецима појединих година веома различита: нпр. она је у јулу 1986. године износила 219,8 сати, а 1988. године у јулу 338,6 сати, скоро колико и у Дубровнику (354 сата); или у децембру 1987. године када је износила 46,5 сати, док је у истом месецу 1985. године износила 115,6 сати, што је било 2,5 пута дуже. Зиме, виши делови су изнад слојева ниских облака, те се зона скијалишта убраја у најонсучаније делове Републике Србије (Ракићевић, Т., Динић, Ј., 1990).

2.1.3.2. Температурни режим

Температурни режим подређен је планинском рељефу. Брезовица има дугу, али не и оштру зиму са негативним средњим месечним температурама током сва три зимска месеца и свеже лето са максималном средњом месечном температуром од 18°С у јулу (Табела бр.17).

Табела бр.17- Средње месечне температуре и годишња температура ваздуха у Брезовици у периоду 1984-1988. године

П*	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
Т**	-1,4	-1,4	2,6	9,7	13,2	15,3	18,0	17,2	13,9	8,4	2,7	-0,3	8,1

П*-период

Т**-температуре у °С

Извор: Ракићевић, Т., Динић, Ј., 1990, 186.

У датом периоду најхладнији месец је био фебруар 1985. године са минималном средњом месечном температуром од $-5,1^{\circ}\text{C}$, а најтоплији је био јули 1988. године са максималном средњом месечном температуром од $20,2^{\circ}\text{C}$. Са порастом надморске висине термички режим се мења, тако да су температуре све ниже, а максимум температуре је у августу. Карактеристично је значајно колебање термичког градијента, који је највећи у априлу ($0,61^{\circ}\text{C}/100\text{ m}$), а најнижи у фебруару ($0,06^{\circ}\text{C}/100\text{ m}$) и другим зимским месецима, уз честу појаву температурних инверзија (Ракићевић, Т., Динић, Ј., 1990).

2.1.3.3. Облачност

Изнад Брезовице небо је најчешће покривено облацима у току марта, јануара и фебруара, а најмање током септембра, јула и августа (Табела бр.18). Зиме нису оштре између осталог, због велике зимске облачности, која ублажава дневна колебања температуре ваздуха, док мала облачност током јула и августа чини лета пријатнима.

Табела бр.18- Средња месечна и годишња облачност у десетинама покривености неба у Брезовици, у периоду 1984-1988. године

П*	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
О**	6,4	6,3	6,8	5,8	6,0	5,4	3,3	3,3	3,2	4,8	5,4	5,6	5,2

П*-период

О**-облачност у десетинама

Извор: Ракићевић, Т., Динић, Ј., 1990, 191.

Највећи број ведрих дана је у августу (14,6 дана месечно), септембру (13,2 дана месечно) и у јулу (11,8 дана месечно). Услед велике честине пролаза циклона, најмањи број ведрих дана је у мају (1,5 дана месечно). С друге стране, најмање тмурних дана је у јулу, августу и септембру (по 2,6 дана месечно), а највише у марту (13,8 дана месечно), јануару (11,8 дана месечно) и у фебруару (11,0 дана месечно) (Ракићевић, Т., Динић, Ј., 1990).

2.1.3.4. Падавине

Заштићена од ветрова, са повољним температурама, жупа има и повољне количине атмосферског талога. Сиринићка жупа прима значајну количину падавина (Табела бр.19)- Штрпце 922 mm, а Јажинце 1.014 mm годишње. Падавине су током године распоређене тако да се јављају два максимума и два минимума. Главни максимум је у мају, а минимум у августу. Секундарни максимум падавина је у новембру, а минимум у фебруару. Све ово указује на прелазни, континентално-медитерански плувиметријски режим (Ракићевић, Т., Динић, Ј., 1990).

Табела бр.19- Средње месечне и годишње суме падавина у Штрпцу и Јажинцу

П*	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
Ш*	71	63	75	75	96	92	92	58	71	68	91	90	922
Ј*	87	73	80	81	111	91	81	65	72	82	97	94	1014

П*-период

Ш*- суме падавина у mm у Штрпцу, у периоду 1960-1984. године

Ј*- суме падавина у mm у Јажинцу, у периоду 1950-1984. године

Извор: Ракићевић, Т., Динић, Ј., 1990, 192.

За Сиринићку жупу карактеристична је велика промена вредности коефицијента колебања падавина, која се у Штрпцу креће од 4,7 до 1,77 и најмања је у априлу, а највећа је у децембру. Са променом надморске висине повећава се количина падавина. Тако је на правцу Штрпце-Стојкова кућа вредност вертикалног плувиометријског градијента 25,5 mm/100m (Ракићевић, Т., Динић, Ј., 1990).

Снежне падавине одликују овај крај. Број дана са снегом креће се од 40 до 100, зависно од надморске висине. Снежни покривач задржава се од око 60 до 210 дана, што зависи од надморске висине и експозиције. На Језерској и Жар-планини дужина трајања снежног покривача износи до 120 дана, Коца Балкану до 150, а на највишим деловима Шар-планине 180-210 дана. На сличан начин колеба се и дебљина снежног покривача, тако да на висинама преко 2.000 m досеже највећу вредност. Веће количине се излучују у зимском периоду, што обезбеђује оптималне услове за зимску сезону. На осојним странама циркова снег се задржава и током летњих месеци (Ракићевић, Т., Динић, Ј.,1990).

2.1.3.5. Кретање ваздушних маса

Опкољена високим планинама, ветрови у нижим деловима жупе дувају у упоредничком правцу, од Бродске клисуре према Превалцу. У циркулацији ваздушних маса изнад Сиринићке жупе запажа се највећа честина ветрова из источног и западног квадранта, што је у великој мери условљено правцем пружања долином Лепенца и околних планинских гребена. Најчешћи је ветар (Табела бр.20) са истока (199‰), затима са југозапада (136‰), потом ветар са југоистока (108‰) и запада (106‰).

Табела бр.20- Средња годишња и сезонска честина ветрова и тишина у ‰ у Брезовици у периоду 1984-1988. године

Период	Ветар								
	N	NE	E	SE	S	SW	W	NW	С
Зима	5	0	175	107	52	135	195	5	420
Пролеће	10	0	197	118	66	166	141	14	288
Лето	7	0	185	132	39	132	107	15	382
Јесен	7	0	240	76	28	111	73	3	463
Просечна годишња	7	0	199	108	46	136	106	10	388

Извор: Ракићевић, Т., Динић, Ј., 1990, 197.

Западни ветар односно „Горњи ветар“ или „Призрењак“, долази са Јадранског мора, преко долине Дрима и призренске Бистрице преко Превалца до жупе као измењени југо. Овај ветар је и најјачи, нарочито у пролеће и у јесен и највише се осећа у долини Лепенца. Други по јачини је источни ветар или „Доњи ветар“, који дува из Косовске котлине, кроз Бродску клисуру и нижих огранака планина око ње, као резонанца северца. Јужни ветар осећа се у на северном ободу, на вишим висинама, преко 1.000 m, а долази са југоистока из Повардарја преко нижих планинских огранака источно од Љуботена из предела Качаничке клисуре (Ракићевић, Т., Динић, Ј.,1990).

Зими, на подручју скијашких терена доминантни су хладни ветрови из северног квадранта, који дувају са Језерске планине и доносе мећаву и ситан снег. Највећа честина ветрова је у току пролећа и лета, који својим слабијим интензитетом делују седативно и стимулишу дисајне покрете и циркулацију (Ракићевић, Т., Динић, Ј.,1990).

Оваква ваздушна кретања доприносе да у делу жупе, где су смештена насеља влада жупска клима. На нивоу жупе постоје разлике између јужног и северног дела. Због изложености северцу и неједнаке инсолације, јужни део је зими хладнији од северног. Тако је село Коштањево, које се налази на јужном ободу под утицајем јужног ветра, на присојној страни и на надморској висини од 1.000 до 1.240 m зими топлије, него насеље Штрпце на надморској висини од 900 m на осојној страни, до кога допире источни ветар (Ракићевић, Т., Динић, Ј.,1990).

2.1.3.6. Климатске зоне у Сиринићкој жупи

У климатском погледу Сиринићка жупа припада умерено-континенталној клими. Ипак, сходно надморској висини, а на основу анализе инсолације, температурног режима, облачности, падавина, снежног покривача и ветрова могуће је издвојити следеће климатске зоне (Ракићевић, Т., Динић, Ј.,1990):

1. **Зона жупне климе** - заступљена је до 1.000 m н.в., и одликују је добри агроклиматски услови за биљну производњу: повољан термички режим- дужина вегетационог периода до 240 дана, биолошка сума активних температура од 3.159°C, дужина безмразног периода од 180 дана, повољан плувиометријски режим и осунчаност током вегетационог периода. Велика честина јављања оптималних температура, мала облачност и значајне месечне инсолационе суме погодују развоју рекреативног летњег туризма.
2. **Прелазна зона** - заступљена је од 1.000 m до 1.200 m н.в. и има прелазне особине, од жупне ка планинској и алпској клими. То се огледа у нешто нижим температурама ваздуха, повећаној суми падавина и облачности, а смањеној инсолацији.
3. **Субалпска зона** - заступљена је од 1.200 m до 1.700 m н.в., има изразито средњепланински, субалпски климат, а њена горња граница поклапа се са антропогеном горњом границом шума. У поређењу са првом зоном, овде су температуре знатно ниже, падавине учесталије са значајним учешћем снежних падавина. Друга и трећа зона предиспозициране су за развој сточарства и шумарства.
4. **Зона алпске климе** - заступљена је у пашњачкој зони, на висинама изнад 1.700 m. Одликује се свежим алпским поднебљем, значајним снежним падавинама, које се задржавају и до седам месеци. Током зимског периода снежни покривач, мала облачност и значајна осунчаност идеалне су климатске предиспозиције за развој свих видова зимског планинског туризма.

Клима Сиринићке жупе поседује разнолика својства и као таква представља значајну компоненту Сиринића. Климатски услови имају велики утицај на денудационо-ерозивне процесе, режим вода, биљни свет, степен насељености, пољопривреду и друге привредне делатности. Оптималне вредности климатских елемената битних за рекреацију и опоравак људи омогућују развој целогодишњег туризма.

2.1.4. Хидрографија Сиринићке жупе

Простране шуме, ливаде и пашњаци, геолошки терен и релативно високе количине падавина условљавају богатство водом, те готово да нема дела планине без извора, потока, реке, локве или језера.

Воде Сиринићке жупе јављају се у три вида, као подземне воде, водени токови и језера.

2.1.4.1. Подземне воде

Подземне воде јављају се у облику фреатске и пукотинске издани, док је појава крашких подземних вода мање заступљена. Подземне воде хране велики број извора различитих издашности (Оцокољић, М., Реџић, Р., Јовановић, В., 1990):

- На северозападном делу Сиринићке жупе (јужна експозиција Шар-планине), који се одликује вододржљивим стенама у којима постоји разбијена издан са водонепропусним стенама преко којих се вода прелива, издашност извора се креће од 0,10 до неколико l/sec. Одређен број извора је каптиран за снабдевање водом села, попут Сушића (врело „Скокок 1“, корисне издашности 2 l/sec) и Виче (врело „Тополик“ корисне издашности 0,70 l/sec).
- На теренима испод Љуботена избијају три моћна врела на контакту кречњака са водонепропусним шкриљцима: врело „Беле воде 1“ има издашност 30 l/sec, „Беле воде 2“ има издашност 40 l/sec, а „Беле воде 3“ око 10 l/sec.
- Јужно од долине Лепенца, где се простире горњекредни флиш, издашност извора је од 2 до 6 l/sec.
- На јужном делу Сиринићке жупе (северна експозиција Шар-планине), где преовлађују шљункови, пескови, лапорци и песковита глина, појављују се ретки извори на великим висинама: врело „Тиха долина“ издашности 40 l/sec, „Црни камен“ издашности 10 l/sec, „Стојкова кућа 1“ издашности 7 l/sec, „Стојкова кућа 2“ издашности 13 l/sec.
- На западном делу Сиринићке жупе, изграђене од дијабаз-рожњачке формације, карактеристични су ретки извори издашности од 0,30 l/sec до неколико l/sec, и три моћна врела, која се јављају као понорни потоци који избијају испод глечерских језера: из Штрбачког језера (50 l/sec), из Блатештичког језера (30 l/sec) и из Јажиначког језера (45 l/sec).
- На југозападном делу Сиринићке жупе, у подножју кречњачких формација, на додиру водонепропусних стена јављају се врела издашности од 1 до 25 l/sec. Највећу издашност имају „Црни камен 1“ (22 l/sec) и „Црни камен 2“ (25 l/sec).

На територији Сиринићке жупе констатовано је 247 извора значајне издашности, температуре од 4-10°C. Велики број извора је каптиран и користи се за водоснабдевање. Вода са извора, са температуром задовољава услове Правила и поступака о квалитету воде утврђених за јавна изворишта воде и за воду која се користи у производњи сокова или пива намењеног тржишту. Богатство извора који теку брзином од 1 до 40 l/sec са укупном количином од 500 l/sec, утицало је да доступна годишња количина воде у Сиринићкој жупи достиже 12.572 м³ по глави становника (ibid).

2.1.4.2. Водени токови

Сиринићка жупа покривена је густом речном мрежом, које чине Лепенац (или „Краљева река“) и његове притоке. Међу рекама које протичу кроз жупу највећа је Лепенац, која настаје изнад села Севце од две саставнице- леве Тисове реке и десне Череначке реке, на Коца Балкану на 1.120 m н. в. (Оцокољић, М., Реџић, Р., Јовановић, В., 1990).

Ова вардарска лева притока на потезу од Јажинца до профила Брод прима дванаест шарпланинских притока: Тисову реку, Череначку реку, Сотачки поток, Суву реку, Блатештицу, Врбештичку реку, Муржицу, Миљоштицу, Сушићку реку, Вичанску реку, Ропотски поток, Ижанску реку (Табела бр.21).

Табела бр.21- Општи хидрографски подаци за реке у сливу Лепенца у оквиру Сиринића

Назив реке	F	S	L	B	Lsum	D	Km	Hmax	Hmin	Jt	Hsr
Тисова река	9,40	12,5	4,70	2,00	19,7	2,09	1,16	1934	1120	173	1630
Череначка река	8,30	12,0	4,00	2,10	13,0	1,57	1,10	2035	1120	228	1650
Сотачки поток	3,15	8,0	3,00	1,05	8,0	2,53	1,20	1010	1050	255	1350
Сува река	19,4	22,5	8,50	2,28	24,5	1,26	1,44	2130	915	143	1692
Блатештица	10,5	20,0	8,50	1,26	12,0	1,12	1,70	2110	890	144	1508
Врбештица	29,0	24,0	10,0	2,90	55,0	1,90	1,26	1760	890	87	1364
Муржица	16,0	20,0	8,0	2,00	16,0	1,00	1,41	2130	880	156	1673
Миљоштица	27,0	20,0	8,70	3,10	24,7	0,91	1,40	2220	810	162	1535
-Калуђерска	15,7	18,0	7,00	2,24	14,0	0,89	1,30	2220	910	187	1650
-Болованска	9,70	14,0	6,00	1,62	8,00	0,82	1,30	1900	910	198	1700
Сушичка река	33,7	23,0	7,00	4,81	52,7	1,56	1,16	1500	790	109	1227
-Беревачки п.	10,2	13,2	5,20	1,92	17,7	1,73	1,15	1520	790	140	1300
Вичанска река	13,0	16,0	6,00	2,17	29,0	2,23	1,25	154	720	137	1252
Ропотски п.	9,64	16,5	6,80	1,42	10,8	1,12	1,50	1920	680	182	1592
Ижанска река	10,7	15,2	7,00	1,53	21,0	1,96	1,31	1400	650	107	1030
Лепенац-Брод	241	75,0	26,2	9,20	358,6	1,49	1,07	1934	630	50	1353

Ознака симбола: F – површина слива, S – обим слива, L – дужина реке, B – просечна ширина слива, $\sum L_{sum}$ – дужина речне мреже, D – густина речне мреже, Km – коефицијент развитка развођа, Hmax – максимална висина на извору реке, Hmin – минимална висина у сливу реке, Jt – просечан пад водотока, Hsr – средња надморска висина слива

Извор: Оцокољић, М., Реџић, Р., Јовановић, В., 1990, 211.

Као што се из Табеле бр.20. види, површина слива Лепенца у Сиринићкој жупи износи 241 km², док дужина тока износи 21,5 km, односно 26,2 km, продужењем преко Тисове реке. Она има у свом планинском делу врло велики пад. Од места настанка до ушћа Суве реке (Брезовица) тече уском долином са стрмим падинама, а низводно тече котлином. Максимална висина на извору Лепенца (Тисова река) је 1.934 m, а најнижа 630 m у профилу Брод. Просечан пад Лепенца у Сиринићкој жупи је 50 m/km. Средња надморска висина слива је 1.353 m, а просечна ширина слива је 9,20 km. У овом делу Лепенац има обим развођа од 75 km са коефицијентом развитка развођа од 1,35. Укупна дужина речне мреже је 358,6 km са просечном густином токова од 1,49 km/ km².

Лепенац прима 41 притоку I реда. Притоке су најбројније на делу тока кроз Брезовицу. Сви водотоци имају површину слива мању од 20 km², изузев Сушићке (33,7 km²) и Врбештичке реке (29,0 km²), као и мали обим слива. Притоке имају малу дужину, која се креће од 3 km (Сотачки поток) до 8,5 km (Миљоштица) (Оцокољић, М., Реџић, Р., Јовановић, В., 1990).

Густина хидрографске мреже вома је променљива и колеба се од 0,91 до 2,53 km/km². Као последица повећаних падавина, велике енергије рељефа и великог износа отеклих падавина, просечни коефицијенти отицања у сливу горњег Лепенца већи су од 60%, што је знатно више од већине речних сливова у Републици Србији (ibid).

Расподела отицања током године на Лепенцу и његовим притокама је таква да се од јануара до маја континуирано њихов протицај повећава, а затим постепено опада до септембра. Према својим хидролошким карактеристикама флувијални режим Лепенца припада македонској варијанти плувионивалног режима. Река Лепенац и његове притоке веома су богате водом. Просечан протицај Лепенца код Брода износи 5,63 m³/sek или 177,5 мил. m³/год., а на већим притокама износи: Сушићка река 0,691 m³/sek, Врбештица 0,677 m³/sek, Миљоштица 0,633 m³/sek, Сува река 0,510 m³/sek (ibid).

Прираштај протицаја Лепенца од извора до ушћа континуирано се повећава, тако да код састава Тисове и Череначке реке износи 0,527 m³/sek, а код Брода 5,60 m³/sek. Варијације протицаја су мале, тако да годишњи коефицијент износи 0,22 (ibid).

Просторни размештај вода (отицање) у Сиринићкој жупи неравномеран је, с тим што су виши делови и сливови десних притока богатији водом. Интензитет отицања падавина колеба од 12 до 39,5 l/s/km² (ibid).

Изградња мини електрана у Сиринићкој жупи не би реметила режим природног протицаја воде, живот у водама, и естетске и еколошке мотиве токова, а при том би опскрбиле све потрошаче у овом крају електричном енергијом. Пуну оправданост за изградњу мини централа пружа чињеница да би се користио природни протицаји притока и реке Лепенца, без изградње брана и стварања вештачких језера.

2.1.4.3. Језера Сиринићке жупе

Иако је највећи број истраживања Сиринићке жупе био посвећен језерима, број језера није тачно утврђен. У мозаику тешко приступачних језера глацијално-акумулативног порекла, која имају чисту воду и ниске температуре, својом знатнијом површином издвајају се Ливадичко или Штрбачко језеро (2.173 m) и Велико Јажиначко језеро (2.170 m).

На основу истраживања Ђукић Драгана, која су обављена 1975., 1980., 1984. и 1986. године, овом приликом износе се карактеристике Великог Јажиначког језера. Басен Великог Јажиначког језера налази се у изворишту јужног краја Јажиначке реке, односно на дну пространог цирка, изграђеном у гнајс-гранитима (Ђукић, Д., 1999).

Површина дна језера износи 11.516 m², те је за 3,7 % већа од површине акваторија. Пружајући се правцем ЈЈЗ-ССИ, језеро је јајастог облика, а обалска линија је дугачка 494 m и није свуда довољно изражена, пошто је обала углавном прекривена блоковима стена. Велико Јажиначко језеро је дугачко 150 m и широко 87 m (просечна ширина износи 71 m), док је при максималном водостају дугачко 177 m, а широко 114 m, те се и обалска линија повећава на 563 m. Максималну дубину језеро има када вода површински отиче долином, дубоком око 2 m, изграђеној у моренском бедему, и она тада износи 12,5 m (ibid).

Велико Јажиначко језеро (Слика бр.3) храни се водом од падавина, у облику кише и снега, водом три потока и снежницима. Највеће количине воде Велико Јажиначко језеро губи повременом отоком, која се јавља у пролеће и у кишним јесенима, док је с друге стране количина воде која се изгуби испаравањем веома мала због реалативно ниских температура воде језера и ваздуха. Максимални водостаји језера су у другој половини маја и у јуну, понекад у јулу, у октобру и у новембру, у време киша, док је минимални водостај у августу или у септембру, а понекад и почетком октобра (ibid).

Слика бр.3- Велико Јажиначко језеро

Извор: Јавно предузеће „Национални парк Шар-планина“, 2012.

Вода Великог Јажиначког језера одликује се ниским температурама током целе године, услед велике надморске висине, хладних ветрова и сталног притицања два потока са хладном водом у јужном делу језера ($1,9^{\circ}\text{C}$ и $2,1^{\circ}\text{C}$), који уједно условљавају разлике у температури површинског слоја воде у северном, средишњем и јужном делу језера (ibid).

На Великог Јажиначком језеру лед се јавља од новембра до краја маја, а санте остају у јуну, понекад и у јулу. Стварање леда убрзава нагомилавање снега преко целог леденог покривача, чија дебљина износи и до 15 m (ibid).

Површина Великог Јажиначког језера релативно брзо се смањује, услед интензивног засипања притока вученим и лебдећим материјалом и обрушавања крупних стеновитих блокова. Вода која се процеђује кроз моренски бедем односи ситан глиновити материјал наталожен између крупних и ситних блокова стена, чиме се појачава интензитет отицања воде из језера. Људским деловањем, моренски бедем могао би употребом водонепропусне инекционе завесе добити изглед моренског бедема из времена настанка. Оваквим поступком уједно би језеро знатно повећало површину и запремину језера, и као такво би постао резервоар значајне количине чисте и бистре воде (Ђукић, Д., 1999, 97-110).

Планинска језера Сиринићке жупе не пружају могућност купалишног туризма, али као привлачни елемент пејзажа, она могу да заузимају значајно место у туристичкој понуди.

2.1.5. Биљни свет Сиринићке жупе

Флористички и фитоценолошки разновсни биљни свет Сиринићке жупе развијен је у складу са положајем, надморском висином, орографском разновршћу рељефа, климом, геолошким саставом и хидрологијом, али и сходно сложеној историји од терцијара преко ледених доба до данас.

Разноликост природних еколошких услова утицала је на богатство у флористичком погледу. Утицаји медитеранске и континенталне климе условили су присуство разноврсног биљног света, од субмедитеранских до аркто-алпијских флорних елемената. Природну вегетацију чине шумске и зељасте врсте, чији се број од подножја планине па до шарпланинских врхова креће око 1.200 (Јанковић, М., Стевановић, В., Јовановић, С., 1990).

Просторно посматрано, зељаста вегетација је више заступљена (45,8%) од шумске (41,7%) вегетације. Сложеност вегетације испољена је кроз три висинска вегетацијска појаса (Јанковић, М., Стевановић, В., Јовановић, С., 1990):

- до 1.000 - 1.200 m расту све врсте усева и белогоричне шуме. Највеће распрострањење у зони листопадних шума има буква, затим благун, храст китњак, цер, сладун, бели јасен и бреза;
- од 1.200 - 1.700 m простире се црногорични шумски појас са црним и белим бором, смрчом, клеком, ендемореликтима моликом и муником;
- изнад 1.700 - 2.000 m, односно горње границе шума заступљена је прелазна жбунаста вегетација високопланинског бора кривуља, клеке, жбунића и појас високопланинских пашњака²⁶. На висинама већим од 2.000 m шумска вегетација прелази у зељасту вегетацију, али прекомерном сечом и крчењем шумске површине су смањене, те су већ на висини од 1.700 m заступљени високопланински пашњаци (у оквиру Сиринићке жупе 5.585 ha је под зрелом и квалитетном шумом, а око 6.500 ha под пашњацима).

Географски положај на раскрсници различитих биогеографских утицаја условили су велики специјски диверзитет. Шар-планина се убраја у подручја са највећим степеном биолошке разноликости на Балканском полуострву. Међутим, антропогеним утицајима вегетација је у великој мери девастирана и деградирана. Настојећи да се очува и обнови живи свет, део Шар-планине проглашен је за национални парк, који се на 39.000 ha простире на територијама општина Качаник, Штрпце, Гора и Опоље.

²⁶ Шар-планина је препознатљива по стадима оваца које чувају пси Шарпланинци на пространим пашњацима. Шар-планина са око 550 km² представља највећу компактну површину у Европи покривену пашњацима.

2.1.6. Животињски свет Сиринићке жупе

Планински масив Шар-планине одликовао се у не тако далекој прошлости изузетним богатством животињског света, како врстама тако и бројем. Као резултат повољних природних услова, подручја обрасла шумом и под пашњацима настањују скоро све врсте фауне које су овде заступљене од давнина. Богатство биодиверзитета у различитим микростанишним условима није толико у бројном стању фауне колико у чињеници да на простору Шар-планине живе аутохтоне ретке и проређене врсте.

Размештај дивљачи је у складу са природним условима. Човек је крчењем шуме изменио карактер и структуру шумских заједница, што је довело до смањења бројности и промене састава фауне на Шар-планини, а у новије време и до потпуног ишчезавања појединих врста, попут орла брадана. Масив насељавају бројне врсте сисара, ретке дивљачи, птица, лептира... Међу животињским светом заступљене су проређене врсте у многим земљама Европе: мрки медвед (Слика бр.4), дивокоза, срна, дивља свиња, куна, рис, и пернате животиње: велики тетреб ружавац, јеребица, камењарка, као и ендемичне и реликтне врсте ситних глодара, као што су динарска волухарица, куна златица, куна белица, видра (Студија заштите националног парка „Шар-планина“, 2006).

Слика бр.4- Мрки медвед

Извор: ЈП „Национални парк Шар-планина“, 2011.

Специфичност Сиринићке жупе јесте присуство већег броја пастирских паса Шарпланинаца, свих боја са или без маске: од готово беле, преко боје меда, пшенице, свих нијанси жуте или сиве, до готово црне боје. Данашњи пас Шарпланинац, настао је у затвореној средини, вековима без додира са псима другачијег типа. Услед природне селекције и сурових услова живота пас је интелигентан, чврст, покретан, груб, борбен и храбар, тако да не бежи ни пред чопором вукова, ни пред медведом (www.pasoddy.com).

Појединачно или у међудејству, природни потенцијали Сиринићке жупе представљају солидну основу развоја. Недовољна њихова искоришћеност захтева рационалну и ефикасну развојну политику, нарочито у области туризма, који може бити окосница друштвено-економског развоја области.

2.2. АНТРОПОГЕНИ РЕСУРСИ

Вишевековно прожимање разнородних народа и култура на подручју Сиринићке жупе и специфичан положај, условило је специфично богатство у културно-историјском и етнографском погледу.

Ток друштвеног развоја Сиринићке жупе сеже у времена која је тешко анализирати услед недостатка извора. Оно што се са сигурношћу може рећи јесте да је она својим положајем у оквиру српске средњовековне Србије била значајна област (нарочито за време цара Душана), са значајним бројем становника и насеља, која су се одржала до данас (изузев Брезовице која је формирана као насеље у току 20. века). У „Повељи Хиландарском пиргу из 1331. године“ први пут се помиње Сиринићка жупа.

Потпадајући под турску власт, удаљеност од централне власти, а потом и природна изолованост за последицу је имала минималну исламизацију и албанизацију, као и очување културног и етничког идентитета.

Слика бр.5- Црква Св. Стефан на Брезовици

Извор: Реџић, В., 2012.

Културно-историјско наслеђе Сиринићке жупе чине археолошки локалитети, црквени објекти (Слика бр.5), народно градитељство у виду кућа, брвнара, бачија и воденица, фолклор, домаћа радиност, гастрономија ...

Аутентична архитектура старих колиба, воденица и бачија и изузетно вредно и занимљиво етнографско богатство, које је изражено кроз разноврсност народних ношњи, изворне музике, фолклора, обичаја и домаће радиности, дају посебан печат и туристички потенцијал Сиринићке жупе. Антропогени мотиви би у значајној мери могли послужити као ресурс комплекснијој туристичкој понуди Сиринићке жупе. При томе, постојеће стање драгоценог културно-историјског и етнографског наслеђа, које није на задовољавајућем нивоу, неопходно је истраживати, унапредити и одржавати.

2.2.1. Становништво Сиринићке жупе

Подаци о становништву Сиринићке жупе до 20. века су веома оскудни. Тек од првог пописа 1914. године и детаљнијег истраживања Јована Цвијића крајем 19. и почетком 20. века, и Атанасија Урошерића у току прве половине 20. века, постоје подаци о броју становника и њиховим домаћинствима.

По свом пореклу највећи део становништва чине досељеници. „Старинци жупе, без обзира на њихово унатрашње кретање чине свега 41 род са 284 дома, што по броју домова износи свега једна четвртина од целокупног становништва или тачније 25,36%. Поред неких српских родова у њих спадају и сви поарбанашени Срби“ (Урошевић, А., 1948). У току 1938. године (Табела бр.22) у Сиринићкој жупи било је 74 рода (11 непознатог порекла и 63 из познатих крајева) и 861 дом или кућа (122 непознатог досељеничког порекла и 739 познатог досељеничког порекла).

Табела бр.22- Порекло становништва Сиринићке жупе

Крајеви	Родови	Домови
1. Досељеници непознатог порекла	11	122
2. Македонија	10	109
-Желино (Полог)	1	5
-Порој (Полог)	1	2
-Полог	7	87
-Скопско	1	15
3. Црна Гора	12	122
-Гусиње	7	85
-Кучи	4	33
-Бока	1	4
4. Косовско-Метохијска област	10	117
-Ковачевац (Качаник)	1	11
-Слатина (Качаник)	1	13
-Семања (Урошевац)	1	24
-Гора	1	10
-Кабаш (Призрен)	1	10
-Ораховац (Подрима)	1	1
-Подрима	1	2
-Драгобил (Метохија)	1	12
-околина Пећи	2	32
5. Северна Албанија (српска струја)	6	81
-„преко Дрима“	4	43
-Сорој (Скадарска Малесија)	2	38
6. Северна албанија (албанска струја)	25	310
-из фиса Бериша	7	86
-из фиса Краснића	7	63
-из фиса Сопа	6	105
-из фиса Шаље	4	52
-из фиса Круе Зи	1	4

Извор: Урошевић, А., 1948.

На територији општине у насељима сеоског карактера и у вароши Штрпцу (Табела бр.23) према попису из 1948. године живело је 9.573 становника, чији је број порастао у посматраном периоду на 12.601 у току 1989. године. Само Штрпце имало је 1.630 житеља у току 1948. године, а 1989. године 2.213 житеља.

Услед емиграција радноспособног становништва (у периоду од 1961. до 1971. године одсељено је 1.545 становника), раст становништва у области и у Штрпцу као његовом центру је био спор. Значајниј раст становништва имају Брод и Фираја, насеља настањена албанским становништвом, као и Брезовица, насеље формирано седамдесетих година 20. века, настањено српским становништвом. Стварање овог насеља условило је значајније иселавање становништва из Врбештице.

Према Ванредном попису становништва из 1989. године становништва у Општини Штрпце доминантне су две етничке групе: Срби (65,9% у току 1989. године) и Албанци (32,7%). Албанска етничка група изразито је млада (у посматраном периоду индекс старости у Коштањевоу је износио 0,08, у Фираји 0,11, насупрот индексу старости у Штрпцу од 0,54), тако да је преко 50% укупног становништва било млађе од 20 година старости (Дерић, Б., Тодоровић М., Бркић Р., 1991). Миграције и значајнији наталитет албанског живља деценијама уназад довели су до смањивања удела српског, а повећање албанског становништва.

Табела бр.23- Број становника Сиринићке жупе у периоду 1948-1989. године

Насеље	Број становника по попису					
	1948. године	1953. године	1961. године	1971. године	1981. године	1989. године
Беревце	682	706	751	846	876	811
Брезовица	-	-	-	-	328	400
Брод	863	969	957	1.078	1.350	1.594
Вича	371	402	408	393	437	367
Врбештица	854	931	1.065	1.228	925	810
Горња Битиња	484	525	522	550	568	574
Готовуша	697	779	839	906	985	970
Доња Битиња	416	476	525	642	669	762
Драјковце	218	225	208	173	182	222
Ижанце	207	227	245	261	222	210
Јажинце	572	612	673	709	731	689
Коштањево	557	608	624	602	448	429
Севце	1.049	1.127	1.120	1.223	1.222	1.271
Сушиће	346	392	362	357	280	223
Фираја	627	691	686	749	926	1.056
Штрпце	1.630	1.714	1.812	1.947	1.966	2.213
ОПШТИНА	9.573	10.384	10.797	11.664	12.115	12.601

Извор: Попис становништва 1948., 1961., 1971., 1981., и Ванредног пописа становништва из 1989. године у општини Штрпце, In: Просторни план општине Штрпце, 2005.

Како нема прецизних података о броју становника у периоду од 1999. године, неопходно је указати на пројекцију становништва из просторног плана Општине Штрпце. По пројекцији становништва, промена у укупном броју становника, према варијанти са бржим променама релевантних фактора број становника 2015. године у општини Штрпце износиће 16.200 (Просторни план општине Штрпце, 2005).

Према пројекцији наведеној у Просторном плану Општине Штрпце (Табела бр.24) број становника у периоду од 1991-2001. године би порастао за 10,3%, а у периоду 2001-2015. године за 16,5%. Број становника у пет насеља у првом периоду би осетније опало, у два би се јавила стагнација, а у девет насеља остварио би се значајан демографски раст. Највећу позитивну промену у броју становника према пројекцији становништва имало би село Брод (насеље настањено Албанцима), потом Штрпце, док би се највећа негативна тенденција бележила у селу Вича (насеље у којима преовладавају Албанци, док су се Срби у великом броју иселили).

Табела бр.24 - Број становника у Сиринићкој жупи на основу пројекције становништва за 2001. и 2015. годину

Насеље	Пројекција становништва	
	2001. године	2015. године
Беревце	810	980
Брезовица	620	880
Брод	1.850	2.220
Вича	320	220
Врбештица	820	900
Горња Битиња	540	500
Готовуша	950	1.100
Доња Битиња	830	900
Драјковце	270	290
Ижанце	200	160
Јажинце	700	750
Коштањево	400	280
Севце	1.400	1.520
Сушиће	180	140
Фираја	1.240	1.500
Штрпце	2.770	3.860
ОПШТИНА	13.900	16.200

Извор: Просторни план општине Штрпце, 2005, 22.

На основу података OSCE-а у Сиринићкој жупи у току 2010. године живело је око 13.600 становника, међу којима је било 9.100 Срба, 4.500 Албанаца и 30 Рома. Жупу настањује и око 900 интерно расељених лица (српске националности), од којих око 400 живи у колективним центрима (угоститељске смештајне јединице), а остали у приватним кућама (OSCE мисија на Косову, преузето са www.kk.rks-gov.net). Дати број становника је мањи од предвиђеног пројекцијом становништва у Просторном плану Општине Штрпце, што се може објаснити нешто споријим падом природног прираштаја и становништва, интензивнијим исељавањем становништва услед неповољног економског и безбедносног оквира пословања.

У структури становништва, према попису из 1991. године, контингент младог становништва доминирао је са 4.982 становника или 39,5% становништва у категорији од 0 до 19 година, и млађег становништва у категорији од 20 до 39 године са 3.715 становника односно 29,5%. Средовечно становништво (категирија становништва од 40 до 59) бројало је 2.520 становника или 20,0%, док је најмање становника било старије од 60 година (категирија становништва 60 и више) са учешћем од 11,0% или 1.384 становника (Просторни план општине Штрпца, 2005).

Просечна густина насељености је 48,9 становника/km², али је територијални распоред становништва изразито неуравнотежен (ibid).

Сумарно посматрано, основна демографска обележја Сиринићке жупе су благи раст укупног броја становника, доминантно учешће младог и млађег становништва, и мешовити национални састав.

2.2.2. Насеља

У близини Брезовице, оскудни извори указује на трагове материјалне културе из праисторије на налазишту Каменица (4.500-3.500. г.п.н.е), а остаци сточарских насеобина упућују на постојање на културе бронзаног и гвозденог доба. На боравак Византијаца упућују једва приметна градска утврђења „Градиште“ код Брезовице и „Зидовница“ изнад Готовуше.

Савремена насеља, изузев Брезовице су стара и најчешће очувана под истим називом. Насеље Селце (данашње Севце) помиње се у средњовековним српским документима као значајна станица на делу караванског пута од Призрена ка Косову, које се у Душановој повељи из 1335. године прилаже Хиландару. Штрпце, Севце и Готовуша са бројем српских кућа помињу се у турском попису Области Бранковића из 1455. године, као и већина садашњих насеља под другим називима и са другим микроположајем. У том попису помињу се насеља Парбуд и Папратина, која су процесом албанизације променила имена у Брод и Фираја. Вича је због несигурности променила свој положај, а поплавом разорено насеље Лука (Залуке) прерасло је у засеок Беревце (Николић, С., 1991).

У оквиру Сиринићке жупе на површини од 24.762 ha смештено је 15 села: Севце, Јажинце, Брезовица, Готовуша, Драјковце, Фираја и Брод са десне стране Лепенца, а Врбештица, Беревце, Битиња, Поповце, Сушиће, Коштаћево, Вича и Ижанце са леве стране Лепенца. Административни центар жупе је место Штрпце са делимичном функцијом гравитационог центра у односу на окружење.

За потребе становања и развоја делатности употребљена је мала површина: укупна површина под насељима, путевима и другом инфраструктуром износи око 283,0 ha, те је удео дате површине у неплодним површинама 36,4%, а у површини Општине Штрпце 1,14% (Просторни план Општине Штрпце, 2005).

Карактеристике рељефа и могућност коришћења пољопривредног земљишта утицали су да су скоро сва насеља по положају долинска (остала се налазе на речним шљунковитим терасама или на плавинама), а по физиономији мреже насеља претежно су збијеног типа са уским кривудаваим улицама и груписаним кућама које се деле на махале, одвојене међусобно сокаком или реком.

Од укупног броја житеља Сиринићке жупе (10.797 становника), на левој страни слива Лепенца 1961. године живела су 4.502 становника, а на десној страни 6.295 становника. Према попису из 1991. године, од укупног броја (12.601) на левој страни слива Лепенца живело је 4.186 становника, а на десној 8.415 становника. У току три деценије број становника смањио се у насељима на левој страни Лепенца, на супрот насељима на десној страни, у којима се број становника стално повећавао, услед већег удела плоднијих ратарских и за сточарство погоднијих земљишта, пружања главне општинске

саобраћајнице на десној страни слива Лепенца, и зато што је овде смештено Штрпце (Просторни план Општине Штрпце, 2005).

Посматрано по висинским зонама, седам насеља Сиринићке жупе налази се на висинама до 850 m н.в., шест на висинама од 850-1.000 m н.в. и три на висинама од 1.000-1.250 m н.в. Интезитет коришћења простора повећавао се у нижим деловима, те се у периоду од 1961. године до 1989. године број становника у првој висинској зони повећавао у свим насељима, осим у Вичи. У другој висинској зони број становника се повећавао, осим у насељима Ижанце и Врбештица, док се у трећој висинској зони број становника смањује, изузев села Севца.

Како је наглашено, насеља у Сиринићкој жупи су сеоског типа. Одређени степен урбанизованости одликује насеља Штрпце, као седиште општине и Брезовицу у коме су смештени угоститељски објекти, док остала насеља карактерише слаба међусобна функционална интегрисаност и одсуство урбанизације.

Трагови старог градитељства сачувани су у гото свим селима. Кућа је најмања јединица сеоског насеља. Она је културни објекат који је изложен еволуцији и променама у погледу конструктивних решења и у погледу распореда унутрашњих просторија и покућства (Цвијић, Ј., 1989).

Развој кућа у Сиринићкој жупи ишао је од најпримитивнијих (сибира), преко брвнара и камених кућа, до кућа од цигли и савремених типова зграда. У стручној литератури се сматра да се фазе развоја српске сеоске куће поклапају са веком једне генерације. Сваки наследник био је дужан да изгради нову кућу која је по величини, материјалу и просторној организацији требало да буде боља од претходне (Којић, Б., 1958).

Очуване куће из старијих епоха су већином спратног типа са правоугаоном основом, зидане од камена, утврђеног блатом и уздужним дрвеним везама у зиду. Оне ближе пољу обично су од черпића са дрвеним скелетом, а зграде на планини намењене сточарству (бачевина или бачења, појата, плевња, наслоница и коча) су ниске зграде правоуганог облика. До седамдесетих година 20. века воденице, као аутентична градитељска здања за мљевање кукурузног и пшеничног жита биле су веома распрострањене у Сиринићкој жупи по рекама са многобројним брзацима, нарочито у селу Јажинце, док је данас активна воденица у Готовуши (на самом извору сеоског потока).

Последњих деценија граде се куће градског типа, од блокова, бетона, опека и других савремених материјала. Најбољи представник новоградње је насеље Брезовица, поникло средином 20. века на станишту бреза. У функционалном смислу, заступљена су три начина градње сеоске куће (Рибар, М., Димић, Г., 2005):

- по угледу на постојеће узоре у свом или другом месту,
- по сопственој концепцији власника, и
- по пројектима, најчешће типским.

У Сиринићкој жупи има довољно простора за додатну изградњу стамбених, инфраструктурних, привредних и објеката друштвеног стандарда, при чему се мора водити рачуна о очувању највреднијих ораничних површина и ненарушавању биодиверзитета.

2.2.3. Споменичко наслеђе

Споменичко наслеђе карактерише изражена разноликост и недовољна проученост. Сачувани трагови материјалне културе из праисторије, античког, средњовековног и новијег периода нису у потпуности истражени, али и као такви имају одређену вредност која може да се валоризује кроз туризам.

То се нарочито односи на групу црквених споменика. До данас се у потпуности или делимично очувало седамнаест цркава, које одражавају уметничко стваралаштво српских сеоских средина у периоду од XIII до XVII века. Цркве из најстаријих епоха нису очуване, већим делом јер су рушене,²⁷ а на њиховим темељима су грађене нове.

Очуване цркве су крајње скромне црквене грађевине и њихова уметничка вредност није висока, али су они одувек представљали стожере очувања националног бића. У цркви Св. Петке у Беревцу писани су или чувани црквени рукописи из 13. века. Иначе, насеље Беревце први пут се помиње у запису српског Јеванђеља из 13. века које се чува у Националној библиотеци у Паризу, док је у самој цркви писан Октоих из „1353. године у држави превисоког и силног цара српског Степана и његовог сина Уроша руком јермонаха грешног Данила“, који се чува у библиотеци Честер Бити у Даблину (Николић, С., 1991).

Из српског средњовековног стваралаштва очаван је у фрагментима веома мали број фресака, округла мермерна плоча са орнаментима и записом (слична је плочама цркве Краља Милутина у Хиландару), док су све иконе нестале. Након обнове Пећке патријаршије 1557. године подигнут је и осликан одређен број цркава на темељима старијих цркава.

Савремено споменичко наслеђе представљено је црквом Св. Стефана на Брезовици.

2.2.4. Домаћа радиност и занатство

Специфичност материјалне културе Сиринићке жупе је најочљивија у домаћој радиности дуге традиције, производима кућне радиности и занатства. До недавно, женско становништво бавило се плетарством и везењем, а мушко становништво грнчарством (Доња Битиња), прерадом дрвета (Севце), дрвеног ћумура (Врбештица). У нешто даљој прошлости свако село је имало занатске радње. Међу занатлијама су најчешће били грнчари, ковачи, терзије, кујунџије, зидари, столари, дрворезбари, ћилимари, ткаље, опанчари, воденичари, пекари, ваљавичари сукна, табаци (штавиоци коже), и други.

Очување културног богатства Сиринићке жупе подразумева активности на подизању свести о неопходности очувања домаће радиности и мотивисање људи да се баве израдом рукотворина и сувенира са етно-мотивима, као и могућности њиховог пласирања на тржиште. Презентовањем традиције, домаћа радиност може обогатити и унапредити туристичку понуду Сиринићке жупе следећим производима:

²⁷ У Готовуши, у близини темеља цркве посвећеној Богородици, приликом копања откривен је мозаик, који је евидентиран и затим поново закопан, након што су косовске власти захтевале да имају увид у ову највероватнију заоставштину из римског/ византијског периода.

-рукотворине настале ткањем: ћилими, вунене прекривке, завесе, пешкири, столњаци, одевни предмети, народна ношња... ;

-вез: украшени текстилни и кожни одевни предмети и предмети који се користе у покућству, нарочито кошуље по чему је Сиринић препознатљив;

-грнчарија: разни судови за припремање и чување хране, чување и конзумање пића и слично;

-дуборез: различити предмети у виду сувенира, попут преслице, вретена, мале воденице, прибора за намештај, фигура и икона;

-активно учешће туриста у чешљању, предењу, бојењу вуне, раду на разбоју, плетењу, везу и др.

2.2.5. Нематеријално наслеђе

Особеност културног наслеђа Сиринићке жупе јесте нематеријална култура. Захваљујући свом вековном периферном положају и неподесним саобраћајним везама Сиринићка жупа готово у потпуности остала је непозната до 20. века, како истраживачима и путописцима, тако и тадашњим савременим променама. Отуда не чуди очување неких најстаријих одлика српске материјалне и духовне културе, као што су говор, обичаји, народна ношња, светковине, организација живота у кући... Од архаичних светковина, које могу да се уврсте у туристичку понуду задржане су „Беле покладе“ и „Лазарице“.

Прочка или „Беле“ („Сирене“) покладе у Сиринићкој жупи представљају специфичан етнографски мотив. Последње недеље Месојеђа (време од Божића до почетка Часног поста), односно последњег дана Беле недеље у домовима Сиринићке жупе приређује се гозба богата мрсним јелима (нарочито белим мрсом, по коме су ове Покладе и добиле име). Данас, манифестација је позната по женидби „Марка Краљевића“. Сватове чине маскирани „вучари“ (маске су направљене од вуне и коже), који на коњима, магарцима или пешице, прате младенце и својим оружјем, обично дрвеним, чувају „младу“ (млада је увек мушкарац, обучен у народну ношњу) да је неко не би украо. Свадбена поворка, после шетње кроз Сиринићку жупу долази на трг у Штрпцу где се, обавља венчање пропраћено хумористичким програмом. У први сумрак, сви мештани жупе излазе из домова носећи унапред припремљене „кумбаре“ , које се пале и окрећу у круг, не би ли се отерали зли духови.

У току Лазарерве суботе домаћинстава по Сиринићкој жупи до недавно су обилазиле девојке стасале за удају, а данас девојчице „лазарице“ у народним ношњама. Богатство народне ношње, како у самом материјалу, а нарочито у низу дуката, говорио је о имовинском стању девојке. Вредност овог обичаја је очување старих традиционалних српских песама. Девојке су пред кућним праговима певале разне песме за плодност, обраћајући пажњу да ли је у породици коју обилазе трудница, девојка за удају или младић за женидбу, мало дете и слично, па би њима посебно певале песме за здравље, срећу, плодност..., а за то су биле награђене јајима (која су фарбана или „машћена“ за Ускрс), слаткишима и новцем.

У очувању националне културе посебно место има прослављање Славе. У Сиринићкој жупи највећи број домаћинства прославља Св. Николу, потом Св. Арханђела Михајла, Св. Петку, Богородицу Марију, Св. Илију, Св. Ђорђа... Већина домаћинстава слави Славу два пута годишње (у народу зване „Зимска Слава“ и „Летња Слава“ - нпр. Св. Никола се прославља 19.12. и 22.05.). Поред тога, домаћинства славе Славе својих села. Славе се славе три дана: „Вече Славе“, „Дан Славе“ и „Слуга Славе“. Славе се славе са великим бројем гостију и богатим трпезама- сходно црквеном календару храна може бити посна или мрсна. Често се дешава да се првог дана спрема мрсна храна, а следећег посна храна и обрнуто. Такође, има домаћинстава који за први дан Славе увек спремају посну храну, јер су се њихови преци тако заветовали Свецима, како би их спасили од великих несрећа које су их биле снашле (углавном се у том контексту помиње куга или поплава).

Народ Сиринићке жупе је чувен по својој срдачности, отворености и спремности да сваког посетиоца дочека и угости. Гостопримство је значајно нематеријално богатство, које и у време политичке и економске кризе доприноси очувању туризма.

У постојећим околностима однос и опхођење свих туристичких радника, нарочито хотелских радника према гостима, без обзира на њихово радно место, занимање и профил је на завидном нивоу. Комуникација непосредно утиче на квалитет пружене услуге, и туристи на основу утисака које су стекли, кроз контакте са запосленима, у угоститељским објектима или туристичком месту доносе генералне закључке. У пракси, тренутно, у постојећим угоститељским објектима љубазан и срдачан пријем госта (уз гастрономију) је највећа конкурентска предност Сиринићке жупе. Може се закључити да се традиција гостољубивог домаћина у хотелијерству схватила као дужност и морална обавеза. Туристи се осећају као истински гости код гостољубивих домаћина, који су увек добродошли, лепо послужени и угошћени. Стога и у датим неповољним околностима, створила се значајна лојалност у ресторатерству Сиринићке жупе.

2.2.6. Еколошка пољопривреда

У оквиру пољопривреде и туризма све већи значај има еколошка (органиска) пољопривреда и еколошка храна. Насупрот конвенционалној пољопривреди која се употребом пестицида, хербицида, инсектицида, вештачких ђубрива, фосилних горива и гајењем монокултура на великим површинама уврштава у значајне глобалне загађиваче животне средине, еколошка пољопривреда смањују укупну количину штетних материја у екосистему и употребом стајског ђубрива и честом ротацијом усева повећава плодност тла. Тиме еколошка пољопривреда утиче на очување заштите животне средине и плодност земљишта, сигурност по здравље и одрживи развој руралних подручја²⁸. Такође, еколошка пољопривреда са малим пољопривредним газдинствима позитивно утиче на развој локалне економије, а њени производи допуњују туристичку понуду.

Сиринићка жупа поседује 13.649 ха (Општине у Србији 1997. године, www.stat.gov.rs) пољопривредних површина у виду пашњака, ливада, и ораница погодних за еколошку производњу. Пољопривредно земљиште заузима 55% површине општине (13.651 ха).

²⁸ У односу на конвенционалну пољопривреду у еколошкој пољопривреди остварују се 20% нижи приноси, при чему су и нижи трошкови енергије и вештачких горива и 97% нижи трошкови за употребу пестицида (Mäder, P., 2002).

У структури пољопривредних површина (Табела бр.25), највише је под пашњацима, на које отпада 38,8% укупне пољопривредне површине и под ливадама које се простиру на 25% укупне пољопривредне површине. Обрадиве површине нижих бонитетних класа заступљене су са 18% укупне пољопривредне површине, а површине под воћњацима су занемарљиве.

Табела бр.25- Структура пољопривредних површина у Сиринићкој жупи у току 1996. године

Пољопривредна површина	Пољопривредна површина у ha 1996. године
Оранице баште	2.458
-----	-----
Жита	825
Индустријско биље	-
Повртно биље	281
Сточно крмно биље	885
Воћњаци	202
Виногради	-
Ливаде	3.342
Пашњаци	7.647
Трстац, баре	-
Укупно	13.649

Извор: www.stat.gov.rs.

Ливаде и пашњаци имају доминантно учешће у структури пољопривредних површина, што је вековима уназад имало за последицу да се скоро сво становништво бавило сточарством. Иако добри природни услови и традиција (нарочито у производњи сира) дају изванредне услове за развој мултифункционалне пољопривреде, у 21. веку, сточарство (Слика бр.6) је мало заступљено.

Слика бр.6- Овчарство на Шар-планини

Извор: Јавно предузеће „Национални парк „Шар-планина“

Лоши економски услови и недовољна економска помоћ релевантних институција, непостојање аграрне стратегије, ограничење пласмана и екстензивна производња утицали су да сточарство замире на просторима Сиринићке жупе.

У туризму Сиринићке жупе велики потенцијал има органска храна припремана на традиционални начин. За даљи развој понуде еколошке хране у Сиринићкој жупи има мотивисаност власника, односно могућност пласирања на тржиште. Такође, постојећа примитивна и застарела прерађивачка технологија малих производних капацитета може се одржати једино уврштавањем у туристичку понуду.

Традиционални начин припремања хране мора се уклопити у савремене трендове гастрономије, који се базирају на следећим постулатима (Стојановић, Т., Тешановић, Д., 2005):

- поштовању основних закона правилне исхране,
- увођењу лаганијег доручка у коме преовлађује употреба воћа и свежих воћних сокова,
- инсистирању у све већој примени свежих и непрерађених намирница, и
- увођењу лаганијих оброка са више поврћа, уместо тешких, богатих и изузетно масних јела.

У садашњој туристичкој понуди гастрономска баштина Сиринићке жупе препознатљива је по шарпланинском сиру, традиционалном шарпланинском јагњету на ражњу, шопском салатом, ајваром, ракијом од шљиве, пастрмци, ливадском меду... Својом гастрономском аутентичношћу издваја се бареница.

Побољшању туристичке понуде могу допринети производи домаће производње, попут: сокови и сирупи од боровнице, малине и купине, јабуково сирће, мед од бора, мед од багрема, ракија од боровнице, чајеви... Такође, поред производа који се користе у свакодневној исхрани у Сиринићкој жупи, који својом наменом погодују просечним потрошачима, производни асортиман може да се врло лако прилагоди микробиотичарима и вегетаријанцима.

Кухиња Сиринићке жупе може бити заступљена као:

- део туристичке понуде који илуструју традиционални процес производње и обраде хране,
- део туристичке понуде са самосталним активностима (дегустација и исхрана),
- део промоционих туристичких информација (кувар, туристички водич, проспект, каталози, постери...).

Савременом туристи приликом посете Сиринићкој жупи може се омогућити да прати процесе производње хране, припремања јела на аутентичан начин и постављање за трпезу.

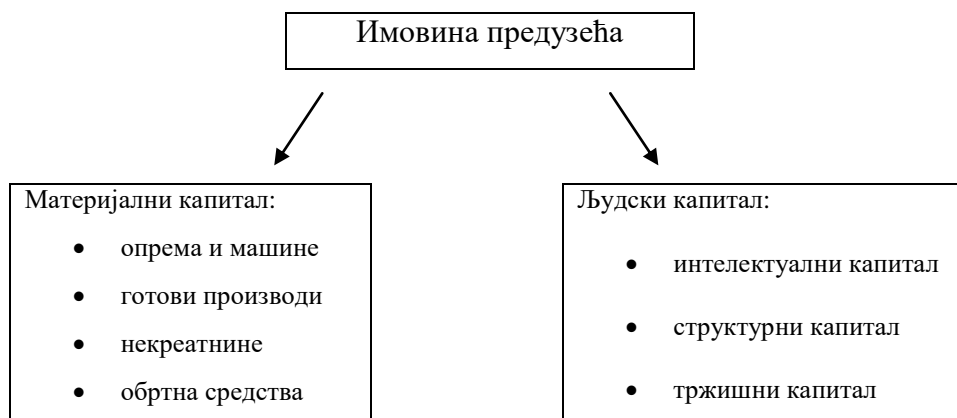
2.3. ЕКОНОМСКИ РЕСУРСИ

Квалитет услуге у туризму није лако успоставити. Туризам се у функцији задовољавања потреба, захтева и жеља потрошача, може сврсисходно развијати на основу усклађеног односа између материјалне основе пословања и непосредних стваралаца услуга.

2.3.1. Људски ресурси

Специфичност и сложеност пословања у туризму условљава велику хетерогеност послова, тиме и високи распон у нивоу образовања и стручности особља. У савременим условима конкурентске борбе и примене нових технолошких решења адекватно образованим ресурсима се прилази као најзначајнијем фактору развоја туризма (Прилог бр.2).

Прилог бр.2 - Структура имовине предузећа

Извор: Вујић, В., 2005, 49.

Без квалитетног вођства, високе мотивисаности и ангажмана људи нема успешног туризма. Захтеви који се постављају приликом избора туристичких радника су све већи, нарочито у погледу одговарајуће стручне спреме, опште културе и образовања, познавања страних језика, пословне психологије и психо-физичких особина.

Туризам у Сиринићкој жупи може бити значајан сектор привреде који омогућава запошљавање значајног броја радно способног становништва. Већа упосленост у туристичком сектору и у делатностима које директно учествују у подмирењу потреба туриста базира се на повећаном туристичком промету и потошњи домаћих и страних туриста.

Бројчано стање људских ресурса запослених у туризму у Сиринићкој жупи тешко је тренутно утврдити. У периоду од 1995-1998. године (Табела бр.26), по званичним статистичким подацима, број запослених у угоститељству је варирао од 317 (1996. године) до 365 (1997. године).

Оцена савременог стања запослености тренутно се може дати на основу запослености у угоститељским објектима.

Табела бр.26- Број запослених у угоститељству у Сиринићкој жупи у интервалу 1995-1998. године

Година	Број запослених у угоститељству
1995.	322
1996.	317
1997.	365
1998.	-

Извор: Општине у Србији 1996-1999. године, www.stat.gov.rs.

Поред фиктивно запослених 365 особа, колико их је било 1997. године упуслено у угоститељским објектима, у току 2012. године било је ангажовано и 34 стално запослена и 28 сезонски ангажованих радника у објектима у оквиру туристичког центра Брезовица (Табела бр.27).

Табела бр.27- Запослени у угоститељским пословним јединицама у туристичком центру Брезовица 2012. године

Објект	Стална радна снага	Сезонска радна снага
Хотел „Woodland”	1	11
Мотел „Љуботен“	9	-
Мотел „Код Маде“	3	-
Мотел „Рок“	4	-
Мотел „Бућан“	2	3
Ресторан „Парк“	2	-
Ресторан „Мајестик“	5	-
Ресторан „Конак“	2	-
Ресторан „David s“	-	4
Ресторан „Монт“	3	-
Ресторан „Мала брвнара“	3	-
Кафе-ресторан „Љуботен“	-	3
Кафе-грил „Муника“	-	2
Пицерија „Тина“	-	5

Извор: Теренско истраживање у току 2011. године

Како се види из Табеле бр.27 веома је мали број људи ангажован у средњим и малим угоститељским објектима- укупно 62 запослених. Једини приватни хотел „Woodland” сезонски запошљава радну снагу, док остали објекти ангажују радну снагу која је превасходно активна у ресторан салама и кухињама.

Сходно тематици докторске дисертације, овом приликом указује се и на структуру запослених у националном парку „Шар-планина“. Јавно предузеће је организовано као јединствени правни субјект са 27 запослених лица у коме су заступљени следећи сектори (Информатор о раду Јавног предузећа „Национални парк Шар планина“ за 2011. годину, 2011, 3-4):

- Радна јединица „Штрпце“- радна јединица „Штрпце“ запошљава 9 радника и спроводи послове планирања и уређивања шума, уређења простора, послове

гаждовања приватним шумама, гајења и заштите шума, послове гаждовања шумама, одабир стабала, сечу, израду дрвних сортимената, транспорт, мере неге и обнављања у шумама.

- Сектор заштите и развоја- сектор заштите и развоја запошљава 2 радника, који спроводе све послове заштите и развоја.
- Сектор правних и општих послова - сектор правних и општих послова запошљава 6 радника и обавља административне послове, послове кореспонденције и друге опште послове, као и све правне послове предузећа као целине.
- Сектор рачуноводствених и књиговодствених послова - сектор рачуноводствених и књиговодствених послова запошљава 5 радника и обавља финансијско-економске и комерцијалне послове за предузеће као целину. Обавља књиговодствене, благајничке, послове годишњих и периодичних обрачуна, послове набавке и комерцијале.
- Сектор надзора, као посебна целина - служба надзора запошљава 5 радника и као део организације која обавља послове заштите и надзора на простору националног парка „Шар-планина“, послове чувара шума, ловне и риболовне фауне, послове продаје и отпреме дрвета, послове контроле и одржавања унутрашњег реда директно је подређена директору.

Табела бр.28- Структура запослених у националном парку „Шар-планина“

Пол	Ниска стручна спрема	Средња стручна спрема	Висока стручна спрема
Мушко	3	16	1
Женско	1	4	2
Свега	4	20	3

Извор: Информатор о раду Јавног предузећа „Национални парк Шар планина“ за 2011. годину, 2011, 13-14.

Највећи број запослених у Јавном предузећу „Национални парк Шар-планина“ (Табела бр.28) чине запослени са средњим (74,07%) и нижим (14,82%) стручним образовањем, а најмање је са високим образовањем (11,11%) који имају недовољно развијена знања и вештине менаџмента, маркетинга и пословног планирања. Такво стање захтева да се образовање запослених унапреди складно највишим међународним едукационим стандардима за управљање националним парковима и додатно запосле шумарски стручњаци и други стручњаци који би допринели адекватном управљању у Јавном предузећу „Национални парк Шар-планина“.

Имајући у виду да су људи најважнији ресурс организације, од којих зависи успех предузећа укључених у туристичка кретања и задовољство гостију, постојећа структура запослених у туристичком сектору није задовољавајућа и негативно се одражава пре свега на квалитет туристичке понуде националног парка „Шар-планина“. У том својству и недостатак професионалног туристичког кадра је евидентан.

Регија је традиционално оријентисана на туризам, који је извесно време био носиоц економског развоја подручја. Могућности побољшања стања у домену људских ресурса у Сиринићкој жупи у директној су вези са побољшањем свеукупног пословања туризма.

Проблеми са којима се суочава туризам у домену људских ресурса сигурно неће бити лако отклонити, а још је сигурније да то неће бити ни брзо. Могу се издвојити два основна проблема, која захтевају најхитнија решења: ниске зараде и немогућност стварања нових радних места. У центру напора у туристичком сектору и секторима који су компатибилни са развојем туризма мора бити системско прилагођавање савременим захтевима и успостављање стабилног и одрживог развоја туризма, у којем ће се стваралачке способности запослених третирати као стратешки чинилац.

Стање се мора побољшати у погледу квалификационе структуре и школске спреме, јер ће се у консолидованим условима послодавци сусрети са мањком квалификоване радне снаге. Треба нагласити да се у Штрпцу у оквиру ЕТШ „Јован Цвијић“ генерацијама уназад школује кадар за туризам и угоститељство. Оно што одликује овај смер је мали број ђака, са лошијим успехом, док ученици са одличним успехом уписују Гимназију и медицинске смерове.

2.3.2. Угоститељски капацитети

Услови за развој туризма у Сиринићкој жупи су разноврсни и погодни за одмор и рекреацију током целе године. У туристичком смислу, на основу распореда доминантних ресурса, простор Сиринићке жупе функционално је подељен у три развојне зоне (Програм развоја општине Штрпце, 1991, 6):

- урбано-рурална долинска зона,
- еколошка зона, и
- снежна зона.

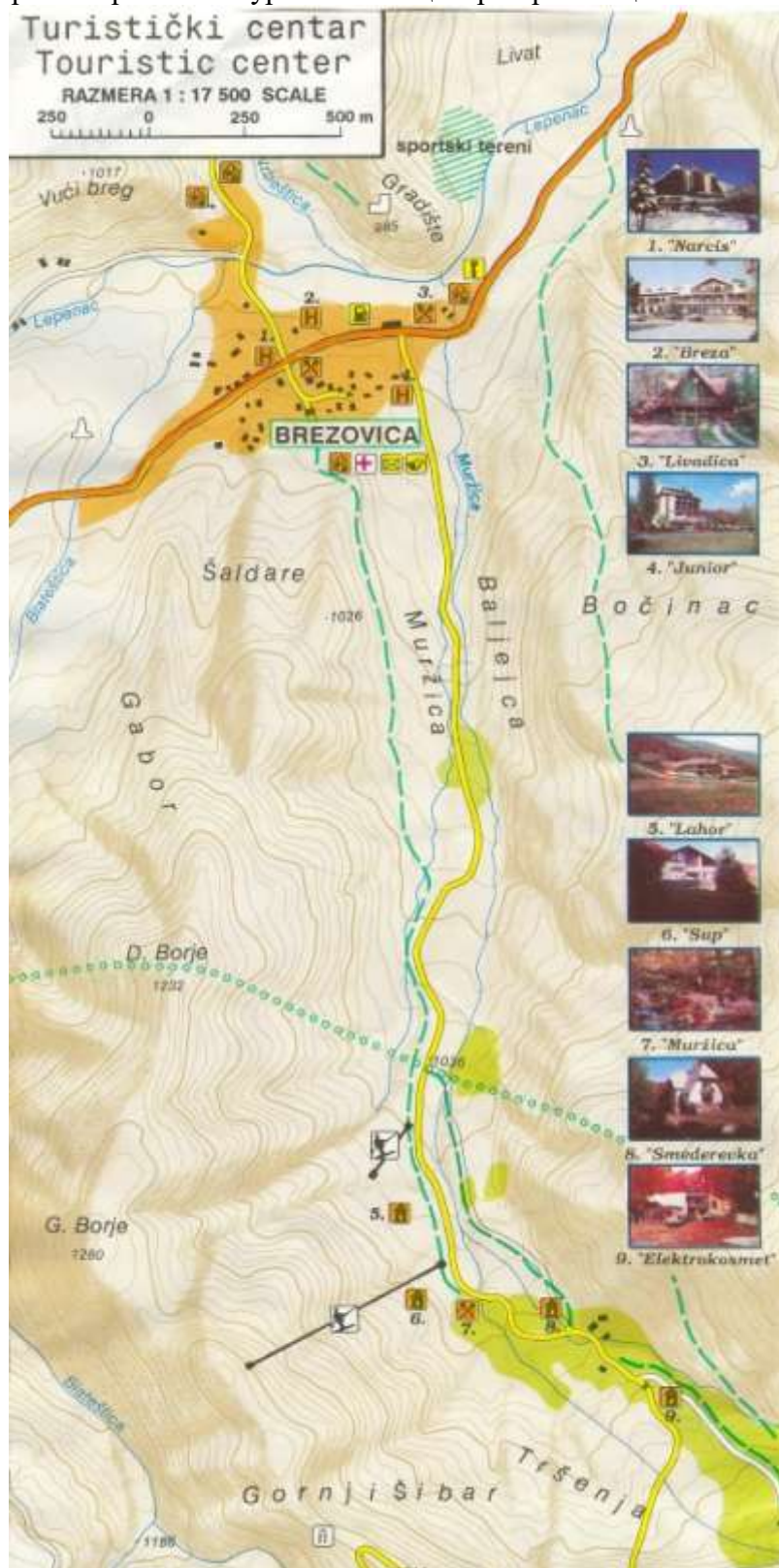
У долини Лепенца и доњим деловима његових притока са равним и делимично брдовитим теренима лоцирана је урбано-рурална долинска зона. По површини најмања зона, укљештена између снежне зоне с једне стране и еколошке зоне с друге стране, са погодним саобраћајним приступом, концентрацијом становништва и насељима урбано-рурална долинска зона представља главну зону за смештајне капацитете. Управо, највећи број постојећих смештајних капацитета лоциран је у датој области.

За потребе туризма изграђено је више туристичко-угоститељских објеката обједињених у туристички комплекс (Прилог бр.3), који се протеже од 900 до 2.500 m н.в. у три нивоа. Приликом њихове изградње није коришћено у довољној мери традиционално градитељско наслеђе.

У проширеном делу долине Лепенца, на надморској висини од 900 до 950 m н.в. смештено је насеље Брезовица и следећи објекти: хотел „Нарцис“, хотел „Бреза“, хотел „Јуниор“, ресторан „Ливадица“, мотел „Љуботен“, мотел „Код Маде“, мотел „Рок“, ресторан „Majestik“, ресторан „Монт“, ресторан „Парк“ и ресторан „Конак“.

Средњи део, на надморској висини од 950 до 1.300 m, обухвата долину Муржице, притоке Лепенца, дуж које је поникло викенд насеље, одмаралиште „Лахор“, одмаралиште „Електрокосмет“, ресторан „Мала брвнара“ (некада „Муржица“).

Прилог бр.3-План туристичког центра Брезовице

Извор: Брезовица-туристичка карта, 1996.

Горњи део, на висини изнад 1.700 m познат је као „Ски центар“ где се налазе: „Стојкова кућа“ , „Камени дом“, хотел „Молика“, спортско-рекреативни центар „Шара“, ресторан „David s“, кафе-ресторан „Љуботен“, кафе-грил „Муника“ и пицерија „Тина“.

Табела бр.29- Угоститељски капацитети по локалитетима

Смештајни објекти		Број лежаја	Број столица
Локалитет Брезовица (900 m н.в)	Хотел „Нарцис“	300	600
	Хотел „Бреза“	80	200
	Хотел „Јуниор“	108	120
	Мотел „Љуботен“	50	100
	Мотел „Рок“	32	150
	Мотел „Монт“	-	40
	Ресторан „Мајстик“	-	80
	Ресторан „Парк“	-	70
	Ресторан „Конак“	12	40
	Ловно газдинство	30	-
Локалитет Тршења (1.000-1.100 m н.в)	Одмаралиште СУП-а	18	80
	Одмаралиште ИМК	12	20
	Одмаралиште „Електрокосово“	54	-
	Дечије одмаралиште „Лахор“	250	600
	Ресторан „Мала брвнара“	-	110
Локалитет Смучарски центар (1.700m н.в)	Хотел „Молика“	330	600
	Стојкова кућа	20	24
	Спортско-рекреативни центар „Шара“	120	180
	Хотел „Woodland“	38	70
	Мотел „Бућан“	18	60
	Ресторан „David s“	-	54
	Кафе-ресторан „Љуботен“	-	40
	Кафе-грил „Муника“	-	30
Остали локалитети (2.000 m)	Хотел „Камени дом“	80	120
	Ловачка кућа	11	50
УКУПНО		1.563	3.458

Извор: Теренско истраживање, 2011. године.

Према интерном истраживању у Сиринићкој жупи у току 2012. године, број угоститељских објеката је износио 25. У овај број урачунати су и објекти који су настањени интерно расељеним лицима: хотел „Јуниор“, одмаралиште „Електрокосово“, одмаралиште СУП-а, одмаралиште ИМК и дечије одмаралиште „Лахор“ (Табела бр.29).

На основу претходног приказа објеката, у Табели бр.29 сумирани су рецептивни капацитети Сиринићке жупе. Обим смештајних капацитета је мали, а структура смештајних капацитета, са шест хотела (који располажу са 1.563 лежаја и 48,52% седишта у ресторан салама и другим салама) и одмаралиштима (одређен број је затвореног типа) је изразито неповољна. Највећи број наведених објеката је изграђен седамдесетих и осамдесетих година двадесетог века као иницијални део туристичког центра „Брезовица“. Даљи раст и развој туристичког центра омео је сплет економско-политичких околности. У савремену туристичку понуду укључен је хотел „Woodland“ сезонског карактера (Слика

бр.7), мотели и ресторани поникли у првој деценији 21. века, док објекти изграђени у 20. веку захтевају значајну реконструкцију.

Слика бр.7- Стојкова кућа и хотел „Woodland”

Извор:Реџић, В., 2012.

До 1999. године, иако мањег капацитета, постојећи угоститељски објекти задовољавали су потребе за садржајима у току зимске сезоне. Поред броја, замера им се недовољна архитектонска аутентичност и оригиналност у уређивању.

Остављајући за собом релативно успешно пословање осамдесетих и деведесетих година 20. века, угоститељство је закорачило у трећи миленијум у нимало гостопримивом окружењу за туризам. У садашњим условима хотелско пословање препуштено је случају.

Иако је питање када ће се постојећи угоститељски објекти укључити у економски опоравак и транзицију у модерну, отворену тржишну привреду, и у постојећим условима туризам се показао флексибилним- угоститељске пословне јединице које су у приватном власништву најбрже су се прилагодиле новонасталим приликама, те је њихово пословање рентабилно (на њихово пословање сада највише утичу последице савремене светске кризе), за разлику од хотела, који очекују приватизацију (и као по правилу, угоститељска предузећа су доведена на ивицу пропасти) и објеката настањених расељеним лицима. Поред рентабилности, туристички комплекс суочава се са проблемом дивље градње, нарочито у средњем делу комплекса.

3. КАРАКТЕРИСТИКЕ ТУРИСТИЧКЕ ТРАЖЊЕ

Централна фигура у туристичком тржишту је туриста са својим ставовима, жељама, навикама и могућностима. У том смислу, туристичка тражња се дефинише као „укупан број особа које путују, или желе да путују, а користе туристичке капацитете и услуге ван места где живе и раде“ (Page, S., 2003, 51).

Табела бр.30- Детерминанте туристичке тражње

Детерминанте	
Економске детерминанте	<ul style="list-style-type: none"> - расположиви приход, - доходак по глави становника, - лична потрошња, - трошкови живота, - трошкови транспорта, - цене туристичких услуга, - девизни курс, - трошкови промоције, - физичка удаљеност од дестинације, и други фактори.
Друштвено-психолошке детерминанте	<ul style="list-style-type: none"> - демографски фактори, - мотивација, - преференције за путовање, - имиџ, - свесност о постојању разних могућности у вези са путовањем, - ставови у вези дестинације, - фонд слободног времена, - фонд времена за путовање, - плаћена путовања, - претходно искуство, - здравствена (животна) кондиција, - културни афинитети, и други фактори.
Егзогене детерминанте	<ul style="list-style-type: none"> - расположивост туристичке понуде, - економски раст и стабилност, - политичко и друштвено окружење, - рецесија, - развој технологије, - приступачност, - развој инфраструктуре и супраструктуре, - епидемије, - ратови, тероризам, - друштвене и културне атрактивности, - специјални фактори (Олимпијске игре, мега догађаји) - баријере и сметње, - рестрикције (правила и закони), и други фактори.

Извор: Бакић, О., 2010, 48.

Детерминанте туристичке тражње су бројне и налазе се у домену економске, друштвено-психолошке и егзогене сфере (Табела бр.30).

У најзначајније карактеристике туристичке тражње убрајају се хетерогеност, мобилност, сезонски карактер и еластичност. Карактеристике туристичке тражње у конкретним друштвено-економским условима битно су одређене туристичким потребама, расположивим финансијским средствима и фондом слободног времена²⁹ уз склоности да се део дискреционог дохотка и слободног времена којима располажу носиоци туристичких потреба искористе за туристичка путовања. Самим тим, сваки туриста као носилац издиференциране туристичке тражње наступа јединствено.

3.1. ТУРИСТИЧКА ТРАЖЊА У СИРИНИЋКОЈ ЖУПИ ДО 1999. ГОДИНЕ

Када се градио туристички комплекс „Брезовица“, сходно ресурсној основи и капацитету ски-стаза креатори су тежили масовном зимском туризму. Иницијални развој осујећен је политичком нестабилношћу и ратним сукобима деведесетих година 20. века. Табела бр.31. приказује тенденцију кретања гостију од 1995. до 1998. године у Сиринићкој жупи, посебно за домаће и посебно за стране госте.

Табела бр.31- Број туриста у Сиринићкој жупи у периоду 1995-1998. године

Година	Укупан број туриста	Број домаћих туриста	Број страних туриста
1995.	31.366	30.716	650
1996.	15.852	15.393	459
1997.	15.463	14.963	500
1998.	12.042	10.853	1.194

Извор: Општине у Републици Србији 1996-1999, www.stat.gov.rs.

У посматраном периоду 1995-1998. године највећи број туриста је посетио Сиринићку жупу 1995. године. Од укупног броја туриста (31.366), чак 97,93% је било домаћих туриста. Услед политичке кризе, а потом и ратних дешавања број туриста из године у годину је опадао, са 31.366 (1995. године) на 12.042 (1998. године), односно број туриста је у посматраном периоду за 61,61% опао. Највећи пад броја туриста забележен је 1996. године, када се број туриста у односу на претходну годину преполовио.

Умањени број туриста нарочито је карактеристичан за домаће туристе, док се у структури посетилаца број иностраних гостију повећао 1998. године, управо због политичке нестабилности (повећао се број посетиоца укључених у поједине мисије). Међу иностраним туристима 1998. године, из бивших република СФРЈ је било 237 туриста, а 957 из осталих крајева света. Број ових туриста је у току 1995. године износио 257, у току 1996. године 332 и у току 1997. године 225. У односу на укупан број туриста њихово учешће у посматраном периоду порасло је са 2,07 % на 9,91% (Општине у Републици Србији 1996-1999, преузето са www.stat.gov.rs).

Профил типичног туристе из посматраног периода је домаћи туриста, усредсређен на зимску сезону. Оваква усредсређеност туриста на одређено доба године условљена је интеракцијом између фактора туристичке тражње и природних фактора туристичке понуде.

²⁹ Већина зпослених у европским земљама данас располаже са фондом слободног времена и до 180 дана, при чему се имају у виду плаћени годишњи одмор, државни празници, суботе и недеље као и остало слободно време.

Иако је број туриста у посматраном периоду опао за 61,61%, број ноћења је за 16,34% порастао (Табела бр.32). Број ноћења страних туриста се удвостручио, док је број ноћења домаћих туриста за 18,9% опао. Истовремено просечан број ноћења домаћих туриста са 2,6 из 1995. године, повећао се на 4,4 у току 1996. године, 4,8 у току 1997. године и 5,9 у току 1998. године (Општине у Републици Србији 1996-1999, преузето са www.stat.gov.rs), што намеће закључак, да се у структури туриста очувао број туриста, који су долазили у Сиринићку жупу првенствено у зимској сезони, због зимских спортова.

Табела бр.32- Број ноћења туриста у Сиринићкој жупи у периоду 1995-1998. године

Година	Укупан број ноћења туриста	Број ноћења домаћих туриста	Број ноћења страних туриста
1995.	83.909	81.323	2.586
1996.	70.201	68.198	2.003
1997.	73.809	72.038	1.771
1998.	71.504	65.951	5.556

Извор: Општине у Републици Србији 1996-1999, www.stat.gov.rs.

С друге стране просечан број ноћења иностраних туриста од 6,7 из 1995. године је пао на 4,6 у току 1998. године (године коју је уједно и посетио највећи број иностраних туриста), чиме се повећао број иностраних туриста који нису посећивали Сиринићку жупу првенствено из рекреативних разлога.

3.3. ТУРИСТИЧКА ТРАЖЊА У СИРИНИЋКОЈ ЖУПИ ОД 1999. ГОДИНЕ

Након јуна 1999. године, када је заустављено НАТО бомбардовање тадашње Савезне Републике Југославије уследило је повлачење скоро свих српских институција са териорије Косава и Метохије, дошло је до стагнације развоја туризма, и свакако до промене структуре туриста који су у периоду од 1999. до 2011. године посећивали Сиринићку жупу. Тачан број туриста у датом периоду је тешко дати, услед не постојања адекватних статистичких података.

У односу на период пре 1999. године, само је одређени број објеката пословао. Интерно расељена лица настанила су хотел „Јуниор“, одмаралиште „Електрокосово“, одмаралиште СУП-а, одмаралиште ИМК и дечије одмаралиште „Лахор“, док су војници украјинског континента КФОР-а настанили хотел „Брезу“.

У међувремену порастао је број ресторана и мотела који су опслуживали у прво време војнике КФОР-а и запослене разних мисија, а у последње време и туристе са териоторије Косова и Метохије. Међу њима се издвајају мотел „Љуботен“, мотел „Бућан“ и пицерија „Тина“ (Слика бр.8).

Порастао је и број викендица (Слика бр.9) у средњем делу туристичког комплекса „Брезовица“. Сваког викенда у години, викенд зона је масовно посећена туристима (власници викендица и њихови гости) пре свега из Приштине, Урошевца и Призрена.

У току целе године, са нешто јачим интензитетом за време зимских месеци, горњи део туристичког комплекса „Брезовица“, односно скијалиште у великом броју посећују

становници Косова и Метохије албанског порекла. Ови туристи углавном долазе као организоване групе ђака или љубитељи зимских спортова и природе.

Слика бр.8- Пицерија „Тина“

Извор:Реџић, В., 2012.

Слика бр.9- Викендица на Брезовици

Извор:Реџић, В., 2012.

Становници Косова и Метохије српског порекла веома ретко посећују Сиринићку жупу, и углавном се у питању породичне и пријатељске посете, док сами мештани у великом броју посећују скијалиште, као и постојеће ресторане и ресторани-сале. Када су у питању туристи из Централне Србије и Војводине, они долазе у малом броју за време зимске сезоне, а преко целе године у посету родбини (Теренско истраживање у периоду од 01.02.2011. до 01.04.2012. године).

Може се закључити да највећи број туриста долази са територије Косова и Метохије, како становника, тако и странаца који су у одређеном периоду овде настањани (војници KFOR-а, припадници EULEKS мисије, OESCE мисије, UN мисије...).

4. ЖИВОТНИ ЦИКЛУС ТУРИЗМА У СИРИНИЋКОЈ ЖУПИ

Анализа ресурса дала је јасну слику предности и недостатака Сиринићке жупе. Атрибут препознатљивости јесте очувано природно добро, којим се може привући већи број сегмената и на основу кога постојећи туристички субјекти могу да граде своју тржишну препознатљивост и конкурентску предност.

У периоду између два светска рата, било је појединачних посетилаца, скијаша, изнад Штрпца, који су боравили у боље опремљеним домаћинствима. Омладински клуб „Љуботен“ из Штрпца је 1924. године прокламовао међу својим задацима организовано планинарење, пошумљавање и уређење планинарских стаза. Једна француска група истраживача је 1936. године, потом и 1938. године вршила истраживања на десној долинској страни Муржице, како би се изградио санаторијум за кардиоваскуларне болести (Николић, С., 1991).

Организовано, туристички ресурси Сиринићке жупе користе се од 70-их година 20. века па до данас. У датом периоду можемо издвојити три фазе:

1. У складу са развојним циљевима тадашње југословенске привреде и темпом и динамиком привредног развоја државе изграђивао се туристички комплекс „Брезовица“. Ова прва фаза туристичког развоја, иако започета плански 50-их година 20. века, практично је започета 70-их година 20. века и трајала је до почетка 80-их година 20. века. У овој фази развоја, туризму се посвећивала велика пажња. Циљ је био да се изгради већи број угоститељских објеката, који би омогућили зимовање домаћим туристима. Уз пораст цене земљишта, ова фаза развоја одликује се туристичком моноструктуром- изградио се комплекс рецептивних објеката непримерене архитектуре и средње вредносне категорије намењене зимском туризму.
2. Друга фаза је трајала од првих година 80-их година 20. века до 1999. године. У овој фази је прогласен национални парк, док се око хотела „Нарцис“ изграђује насеље без адекватног планског развоја и контроле, тако да насеље Брезовица постаје класично урбанизовано сеоско насеље без туристичке физиономије које одудара од природног амбијента. Другу фазу услед политичких збивања карактерише осцилаторни туристички промет у туристичком комплексу „Брезовица“.

У овом периоду дефинисани су интереси, циљеви и задаци дугорочног развоја туризма, како би туризам био основна и главна привредна делатност општине Штрпце, из разлога што се из туристичких потенцијала дугорочно могу остварити бољи економски ефекти него из било које друге појединачне делатности на овом простору. Комплексан и дугорочан концепт развоја туризма и комплементарних активности базиран је на граничним капацитетима непроменљивих и необновљивих параметара простора, природе и осталих туристичких потенцијала. Иностранци и целогодишњи туризам третирају се као главни циљеви развоја туризма општине Штрпце, док су задаци развоја туризма били (Програм развоја туризма општине Штрпце, 1991, 2-3):

- консолидовати и заокружити у полазну целину све постојеће активности и садржаје туризма и комплементарних делатности, уз формирање локалног носиоца развоја туризма испред општине,

- радикално приступити основном инфраструктурном отварању и повезивању општине путем саобраћајница и жичара, изградње крупних објеката водoprивреде и водорегулације, појачавања енергетског снабдевања и комуникационих веза, као и материјализацијом значајних мотива летњег туризма,
- поступно материјализовати нове зимске и летње туристичке мотиве, уз изградњу нових смештајних капацитета, ослањајући се већим делом на приватни смештај у домаћој радиности,
- паралелно са свим наведеним активностима припремати програмску, планску и инвестициону документацију, промовисати подручје и његову будућу понуду у земљи и иностранству, у циљу анимирања нових носилаца развоја,
- укључивати у реализацију иностране носиоце чим се за то стекну локални материјални услови и постигне међусобна расподела интереса.

Дугорочно функционисање туризма, базирано на очувању природне и културне баштине и развоја активности које су комплементарне туризму, омогућило би (Програм развоја туризма општине Штрпце, 1991, 2):

- адекватно и најекономичније коришћење природних ресурса и створених услова за укупан развој општине Штрпце,
- заустављање иселавања становништва и стварању услова за поновно насељавање одсељеног и новог становништва,
- запошљавање незапослених и адекватније запошљавање већ запослених становника,
- подизање личног и друштвеног стандарда живота и рада становника,
- културном уздизању локалног друштва и средине, обнављању и трајном очувању етно-идентитета....

Утврђена динамика реализације Програма развоја туризма општине Штрпце осујећена је друштвено-политичким и економским процесима. Иако сви туристички потенцијали нису били у потпуности искоришћени, орјентација на масовни туризам у стабилним политичким условима бележи значајан туристички промет у Сиринићкој жупи- нпр. 1995. године број туриста који је посетио туристички комплекс „Брезовица“ износио је 31.366 док је исте године Копаоник посетило 101.158, Златибор 76.033, Дивчибаре 38.413, Тару 13.651, Златар 6.258 туриста. Сиринићка жупа је 1995. године учествовала са 8,28% у туристичким доласцима у планинска места Републике Србије, док је тај број опао на 4,25% у току 1998. године (Општине у Републици Србији 1998. године, преузето са www.stat.gov.rs).

Оно што је одувек било незадовољавајуће је просечан број ноћења туриста који је износио најпосећеније године 2,6 (само је Авала имала нижи просечан број ноћења туриста, који је износио 1,3, док је у исто време тај број износио 7,9 на Дивчибарима, 6,1 на Златибору,

5,3 на Копаонику, 5,1 на Златару и 4,9 на Тари) (Општине у Републици Србији, 1996, преузето са www.stat.gov.rs).

3. Савремена фаза развоја туризма у Сиринићкој жупи започета је 1999. године и карактерише је немогућност реализације савремених захтева тржишта. Туристички производ се обликовао спонтано за потребе становника и привремено настањених становника Косава и Метохије. О динамици туристичке тражње у трећој фази развоја тешко је говорити. Без релевантних статистичких података, а на основу продаје улазница у национални парк, може се констатовати да релативно велики број туриста посећује национални парк „Шар-планину“ - број се процењује на 40.000 туриста у току зимске сезоне. Савремени развој туризма Сиринићке жупе карактерише:

- постојање туристичке предиспозиције, утемељене на природним вредностима, док етнографско богатство пружа могућности за реализацију већег број манифестација,
- затворено тржиште услед политичке нестабилности,
- незапочета приватизација и реконструкција постојећих капацитета,
- неповољне карактеристике угоститељских капацитета,
- минимално коришћење капацитета,
- повећана изградња викенд насеља (урбанистички хаос), услед чега је непромерно порасла цена земљишта,
- угрожен биодиверзитет,
- мали удео туризма као сектора у привредној активности,
- смањен број туриста и безначајан просечни туристички боравак и потрошња,
- минимални туристички приходи,
- безначајне инвестиције,
- недовољне информације,
- неразвијени туристички бренд, и
- недостатак стручног кадра.

Остављајући за собом економску и политичку неизвесност, туризам у Сиринићкој жупи у будућности мора се базирати на уважавању измењеног понашања туриста, нових технологија и промењених привредних услова пословања, као и промена у оквиру пословања у туризму, са акцентом на потребу очувања природе, као главног туристичког ресурса Сиринићке жупе.

IV ТУРИСТИЧКИ ПОТЕНЦИЈАЛИ НАЦИОНАЛНОГ ПАРКА „ШАР -ПЛАНИНА“

Захваљујући природним потенцијалима, национални парк „Шар-планина“ представља атрактивно место за одмор савременог човека. На територији националног парка налази се велико природно благо не само Балкана, већ и Европе.

Као еко-дестинација национални парк „Шар-планина“ (Слика бр.10) има потенцијал да постане једна од водећих дестинација на Балкану. Практично, савремена политичка ситуација спутава значајније акције јавног и приватног сектора заинтересованих за развој туризма. Међутим, и у датим неповољним условима неопходно је утврдити стратешки оквир за развој одрживог туризма у националном парку „Шар-планина“.

Слика бр.10- Поглед на врх „Љуботен“

Извор:Јавно предузеће „Национални парк Шар планина“

Како не постоји просторни план заштићеног простора за национални парк „Шар-планина“, у овом делу рада, на основу интерног истраживања и постојеће литературе, настоје се дефинисати вредности, визија, мисија, као и имплементација концепта одрживог туризма са препорукама заинтересованим странама у развоју туризма.

1. ЕМПИРИЈСКО ИСТРАЖИВАЊЕ ТУРИСТИЧКИХ ПОТЕНЦИЈАЛА НАЦИОНАЛНОГ ПАРКА „ШАР-ПЛАНИНА“

Како сви елементи потенцијала и ресурса националног парка „Шар-планина“ нису подједнако погодни за квантификацију и услед недостатака статистичких података и релевантних докумената, за потребе рада користили су се подаци добијени на основу спроведеног анкетног истраживања и података добијених у разговору са менаџментом 5 угоститељских објеката и националног парка „Шар-планина“ и 10 радника путем интервјуа. Анкетно истраживање је спроведено међу туристима и локалним становништвом на територији Сиринићке жупе у периоду од 01.02.2011. до 01.04.2012. године. У анкети је учествовало 1.200 испитаника случајног узорка укључених у туристичка кретања у Сиринићкој жупи од чега 600 туриста, 500 домиционалног становништва, и 50 запослених у туристичким објектима и националном парку и 50 ученика ЕТШ „Јован Цвијић“.

1.1. ОБЈЕКАТ ИСТРАЖИВАЊА

Национални парк „Шар-планина“ је основан 1986. године и обухвата део северне стране масива Шар-планине. Смештен у југозападном делу Косова и Метохије, национални парк „Шар-планина“ у природном и културно-историјском погледу представља један од најсадржајнијих националних паркова на простору Балкана. Национални парк је карактеристичан по разуђеном рељефу, разноврсним облицима глацијалног рељефа, мноштвом хидролошких и спелеолошких аутентичности, док се по разноврсности флоре и фауне убраја у богата планинска подручја: са преко 200 врста птица Шар-планина је станица 60% орнитофауне Србије, док са 147 врста лептира планина се убраја у најбогатије подручје Европе.

Националним парком „Шар-планина“ газдује Јавно предузеће „Национални парк Шар планина“ са седиштем на Брезовици. Предузеће је основано Законом о националним парковима („Сл. Гласник Р Србије“, бр. 39/93) у циљу заштите, обнове и унапређења животне средине подручја Националног парка Шар-планина³⁰.

Јавно предузеће спроводи режиме заштите у националном парку, управља природним вредностима, грађевинским земљиштем и другим непокретностима. У том контексту, Јавно предузеће на подручју националног парка „Шар-планина“ обавља и послове (Информатор о раду ЈП „Национални парк Шар планина за 2011. годину, 2011, 3):

- газдовања шумама;
- заштите, гајења и унапређења ловне и риболовне фауне;
- организује истраживачке радове у области заштите и развоја;
- врши презентацију и популаризацију подручја;
- врши друге послове у складу са Статутом.

³⁰ У номенклатури делатности, послови које обавља ово предузеће разврстани су у делатност ботаничких и зоолошких вртова и заштите природних вредности и воде се под шифром 91.04.

1.2. МЕТОДОЛОГИЈА НАУЧНОГ ИСТРАЖИВАЊА

У циљу добијања конкретних података неопходних у анализи посматране проблематике спроведена је анкета која се односила на понуду, односно на следеће области:

- саобраћајну инфраструктуру,
- природне вредности,
- смештајне објекте,
- туристичке посете,
- начин промовисања, и
- активности које се односе на унапређење туристичке понуде.

Анкетно истраживање „лицем у лице“ је обављено путем анкетних листића, како би се утврдиле чињенице, мишљења, ставови и перцепције испитаника о националном парку „Шар-планина“. У истраживању је учествовало 1.200 испитаника, који су одговарали на питања затвореног типа (само једно питање у анкети туриста је отвореног типа) и у оквиру матрице-квази интервалне скале.

Резултати истраживања приказани су нумерички, са скалом вредности од 1 до 5 (номинална скала-бројеви индицирају разлику у квалитету), и процентуално. Од укупног броја испитаника одређени број анкетираних особа није дао одговоре на питања о ерозији, стању шумских путева, стању популације дивљачи, опасности од клизишта (особе које су анкетирани у зимској сезони), о сигурности ски стаза, нагибу стаза и раду горске службе (особе које су анкетирани у току летње сезоне).

Анкета је била фокусирана на туристе, ученике угоститељске струке ЕТШ „Јован Цвијић“, запослене у националном парку „Шар-планина“ и запослене у угоститељским објектима у Сиринићкој жупи, као и на мештане.

Табела бр.33 - Учесници анкете

Испитаници	Број
Туристи (на српском језику)	400
Туристи (на енглеском језику)	200
Ученици	50
Запослени у угоститељским објектима	50
Мештани	500
Укупно	1.200

Извор: Анкетно истраживање спроведено у периоду 01.02.2011-01.04.2012. године.

Први тип анкете (ПРИЛОГ БР.3) односио се на домаће и иностране туристе. Број анкетираних туриста износи 600, и то на српском језику 400, а на енглеском 200. Други тип анкете (ПРИЛОГ БР.4) односио се на запослене у националном парку „Шар-планина“ и у угоститељским објектима, ученике угоститељску струку ЕТШ „Јован Цвијић“ и мештане (Табела бр.33).

Међу испитаницима је било 40,6% жена и 59,4% мушкараца (Табела бр.34). Полну структуру карактерише присуство мушких испитаника, што је превасходно последица већег удела мушкараца у зимском туризму.

Табела бр.34- Полна структура испитаника

Испитаници	Број	
	Мушко	Женско
Туристи (на српском језику)	243	157
Туристи (на енглеском језику)	124	76
Ученици	42	8
Запослени у угоститељским објектима	39	11
Мештани	265	235
Укупно	713	487

Извор: Анкетно истраживање спроведено у периоду 01.02.2011-01.04.2012. године.

Највећи број испитаника (Табела бр.35) је из Сиринићке жупе- 41,67% анкетираних особа мештана и 13,85% туриста, потом из суседних жупа и Призрена, Урошевца и Приштине и других градова са Косова и Метохије- 15,83% туриста (од чега је 40,96% испитаника давало одговоре на енглеском језику), градова из Републике Србије, а ван покрајине- 14,91% туриста, као и из САД-а и европских земаља (најчешће припадници КФОР-а и цивилних мисија- 9,33% туриста, Македоније- 3,92% и Албаније- 1,75%, Босне и Херцеговине- 1,5% испитаника).

Табела бр.35- Порекло испитаника

Земља из које долазе испитаници-туристи	Број испитаника
Србија	1.002
Косово и Метохија	823
-----	-----
Сиринићка жупа	657
Остали део Косова и Метохије	166
Македонија	47
САД	33
Албанија	21
Немачка	19
Босна и Херцеговина	18
Италија	16
Француска	12
Велика Британија	12
Данска	9
Норвешка	5
Мађарска	4
Хрватска	1
Пољска	1

Извор: Анкетно истраживање спроведено у периоду 01.02.2011-01.04.2012. године.

У старосној структури анкетираних особа највећа је заступљеност млађе генерације (Табела бр.36). Старосна група 16-25 заступљена је са 47,5% учесника, старосна група 26-35 са 19,25% учесника, старосна група 36-45 са 15%, старосна група са 46-55 са 10,16% учесника, старосна група 56-65 са 5,25%, и старосна група 65 и више са 2,83% учесника.

Заступљеност учесника анкете до 35-е године са 66,75% произилази из учешћа ученика и заступљености млађе популације у спортској рекреацији (нарочито у зимским спортовима) и воље да учествују у анкети.

Табела бр.36- Старосна структура испитаника

Старосна група	Туристи (на српском језику)	Туристи (на енглеском језику)	Ученици	Запослени у угоститељским објектима	Мештани
16-25	171	75	50	4	270
26-35	73	69	-	12	77
36-45	66	31	-	20	63
46-55	54	15	-	14	39
56-65	23	7	-	-	33
65 и више	13	3	-	-	18
Укупно	400	200	50	50	500

Извор: Анкетно истраживање спроведено у периоду 01.02.2011-01.04.2012. године.

Прикупљени анкетни одговори упућују да је веома мали број испитаника који су у току анкетања посетили по први пут национални парк „Шар-планина“ (Табела бр.37). Чак 92% анкетираних особа национални парк „Шар-планину“ је посетило више пута, с тим да се највећи број (48,83%) испитаника изјаснио да је то учинио више од десет пута.

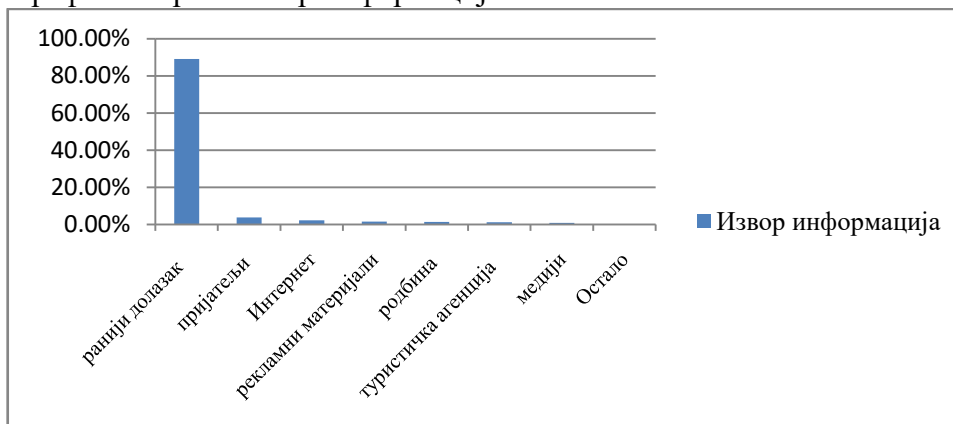
Табела бр.37- Учесталост посећивања националног парка

Учесталост посећивања националног парка	Туристи (на српском језику)	Туристи (на енглеском језику)
1 пут	12	36
2-5 пута	174	7
5-10 пута	47	31
Више од 10 пута	167	126

Извор: Анкетно истраживање спроведено у периоду 01.02.2011-01.04.2012. године.

Да је лојалност значајан фактор који треба узети у обзир у планирању даљег развоја туризма упућују и одговори испитаника о извору информација о националном парку „Шар-планина“ (Графикон бр.2). Тако, чак 89,17% наводи ранији долазак, иза кога су пријатељи 3,83% и Интернет 2,17%.

Графикон бр.2- Извор информација

Извор: Анкетно истраживање спроведено у периоду 01.02.2011-01.04.2012. године.

Од укупног броја анкетираних туриста 95,66% у национални парк „Шар-планина“ допутовало је у друштву (Табела бр.38): 68,66% с групом, 21,33% с породицом и 5,67% с партнером.

Табела бр.38- Начин путовања туриста

Начин путовања	Туристи (на српском језику)	Туристи (на енглеском језику)
Сами	17	9
С партнером	32	2
С породицом	108	20
С групом	243	169

Извор: Анкетно истраживање спроведено у периоду 01.02.2011-01.04.2012. године.

Међу анкетираним туристима (Табела бр.39) највећи број је посетио национални парк „Шар-планина“ за време годишњег одмора (33,17%). То се нарочито односи на анкетираних туристе који су одговоре дали на српском језику (41,75%). У оквиру спортског путовања значајан број је посетио дестинацију (27,17% од укупног броја испитаника), као и за време викенда (17,83% од укупног броја испитаника), што је нарочито карактеристично за туристе који су анкетне одговоре давали на енглеском језику (36,5%).

Табела бр.39- Врста путовања туриста

Врста путовања	Туристи (на српском језику)	Туристи (на енглеском језику)
Годишњи одмор	167	12
Викенд	64	73
Празник	33	25
Службено путовање	-	17
Здравствено путовање	27	19
Спортско путовање	109	54
Остало	-	-

Извор: Анкетно истраживање спроведено у периоду 01.02.2011-01.04.2012. године.

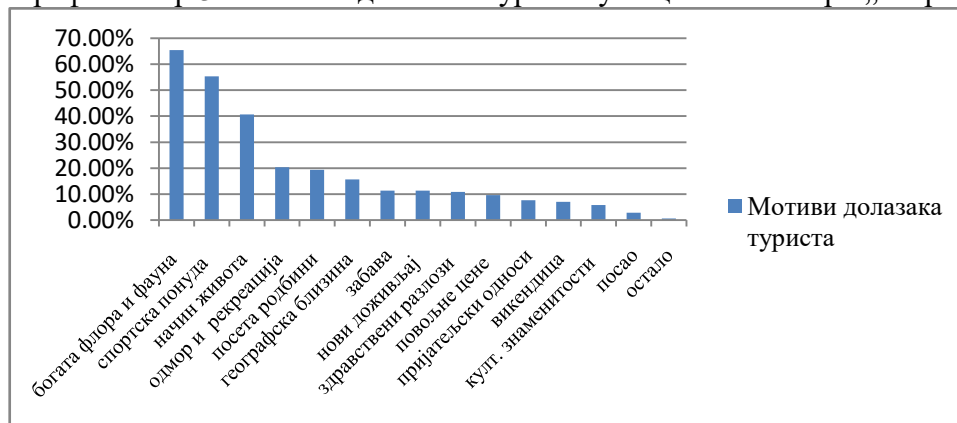
Обзиром да се тржиште све више сегментира на мање групе, на основу њихових склоности и потреба, туристи који путују у групи и за време годишњег одмора, викенда и у оквиру спортског путовања морају имати доминантно место у креирању туристичке понуде.

1.2.1. Мотиви долазака туриста

На основу интерног истраживања, фактори који привлаче туристе, који су боравили у националном парку „Шар-планина“ су превасходно вредности националног парка: богата флора и фауна (65,5%), спортска понуда (55,33%), одмор и рекреација (20,33%). Поред тога велику вредност има начин живота (40,67%) и посета родбини 116-(19,33%) (Графикон бр.3- у оквиру овог питања туристи су могли да констатују три ставке, како би се боље испољили мотиви долазака).

Међу мотивима долазака туриста у национални парк „Шар-планина“ доминантно место има одмор и рекреација у природи, забава, нова искуства и доживљаји.

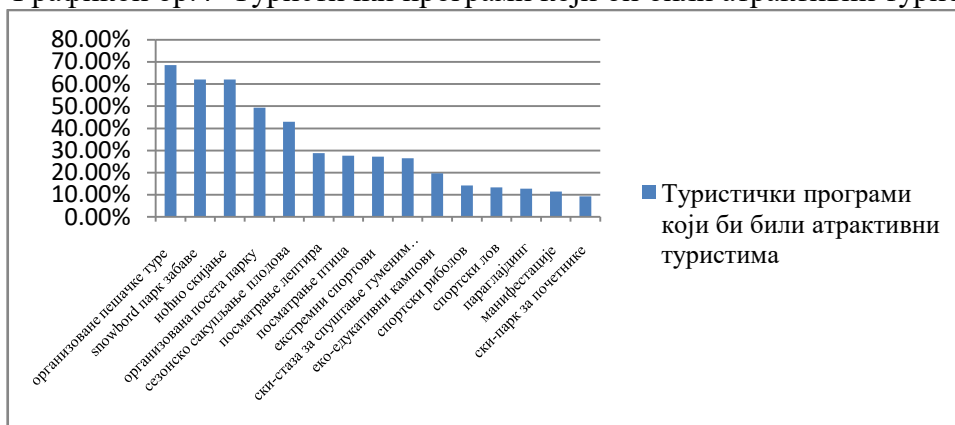
Графикон бр.3 - Мотиви долазака туриста у национални парк „Шар-планина“

Извор: Анкетно истраживање спроведено у периоду 01.02.2011-01.04.2012. године

Туристи који су посетили национални парк „Шар-планину“ преферирају активни одмор у чистој природној околини, у условима здравог начина живота и конзумирања здраве хране. То потврђују и рангирање програма који би били атрактивни туристима (Графикон бр.4).

Графикон бр.4- Туристички програми који би били атрактивни туристима

Извор: Анкетно истраживање спроведеноу периоду 01.02.2011-01.04.2012. године

Према резултатима спроведене анкете предмет туристичког интересовања су превасходно: организоване пешачке туре (68,5%), snowbord парк забаве (62%), ноћно скијање (62%), организована посета парку 49,33% и сезонско сакупљање плодова 43%.

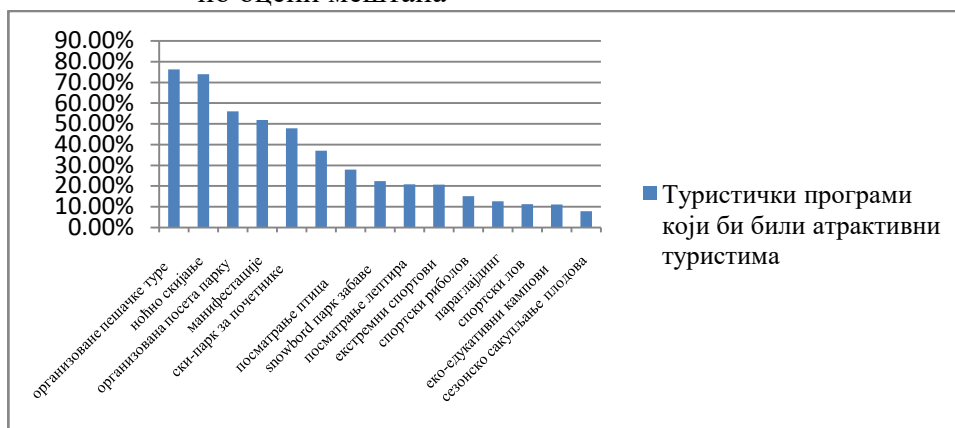
На основу анкетних одговора издвајају се следећи сегментини који су посетили национални парк „Шар-планина“:

- 1) **Туристи који преферирају зимске спортове** - ова група туриста као најпожељније програме у будућој туристичкој понуди наводи: snowbord парк забаве (62%), ноћно скијање (62%), екстремне спортове (27,17%), ски-стазе за спуштање гуменим чамцима (26,5%), параглајдинг (12,66%) и ски-парк за почетнике (9,33%).

- 2) **Туристи који преферирају еко туризам** - ова група туриста као најпожељније програме у будућој туристичкој понуди наводи: организоване пешачке туре (68,5%), организовану посету парку (49,33%), сакупљање плодова (43%), посматрање лептира (28,83%), посматрање птица (27,67%) и еко-едукативне кампове (19,66%).
- 3) **Туристи који преферирају ловни и риболовни туризам**- ова група туриста као најпожељније програме у будућој туристичкој понуди наводи: спортски риболов (14,17%) и спортски лов (13,33%).
- 4) **Туристи који преферирају манифестациони туризам**- ова група туриста као најпожељније програме у будућој туристичкој понуди наводи: манифестације (11,5%).

Потпору овој сегментацији дају и анкетни одговори мештана о туристичким програмима који би били атрактивни за туристе (Графикон бр.5). Они издвајају организоване пешачке туре (76,33%), ноћно скијање (74%), организовану посету парку (56%), манифестације (51,83%) и ски-парк за почетнике (47,83%), као програме који би по њиховом мишљењу били најатрактивнији у туристичкој понуди.

Графикон бр.5- Туристички програми који би били атрактивни туристима по оцени мештана

Извор: Анкетно истраживање спроведно у периоду 01.02.2011-01.04.2012. године.

Из анкетног истраживања уочава се да туристичку понуду националног парка „Шар-планина“ треба преваходно осмислити за два сегмента туриста: туристе који преферирају спортски туризам и туристе који преферирају еко-туризам. Обзиром да је највећи број туриста дошао управо због рекреације, у будућности се треба обратити већа пажња екотуристима, али и осталим сегментима, који нису ни били у анкети заступљенији због саме структуре понуде.

Поред истраживања туриста и локалног становништва о карактеристикама, стању, искуствима и очекивањима о развоју националног парка „Шар-планина“, истраживање је употпуњено анализом формулара Светске туристичке организације којим се валоризује ресурсна основа националног парка „Шар-планина“.

Путем формулара који је попунио менаџмент националног парка „Шар-планина“ анализирани су интерни и екстерни фактори. Са скалом вредности од 1 до 5, резултати истраживања квантитативно процењују туристичку валоризацију по појединим факторима и укупно.

1.3. ОБРАЗЛОЖЕЊЕ ХИПОТЕЗА ИСТРАЖИВАЊА

Истраживање у докторској дисертацији полази од опште хипотезе да научно утемељен, одрживи туризам у националном парку „Шар-планина“ може битно да допринесе укупном привредном развоју и квалитету живота домицилног становништва. Настојећи утврдити стварне могућности одрживог развоја, основна хипотеза поткрепљена је следећим хипотезама:

- природне и антропогене вредности представљају највећи привредни потенцијал Сиринићке жупе,
- туризам није развојна одредница Сиринићке жупе због политичких околности,
- национални парк „Шар-планина“ врло брзо може да се уклопи у принципе екотуризма,
- адекватним маркетиншким инструментима национални парк „Шар-планина“ може постати препознатљив на регионалном туристичком тржишту,
- на основу анализе спроведене анкете и ставова туриста, запослених у туристичким објектима и мештана, може се креирати оптимални модел управљања националним парком,
- иновативни туристички производ може осигурати препознатљивост и конкурентност националном парку „Шар-планина“,
- партнерски однос локалне заједнице и свих сегмената укључених у туризам може довести до бољег искоришћавања потенцијала.

Доказивање хипотеза се темељи на анализи ресурсне основе, постојећег стања, кључних предности и недостатака, претњи и могућности развоја туризма у националном парку „Шар-планина“ и осталих релевантних чињеница и доступних информација.

1.4. РЕЗУЛТАТИ ЕМПИРИЈСКОГ ИСТРАЖИВАЊА ПРЕМА ДЕФИНИСАНИМ ХИПОТЕЗАМА

На основу анкетног истраживања и формулара валоризације Светске туристичке организације (UNWTO), у раду је потврђена главна хипотеза да одрживи туризам у националном парку „Шар-планина“ може битно да допринесе укупном привредном развоју и квалитету живота домицилног становништва.

На основу исцрпне анализе природних атрактивности националног парка „Шар-планина“ дисертација доприноси научном и стручном идентификовању, евидентирању, валоризацији и систематизацији података о природним вредностима.

Сprovedено истраживање упућују на следеће закључке:

- Дефинисани циљеви и постављене хипотезе су релевантни за садашње стање развоја туризма.
- Национални парк „Шар-планина“ поседује изузетно вредну флору, фауну, хидролошке, геолошке, геоморфолошке, климатске, културно-историјске знаменитости, гастрономију и фолклор који су атрактивни за туристе.
- Принципи заштите и развоја националног парка Шар-планина“ морају бити усклађени са принципима одрживог развоја, како би се развијале научно-истраживачке, културно-образовне и туристичке активности, очувале и унапредиле природне и антропогене вредности националног парка и спречиле активности које могу нарушити његова обележја.
- Одрживи развој туризма може унапредити привреду и конвертовати добра националног парка „Шар-планина“ у оквиру Сиринићке жупе која имају својства туристичких атрактивности и атракција у привредна добра, а да се при томе природа не оштети.
- Коришћење природних вредности мора бити планско, како се не би деградирао диверзитет.
- Закон о заштити природе регулисао је положај националних паркова Републике Србије у складу са европским и светским стандардима, али они се услед политичке нестабилности не примењују у националном парку „Шар-планина“.

2. СТАТУС И РЕЖИМ ЗАШТИТЕ

Природним карактеристикама и реткостима, стањем биодиверзитета и заштићеним врстама биљака и животиња, национални парк „Шар-планина“ сврстава се међу најатрактивније националне паркове на Балкану. Члан је EUROPARK-а, и налази се на Листи међународно значајних подручја за птице- ИВА подручје и Листи међународно значајних подручја за биљке- ИРА подручје. Национални парк „Шар-планина“ има све услове за упис у Листу светске природне и културне баштине и у Листу резервата биосфере (МАВ).

2.5. ЈАВНО ПРЕДУЗЕЋЕ „НАЦИОНАЛНИ ПАРК ШАР ПЛАНИНА“

Национални парк „Шар-планина“ основан је Решењем 011-28/84 од 18.02.1986. године, донето на основу Указа Скупштине АП Косова и Метохије, а потврђено Законом о националном парку („Службени лист САП Косово“ 11/86) и Законом о Националним парковима („Службени гласник РС 39/93)³¹.

Националним парком газдује Јавно предузеће „Национални парк Шар-планина“ са седиштем на Брезовици. Јавно предузеће „Национални парк Шар-планина“ основано је 10.11.1993. године, Законом о националним парковима, а формирано је поступком примопредаје дела површине, опреме, средстава и радника из Јавног предузећа „Србијашуме“.

Од свог оснивања до данас, услед измењених политичко-безбедоносних прилика, национални парк претрпео је велике промене. Најзначајније промене десиле су у периоду након 1999. године, које се огледају у:

- 1. Отежаној контроли и немогућности управљања појединим деловима парка** која је по закону дата на управљање Јавном предузећу, због чега је смањена површина којом газдује Јавно предузеће „Национални парк Шар планина“ са 39.000 ha на 11.708 ha. Дата површина се простире у оквиру српске енклаве, на територији општине Штрпце тј. Сиринићке жупе, на површини од 11.708 ha, од чега је под (Интерна документација ЈП „Национални парк Шар планина“):

- шумом 4.938,83 ha,
- шумским земљиштем 602,17 ha,
- неплодним земљиштем 8,61 ha,
- земљиштем за остале сврхе 12,75 ha,

³¹ Јавно предузеће „Национални парк Шар планина“ добија на коришћење и управљање шумско земљиште, шуме, средства, права и обавезе које се односе на делатност газдовања тим шумама и шумским земљиштем и запослене раднике који су обављали послове газдовања тим шумама од Јавног предузећа „Србијашуме“ до 1. маја 1994. године.

Министар надлежан за послове заштите животне средине ће образовати комисију од представника тог министарства, министарства надлежног за послове финансија, министарства надлежног за послове шумарства, Јавног предузећа „Србијашуме“, Јавног предузећа „Национални парка Шар планина“, и Републичког геодетског завода, која ће извршити попис шумског земљишта, шума и средстава која преузима Јавно предузеће „Национални парк Шар планина“, у складу са овим законом (Закон о националним парковима, Члан 35, 1993).

- заузећем 0,22 ha,
 - суватима и пашњацима, изнад горње шумске границе 6.145,42 ha.
2. **Слабијим могућностима сарадње са компетентним институцијама** у давању стручне и професионалне помоћи, нарочито на терену.
 3. **Дуплим законским стандардима** што се манифестује у бројним аспектима проистеклих из постојања два Закона о националном парку (још увек су Нацрти Закона). У току 2012. године донесен је (до краја 2012.године треба да се усвоји) Закон о националном парку Шар-планина, по којем се национални парк простире на територији општина Штрпце, Призрен, Сува Река и Качаник и обухвата укупну површину 22.805,43 ha, од чега је 10.358 ha у државној својини, док је 12.446 ha делом у државном, друштвеном и другим облицима својине. Новоусвојени закон предвиђа да Јавно предузеће „Национални парк „Шар-планина“ има већа права и овлашћења, али и већу одговорност и обавезе него до сада, што се нарочито односи на сектор чуварске службе, како би се компетентније и успешније очувале и одрживо користиле природне вредности, ширила свест о јавном интересу заштите природе и ефикасније обезбедио одрживи социо-економски развој у националном парку.
С друге стране, косовска влада у складу са стандардима заштите природе Европске Уније усвојила је закон (и ту је још увек нацрт), по коме је постојећој површини националног парка од 39.000 ha додато око 20.000 ha из атара општине Драгаш, како би са површиним Националног парка „Проклетије“ од 62.000 ha, самопрозвана независна држава Косово са више од 10% територије под заштитом, досегла европски стандард (www.mmph.rks-gov.net).
Оно што је неоспорно у оба закона о националном парку „Шар-планина“ јесте значај националног парка (научни и образовни, туристички и рекреативни значај) и потреба очувања природних вредности.
 4. **Неспроводљивости правне регулативе и Одлуке о накнадама** нарочито од периода оснивања Шумског газдинства, које је под окриљем косовске владе и заштите косовске полиције почела да наплаћују накнаде.
 5. **Одређеном степену ризика и небезбедности на пограничним реонима** којима су изложени реонски надзорници услед недостатка законодавне и полицијске подршке.
 6. **Застарелом возном парку.**
 7. **Недостатаку људства.**

Савремени услови пословања националног парка „Шар-планина“ за последицу има отежано и ограничено сопствено приходовање, односно обављање основне делатности националног парка.

Финансирање развоја и заштите националног парка је прописано Законом о националном парку Шар-планина и врши се из прихода остварених обављањем делатности, од закупа, пружањем услуга и осталих прихода које оствари својим пословањем, из буџета Републике, према годишњем програму управљања и из других извора, у складу са законом (Нацрт закона о националном парку „Шар-планина“, Члан 17, 2011).

Приходи националног парка Шар-планина (Табела бр.40) од продаје роба (из делатности шумарства), у току 2010. године износили су 8.485.677,66 динара, док су приходи од накнада за коришћење националног парка Шар-планина износили 30.000,00 динара на име накнаде за делатност експлоатације песка и шљунка. Јавно предузеће „Национални парк Шар планина“ до 17.01.2009. године највеће приходе је остваривало по Одлуци о накнадама на име таксе за коришћење паркинг простора ка ски-центру, али, рушењем објекта за наплату и наплатне рампе од стране ROSU, предузеће нема више приходовања по овој основи (Финансијски план ЈП „Национални парк Шар-планина“ за 2011.годину, 2011). Приходи из Буџета Републике Србије преко Министарства заштите животне средине и просторног планирања, Министарства пољопривреде, шумарства и водопривреде за газдовање приватним шумама у Националном парку и Фонда за заштиту животне средине износили су 48.892.263,50 динара у току 2010. године.

Табела бр.40- Укупан пословни приход ЈП „Национални парк Шар планина“ за 2010. годину и финансијски план за 2011. годину

Врста прихода	Остварено у 2010. години (у динарима)	План за 2011. годину (у динарима)
Приход од продаје из делатности шумарства	8.485.677,66	6.441.192,00
Приход од накнада за коришћење Националног парка	30.000,00	100.000,00
Приход из Буџета Републике Србије:		
-Министарство заштите животне средине и просторног планирања	5.742.263,50	5.500.000,00
- Министарство пољопривреде, шумарство и водопривреду	3.150.000,00	3.100.000,00
- Министарство за Косово и Метохију	-	3.100.000,00
-Фонд за заштиту животне средине	40.000.000,00	10.000.000,00
С В Е Г А:	57.407.931,16	27.241.192,00

Извор: Финансијски план ЈП „Национални парк Шар-планина“ за 2011.годину, 2011.

У току 2010. године број тражених услуга је износио 728, колико је и пружено услуга. При томе, није било случајева да услуга није пружена или да лице није било задовољно услугом. У отежаним условима пословања, приоритетне активности које се намећу Јавном предузећу „Национални парк Шар планина“ су:

- опстанак и очување Јавног Предузећа, запослених и територије којом газдује;
- истраживања (инвентаризација, идентификација и др.) - у току 2009. године урађене су Студија о ретким, угроженим и лековитим врстама флоре и специфичним биљним заједницама, Студија о ендемитима и реликтима Шар-планине, Студија о алгама, гљивама, лишајевима, водоземцима и гмизавцима Шар-планине;
- дефинисање и стриктно спровођење мера у циљу заштите и очувања постојећег биодиверзитета;
- израда Просторног плана са детаљном перспективом развоја парка у зонама различитог степена заштите;

- одрживо коришћење и екстракција лековитог биља: ангелике, изопа, валеријане, тимотијана, белог слеза, хајдучке траве, матичњака, босиљка, медвеђег грочја...
- организовањем хранилишта за птице грабљивице повећати њихову бројност на некадашњи ниво;
- унапредити и повећати бројност ловне фауне - медведа, дивокоза, дивљих свиња, срна, зечева, јаребица камењарки... ;
- очувати заштићене врсте фауне: риса, видре, мале ласице, пуха, сурог орала, белоглавог супа, планинског сокола, сивог сокола, великог тетреба, детлића,... ;
- извршити реинтродукцију орла брадана;
- извршити порибљавање река и језера аутохтоном врстом поточне пастрмке *Salmo trutta fario*;
- очување ендема и реликата, ретких и угрожених врста флоре: мунике, молике, бора кривуља, тисе, македонског храста, српске рамонде, рамонде краљице Наталије, шарпланинског костолома, хајдучице краља Александра, шарпланинског каранфилића, шарпланинског шафрана, шарске дивизме, шарске птичје траве, Дорфлеровог петопрста,... ;
- побољшање ефикасности у шумарству путем обнављања граничних ознака између Газдинских јединица и одељења, пошумљавањем, спречавањем биљних болести, уређивањем, мониторингом и формирањем огледних поља;
- санација деградираних површина и најугроженијих подручја којима прети нарушавање еколошке равнотеже;
- побољшање еколошког образовања запослених и свих корисника парка кроз манифестације и излете, предавањима и школама у природи, организованим чишћењем, постављањем канти и контејнера...

Од организовања датих активности и њиховог спровођења увелико је одређена могућност заштите и очувања Шар-планине, као једне од преосталих оаза у Европи са очуваном изворном флором и фауном. У том контексту, у току 2010. године, у реализацији Пројекта „Унапређење делатности Националног парка Шар-планина у циљу заштите животне средине“ спроведени су задаци и активности везани за заштиту, обнову и унапређење животне средине, као и истраживања у сврху:

1. **Формирања резервата** - спроведена су истраживања природних вредности на 7 локалитета која се настоје сврстати у први степен заштите: Дурлов поток, Цареве ливаде, Букоравачка река, Јажиначко језеро, Островица, Љуботен и Кокошиње. Израђена је Студија о овим локалитетима са мерама строге конзервације.
2. **Смањење фактора угрожавања код што већег броја различитих популација** које насељавају Шар-планину, са акцентом на ретке врсте биљака и специфичне биљне заједнице, повратак лековите флоре на своја ранија и аутохтона станишта.

3. **Уређење простора под шумом и шумским земљиштем ради правилног планирања и газдовања шумама, лакше оријентације и строгог разграничења** - уређене су шуме како би се ефикасно управљало и стицао приход контролисаним и одрживим коришћењем шумских екосистема. Обновљене су граничне ознаке између одсека, одељења и Газдинских јединица чиме је омогућена лакша оријентација, разграничење на спорним подручјима између државних и приватних шума, правилно уређење и газдовање квалитетним и очуваним шумама парка; на неким спорним локацијама, посебно код шума у приватном власиштву.
4. **Формирања огледних поља у мешовитој заједници борова** - издвојене су огледне површине за премер стабала и анализу прираста и приноса и оцену квалитета свих стабала чији је прсни пречник изнад 10 cm како би се утврдио принос и прираст стабала ендемичних и субендемичних борова на територији Шар-планине. По издвајању огледних површина урађена су детаљна педолошка геолошка, фитоценолошка, хидрографска и климатска истраживања. Урађена је анализа елемената раста стабала и састојине (у Београду и у Штрпцу) и специјална лабораторијска анализа.
5. **Ефикасније заштите ловне фауне** - да би се успоставила оптимална, одржива и у складу са капацитетом простора бројна, старосна, полна и здравствена структура ловне и неловне популације, чиме би се створили услови за стицање сопственог приходовања уловом појединих пренамножених врста.
6. **Ефикасније заштите птичјег фонда** - формирано је хранилиште за птице како би се омогућио опстанак и одржавање птичјег фонда, посебно угрожених врста лешинара.
7. **Ефикасније заштите рибљег фонда** - планирано порибљавање се дуго одлаже због недостатка средстава. У току 2010. године ангажован је ихтиолог за анализу језерских и речних вода ради утврђивања услова за опстанак аутохтоне фауне река, њених биохемијских и трофичних карактеристика, за анализу рибе, параметара здравља и виталности, ради утврђивања количине рибље млађи потребне за порибљавање река. Узорковање воде извршено је са 40 локалитета и извора, извршена је анализа тих вода са аспекта услова за опстанак аутохтоне фауне река, њених биохемијских и трофичних карактеристика. Поред тога, уређен је простор око река, дефинисано је и обележено природно мрестилиште информативним ознакама. Стари и запуштен рибњак очишћен је и обновљен, након чега је системом канала надовезан на нова два. Упоредо су спроведене и строге мере заштите, постављене су огласне табле о забрани риболова и за обележавање природних мрестилишта.
8. **Заштите и очувања геодиверзитета** - у сарадњи са Заводом за заштиту природе Србије обиђен је терен и регистроване су геоморфолошке карактеристике националног парка Шар-планине.
9. **Санирања дивљих депонија** - у акцији чишћења, заједничким активностима свих запослених у сарадњи са локалном комуналном организацијом, школама и еколошким друштвом „Бисери Шаре“, уклоњен је комунални отпад са целокупног подручја националног парка и санирани су три депоније пуне грађевинског материјала, цигала, црепова, бетона, керамике, шута, пластике и разног другог

отпада. У циљу рециклаже пластичних флаша и спречавања даљег гомилања пластичног отпада набављен је миксер за дробљење пластичног отпада са пратећом опремом. Ради спречавања поновног стварања нових депонија, а у циљу контролисаног одлагања отпада купљено је и постављено 30 контејнера и 90 канти.

10. **Санације површина од снеголома и снегоизвала и њихово озелењавање** 4ha деградираног подручја са 10.000 комада школованих садница четинара веће старости.
11. **Санације 8 ha опожарене шуме** - у акцији чишћења пожаром страдалих стабала мунике и црног бора, комплексним активностима доведен је терен у првобитно стање, чиме је спречен настанак ентомолошких и фитопатолошких обољења деградираних површина. Санирана станишта мунике и црног бора су са 20.000 комада школованих садница четинара веће старости пошумљене аутохтоним врстама. Формиране су две противпожарне пруге од по 800 m како би се предупредило ширење пожара на овој површини, уколико до њега дође.
12. **Ефикасне заштите ловне фауне, повећања њене бројности и мониторинг популација дивљачи** - активирани су: солило за прехрану заштићених врста дивљачи и два хранилишта-мрцилишта за медведе и лешинаре, постављено је 15 солних плоча за дивокозе и срнећу дивљач, набављен је материјал за прехрану дивљачи, обновљене су прилазне стазе до хранилишта, реконструисане су запостављене хранилице за кабасту храну.
13. **Унапређења еколошких мисли и идеја и презентације и популаризације свих знаменитости, атрактивности и обележја подручја националног парка и његове околине** - на Дан заштите животне средине 5. јуна, национални парк је у току 2010. године организовао манифестацију са приказом хербаријума, инсектаријума, изложбу најатрактивнијих фотографија и приказ слајдова. Део изложбе чиниле су и сеоске рукотворине, народна ношња и јела домаће, традиционалне кухиње и њихово излагање уз могућност дегустације. У току априла и маја организована су популарна предавања у природи, кратки курсеви орјентације у природи, препознавања лековитог биља, курс за израду цветних аранжмана, курс за израду инсектаријума, и садња двогодишњих садница смрче и белог бора.

Покретањем пројекта „Унапређење делатности Националног парка Шар планина у циљу заштите животне средине“ унапређени су значајни аспекти деловања у оквиру националног парка. Позитивне активности наставиле су се у току 2011. године како би се уочили постојећи извори угрожавања, спречила евентуална деградација, проширила заштита појединих биљних врста и биљних заједница на целокупне микроекосистеме, санирала подручја угрожена природним или другим непогодама и успоставила еколошка равнотежа озелењавањем, заштитила ловна и неловна популација и риболовне фауне, едуковали запослени и становништво путем популарних предавања, тематских изложби једнодневним излетима, курсевима, школама у природи. Ипак, када је у питању туризам минимално су побољшавани услови за боравак.

2.6. НАДЛЕЖНОСТИ, ОБАВЕЗЕ, И ОВЛАШЋЕЊА ЛП „НАЦИОНАЛНИ ПАРК ШАР ПЛАНИНА“

Уникатност, значај флоре и фауне националног парка „Шар-планина“, као и негативне тенденције у погледу угрожености природног добра, намеће потребу за адекватнијом заштитом истих. Према члану 1. Директиве о стаништима, статус очуваности природног станишта сматра се повољним, ако (Директива Савета Европе 92/43ЕЕЦ од 21. маја о очувању природних станишта и дивље флоре и фауна, 1992, 7, преузето са www.eur-lex.europa.eu):

- његов природни ареал и подручја која покрива у том ареалу су стабилни или у порасту,
- постоји специфична структура и функције које су потребне за његово дугорочно одржавање и има изгледа да ће наставити да постоје у догледној будућности, и када је
- статус очуваности његових типичних врста погодан.

Концепт заштите и развоја Јавног предузећа „Национални парк Шар планина“³² заснива се на заштити од нарушавања и деградације целокупне животне средине, а у циљу (Нацрт Закона о националном парку Шар-планина, Члан 2, 2011):

-очувања изузетне природне, културне, пејзажне и духовне вредности;

-одржања природних процеса, очувања еколошки значајних станишта заједно са разноврсношћу предела;

-очувања геоморфолошких вредности са појединачним геоморфолошким објектима изузетне атрактивности и научног значаја;

-очувања богатства подземних вода, великог броја речних токова, извора, потока, тресава и језера, као и бројних глацијалних језера разасутих по цирковима под главним гребеном Шар-планине;

-очувања шумских екосистема почев од шикарастог термоксерофилног појаса грабићево-храстових шума и термофилног појаса храстових шума у подножју, преко мезофилног појаса китњакових и букових шума, фригорифилног појаса четинарских шума, прелазног појаса фригорифилне жбунасте вегетације, до завршног појаса високопланинске зељасте вегетације;

-очувања станишта и популације дивље флоре, са бројним врстама биљака од значаја на

³² Овлашћења која спроводи Јавно предузеће „Национални парк Шар планина“ регулисана су:

- (Нацртом) Законом о националном парку „Шар-планина“,
- Законом о заштити природе („Службени гласник РС“, бр. 36/09),
- Законом о заштити животне средине („Службени гласник РС“, бр. 36/09),
- Законом о шумама („Службени гласник РС“, бр. 30/2010),
- Законом о дивљачи и ловству („Службени гласник РС“, бр.18/2010),
- Законом о заштити и одрживом коришћењу рибљег фонда („Службени гласник РС“, бр. 36/09),
- Законом о водама („Службени гласник РС“, бр. 30/2010), и другим прописима и општим актима.

националном, регионалном и европском нивоу, а посебно молике и мунике, које представљају терцијалне реликте и централнобалканске и јужноапенинске ендемите;

-очувања станишта и популације дивље фауне, посебно богате фауне дневних лептира, птица (орао брадан, белоглави суп, сиви соко, велики тетреб, јаребица камењарка, прдавац, балканска ушата шева) и сисара;

-очувања живописних и привлачних предела са низом карактеристичних обележја условљених стањем и одликама природних чиниоца, одмереним утицајем људи на природу, народним стваралаштом и градитељством;

-очувања бројних објеката културне баштине који потичу из средњевековне српске државе (манастир Св. Архангела, Св. Петра Коришког, Св. Богородице, црква Св. Николе, Св. Петке, Св. Ђорђа и др.);

-омогућавања и олакшавања очувања адекватног квалитета живота људи у националном парку кроз развој друштвене, културне и економске активности;

-одржавања равнотеже између природних процеса и људске активности.

Јавно предузеће „Национални парк Шар планина“ послове заштите и развоја спроводи у складу са Планом управљања Националног парка „Шар-планина“ који се остварују кроз програме управљања у складу са Законом о заштити природе и Нацртом Закона о националном парку Шар-планина.

У обављању послова заштите и развоја Јавно предузеће „Национални парк Шар планина“ (Нацрт закона о националном парку Шар-планина, Члан 16, 2011):

- 1) утврђује начин и услове коришћења природних добара, даје на коришћење природна добра којима управља, односно газдује, даје сагласност за обављање научних истраживања, извођења истражних радова, снимање филмова, постављање привремених објеката на површинама у националном парку и даје друга одобрења утврђена законом;
- 2) обавља стручне послове који се односе на заштиту животне средине на подручју националног парка за потребе: вођења података од значаја за планирање и уређење простора у националном парку; израде анализа и друге документационе основе из оквира своје делатности за припремање просторних и урбанистичких планова за подручје националног парка; припремања услова за уређење локација на грађевинском земљишту и слично;
- 3) даје у закуп земљиште и објекте којима управља;
- 4) води податке о: заштићеним природним вредностима и културним добрима; врстама флоре и фауне у националном парку; извршеним научно-истраживачким пројектима и истражним радовима (геолошким, хидролошким и др.) од интереса за заштиту и развој националног парка.

На основу општих циљева и критеријума, који су усаглашени и који ће се усаглашавати са међународним критеријумима, прихваћеним обавезама и развојем законодавне материје, дефинишу се мере, услови и задаци по појединачним целинама и темама.

2.7. МЕРЕ ЗАШТИТЕ И РАЗВОЈА НАЦИОНАЛНОГ ПАРКА „ШАР-ПЛАНИНА“

Заштита и развој полазе од очувања вредности националног парка и минималног утицаја на животну средину у свим фазама развоја, како би се мултидисциплинарним приступом развој успешно интегрисао са јединственим природним окружењем. Следећи критеријуми би били саставни део таквог развоја (Програм заштите и развоја националног парка Копаоник за 2009. годину, 2008, 2):

- критеријуми заштите биолошке, геолошке и предеоне разноврсности и заштите посебних природних и културних вредности националног, регионалног и локалног нивоа;
- критеријуми мудрог коришћења природних ресурса, који су примерени широј, националној и регионалној економској и социјалној политици;
- критеријуми (трајно) одрживог развоја подручја и заштитне зоне, односно, зоне утицаја, на регионалном и локалном нивоу, са позитивним импликацијама на социо-економску структуру, односно, квалитет живота становништва.

Заштита угрожених биљних и животињских врста и њихових заједница састоји се од низа метода и поступака, који се могу сврстати у три групе:

1. Научна основа заштите - дуготрајна и опсежна истраживања, познавање биљних и животињских врста, садашњег стања и степена угрожености биодиверзитета, представља неопходну основу у предузимању мера и активности на заштити флоре и фауне. Научну основу за покретање конкретних видова заштите представљају Црвене књиге и Црвене листе³³.
2. Административно-правна основа заштите - овај вид заштите заснива се на научним подацима који су обрађени у Црвеним књигама и Црвеним листама и представљени су у виду закона, уредби, наредби, конвенција, декларација, резолуција или стратегија.
3. Активне методе заштите - представљају најзначајнији облик активности које се примењују у пракси у виду *in situ* заштите, реинтродукције, интродукције, *ex situ* заштите, едукације и презентације, како би се угрожене врсте и екосистеми очували. Ове мере (Табела бр.41) заснивају се на научним информацијама и законским прописима.

На подручју Јавног предузећа „Националног парка Шар планина“ Законом о заштити природе предвиђено је да се спроводе мере заштите природе које обухватају (Закон о заштити природе, Члан 7, 2009):

- утврђивање и процену стања, појава и процеса у природи и пределу;

³³ Црвене листе су научне публикације које садрже списак угрожених врста са најосновнијим подацима о степену угрожености и распрострањењу врста. На основу Црвених листа израђију се Црвене књиге, односно научне публикације које садрже опширне податке о основним карактеристикама врсте, о степену њене угрожености, факторима угрожавања, предлог потребних мера и активности заштите врсте.

- успостављање и утврђивање заштићених природних добара и система праћења њихове заштите;

Табела бр.41- Активне методе заштите биљних и животињских врста

Активне методе заштите	Карактеристике
In situ заштита	активна мера заштите која обухвата заштиту популација врсте на природном станишту, очување природних екосистема, очување и опоравак популација на њиховим природним стаништима, као и очување појава геодиверзитета на месту настанка или налазишта стена, руда, минерала, кристала и фосила (Члан 4).
Реинтродукција	метод заштите и очувања биолошке разноврсности вештачким враћањем врсте на некадашња станишта са којих је ишчезла или на станишта на којима је бројност њене популације драстично смањена (Члан 4).
Интродукција	намерно или ненамерно уношење врсте на територију и у екосистеме у којима до тада није живела (Члан 4).
Ex situ заштита	активна мера заштите врста која обухвата активности на очувању, гајењу и размножавању врста на местима ван њихових природних станишта, као што су ботаничке баште, баште, вртови, арборетуми, алпинетуми, зоолошки вртови, акваријуми, тераријуми, банке гена, семена, плодова и вегетативних делова, као и специјализоване лабораторије (Члан 4).
Подстицајне мере за очување и заштиту биолошке и преоне разноврсности	Очување угрожених дивљих врста, угрожених станишних типова, заштићених подручја и других заштићених природних добара и еколошке мреже, подстиче се новчаним накнадама и повољним кредитирањем заштитних радњи (Члан 108).
Васпитање и образовање о заштити природе	Министарство надлежно за послове образовања дужно је да осигура услове за унапређивање васпитања и образовања о заштити природе. Министарство, надлежни орган аутономне покрајине, завод и правна лица с јавним овлашћењима дужни су да обавештавају јавност о природним вредностима, заштити природе, њеној угрожености, факторима и последицама угрожавања (Члан 117).

Извор: Закон о заштити природе, 2009.

- спровођење мера заштите природе и предела;

- утврђивање услова и мера заштите природе и заштићених природних добара и предела у просторним и урбанистичким плановима, пројектној документацији, основама и програмима управљања природним ресурсима у рударству, енергетици, саобраћају, водопривреди, пољопривреди, шумарству, ловству, рибарству, туризму и другим делатностима од утицаја на природу;

- одрживо коришћење природних ресурса и заштићених природних добара и контрола њиховог коришћења успостављањем система управљања природним ресурсима и заштићеним природним добрима;

- израда извештаја о стању природе, доношење и спровођење стратегија, програма, акционих и санационих планова и планова управљања;
- ублажавање штетних последица које су настале активностима у природи, коришћењем природних ресурса или природним катастрофама;
- повезивање и усклађивање националног система заштите природе са међународним системом заштите природе;
- подстицање научног и стручног рада у области заштите природе;
- обавештавање јавности о стању природе и учествовањем јавности у одлучивању о заштити природе;
- подстицање и промоција заштите природе, развијање свести о потреби заштите природе у процесу васпитања и образовања;
- укључивање локалних заједница у праћење стања, заштите и унапређења природе.

Очување станишта на целој површини националног парка „Шар-планина“ под аутохтоном флором захтева координисане и хитне акције заштите, пре свега у спровођењу конвенција и законских одредби којима су регулисана питања очувања и заштите биодиверзитета, како би се се онемогућиле људске активности, које нарушавају природни екосистем.

Нестајање и бројчано смањивање врста захтева и *in situ* заштиту, односно очување врста на природном станишту, а у случају орла брадана и метод реинтродукције, како би се опет појавио на некадашњем станишту.

Запослени Јавног предузећа „Национални парк Шар планина“ врше стални надзор заштићене флоре и популације фауне, као и локалитета која оне насељавају. Стручне службе константно контролишу, обилазе и прате стање биодиверзитета.

На локалитетима која насељавају изузетно важне биљне врсте и заједнице, а које може да контролише Јавно предузеће „Национални парк Шар планина“, спроводе се мере забране испаше и кошења и спречавања градње на важним стаништима. Дати локалитети су маркирани и обележени, тако да је забрањено брање и сакупљање лековитих, угрожених и изузетно декоративних врста.

Поред примене мера конзервације природних вредности националног парка, активностима у области образовања за заштиту природе Јавно предузеће „Национални парк Шар планина“ агресивнијим промовисањем сазнања из области заштите (стручно-научни радови, публикације, плакати, постери, предавања, семинари, изложбе, трибине...) допринело би побољшавању услова очувања и опстанка природних флористичких и фаунистичких највреднијих и најугроженијих вредности.

Такође, у заштити и коришћењу биолошких ресурса Шар-планине следеће мере би биле пожељне:

- сачинити и публиковати црвену листу флоре Шар-планине и Црвену листу фауне Шар-планине са међународно дефинисаним категоријама угрожености за сваку појединачну врсту;
- дефинисати објекте, параметре и локалитете за успостављање дугорочног мониторинг система праћења угрожених и значајних органских врста;
- организовати и започети спровођење програма „ex situ“ заштите флористичког и фаунистичког диверзитета (ботаничке баште и вртови, зоолошки вртови, банке гена и семена, култура ткива, итд.);
- дефинисати нове и усавршавати постојеће програме и конкретне акције реинтродукције биљних и животињских врста на природна станишта са којих су ишчезле;
- зауставити и санкционисати „непланску“ сечу шума на читавој територији националног парка;
- припремити и спровести програме пошумљавања и санације еродираних подручја;
- зауставити непланску изградњу објеката у туристичке сврхе;
- интензивирати рад за укључење националног парка у UNESCO програм заштите.

Овако дефинисане мере заштите допринеле би одрживом развоју националног парка „Шар-планина“. Њихово остварење увелико је одређено бескомпромисним спровођењем најстроже казнене политике према свим облицима уништавања и експлоатације природних добара на подручју националног парка.

2.8. ГРАНИЦЕ И РЕЖИМ ЗАШТИТЕ У НАЦИОНАЛНОМ ПАРКУ

Национални парк „Шар-планина“ налази се на крајњем југу Републике Србије, на територији општина Драгаш, Призрен, Штрпце, Сува река и Качаник.

Када је основано Јавно предузеће „Национални парк Шар-планина“ поступак конституисања националног парка „Шар-планина“ није био завршен, тако да су границе националног парка³⁴ и управа Националног парка били привремени, а правно није било верификовано ни власништво над државним шумама (Студија заштите Национални парк „Шар-планина“, 2006).

До 2012. године, када треба да се усвоји Закон о националном парку Шар-планина, у националном парку границе и режим заштите били су одређени на основу теренских научно-стручних истраживања. Национални парк се простирао на површини од око 39.000 ха на територијама општина Качаник, Штрпце, Сува Река, Призрен и Драгаш. Од укупне површине националног парка 17.375 ха је било под шумом, а 20.690 ха под пашњацима и суватима и 935 ха под ливадама (Интерна документација ЈП „Национални парк Шар планина“).

Постојећа заштићена територија требала је да се повећа, тако да се национални парк простире на површини од 96.987,86 ха (на територији општине Драгаш 31.300 ха, општине Призрен 30.600 ха, општине Штрпце око 24.000 ха, општине Сува река око 7.500 ха и општине Качаник око 3.600 ха) и да обухвати: клисуру Призренске Бистрице са културно-историјском целином манастира Св. Арханђели, већи део Љуботена са шумским комплексом Буковика, комплекс Муштутишких шума, атар Брезовице, односно све просторе који због својих карактеристика завређују статус националног парка.

На датој површини под првим степеном заштите би било 12,3% (11.927,94 ха), другим степеном заштите 22,3% (21.663,68 ха) и трећим степеном заштите 65,4% (63.393,23 ха) (Студија заштите национални парк „Шар-планина“, 2006).

³⁴Привремена граница Националног парка почињала је у јужном и југоисточном делу и поклапала се с административним границама између Републике Македоније и Републике Србије и ишла је преко кота, односно врхова највиших планина Шаре почев од врха Љуботен (2.499 m), па преко Куле (2.314 m), Ливадице (2.491 m), Језерачке Чуке (2.604m), па све до Кара Николе (2.106 m) у правцу југозапада, где се спушта покрајинска граница и граница Националног парка скретала је северозападно до коте 1.626 m. Од ове коте граница је скретала на исток изнад села Манастирица и избијала на коту 1.071 m, одакле је даље ишла до коте 1.310 m. Граница је затим скретала на североисток до коте 1.485 m (Јаворовица), одатле скретала на исток до коте 1.765 m (Млаке), одатле се настављала на североисток преко Мисове планине до коте 1.522 m. Затим граница је скретала на северозапад до коте 1.271 m, пружајући се изнад Горњег Села, где је границу даље чинио пут Призрен - Брезовица све до Краљевог двора и коте 1.120 m. Од ове коте граница се протезала на запад изнад села Света Богородица изохипсом 1.212 m, до коте 1.130 m, одакле је на запад, преко коте 931 m избијала на коту 1.507 m. Од ове коте граница је скретала на североисток до коте 1.656 m, обухватала Голем Бор са западне стране и избијала на север на коту 1.509 m, а одатле се пружала на североисток и избијала на коту 1.598 m (Гранзон), па настављала даље на север до коте 1.931m и даље до коте 1.710 m, а одатле на северозапад до коте 1.465 m. (Русеница). Даље се граница спуштала до коте 841 m, обухвативши манастир Света Тројица, па је граница скретала на исток на коту 1.498 m изнад села Беловце, па се пружала северно до Болован камена, обухвативши Цареву воду и Букашка бачила на истоку до коте 1.654 m. Од ове коте граница се пружала у правцу југоистока до коте 1.441 m, изнад села Горња Битиња, Поповце и Доња Битиња, одавде је скретала на југ и избијала на коту 1.276 m (чука), а потом се граница спуштала изнад Орличева па избијала на коту 1.150 m, па под правим углом на југ пењала се до коте 1.516m (Мало Борче), а затим скретала на запад до коте 1.440 m (Сведске Ливаде), па се затим спуштала на југ где је пресецала реку Лепенац, па се пењала на Бегову главу до изохипсе 1.600 m. Одатле је граница скретала на исток изнад села Севце и избијала на коту 1.312 m, а одавде је даље ишла на североисток и избијала на коту пресецајући пут Брезовица - Призрен 1.232 m (Бурљи). Затим је скретала на југоисток до коте 1.453 m, где је настављала даље на североисток до коте 1.485 m, и даље истим правцем до коте 1.541m, па је даље настављала на исток до Црног врха (1.562 m), и коте 1.712 m, обухвативши Тупан и Бачила, па је скретала на југозапад до полазне тачке у опису Љуботен, где се завршавала (Закон о националним парковима, Члан 41, Сл. Гласник 39/93, 44/93, 53/93, 67/93, 48/94 и 101/2005).

Међутим, (Нацртом) Законом о националном парку Шар-планина подручје Националног парка „Шар планина”, налази се на територији општина Штрпце, Призрен, Сува Река и Качаник обухватајући укупну површину од 22.805,43 ha (Нацрт Закона о националном парку Шар-планина, Члан 2, 2011).

У оквиру постојећих граница националног парка (још увек нису их добили у ЈП) није дозвољено (Нацрт закона о националном парку „Шар планина“, Члан 5, 2011):

- 1) спроводити активности које би могле погоршати еколошки статус у националном парку и на тај начин негативно утицати на повољнији положај биљних и животињских врста, њихових станишта и станишта врста које су значајне за очување биодиверзитета;
- 2) сећи или уништавати дрвеће, жбуње и осталу вегетацију, кад се тиме угрожава горња граница шуме и нарушава заштита земљишта од ерозије као и на обалама и приобаљу језера, река и њихових притока где су мресишта риба, осим санитарне сече;
- 3) уносити неаутохтоне дивље биљне врсте изузев за потребе спречавања ерозије и клизишта у зони режима заштите III степена;
- 4) уносити неаутохтоне дивље животињске врсте које слободно живе, лов дивљачи изузев санитарног и узгојног одстрела у зони режима заштите II и III степена, као и привредни риболов;
- 5) градити индустријске и металурушке објекте, рафинерије нафте, складишта нафте, нафтних деривата и природног гаса, као и објекте којима се загађује ваздух и земљиште, погоршава квалитет вода, мења њихова количина;
- 6) градити нуклеарне објекте, објекте за депоновање и рециклажу комуналног и индустријског отпада, као и депоновање радиоактивног и другог опасног отпада;
- 7) отварање рудника са површинском и подземном експлоатацијом минералних сировина, осим привремених позајмишта на традиционалан начин у зони режима заштите III степена, ако је то одређено просторним планом подручја посебне намене националног парка;
- 8) експлоатацију тресета и материјала речних корита и језера;
- 9) градити аутопутеве, као и магистралне и регионалне путеве у зони режима заштите I и II степена осим када је то предвиђено просторним планом подручја посебне намене националног парка;
- 10) користити шумске путеве за јавни саобраћај;
- 11) преоравати природне ливаде и пашњаке.

2.5. РЕЖИМ ЗАШТИТЕ НАЦИОНАЛНОГ ПАРКА „ШАР-ПЛАНИНА“

Нацртом Закона о националном парку „Шар-планина“, Чланом 4. утврђени су и режими заштите I, II и III степена у националном парку (до усвајања Закона, на подручју националног парка „Шар-планина“ био је успостављен само режим заштите I степена). Површине под режимом заштите првог и другог степена су државна својина, док су површине под режимом трећег степена државна, друштвена и приватна својина.

2.5.1. Режим заштите I степена

На простору Националног парка „Шар планина“ подручја под строгом заштитом, обухватају површину од 7.359 ha, односно 32,27% подручја Националног парка „Шар планина“. У режиму I степена заштите у оквиру националног парка су (Нацрт Закона о националном парку Шар-планина, Члан 4, 2011):

-Љуботен,

-Цирк Ливадичког језера,

-Клисура,

-Централни део Шарског гребена: циркови у изворишту Дурловог потока, Јажиначког језера, Големог језера, Дупница и Кобилица,

-Попово прасе-Ошљак-Голем бор-Букоасат,

-Островица, и

-Русеница³⁵.

На подручју Националног парка „Шар-планина“, у режиму заштите I степена, радови и активности ограничавају се (Нацрт закона о националном парку „Шар планина“, 2011, Члан 5):

1) на научна истраживања и праћење природних процеса;

³⁵ Студијом заштите националног парка „Шар-планина“ из 2006. године било је предвиђено да се заштити 13 просторних целина (Студија заштите Национални парк „Шар-планина“, 2006):

-Љуботен на површини од 452,68 ha,

-Цирк Ливадичког језера на површини од 184,92 ha,

-Клисура на површини од 72,66 ha,

-Градиште на површини од 69,65 ha,

-Средишњи део Шарског гребена: циркови у изворишту Дурловог потока, Јажиначког језера, Големог језера, Дупница и Кобилица, на површини од 4.166,60 ha,

-Попово прасе-Ошљак-Голем бор-Букоасат на површини од 2.397,20 ha,

-Островица на површини од 106,37 ha,

-Русеница на површини од 299,53 ha,

-Клисура врбничке реке на површини од 104,63 ha,

-Централни део шарског гребена (Трпезница, Челепино са цирком Котао, долина Челепинске реке, сутеска Душке реке са Градским каменом, Рудока, Голема Враца, Мала Враца, Тија вода, Мрамор и Бели рид) на површини од 2.963,40 ha,

-Гиниводна језера на површини од 204,91 ha,

-Јелак на површини од 460,44 ha,

-Цирк Коритника на површини од 444,91 ha.

- 2) контролисану посету у образовне и општекултурне сврхе;
- 3) спровођење заштитних, санационих и других неопходних мера у случају пожара, елементарних непогода и удеса, појава биљних и животињских болести и пренамножавања штеточина;
- 4) контролисани приступ до локалитета са режимом заштите првог степена, према потреби и приступ за службена возила, међусобно повезивање локалитета и њихово уклапање у мрежу шетних и планинарских комуникација;
- 5) постављање табли и ознака у циљу информисања и упозорења са називом локалитета, основним карактеристикама и значајем, режимом понашања, посебним забранама и ограничењима;
- 6) обележавање границе локалитета;
- 7) постављање на ободу резервата противпожарне осматрачнице.

Поред забрана из члана 5. (Нацрт) Закона о националном парку Шар-планина у режиму заштите I степена забрањује се (Нацрт закона о националном парку „Шар планина“, Члан 6, 2011):

- 1) коришћење природних ресурса;
- 2) изградња објеката;
- 3) експлоатација и други облици коришћења природних ресурса, а посебно: сеча шума, испаша, каптирање извора, преграђивање и техничка регулација речних токова, одвођење вода, експлоатација минералних и других сировина, вађење тресета, раскривање педолошког покривача и одношење бусенова и земљишног супстрата;
- 4) извођење грађевинских и других радова: изградња и постављање објеката, изградња путева, засецање и прокопавање терена за постављање било каквих објеката инфраструктуре, превођење мрежа за пренос електричне енергије и других система (ПТТ и др.);
- 5) уништавање и оштећивање биљног покривача, а првенствено: сеча, ломљење и ископавање дрвећа и жбуња и њиховог подмлатка, чупање и гажење приземне флоре;
- 6) коришћење биљних делова и производа, нарушавање постојећег реда у режиму заштите I степена као што је: сакупљање и одношење стеље, хумуса, грана и палих стабала, брање и сакупљање плодова, цветова и семена, осим у научно-истраживачке сврхе;
- 7) слободна, неконтролисана посета и обилазак, кретање ван постојећих путева и специјално утврђених стаза, ложење ватре, урезивање записа и постављање других ознака, бацање и одлагање отпадака и смећа и др.;

- 8) хватање, убијање и растеривање животињских врста и њихових младунаца, растурање гнезда и других легала и боравишта животиња;
- 9) уношење нових биљних врста у флористички састав строго заштићеног простора, као и животињских врста које нису аутохтоне за подручје националног парка.

2.5.2. Режим заштите II степена

Под режимом заштите II степена, укупно је 2.999 ha, односно 13,15% површине подручја Националног парка „Шар планина“, на следећим локалитетима (Нацрт Закона о националном парку Шар-планина, Члан 4, 2011):

- Плавље-Демиркапија-Гувниште-Тумба-Црвена карпа-Пирибрег,
- Јеловарник,
- Јужне падине Ошљака,
- Копане воде-Тумба-Мравинац-Тронежа,
- Лешчица, и
- Вртоп-Караниколица³⁶.

На подручју Националног парка „Шар планина“, у режиму заштите II степена, радови и активности ограничавају се на (Нацрт закона о националном парку „Шар планина“, Члан 7, 2011):

- 1) регулацију и преграђивање водотока,
- 2) формирање водоакмулација,
- 3) мелиорационе и друге хидротехничке радове,
- 4) изградња хидроелектрана, соларних електрана и електрана на био-гас,
- 5) изградња објеката туристичког смештаја, угоститељства, наутичког туризма,

³⁶ Студијом заштите националног парка „Шар-планина“ из 2006. године било је предвиђено да се заштити 11 просторних целина (Студија заштите Национални парк „Шар-планина“, 2006):

-Плавље-Демиркапија-Гувниште-Тумба-Црвена карпа-Пирибрег на површини од 775,60 ha,

-Јеловарник на површини од 208,52 ha,

-Јужне падине Ошљака на површини од 599,39 ha,

-Копане воде-Тумба-Мравинац-Тронежа на површини од 783,68 ha,

-Лешчица на површини од 146,61 ha,

-Дувска клисура на површини од 845,38 ha,

-Вртоп-Караниколица-Залина-Клеч-Косовић на површини од 3.215,99 ha,

-Шутман-Пеш-Карпа-Радица на површини од 1.961,91 ha,

-Куатово језеро на површини од 223,83 ha,

-Борић-Лешо на површини од 93,26 ha,

-Источне падине Коритника на површини од 436,66 ha.

- 6) изградња објеката туристичке инфраструктуре,
- 7) уређење јавних скијалишта,
- 8) изградња објеката саобраћајне, енергетске, комуналне и друге инфраструктуре,
- 9) изградња стамбених и економских објеката,
- 10) изградња објеката пољопривредних газдинстава,
- 11) традиционално коришћење камена, глине и другог материјала за локалне потребе,
- 12) изградња рибњака,
- 13) изградња објеката за конвенционално гајење домаћих животиња и дивљачи,
- 14) риболов,
- 15) лов,
- 16) сакупљање гљива, дивљих биљних и животињских врста,
- 17) газдовање шумама и шумским земљиштем,
- 18) формирање шумских и пољопривредних монокултура,
- 19) уношење врста страних за дивљи биљни и животињски свет регије у којој се налази заштићено подручје,
- 20) примену хемијских средстава.

Поред забрана из члана 5. Закона о националном парку Шар планина, у режиму заштите II степена забрањује се (Нацрт закона о националном парку „Шар планина“, Члан 7, 2011):

- 1) изградња индустријских, металуршких и рударских објеката, асфалтних база, рафинерија нафте;
- 2) изградња објеката за складиштење и продају деривата нафте и течног нафтног гаса;
- 3) изградња објеката термоелектрана и ветрогенератора;
- 4) изградња објеката робно-трговинских центара;
- 5) изградња објеката аеродрома;
- 6) изградња објеката услужних складишта, лука, магацина и хладњача;
- 7) изградња објеката викендица и других породичних објеката за одмор;

- 8) експлоатација минералних сировина, тресета и материјала речних корита и језера;
- 9) преоравање природних травњака;
- 10) привредни риболов;
- 11) уношење инвазивних алохтоних врста;
- 12) изградња објеката за рециклажу и спаљивање отпада;
- 13) образовање депонија отпада.

2.5.3. Режим заштите III степена

Режим заштите III степена, укупне површине 12.446 ha, односно 54,58% подручја Националног парка „Шар планина”, обухвата преостали планински и предпланински део националног парка, који није обухваћен режимом заштите I и II степена.

На подручју Националног парка „Шар планина” у режиму заштите III степена, радови и активности ограничавају се на (Нацрт закона о националном парку „Шар планина“, Члан 8, 2011):

- 1) изградњу других индустријских и енергетских објеката, асфалтних база;
- 2) изградњу објеката туристичког смештаја и јавних скијалишта;
- 3) изградњу инфраструктурних објеката;
- 4) изградњу складишта индустријске робе и грађевинског материјала на ободни део, односно на подручје у близини спољне границе парка;
- 5) изградњу викендица изван подручја дефинисаних планском документацијом;
- 6) експлоатацију и примарну прераду минералних сировина искључиво за потребе изградње, одржавања и реконструкције постојећих и планираних саобраћајница и на подручје уз спољњу границу парка, осим уколико се не прогласи јавни интерес/општи друштвени интерес;
- 7) образовање објеката за управљање отпадом;
- 8) изградњу насеља и ширење њихових грађевинских подручја у правцу подручја са утврђеним режимом I и II степена заштите;
- 9) лов и риболов;
- 10) формирање шумских и пољопривредних монокултура;
- 11) примену хемијских средстава;

- 12) друге радове и активности који могу имати значајан неповољан утицај на природне и друге вредности заштићеног подручја.

Поред забрана из Члана 5. Закона о националном парку Шар-планина у режиму заштите III степена забрањује се (Нацрт закона о националном парку „Шар планина“, Члан 8, 2011):

- 1) изградње објеката који својом архитектуром, габаритом и висином угрожавају споменик културе или деградирају његову заштићену околину,
- 2) изградњу хидроелектрана, осим мини хидроелектрана искључиво уз спољњу границу националног парка,
- 3) изградња нових објеката и инфраструктуре за снабдевање енергијом, осим за снабдевање енергијом из обновљивих извора (енергија сунца, енергија из биљне биомасе, геотермална енергија, хидротермална енергија) за потребе становништва и делатности на подручју парка,
- 4) изводити радове којима би се мењао водни режим, облик корита или на било који начин утицало на водоток или приобално земљиште, осим уколико нису у функцији водоснабдевања, заштите од ерозије, заштите вода или одбране од вода или вишенаменске.

У првој, најмањој по површини зони заштите у оквиру националног парка, забрањене су све активности осим научно-истраживачких. У деловима националног парка ван ових строгих резервата дозвољен је усклађен туризам са мерама заштите и одређене су активности у циљу заштите природних вредности и споменика културе, као и традиционалног начина живота, тиме и обнављање и изградња постојећих села и угоститељских објеката у традиционалном духу.

2.6. СТАЊЕ БИОДИВЕРЗИТЕТА

Проблематика управљања и заштите природног богатства у савременим условима у националном парку „Шар-планина“ веома је комплексна. Како од 1999. године Јавно предузеће „Национални парк Шар-планина“ газдује само над територијом националног парка у општини Штрпце, стварање услова за правилно управљање и коришћење природних богатстава овог подручја, очување и унапређење биодиверзитета је изузетно отежано, а нарочито од формирања паралелног предузећа које газдује шумама овог краја.

У очувању биолошке разноврсности, односно природног генофонда, полази се од Закона о природи и Уредбе о стављању под контролу коришћења и промета дивље флоре и фауне („Службени гласник РС бр. 31/2005, 45/2005 - испр., 22/2007, 38/2008 и 9/2010), тако да се сакупљање заштићених врста ради коришћења односно стављања у промет не може вршити на подручју заштићеног природног добра, док се сакупљање одређених количина заштићених врста у научно-истраживачке и едукативне сврхе организације односно институције које се баве том делатношћу може вршити на основу дозволе министарства надлежног за послове заштите животне средине (Уредба о стављању под контролу коришћења и промета дивље флоре и фауне, 2005 и 2007, Члан 5. и 6).

Када је реч о строго заштићеним дивљим врстама забрањено је коришћење, уништавање и предузимање других активности којима би се могле угрозити строго заштићене врсте биљака, животиња и гљива и њихова станишта, односно забрањено је (Закон о заштити природе, Члан 74, 2009):

- 1) уништавати јединке биљака и гљива и њихових развојних облика, брањем, сакупљањем, сечењем или ископавањем и чупањем из корена, у свим фазама биолошког циклуса и угрожавати или уништавати њихова станишта;
- 2) држати и трговати самониклим строго заштићеним биљкама и гљивама и њиховим развојним облицима;
- 3) хватати, држати и/или убијати, строго заштићене врсте животиња у свим фазама биолошког циклуса, оштећивати или уништавати њихове развојне облике, јаја, гнезда и легла, као и подручја њиховог размножавања, одмарања и угрожавати или уништавати њихова станишта и сл.;
- 4) узнемиравати животиње, нарочито у време размножавања, подизања младих, миграције и хибернације;
- 5) пресецати миграторне путеве;
- 6) прикривати, држати, узгајати, трговати, извозити, превозити, отуђивати или на било који начин прибављати и јавно излагати животиње укључујући све њихове деривате и развојне облике.

2.6.1. Фактори угрожавања биодиверзитета

Према Brennan и Withgott, основни фактори нарушавања постојећег светског биодиверзитета су дефинисани акронимом HIPPO, који је изведен од почетних слова следећих речи (www.natureprotection.org.rs):

H = Habitat alteration (промене станишта),

I = Invasive species (инвазивне, алохтоне врсте),

P = Pollution (загађивање),

P = Population growth (демографски раст становништва), и

O = Overexploitation (претерана експлоатација).

Без практичне контроле Јавног предузећа „Национални парк Шар планина“ над великим делом националног парка, овај значајан центар европског високопланинског биодиверзитета од 1999. године под утицајем је великог броја фактора угрожавања. Најзначајнији међу њима су следећи фактори:

- **Интензивна и бесправна сеча у пограничним подручјима националног парка** - која може довести до уништавања и модификовања природних екосистема, појави ерозије, вододерина, лавина, испирања хумуса, ремећење кружења материја...
- **Нелегална градња у викенд насељу „Тршења“ и на „Превалцу“** - довела је до увећаног броја бесправне градње викенд кућа, са сопственим депонијама смећа и без канализационе мреже.
- **Бомбардовање 1999. године** - како није било стручних обилазака ове планине по завршетку ратних дејстава 1999. године, тешко је утврдити реалне штете ратних дејстава по стање биодиверзитета националног парка. У току ратних дејстава 1999. године поред ваздушних удара, непрекидно су трајале копнене борбе, уз постављање бројних минских поља и коришћење најразноврснијег оружја у широј околини националног парка.
- **Загађивање водотокова** - посебан проблем у националном парку представљају комуналне воде, које се директно избацују у планинске потоке.
- **Застарела саобраћајна средства** - при реализацији туристичког путовања у оквиру националног парка „Шар-планина“ регионални пут Призрен-Штрпце-Урошевац је највећи линијски аерозагађивач и емитер штетних утицаја. О квалитету ваздуха на и у околини регионалног пута не постоје никакви резултати добијени прорачунима, на основу праћења емисија и имисија, али је извесно да је ту повећано аерозагађење. Ограничити извор загађења аутомобилског саобраћаја веома је отежано, јер је путнички аутомобил данас најзначајније превозно средство у туризму у националном парку „Шар-планина“.
- **Криволов** - у криволову највише страдају дивокозе и медведи.

- **Неконтролисано сакупљање и промет врста из природе** - последњих година изградњом хладњаче у Штрпцу, неконтролисано се сакупљају: боровница, јагорчевина, босиљак, хајдучка трава и друге лековите и јестиве биљке и већи број врста гљива.
- **Уништавање културне ризнице** - највећа уништавања културних добара била су у току марта 2004. године, када је већи број српских средњовековних цркава и манастира у непосредној околини националног парка уништен или оштећен.
- **Неусклађен развој туризма** - неконтролисани и неплански развој туризма довео је до деградације природних екосистема и пејсажних вредности.

Наведени фактори, као и паљење вегетације, испаша, тровање штеточина, експлоатација камена, песка и шљунка и др., деструктивно делују годинама уназад на биодиверзитет националног парка „Шар-планина“.

У том својству неопходно је спроводити мере заштите и развоја националног парка „Шар-планина“, као и свих мера која ће допринети очувању и унапређењу постојећег природног оквира. Нпр. како би се концентрације азотних оксида, угљенмоноксида, сумпороксида, угљоводоника, олова и честица чађи свеле на минимум препоручљиво је подизање заштитног зеленила врстама отпорнијих на издувне гасове, подизање стандарда за аутомобиле, увођење паратранзита (све комбинације организованог колективног превоза које подразумевају возила од 8 до 25, па и 30 места) и изградња унутрашњег шинског система транспорта за брз, сигуран и благовремен транспорт становништва, запосленог особља и туриста³⁷.

2.6.2. Публикације о стању диверзитета

Истраживањем стања биодиверзитета националног парка „Шар-планина“ од стране Јавног предузећа „Национални парк Шар планина“, створени су услови за одрживо коришћење постојећих ресурса, а који су материјализовани у виду (Интерна документација Јавног предузећа „Шар-планина“):

1. **Публикација о Шумским основама** - по истеку важећих Шумских основа стручњаци Јавног предузећа „Србијашуме“ урадили су Шумске основе за све три Газдинске јединице: „Шара“, „Штрбачко-Готовушке“ и „Врбештичко-Беревачке шума“.
2. **Студија са теренским подацима о оправданости проглашења седам локација које су у предлогу за I степен заштите** - у изради студије коришћени су ранији вишегодишњи подаци, информације, извештаји и записи, и подаци добијени обиласком следећих локација: Дурлов поток, Цареве ливаде, Букоравачка река, Јажиначко језеро, Островица, Љуботен и Кокошиње.

³⁷ Шински систем просторно-организационо, еколошки и економски задовољава критеријуме одрживог туризма. Савремена шинска возила која се данас махом примењују у сличним условима припадају фамилији тзв. групних вођених система, који представљају комбинацију класичних, брдских железница и савремених вођених система. Пројектовање траса мора бити усаглашено са савременим еколошким захтевима у начину проласка саобраћајнице кроз простор богат природним вредностима.

3. **Студија о ретким, угроженим, лековитим врстама флоре и специфичним биљним заједницама** - на основу теренских података и извештаја у Студији је истакнут огроман флористички биодиверзитет лековите флоре Шар-планине, утврђена су станишта лековитих биљних врста, начин брања и капацитет одређених локација, као и фактори угрожавања и стварање услова за повратак неких од врста на њихова аутохтона станишта.
4. **Прспект о вредностима националног парка Шар-планина** - на веродостојан начин прспект истиче и приказује битне знаменитости, атрактивности и раритете који издвајају и дају специфичност Националном парку Шар-планина (штампан у тиражу од 2.000 комада).
5. **Студија са теренским подацима о распрострањености, локацијама и заступљеним врстама алги, гљива и лишајева, водоземаца и гмизаваца Шар планине** - за потребе студије спроведена су неопходна херпетолошка, миколошка и хидробиолошка истраживања.
6. **Израда средњорочне документационе основе за период од 10 година са циљем правилног газдовања ловном и риболовном фауном и њиховог одрживог коришћења** - у изради основа коришћени су прикупљени подаци о стању дивљачи, процени бројности, здравственом стању, односу полова, процени трофејне вредности и фактори угрожавања дивљачи.
7. **Студија о геоморфолошким појавама и феноменима глацијалне старости, моренама и цирковима на високопланинским језерима Шар-планине** - за потребе студије сакупљани су узорци за анализу фитопланктона и фитобентоса на локалитетима: Црни вир, Горње и Средње Блатештичко језеро, Мало и Велико Јажиначко језеро, Велики вир, Мали вир, Ливадичко језеро.

У садашњем тренутку, изузетне природне и створене вредности необичне лепоте завређују интензивнију интегралну заштиту. Објективне потешкоће оличене у статусу Косова и Метохије, обзиром на општи значај не сме бити камен спотицања, који може довести до нарушавања пејзажне вредности простора, загађивања земљишта, воде и ваздуха, промене локалне климе и геодиверзитета, осиромашење и уништење флористичког и фаунистичког диверзитета, односно укупне деградације екосистема.

3. ТУРИСТИЧКА ВАЛОРИЗАЦИЈА У ФУНКЦИЈИ РАЗВОЈА ТУРИЗМА У НАЦИОНАЛНОМ ПАРКУ „ШАР-ПЛАНИНА“

Савремени туризам преферира потпуни доживљај природе, базирајући се на контакту човека и природе. Развој одрживог развоја туризма у националним парковима, као подручја са најочуванијим природним потенцијалима интересантним туристима, било да је реч о постојећој или потенцијалној дестинацији, у директној вези је са идентификацијом, валоризацијом и заштитом природне и културно-историјске баштине.

Туризам за сада представља једину могућност да се заштићене природне вредности националних паркова економски валоризују. Туристичка валоризација као научна и стручна оцена вредности, базира се на факторима односно критеријумима на основу којих се базира развој туризма у свакој туристичкој дестинацији, коју туристи изаберу за своје одређиште. Под туристичком дестинацијом се у том контексту подразумева „подручје које се може посебно дефинисати и промовисати туристима у циљу доласка и у оквиру којег се туристички производ координира од стране једног или више идентификованих органа или организација“ (www.etc-corporate.org).

Национални паркови су према Закону о заштити природе службено категоризовани и систематизовани, чиме је олакшана вредновање националних паркова. Валоризација националног парка у туристичке сврхе заснива се на оцени рекреативних, естетских и туристичких својстава. Туристичка валоризација мора дати јасан одговор како сачувати природне вредности националног парка, а уједно га економски искористити у туристичке, рекреативне и едукативне сврхе. Основна опасност лежи у предимензионарању: прихватни капацитети и инфраструктура морају бити усклађени са еколошким капацитетом, како не би дошло до прерастања националног парка у класично туристичко одређиште.

Просторни планови националних паркова су примери развоја туризма на основу претходне исцрпне анализе релевантних карактеристика простора и посебно утврђених мерила заштите и рационалног коришћења простора у туристичке сврхе. Они су методолошки најближи новим потребама планирања употребе простора у туристичке сврхе. У том контексту важно је исправно зонирање националног парка (Мариновић-Узелац, А., 1988).

Разматрање природних и антропогених потенцијала са којима располаже национални парк „Шар-планина“ подразумева њихову идентификацију и анализу основних карактеристика, као и услове њиховог коришћења.

3.1. ТУРИСТИЧКО-ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ

Подручје на коме се простире национални парк „Шар-планина“ вековима је било тешко приступачно. Неповољан географски положај представљао је један од кључних ограничења привредног и друштвеног развоја области на којој се простире национални парк.

Данас је национални парк друмским саобраћајницама спојен са околним градовима, а преко њих са важнијим друмским и железничким магистралама доступан је туристичким исходиштима суседних земаља и источном медитеранском туристичком правцу. У односу на градске, управне и привредне центре Косова и Метохије, и северне и северозападне Македоније национални парк заузима централни положај. Стога, можемо закључити да је туристичко-географски положај националног парка „Шар-планина“ повољан. Ипак, с обзиром на квалитет природних ресурса, такав положај је утицао на незадовољавајући промет, нарочито од 1999. године.

У оцени туристичко-географског положаја националног парка „Шар-планина“ полази се од односа датог националног парка према градским насељима, важнијим комуникацијама и туристичким мотивима.

3.1.1. Положај националног парка „Шар-планина“ према градским насељима

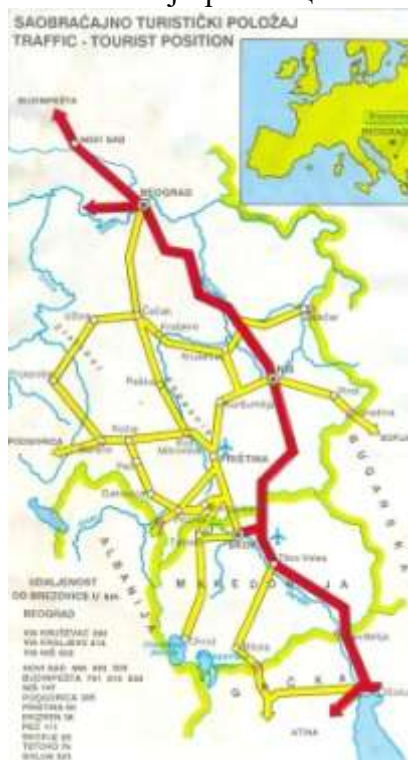
Једноставан приступ националном парку „Шар-планина“ подразумева квалитетну путну мрежу и близину аеродрома за потенцијалне туристе. Битан параметар у разматрању положаја националног парка јесте удаљеност Брезовице, као седишта Јавног предузећа „Националног парка Шар планина“ од градских центара (Прилог бр.4) као емитивних подручја, која износи:

- Призрен 38 km,
- Урошевац 36 km,
- Приштина 60 km,
- Косовска Митровица 107 km,
- Пећ 111 km,
- Ниш 197 km,
- Београд 390 (Крушевац) - 429km (Ниш),
- Скопље 60 km,
- Тетово 76 km,
- Тирана 300 km,
- Солун 303 km,
- Подгорица 385 km.

Оријентацију на земље ван балканске регије омогућавају аеродроми у Приштини и Скопљу, који су удаљени око 70 km од Брезовице, чиме је национални парк конкурентан

за удаљена међународна тржишта, будући да се сматра да је граница за удаљеност планинских центара од аеродрома два сата вожње.

Прилог бр.4- Саобраћајно-туристички положај Брезовице

Извор: Туристичка карта Брезовице, 1996.

Приштина, Призрен и Урошевац у савременим околностима представљају најснажнија емитивна подручја туристичке тражње усмерене ка националном парку. Приштина, удаљена 60 km од Брезовице, одликује се густом насељеношћу и младим становништвом, те представља и најзначајније емитивно подручје. Призрен и Урошевац леже у кругу полупречника 40 km и попут Приштине густо су насељена младим становништвом. Поред ових градских насеља као јаки туристички дисперзивни истичу се Скопље, Тирана и Ниш.

3.1.2. Положај националног парка „Шар-планина“ према важнијим саобраћајним правцима

Утицај саобраћаја на развој туризма уочљив је преко изградње и модернизације саобраћајне мреже, обима и квалитета транспортних средстава, ценама транспортних услуга и организације превоза³⁸. Саобраћај у туристичком путовању своју улогу има у путу до жељене дестинације и у боравку у самој дестинацији.

³⁸ Туризам има значајан повратни утицај на саобраћај; нпр. саобраћајна мрежа се прилагођава токовима туристичког промета, употребљавају се средства транспортних средстава према захтевима туриста, ред вожње и тарифе у појединим гранама путничког саобраћаја прилагођавају се потребама туриста, међусобно се повезују саобраћајне гране у јединствен процес превоза...

За саобраћајну повезаност националног парка, односно Брезовице највећи значај има локални друмски пут Призрен-Штрпце-Урошевац. Преко ове саобраћајнице национални парк се надовезује на магистралне путеве:

- Петровац - Подгорица - Рожај - Косовска Митровица - Приштина - Урошевац - Качаник - Скопље;
- Петровац - Подгорица - Рожај - Пећ - Ђаковица - Призрен;
- Кладово - Прахово - Зајечар - Ниш - Приштина - Призрен - Жур;
- Призрен - Кукеш.

И док су магистрални путеви на подручју Косова и Метохије највећим делом обновљени и осавремењени, постојеће стање указује на велику заосталост саобраћајне инфраструктуре у Сиринићкој жупи, као и на немар - у намери изградње савременог асфалтног пута површински слој асфалтног пута од Брезовице до горњег дела туристичког комплекса „Брезовица“ је оштећен и тако стоји годинама уназад.

Саобраћај око угоститељских објекта је тако решен да обезбеђује прихват гостију у складу са категоријом објекта у време када су били грађени.

На отвореном простору, паркинг места налазе се само око угоститељских објеката. Хотел „Нарцис“ има паркинг места на отвореном, која су просторно везани са покривеним паркиралиштем, капацитета шездесет паркинг места за путничка возила стационарних гостију.

Табела бр.42 - Анкетна процена саобраћајне доступности националног парка „Шар-планина“

	Анкетна процена		
	Туристи	Мештани	Укупна оцена
Доступност места	2,65	2,93	2,79
Локални превоз	1,53	1,37	1,45
Јавни паркинг	1,75	2,35	2,06

Извор: Анкетно истраживање спрвено у периоду 01.02.2011-01.04.2012. године.

У анкетном истраживању локални превоз оцењен је са средњом оценом 1,45, доступност места са 2,79, а јавни паркинг са 2,06. Лоше стање саобраћајне доступности је подједнако оцењено и међу туристима и међу мештанима (Табела бр.42).

Решавање проблема саобраћајног приступа и повезивање насеља квалитетном локалном путном мрежом омогућиће подизање конкурентске снаге и повећање туристичког промета.

3.1.3. Положај националног парка „Шар-планина“ према важнијим туристичким мотивима

Рекреативно-спортске и излетничке активности могу се допунити богатим антропогеним садржајем у близини националног парка „Шар-планина“. У том својству могу се издвојити локалитети попут Призрена, Велике Хоче, Пећи, Дечана, Грачанице,

Газиместана, 45 српских средњовековних цркава и манастира из периода од XII до XVI века (испосница и манастир Св. Петра Коришког, манастир Св. Марка Коришког, црква Св. Богородице, црква Св. Петке, манастир Св. Тројице), који омогућавају упознавање са богатим културним наслеђем Косова и Метохије.

У близини границе националног парка, као највећа културно-историјска вредност је град-музеј Призрен. Некада „Царски град“, овај древни град поседује 59 заштићених споменика мултиетничке и мултиконфесионалне традиције. До ратних сукоба 1999. године, својом атрактивношћу издвајали су се споменици из средњег века: остаци Душановог града-„Каљаја“, манастир Светих Арханђела (Слика бр.11), од чијег камена је по разарању изграђена Синан пашина џамија (чији зидови, по причама Призренаца и данас миришу на тамјан), црква Богородице Љевишке, црква Светог Спаса, црква светог Николе, Саборна црква Светог Ђорђа, црква Краљевића Марка, испосница Светог Николе, који су у значајној мери оштећени у току мартовског погрома Срба 2004. године.

Слика бр.11- Манастир Св. Архангела 2004. године

Извор: www.novosti.rs

Призрен, као градско насеље богато културно-историјским споменицима има двоструки значај за развој туризма у националном парку. Призрен представља значајно емитивно подручје и центар домаћих туристичких кретања.

На основу целокупне анализе туристичко-географског положаја може се закључити да је у садашњим условима географски положај кључни елемент туристичке валоризације националног парка „Шар-планина“.

Национални парк „Шар-планина“ има релативно повољан положај. Деловањем плодотворније развојне политике у наредном периоду могу се савладати ограничења датог географског положаја. Тиме се нарочито издваја неопходност интензиваног развоја саобраћајног система уз обезбеђивање оптималних услова за развој туризма и поштовање еколошких норми.

Саобраћајним решењима неопходно је подићи урбану, еколошку, економску и естетску вредност, при чему је због вредности простора уношење нових садржаја веома осетљиво питање, те пројектантска решења локалних саобраћајница морају узети у обзир обавезу да се ни на који начин не смеју угрозити заштићена природна добра.

3.2. ГЕОНАСЛЕЂЕ НАЦИОНАЛНОГ ПАРКА „ШАР-ПЛАНИНА“

Основа геотуризма и екотуризма јесте геонаслеђе као „све геолошке, геоморфолошке, педолошке и посебне археолошке вредности настале током формирања литосфере, њеног морфолошког уобличавања и међузависности природе и људских култура, које представљају укупну геолошку разноврсност и имају научни значај за проучавање развоја Земље“ (Закон о заштити природе, Члан 4, 2009).

Уопштено, геодиверзитет се неоправдано мање вреднује у односу на заштиту и очување биодиверзитета, иако су везе између геодиверзитета и биодиверзитета неоспорне. Физичко уништење наслеђа гео-еволуције Земље представља претњу опстанка и геодиверзитета и биодиверзитета, тиме и могућности да се они пренесу и на будуће генерације.

Неживу природу Шар-планине одликује разноликост геолошке грађе, богатство облика и појава геопроцеса. За сада, разноликост геонаслеђа националног парка Шар-планина приказана је са 63 објекта геолошког, геоморфолошког, хидролошког и хидрогеолошког садржаја.

3.2.1. Геолошке карактеристике

Геолошке појаве, облици и процеси на Шар-планини, одражавају све промене стенских маса током геолошког времена, као и утицаје ендогених и егзогених сила који су их модификовали истовремено са променама живог света.

Подручје националног парка „Шар-планина“ одликује се веома сложенем геолошком грађом. У области Шар-планине и националног парка, највеће распрострањање заузимају палеозојске седиментне, семиметаморфне и делимично праве метаморфисане стене, понегде испробијане различитим вулканским стенама.

До сада, у реконструкцији палеогеографских догађања у различитим епохама геолошке прошлости издвојено је неколико значајних профила или зона (Геолошки диверзитет и геонаслеђе националног парка Шар-планина, 2010, 5):

1. Профил палеозоика и мезозоика дуж Рестеличке реке (Призренски брод),
2. Профил кречњака са мегалодон шкољкама горњотријаске старости, на Ошљаку,
3. Профил нерашчлањеног средњо-горњотријаских седимената у Дувској клисури,
4. Профил анизика са криноидама, јежевима, и остракодама, у долини Шутманске реке,
5. Изданак гранодиорита са коленастом бором, у цирку Јажиначког језера,
6. Изданци мермера на Гиниводама,

7. Трагови пирокластичних купа полифазних централних ерупција, код Манастирице,
8. Зона офиолитског меланжа са израженим паралелним тракастим рожнацима јурске старости, у долини Тисове реке,
9. Зона навлаке на Љуботену,
10. Зона са паралелним раседима у масивним кречњацима на Малој Враци,
11. Зона плисираних набора у филитима изворишне челенке Призренске Бистрице,
12. Зона аномалија магнетног и гравитационог поља, Мирдита зона, северозападним ободом националног парка.

Наведене вредности сврставају национални парк „Шар-планину“ у атрактиван еко-едукативни планински масив.

3.2.2. Релјефни облици

Национални парк „Шар-планина“ обухвата шар-планинско било са око 70 врхова високих преко 2.000 m н.в. и 30 врхова које прелазе висину од 2.500 m н.в. спојених у атрактиван гребен, ребрасто рашчлањен бројним речним токовима.

У оквиру националног парка „Шар-планина“ заступљени су следећи релјефни облици (Томић, П., и др., 2000; Студија заштите националног парка „Шар-планина“, 2006):

- 1) Флувијално-денудациони релјефни облици- типични су за највећи део Шар-планине, а представљени су у виду речних долина, флувио-денудационих површи и тераса и акумулативних творевина, претежно у виду плавина смештених у подножју према котлинама.
- 2) Абразивни релјефни облици- абразионе површи у Призренској котлини и у јужном ободу Косова поља настале су деловањем језера која су постојала у њима.
- 3) Крашки релјефни облици- представљени су у виду усамљених остењака, гребена, сипара, пећина, јама, поткапина и прераста на изолованим партијама навлака Љуботена и Кобилице, и Мрамора на Шутману и Ошљаку. Поједине пећине са средњовековном црквеном уметношћу могу да буду у функцији комплементарних секундарних објеката, попут пећине Калуђерски камен са црквом из 16. века и окапине у клисури Призренске Бистрице са црквом Св. Николе украшене фрескама из 14. века.
- 4) Глацијални и нивациони релјефни облици- у време плеистоцена снежна граница се кретала од 1.600 m у северном делу до 2.115 m у јужном. Ови облици представљени су у виду ерозивних и акумулативних облика: преко 1.000 циркова, валова, глацијалних језера, морена и великог броја микро облика глацијалног релјефа.

- 5) Периглацијални рељефни облици- деловањем снега и снежника, честих мразева и ветра, простор националног парка одликује се и снежаничким цирковима, снежаницима, снежаничким нишама, улокама, солофлукционим клижењем и течењем, клизећим блоковима.

Пејзаж изузетне динамике и атрактивности оличен у комбинацијама флувијално-денудационих, абразивних, крашких, глацијалних, нивационих и периглацијалних рељефних облика и уникатних појединачних геоморфолошких облика уврштавају национални парк „Шар-планина“ у природна добра изузетног научног и едукативног значаја и велике атрактивности.

3.2.3. Вредновање геолошких и геоморфолошких вредности националног парка

У националном парку „Шар-планина“ бројни су облици рељефа који се истичу као јединствени естетски мотиви са високим степеном атрактивности по својим димензијама, раритетним одликама и начином постанка.

Изузетна геолошка разноврсност Националног парка Шар-планина условила је низ јединствених облика, појава и процеса, који су издвојени као објекти геонаслеђа. На подручју Шар-планине издвојене су 23 просторне целине које су носиоци њеног геоморфолошког идентитета. Издвојени геообјекти чине први инвентар геонаслеђа националног парка „Шар-планина“. То су (Геолошки диверзитет и геонаслеђе националног парка Шар-планина, 2010, 5-6):

1. Дувска клисура Призренске Бистрице,
2. Сутеска Душке реке изнад Брода призренског,
3. Дрманска глава, хидрографски чвор Балканског полуострва,
4. Островица, Коца-Балкан,
5. Цирк на Коритнику,
6. Цирк Мале Враце,
7. Цирк Рудоке,
8. Цирк Котао између Трpezнице и Челепинског врха,
9. Врх и цирк Кобилице,
10. Врх Љуботена и цирк у изворишту Ропот потока,
11. Циркови у изворишту Призренске Бистрице,
12. Цирк у изворишту Дурловог потока,

13. Ливадички цирк,
14. Јажиначки цирк,
15. Чеоне морене Ропот потока, са серијом стадијалних морена,
16. Чеоне морене у изворишту Призренске Бистрице,
17. Клизећи блокови испод Мале Враце,
18. Клизећи блокови испод Рудоке,
19. Солифлукиони језик, изнад Горњег Буковачког језера,
20. Солифлукиони језик, изнад Ливадичког језера,
21. Тресава Шутман (Тиха вода),
22. Тресава Вели-бег,
23. Тресава Хоџина млака.

Табела бр.43- Категорије објеката геонаслеђа НП Шар-планина према врсти припадности

Категорија	Врста			
	Геолошки објекат наслеђа	Геоморфолошки објекат наслеђа	Хидролошки објекат наслеђа	Хидрогеолошки објекат наслеђа
Гео-објекат са научним значајем	1,3,7,9,11	3,5,14,17,18,19,20	1,2,3	6,13
Гео-објекат са образовним значајем	4,5,8,10	1,8,12,15,21	5,8,13	2,10,11
Гео-објекат са јединственим садржајем на нивоу посматрања	2,12	2,7,10,11,16,22,23	4,11,12	7,8,9,12,14,15
Гео-објекат са естетским вредностима	6	4,6,9,13	6,7,9,10	1,3,4,5

Извор: Геолошки диверзитет и геонаслеђе националног парка Шар-планина, 2010, 7.

Дати објекти геонаслеђа националног парка „Шар-планине“ су разнородног садржаја, димензија, специфичних форми појављивања. Сваки од наведених објеката геонаслеђа у националном парку „Шар-планина“, поред ознаке да представља темељну вредност природног добра, добио је и одговарајућу категорију (Табела бр.43) (Геолошки диверзитет и геонаслеђе националног парка Шар-планина, 2010, 7):

- гео-објекат са научним значајем,
- гео-објекат са образовним значајем,

- гео-објекат са јединственим садржајем на нивоу посматрања,
- гео-објекат са естетским вредностима.

Међу издвојеним објектима геонаслеђа националног парка „Шар-планина“ са научним значајем заступљено је 27% објеката, са образовним значајем 24%, са јединственим садржајем 29% и са естетским вредностима 20% објеката. Како скоро половина геообјеката има научни и образовни значај, национални парк „Шар-планина“ заслужује посебно место у развоју геотуризма у националним парковима Републике Србије.

На простору националног парка „Шар-планина“ постојећи геодиверзитет са свим својим вредностима представља изванредан екотуристички потенцијал, који треба схватити озбиљније у његовој заштити.

Наиме, геодиверзитет представљен углавном необновљивим ресурсима који имају важну улогу у одржавању природног система и еколошких процеса чији је део, под антропогеним утицајем постепено се девастира, упркос јасним законским одредбама о његовом статусу и непроцењиве еколошке вредности, због које су и стављени под заштиту. Највећи проблем је оличен у последици вишевековне неконтролисане експлоатације шуме, који се манифестује у појави спирања земљишта, стварању јаругастих ерозија и оголићених површина.

Табела бр.44- Анкетна процена природних вредности националног парка „Шар-планина“

	Анкетна процена		
	Туристи	Мештани	Укупна оцена
Природне лепоте	4,88	4,90	4,89
Геоморфолошке карактеристике	4,78	4,25	4,57
Очуваност геонаслеђа	4,49	4,37	4,43

Извор: Анкетно истраживање спроведено у периоду 01.02.2011-01.04.2012. године

Да је ефикасно управљање геолошке баштине неупитно, потврђују и одговори испитаника, који високо вреднују постојеће геолошке и геоморфолошке вредности (Табела бр.44), а нарочито укупне природне лепоте. Туристи, иако неупућени у проблем ерозије (од 600 испитаника 248 није дало оцену угрожености тла ерозијом), ерозију са оценом од 3,00 означавају као проблем који доводи до деградације геодиверзитета, постепеног или коначног уништења тла.

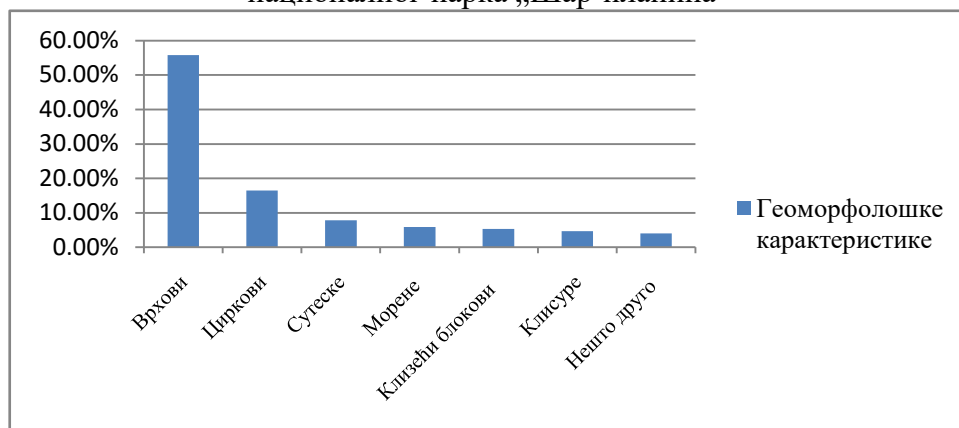
Еколошка вредност ових ресурса захтева да се реализују сви аспекти заштите геонаслеђа и неутралишу негативни утицаји. То подразумева ефикасно управљање геолошком баштином, реализацију правне заштите, развој мера за праћење, заштиту и адекватно коришћења у туристичке сврхе.

Велика надморска висина, стрми нагиби и честе промене геолошког састава су створиле изузетно повољне услове за развој спортско-рекреативног туризма. Специфични геоморфолошки облици настали деловањем егзогених сила омогућавају локацију туристичких објеката, насеља и стаза за скијање на одговарајућим висинама, путева, и имају естетски, едукативни и куриозитетни значај.

Врхови са алпским пејзажом и ледничким цирковима и валовима, представљају атрактивности интересантне посетиоцима националног парка „Шар-планина“: према

одговорима анкетираних мештана (Графикон бр.6) врхови (55,83%) представљају најзначајније вредности геонаслеђа националног парка „Шар-планина“, далеко испред циркова (16,5%), сутески (7,83%), морена (5,83%), клизећих блокова (5,33%) и клисура (4,66%). Међу најатрактивније врхове спадају: Љботен и Пирибрег.

Графикон бр.6- Анкетна процена геоморфолошких карактеристика националног парка „Шар-планина“

Извор: Анкетно истраживање спроведено у периоду 01.02.2011-01.04.2012. године.

Врхови са стрмијим теренима погодни су за планинарење, алпинизам, алпско скијање и екстремне спортове (брдски бициклизам, параглајдинг, сноуборд), док висоравни, површи и незнатно заталасани простори омогућавају заступљеност благих облика пешачења и нордијског скијања. Прилази шарланинским врховима нису маркирани, и веома им се тешко може приближити аутомобилима. Стога, промовисање, уређење прилаза, постављање туристичке сигнализације и информативних панела допринеће већем степену валоризације геонаслеђа.

Као део природног наслеђа, геодиверзитет има важну улогу у развоју туризма. Туризам мора преузети своју одговорност у свакој фази развоја да заштити и сачува постојеће геонаслеђе, тако што ће у сагласности са законским одредбама третирати геодиверзитет као битан елемент стратегије одрживог развоја. Наиме, неусклађени туристички развој може пореметити природне процесе који су помогли да се геодиверзитет формира и да опстане, чиме се појављује као највећа претња њиховом опстанку.

3.3. КЛИМАТСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Национални парк „Шар-планина“ је изузетно разноврсна у климатском погледу. Положај између ниског и равног Полога на југу, топле Метохије и хладнијег Косова утицао је да на шар-планинском масиву влада планинска клима са варијететима од субмедитеранске до умерено-континенталне климе.

Планинска клима је модификована субмедитеранском климом захваљујући комуникацијама преко Белог Дрима и Качаничке Клисуре, тако да се преко Призренске Бистрице и Лепенца медитерански утицаји распростиру до највиших планинских врхова. Сложеност климе националног парка „Шар-планина“ додатно је употпуњена рашчлањеношћу рељефа и великим релативним висинским разликама.

У климатском погледу, у националном парку „Шар-планина“ издвајају се две зоне (Студија заштите националног парка „Шар-планина“, 2006):

- умерено-континентална клима са измењено-средоземном и жупном варијантом под утицајем Медитерана у подножју планине, дуж долина Призренске Бистрице и Лепенца, и
- субалпска и алпска клима на вишим висанама, нарочито на врховима.

У оквиру ових зона могу се издвојити четири основна климатска појаса са многобројним специфичностима микроклиматских варијација на северним падинама Шар-планине (Студија заштите националног парка „Шар-планина“, 2006):

- субмедитеранско-степска на серпетинским узвишењима као екстремно топла и сува клима,
- субмедитеранска и умерено-континентална клима дефинисане ксеротермофилним храстовим шумама и термофилним брдским храстовим шумама, на које се надовезује зона шуме храста китњака,
- субпланинска клима мезофилног карактера дефинисана појасом букових и мешовито буково-јелових шума, која на горњој граници прелази у праву планинску климу представљена са шумама мунике и молике,
- високопланинска или алпска клима са варијантама степске и тундра климе, детерминисана прелазним појасом кривуља и клеке, заједницама ливада и пашњака.

На подручју националног парка „Шар-планина“ мезоклиматске и микроклиматске варијанте умерено-континенталне климе у значајној мери утицале су на састав и изглед природних особености националног парка, које са претежно стабилним временом без јаких олујних ветрова и непогода поседују значајне атрактивности које могу да се пласирају туристичком понудом.

3.3.1. Вредновање климатских карактеристика

Клима, као сублимат климатских елемената и фактора националног парка, заједно са чистим ваздухом и очуваном природном средином, има све погодности за развој планинског туризма током зимске и летње сезоне. Утицај инсолације, температуре, облачности, падавина, влажности ваздуха и ветрова комплексног је карактера у националном парку „Шар-планина“, с једне стране физиолошким утицајем на људски организам, а с друге стране условима за развој туризма.

Инсолација од 1.938 h сијања сунца током године на метеоролошкој станици Брезовица је знатно већа у односу на Тару и Копаоник. Обзиром на малу надморску висину метеоролошке станице, мора се имати у виду њено увећање са порастом надморске висине, тако да је она просечно 15-20% већа у високопланинској зони. С тога интензитет ултравиолетног зрачења повећава се за 3-4% на сваких 100 m надморске висине (Дукић, Д., 1977). Тиме су ефекти ултравиолетног и инфрацрвеног зрачења већи на вишљим деловима националног парка.

Температура ваздуха у националном парку је у складу са надморском висином, експозицијом терена и жупним карактером нижих делова. Вертикални термички градијент износи 0,36°C/100 m, али се значајно колеба током године. Свим облицима летње рекреације на отвореном простору погодује дуги период оптималних температура у нископланинском делу. Изнад 2.000 m н.в. појава оптималних температура се веже за најтоплије летње месеце. Зими пак, вертикалне топлотне разлике су незнатне, чиме људски организам није изложен напрезању. На теренима до 2.500 m н.в. негативне температурне вредности трају четири месеца (децембар-март) (Ракићевић, Т., Динић, Ј., 1990).

На основу података из суседних области (на метеоролошкој станици Брезовица се не врши мерење релативне влажности) релативна влажност је оптимална у летњем периоду (60-70%), а током јесени и зиме (око 80%) не представља ограничење развоју туризма (Чукић, Д., 1983).

Годишњи ток облачности, као и број ведрих и тмурних дана је веома повољан за развој туризма у националном парку. Најмања облачност је лети, најведрији месец је август. Мала облачност погодује рекреативним активностима током летње сезоне на надморској висини до 1.500 m. Изнад дате надморске висине пролеће и лето имају већу облачност од јесени и зиме, што погодује рекреативним активностима зимске туристичке сезоне (Ракићевић, Т., Динић, Ј., 1990).

Падавине у виду снега имају значајну улогу у развоју националног парка. Снег се појављује као доминантни туристички мотив у зимској половини године, на коме се до сада најбоље комерцијализовале туристичке услуге националног парка. Зими се јављају обилне снежне падавине, које се дуго задржавају (и до 210 дана на највишим деловима) у виду постојаног снежног покривача знатне дебљине са квалитетним, сувим и растреситим снегом („сушац“ или „зрнавац“) чиме је омогућено мишемесечно трајање ски-сезоне.

Падавине у облику снега могу се јавити од октобра до априла. На вишим деловима планине укупна сума падавина износи 1.250-1.500 mm. Просечна дебљина снежног покривача од новембра до априла условљена је, највећим делом, надморском висином,

затим експозицијом страна, јачином ветра... и она на северозападној страни, односно на 1.000 m н.в. износи 30cm, на 1.500 m н.в. 60 cm, на 1.700 m н.в. 80 cm, док изнад 2.000 m н.в. дебљина снега је око 100 cm. Максимална висина снежног покривача код Драгаша је (1.020 m н.в.) јануара и износи преко 120 cm, а код Јажинца (950 m н.в.) фебруара 100 cm. На северним експозицијама снег који се задржава три и више месеци, заступљен је на падинама од 1.000 m н.в. до планинског гребена (у појасу од 1.000 до 1.300 m н.в. снег се задржава само у боље засеченим увалама). На југоисточно експонираним падинама северних огранака Шар-планине (Коџа Балкан, Жар планина и Језерска планина) економични снег је карактеристичан за краћи зимски период, али ни он се не треба занемарити на висинама изнад 1.600 m н.в (Ракићевић, Т., Динић, Ј.,1990).

За разлику од алпских скијалишта, осојна експозиција снега на Јаловарнику, Јеловнику, Царевим ливадама, код Стојкове куће и другим скијашким теренима и прекривеност пашњацима, уз дуже задржавање снега, пружа и повољне услове за скијање при малој дебљини снега, односно до 30 cm (Гаши, М., 1977).

Када су ваздушна кретања у питању, велики број тишина и одсуство јаких и фенских ветрова веома погодују боравку и рекреативним кретањима на отвореном током летње и зимске сезоне.

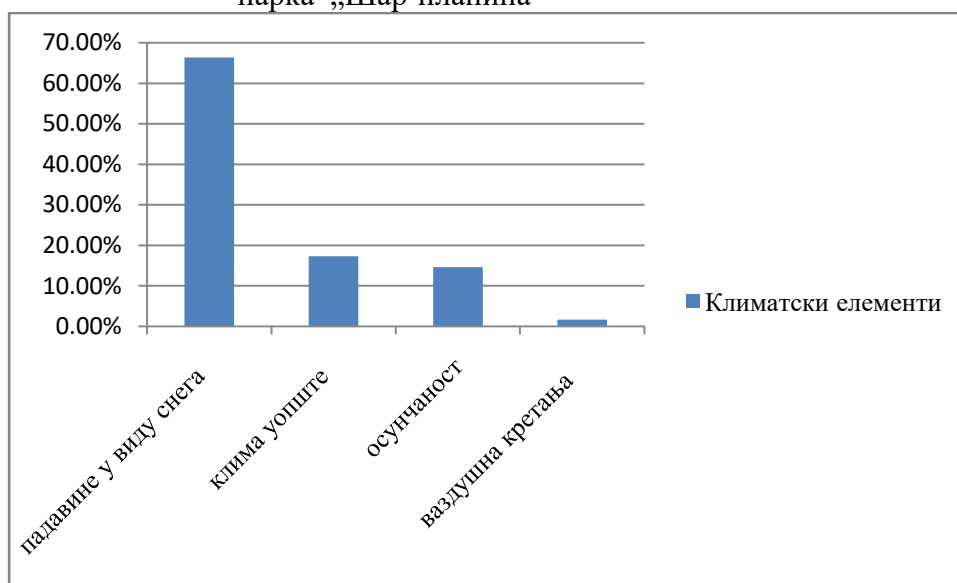
Табела бр.45- Анкетна процена климатских карактеристика националног парка „Шар-планина“

	Анкетна процена		
	Туристи	Мештани	Укупна оцена
Климатске карактеристике	4,43	3,82	4,12

Извор: Анкетно истраживање спроведено у периоду 01.02.2011-01.04.2012. године.

Климатске карактеристике од стране туриста оцењене су као веома повољне са оценом 4,43 (Табела бр.45). Мештани са оценом 3,82 су нешто лошије оценили климатске карактеристике националног парка „Шар-планина“, при чему су падавине у виду снега (66,33%) навели (Графикон бр.8) као највреднији климатски елеменат.

Графикон бр.7- Анкетна процена климатских елемената националног парка „Шар-планина“

Извор: Анкетно истраживање спроведено у периоду 01.02.2011-01.04.2012. године

Сагласно оцени климе и резултатима анкете, може се закључити да клима националног парка „Шар-планина“ омогућује развој планинског туризма пре свега у зимској сезони. На снегу, као климатском туристичком мотиву, у досадашњем развоју заснивале су се следеће активности зимског туризма: алпско скијање, нордијско скијање, сноуборд и санкање. Поред наведених активности снег омогућава специјализоване зимске спортске активности попут санкања, ски-боба, скокова, мото-санкања, спуштања гумама, скијања у дубоком снегу, параглајдинга, скелетона и других сличних зимских спортских активности (Закон о јавним скијалиштима, Члан 3, 2006).

Да би се снег материјализовао као основни мотив зимског туризма неопходно је (Програм развоја туризма општине Штрпце, 1991, 5):

- Резервисати терене алпског скијалишта на нивоу функционалног зонинга у коме изградња, уређење и коришћење површина треба да буду усклађени са пројектом скијалишта. Из зоне скијалишта морају се искључити површине у режиму заштите тла, природних и културно-историјских вредности и површине посебне намене.
- Изградити систем жичара, међу којима је најзначајније правилно конципирати примарне (улазне) жичаре у скијалиште, као и систем алпских стаза, терена и опреме за школе алпског скијања.
- Изградити остале садржаје спортске и опште рекреације (стазе за турно и нордијско скијање, мале рекреативне скакаонице, санкалишта).
- Посебно изградити, уредити и хомологизовати садржаје за зимске спортове (стазе и опрема за алпске дисциплине, нордијске дисциплине са такмичарском скакаоницом, уметничко скијање и друго).
- У пројектовању и извођењу жичара и стаза алпског скијалишта, као и других објеката у зони скијалишта, неопходно је по могућству избећи лавинозне просторе, а тамо где то није могуће спровести ригорозне мере заштите од лавина.

Такође, лети је боравак пријатан захваљујући дугим сунчаним интервалима и тихом времену без ветра, те је могуће бавити се и различитим спортско-рекреативним активностима попут планинарења, алпинизма, брдског бициклизма...

У оцењивању туристичке вредности климе националног парка „Шар-планина“, полази се од њеног спортско-рекреативног и здравственог значаја. Како је на простору националног парка заступљен рељеф различитих облика и висине, у засебним деловима присутна су различита климатска својства. Дата својства у избору дестинације, туристичког задовољства и сигурности могу се означити као повољна, те она могу имати значајну улогу у туризму националног парка. Како туристичке активности (скијање и посета националном парку) и успешно пословање туристичких предузећа у Сиринићкој жупи и у националном парку зависе од временских услова, постојећи рекреативно-седативани климат представља једну од најзначајнијих туристичких вредности планине.

3.4. ХИДРОЛОГИЈА

Геоморфолошке и климатске карактеристике Шар-планине имале су за последицу настанак различитих хидрографских појава, тако да се простор националног парка „Шар-планина“ сврстава у групу хидролошки најбогатијих простора на Балкану. Хидрографску мрежу националног парка одликују бројни хидролошки објекти попут: врела, извора (Слика бр.12), подземне издани и планинских локви, глацијалних језера и река које припадају сливовима река Лепенац и Призренске Бистрице (вододелница јадранског и егејског слива).

Слика бр.12- Извор у националном парку „Шар-планина“

Извор: Јавно предузеће „Национални парк Шар-планина“, 2011.

Међу јединственим водним објектима са хидрографским садржајем истичу се следећи објекти, као репери за реконструкцију палеогеографских догађања у млађим епохама геолошке прошлости, посебно током последњег леденог доба (Геолошки диверзитет и геонаслеђе националног парка Шар-планина, 2010, 6):

1. Ливадичко (Штрбачко) језеро,
2. Јажиначко језеро,
3. Дефска језера,
4. Шутманска језера,
5. Горње Букоравачко језеро,
6. Водопад висине 30 m испод Доњег Букоравачког језера,
7. Калударска река,
8. Горњи ток реке Муржице,
9. Сува река, отока Јажиначког језера,

10. Горњи ток Букоравачке реке,
11. Бродска река,
12. Рестеличка река,
13. Љубинска река са Дупничком и Слапском реком.

Постојећи хидрографски објекти имају вишеструку развојну и еколошку функцију. У туризму као туристичке атрактивности својим вредностима издвајају се језера, позната под називом „горске очи“, као најзначајнији хидрографски објекти у парку. Поред језера у вредне хидролошке ресурса високог квалитета убрајају се и извори, који нису искоришћени рационално и у довољној мери.

3.4.1. Извори и врела националног парка „Шар-планина“

Водном богатству Шар-планине припадају и хидрогеолошке појаве, које осликавају специфичности подземних вода и режима заступљених издани, а које се исказују различитим начином појављивања, истицања, хемијским саставом и издашношћу. Објекти хидрогеолошког наслеђа представљени су са (Геолошки диверзитет и геонаслеђе националног парка Шар-планина, 2010, 7):

1. Врело Дубравске реке,
2. Врело Ропот,
3. Врело Вратничке реке,
4. Врело Хајдучка чесма у Рапчи,
5. Врело у Кориши,
6. Извор у мермерима и понор на Гиниводама,
7. Извор Бела вода на Љуботену,
8. Црни извор испод Коњушке,
9. Извор Жута вода, испод Коца Балкана,
10. Зона дифузног истицања Вирови,
11. Изворишна челенка Призренске Бистрице,
12. Изворишна челенка Шутманске реке,
13. Извориште Крк бунар код Душановог града,

14. Линија дренажања крашке издани испод Ошљака,

15. Линија дренажања крашке издани дуж Бродске реке.

Температура воде за пиће је око 10°C и користи се за водоснабдевање, флаширање и производњу сокова. Бројна врела и извори квалитетне планинске воде неопходно је да се каптирају, како би служили и за ојачавање излетника, планинара и рекреативаца.

3.4.2. Реке националног парка „Шар-планина“

Реке у националном парку „Шар-планина“ припадају сливовима река Лепенац и Призренске Бистрице. Природни услови за искоришћавање водних снага реке Лепенца и притока на подручју Сиринић жупе могу се сврстати у најпродуктивније сливове у Републици Србији (Просторни план општине Штрпце, 2005).

Реке националног парка су чисте и богате су пастрмком у горњим деловима токова и поточном мреном, кленом, штукама, врвенперком и шараном у средњим и доњим деловима токова. У складу са светским трендовима, на рекама националног парка пожељно је развијати контролисани спортски риболовни туризам.

Реке националног парка „Шар-планина“ имају атрибуте естетских и куриозитетних вредности. Река Лепенац са притокама у недавној прошлости била је позната по воденицама, чије би заживљавање употпунило понуду националног парка.

3.4.3. Језера националног парка „Шар-планина“

Заједно са Дурмитором, Рилом и Пиринем, Шар-планина се убраја у најбогатију планинско-језерску регију у јужној Европи.

Слика бр. 13- „Горске очи“ у националном парку „Шар-планина“

Извор: Јавно предузеће „Национални парк Шар-планина“, 2011.

Језера на простору националног парка „Шар-планина“ су глацијалног и нивалног порекла (Слика бр.13).

Од укупно 90 језера на Шар-планини 20 језера је нивалног порекла, а 70 језера је глацијалног порекла, међу којима се 25 глацијалних језера налази изнад 1.900 m надморске висине. Ипак, „стваран број глацијалних језера тешко је утврдити, због тога што на планини постоје водене површине врло малих димензија, чије категорисање представља предмет научно-стручних расправа“ (Томић, П., и др., 2000, 224).

Својом величином и лепотом издвајају се Ливадичко језеро на надморској висини од 2.173 m, у подножју Љуботена, Велико Јажиначко на надморској висини од 2.278 m и Мало Јажиначко језеро на 2.202 m на северозападној страни Шар-планине.

Тренутно неискоришћени и углавном неприступачни ресурси, у ближој будућности могли би да се укључе као комплементарне вредности у туристичку понуду, да би развојем туризма могле постати и самосталне вредности.

Иако нису погодна за купање, на језерима је могуће организовати различите рекреативне активности и у летњој и у зимској сезони, и на тај начин обогатити туристичку понуду. За сада у том погледу нема резултата, те је потребно радити и на активирању језера.

3.4.4. Вредновање хидролошких карактеристика

Вода постаје драгоцену робу, чије количине нису неограничене. Туризам је велики потрошач природних ресурса, нарочито воде, без које је незамисливо одвијање туристичких активности.

Простор националног парка „Шар-планина“ одликује се великим водним богатством. Бројни појединачни објекти хидрографског и хидрогеолошког садржаја укомпоновани са целокупним природним садржајем северних падина Шар-планине дају додатне вредности укупном утиску високог степена разноврсности предела и објеката природе овог масива.

Квалитетне и незагађене воде националног парка „Шар-планина“ представљају значајан еколошки и стратешки ресурс како националног парка, тако и Сиринићке жупе. Постојећи хидро потенцијали су оцењени међу туристима са оценом 4,07, док су мештани са оценом 4,17 оценили дате вредности (Табела бр.46).

Табела бр.46- Анкетна процена хидро потенцијала националног парка „Шар-планина“

	Анкетна процена		
	Туристи	Мештани	Укупна оцена
Хидро потенцијали	4,07	4,17	4,12
Стање вода	3,17	2,98	3,07

Извор: Анкетно истраживање спроведено у периоду 01.02.2011-01.04.2012. године.

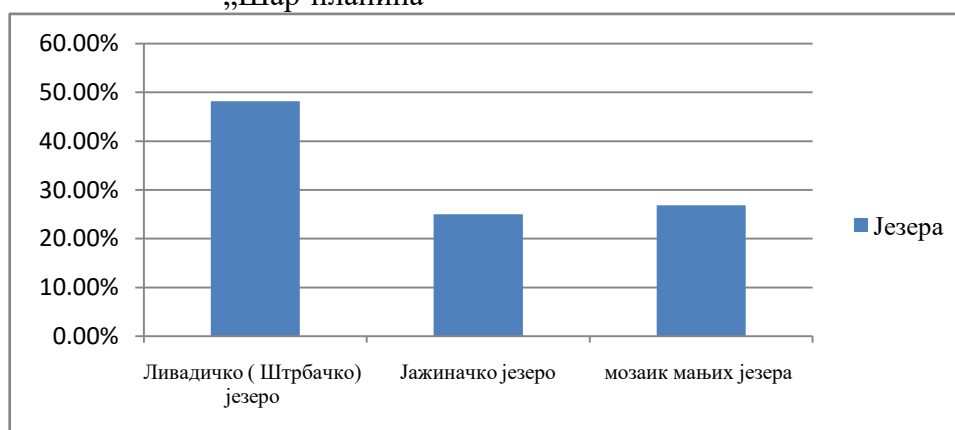
Са аспекта економског развоја националног парка и Сиринићке жупе воде представљају непосредан ресурс за комплементарну делатност водопривреде кроз (Програм развоја туризма општине Штрпце, 1991, 4):

- водоснабдевање општине и продају пијаће воде низводним и нижим насељима ван територије Сиринићке жупе;

- флаширање и продаја пијаће воде;
- продају технолошке воде за наводњавање низводних и нижих површина ван Сиринићке жупе;
- коришћење хидроенергије за производњу електричне енергије, за покретање воденица, стругара;
- производњу племенитих врста рибе.

Својом специфичношћу екосистема, језера на различитим деловима шарпланиског масива имају значајан научни, привредни, туристички и едукативни значај. Као најцењеније хидролошке вредности међу мештанима наводе се језера (Графикон бр.8) и то Ливадичко језеро (48,17%) и Јажиначко језеро (25%). Високо вреднована међу мештанима су и мања језера- мозаик мањих језера (26,83%).

Графикон бр.8- Анкетна процена појединачних језера националног парка „Шар-планина“

Извор: Анкетно истраживање спроведено у периоду 01.02.2011-01.04.2012. године.

У туризму, воде националног парка представљају прворазредни значај у пејзажно-амбијенталном обогаћивању планинских и долинских предела, потом у спортском риболову на рекама, док би за спортове и рекреацију на води било неопходно изградити вештачке водене објекте.

При постојећим климатским карактеристикама, адекватни туристички развој не би угрозио водоснабдевање локалног становништва. Потенцијалну опасност по национални парк „Шар-планина“ представља будућа и неконтролисана висока потрошња воде у туризму.

Садашњем, постепеном уништавању заштићених природних вредности доприноси неадекватан систем управљања канализационих вода, док повећаном туристичком експлоатацијом воде може доћи и до угрожавања пејзажа и врста. Сваки будући напор, укључујући законодавство, мора да осигура безбедност воде.

3.4.5. Очување хидрографских ресурса

Воду у Сиринићкој жупи троши низ различитих потрошача и то нерационално. Како је вода сировина са којом се мора пажљиво поступати, морају се предузети мере заштите од загађивања свих хидрографских објеката овог подручја. Превентивно одржавање опреме и инсталација и примена савремених еколошки прихватљивијих достигнућа у угоститељским објектима и домаћинствима у складу са Законом о водама³⁹, може допринети оптималном коришћењу воде, тако да се потребе садашњих генерација задовољавају на начин којим се не угрожава могућност будућих генерација да задовоље исте те потребе.

Управљање водама у националном парку „Шар-планина“ мора се заснивати на начелима (Закон о водама, Члан 25, 2010):

- одрживог развоја,
- целовитости,
- јединства водног система,
- обезбеђивања заштите од штетног дејства вода,
- „корисник плаћа“,
- „загађивач плаћа“,
- учешћа јавности, и
- уважавања најбољих доступних техника.

Међутим, иако је реч о националном парку и његовом ближем окружењу, несавесно понашање људи довело је до загађивања реке Лепенац комуналним отпадним водама и отпадом из домаћинства и из сточних објеката, почев од насеља Севца (река Лепенац настаје у близини овог места).

Домаћинства и привредни објекти ослањају се на природно пречишћавање отпадних вода, које је у принципу неизводљиво. Како је у питању изворишни део реке, мали водоток не успева да разгради знатне количине органских материја и долази до појаве дефицита кисеоника и разградње органских материја у анаеробним условима средине, при чему се ослобађају токсичне материје и гасови, што угрожава флору и фауну.

³⁹ Законом о водама („Службени гласник РС“ бр. 30/2010), уређује се правни статус површинских и подземних вода, интегрално управљање водама, управљање водним објектима и водним земљиштем, водама, као добрима од општег интереса, на начин и у обиму којим се трајно одржава и унапређује њихова производна способност, биолошка разноврсност, способност обнављања и виталност. Одредбама овог закона уређује се заштита вода, заштита од штетног дејства вода, коришћење и управљање водама, као добрима од општег интереса, услови и начин обављања водопривредне делатности, организовање и финансирање водопривредне делатности и надзор над спровођењем одредаба овог закона.

Просторним планом општине Штрпце предвиђено је механичко, хемијско и биолошко пречишћавање употребљених вода, које би се одводиле канализацијом до главног општинског колектора са уграђеним постројењима за пречишћавање отпадних вода (Просторни план општине Штрпце, 2005).

Степен пречишћавања треба да износи преко 90%, с обзиром да воде овог краја припадају првој класи. Угоститељски објекти отпадне воде испуштају у септичке јаме, које не испуњавају све нормативе о пречишћавању фекалне канализације, јер се пре испуштања отпадних вода у Лепенац врши само хлорисање⁴⁰.

Како је неопходно спречити уношење загађујућих материја у количинама које могу узроковати неповољне промене квалитета воде, досадашње третирање канализационе воде захтева прелазак на нови начин управљања отпадним водама, базираног на примењивању најбољих познатих и доступних технике из ове области. Постоји више различитих начина којима се могу отклонити или смањити количине загађујућих материја у водама, нпр. системи затворених циклуса воде, поступци вештачког и природног пречишћавања отпадних вода, као и мере заштите вода од термалног загађивања.

Имајући у виду да је поступак пречишћавања отпадних вода сложен и скуп процес, у садашњим условима било би пожељно рационалније коришћење воде и изградња септичких јаме са системом механичке аерације септичког танка са рециклирањем кала пре него што се избацује (метод активираних кала), која би решила евакуацију отпадних вода угоститељских објекта на простору националног парка на повољнији начин.

Затим, не би требало у овом погледу занемарити ни правилан избор уређаја и средстава који доприносе одржавању хигијене домаћинства и угоститељских објеката. Пожељна је употреба средстава која су растворљива у води, без непријатног мириса, да су што мање отровни и да не оштећују материјале за чију дезинфекцију се користе⁴¹.

Заштитом свих изворишта и регулацијом надземних токова омогућиће се очување овог прворазредног ресурса и за генерације које долазе.

⁴⁰ Хлор има јако бактерицидно дејство, а при томе је постојан у води, лако се дозира, јефтин је и није неопходна посебна стручност за хлорисање. После завршене оксидације у води преостаје извесна количина хлора као вишак- резидуални хлор, који би требао да се одстрани путем дехлоризације.

⁴¹ У угоститељским објектима у ту сврху могу се користити нове генерације еколошких дезинфицијенаса, нпр. на бази перисирћетне киселине „Peral S” из галенике “Pharmachem”. При одржавању хигијене сви застарели апарати, требало би да се замене савременим, пре свега вишенаменим апаратима, попут Rainbow system, Kirby, или Нула.

3.5. БИЉНИ СВЕТ

У току 1986. године 39.000 ха шарланинског подручја проглашено је за национални парк, ради очувања реликтних и ендемичних биљних (ПРИЛОГ БР.5) и животињских врста и њихових заједница, очувања и унапређења природне средине и посебних природних вредности, очувања и заштите културно-историјских споменика, истраживања и коришћења за потребе развоја културе, образовања, науке и рекреације (Студија заштите Национални парк „Шар-планина“, 2006).

У националном парку „Шар-планина“ живи свет припада медитеранском, средњеевропском, бореалном и средње-јужноевропско планинском биогеографском региону. Уникатност флористичког (Табела бр.47) и фаунистичког састава покренула је акцију уврштавања националног парка „Шар-планина“ у Списак светске културне и природне баштине, као посебне зоне заштите изузетних лепота и значаја.

Табела бр.47- Процентуално учешће флорних елемената у флори Шар-планине

Флорни елементи	Заступљеност у %
Ендемити	20,5
Средњеевропски и субсредњеевропски	15,3
Евроазијски и субевроазијски	13,9
Субмедитерански	13,7
Субендемити	6,0
Циркумполарни	5,1
Средњеевропско-планински	3,8
Бореални и суббореални-циркумполарни	3,0
Атлантско-субмедитерански	2,7
Арктички, субарктички, арктичко-алпски	2,5
Субјужносибирски	2,1
Остали	11,14

Извор: Студија заштите Национални парк „Шар-планина“, 2006, 68.

Богатство и разноврсност флоре и фауне представља доминантну црту националног парка „Шар-планина“. Са пространим шумама, ливадама, пашњацима, богатом ендемичном, ендемореликтном и реликтном флором (терцијерног и глацијалног типа) национални парк „Шар-планина“ уврштен је међу центре високопланинског биодиверзитета од европског и глобалног значаја⁴².

Веgetацијска разноврсност је у складу са умерено планинском и алпском климом. У националном парку „Шар-планина“ описано је 20 класа, 32 реда, 59 свеза, 7 подсвеза, 181 асоцијације и 16 субасоцијација, односно 315 вегетацијских јединица (Студија заштите Национални парк „Шар-планина“, 2006), које обухватају различите вегетацијске појасеве, почев од субмедитеранског до високопланинског вегетацијског појаса. Основ флоре Шар-планине чине високо-планински елементи алпског (средње-јужноевропског планинског) и арктичко-алпског распрострањења на једној и ендемично-субендемични елементи на другој страни.

⁴² Шар-планина заједно са Проклетијама сврстана је у један од шест европских центара ендемизма и локалног ендемизма. У укупној флори националног парка ендемити чине 20,5%, док су у укупној флори Републике Србије заступљени са 8,06% (Студија заштите Национални парк „Шар-планина“, 2006).

У структури (Табела бр.48) највеће је учешће ливада и пашњака у коме је заступљена високопланинска зељаста и жбунаста вегетација богатог флористичког састава.

Табела бр.48- Структура земљишта у националном парку „Шар-планина“

Национални парк „Шар-планина“	Површина (ha)
Шуме и шумско земљиште	17.375, 00
Ливаде и пашњаци	20.885, 00
Њиве и оранице	640,00
Воћњаци и виногради	-
Остало земљиште	300,00
Укупно	39.000,00

Извор: План газдовања ловиштем, 2010.

Шуме су једно од најзначајнијих природних богатстава националног парка. Највеће распрострањење у зони листопадних шума има буква, затим благун, цер, бели јасен и бреза, а међу четинарима црни и бели бор, ендеми молика, муника и кривуљ.

Вишегодишњим истраживањима вегетације у националном парку „Шар-планина“ издвојена су три одељка васкуларне флоре (папратњаче, голосеменице и скривеносеменице) са 2.319 таксономских јединица: 6 класа, 56 редова, 104 фамилије, 494 рода и 1.659 таксона на нивоу врста и подврста (и 257 таксона на нивоу варијетета и форми). Тиме је на простору националног парка присутно 45,2%, врста и подврста, 64,5% родова и 73,8% фамилија регистрованих у Републици Србији, и 22% балканских и око 15% европских врста и подврста (Студија заштите Национални парк „Шар-планина“, 2006).

Слика бр.14 - *Crocus scardicus* Košanin

Извор: supa.pharmacy.bg.ac.rs

Међу њима је 339 ендемичних биљних врста и подврста, од којих је 20 локалних ендемита. На северним и северозападним деловим Шар-планине заступљени су балкански ендемити (суббалкански, централнобалкански, источно, југоисточно, југозападно и западно балкански ендемити), скадарско-пиндски и субскадарско-пиндски ендемити, мезијски ендемити, илирски, субилирски, југоисточно и истично илирски ендемити и ендемити са ареалом у две или три суседне провинције (Студија заштите Национални парк „Шар-планина“, 2006). Својим значајем се истичу:

- хајдучица краља Александра (*Achillea alexandri regis*),
- шарпланински шафран (*Crocus scardicus*)(Слика бр.14),

- шарпланински каранфилић (*Dianthus scardicus*),
- шарска дивизма (*Verbascum scardicum*),
- шарска птичја трава (*Cerastium neoscardicum*),
- Дорфлеров петопрст (*Potentilla doerfleri*),
- шарска руњика (*Hieracium scardicum*),
- борнмилера (*Bornmullera dieckii*)...

Почев од кањона Призренске Бистрице, па до највиших врхова веома су бројни реликтни таксони терцијарне, глацијалне, постглацијалне и бореалне старости, попут:

- панчићева бедрница (*Pancicia serbica*),
- македонски храст (*Quercus macedonica*),
- тиса (*Taxus baccata*),

Слика бр.15- Молика (*Pinus peuce*)

Извор: supra.pharmacy.bg.ac.rs

- молика (*Pinus peuce*) (Слика бр.15),
- муника (*Pinus heldreichii*),
- српска рамонда (*Ramonda serbica*),
- рамонда краљице Наталије (*Ramonda nathaliae*),

- шарпланински костолом (*Narthecium scardicum*)...

Као изванредан вегетациони декор и реткост Балканског полуострва посебну атракцију представљају заједнице ендемореликтних борова молике *Pinus peuce* и мунике *Pinus peuce* дуж линије Превалац-Гини Воде-Цареве ливаде и на Островици.

Поред високопланинских борова мунике и молике, својом посебношћу издвајају се заједнице српске рамонде (*Ramonda serbica*) у кречњачким клисурама, заједнице горског јавора (*Acer heldreichii*) и букве (*Fagus moesiaca*), жбунасте заједнице глацијалне горске/алпске руже (*Rhododendron ferrugineum* (Слика бр.16)), заједнице високопланинских пашњака, камењара, стена, тресава и око снежника (Амиџић, Л., 2004).

Слика бр.16- Алпска ружа (*Rhododendron ferrugineum*)

Извор: supa.pharmacy.bg.ac.rs

Присуство ретких биљних врста обogaћено је присуством 416 лековитих, медоносних и других корисних биљних врста, као и биљних заједница које су од непроцењиве важности (*Seslerio-Pinetum heldreichii*, *Ajugo-Pinetum peucis*, *Rhododendro-Pinetum peucis*, *Juniperus nana-Bruckenthalia spiculifolia*, *Ptilotricho-Bruckenthalio-Pinetum heldreichii*, и друге).

По саставу флоре и вегетације национални парк „Шар-планина“ представља изузетан део шарпланинског масива, који је оптерећен прекомерном експлоатацијом дрвне масе. Због привредне неразвијености и стагнације у домену туризма, шумарство представља значајну привредну грану која остварује доходак. Менаџмент националног парка тежи умереном обиму сече шума и указује на заштитне функције у планирању газдовања шумама националног парка „Шар-планина“ (План газдовања ловиштем, 2010).

У догледној будућности, полазећи од опште-корисних функција шума и трендова привредног и туристичког развоја, треба очекивати веће ангажовање националног парка „Шар-планина“ у домену шумарства и туризма. У том циљу потребно је шуме технички уредити, тј. изградити нове и квалитетне путеве, или реконструисати постојеће са свим пратећим објектима (паркиралиштима, видиковцима, стазама) и са одговарајућим смештајним објектима.

3.5.1. Очување вегетацијских комплекса националног парка „Шар-планина“

Човече! Ја сам топлота твог огњишта
У хладним зимским ноћима,
Пријатељски хлад по летњем сунцу.
Ја сам слеме твоје куће, даска на
твојој трпези, постеља на којој
спаваш и дрво од кога градиш лађе.
Ја сам држалица твоје мотике, врата
твог обора и дрво твоје колевке.
Јасам хлеб доброте и цвеће лепоте.

Саслушај молитву моју:
НЕ УНИШТАВАЈ МЕ!

(Молитва шуме,
www.srpskosumarskoudruzenje.org.rs)

Вегетација Шар-планине, њене фитоценозе и појединачне биљне врсте заслужују да их човек ових простора третира на еколошки начин. Иако заштићени у виду резервата, до сада, нарочито од 1999. године, вегетацијски комплекси су у великој мери деградирани.

3.5.1.1. Очување шумских комплекса

Питања значајна за шуме и шумско земљиште као добрима од општег интереса уређени су Законом о шумама (Сл. Гласник РС, бр. 30/2010)⁴³.

Законом о шумама се уређује очување, заштита, планирање, гајење и коришћење шума, располагање шумама и шумским земљиштем (Закон о шумама, 2010, Члан 1), како би се обезбедили услови за одрживо газдовање шумама и шумским земљиштем, као добром од општег интереса, на начин и у обиму којим се трајно одржава и унапређује њихова производна способност, биолошка разноврсност, способност обнављања и виталност, и унапређује њихов потенцијал за ублажавање климатских промена, као и њихова економска, еколошка и социјална функција, а да се при томе не причињава штета околним екосистемима (Закон о шумама, 2010, Члан 3).

У неразвијеним подручјима као што су Сиринићка жупа, Средачка жупа, Опоље и Гора шума има изузетни економски значај. Досадашње деструктивно људско деловање довело је до промене природне шумске граница од 100-150 m до 400 m, док интензитет грађевинских радова (изградња викендица) доводи у опасност физички опстанак биљних врста.

⁴³ У контексту закона, под шумом се подразумева површина земљишта већа од 5 ари обрасла шумским дрвећем, шумски расадници у комплексу шума, семенске плантаже, заштитни појасеви дрвећа површине веће од 5 ари, док је шумско земљиште оно земљиште на коме се гаји шума, земљиште на коме је због његових природних особина рационалније гајити шуме и земљиште на коме се налазе објекти намењени газдовању шумама, дивљачи и остваривању опште корисних функција шума и које не може да се користи у друге сврхе, осим у случајевима и под условима утврђеним овим законом (Закон о шумама, Члан 5, 2010).

Најугроженије су реликтне дрвенасте и жбунасте врсте попут: мунике, молике, бора кривуља, алпске руже, док су смрча и јела антропогеним деловањем на главном масиву Шар-планине уништени, а на њеним огранцима потиснути.

Борове шуме изнад буковог појаса су некада чиниле пространи шумски појас. Молика је настањивала силикатну и веома ретко кречњачку подлогу (у случајевима дубоког земљишта на станишту), а муника кречњачке и серпентинске теренене. Локалитет Гини Воде представља једино постојеће место мешовите састојине борава, на основи жице кречњака која се протеже кроз силикатну подлогу (Јанковић, М., 1982).

Богатство биљног света Шар-планине захтева активну заштиту и унапређење свих шумских формација, прелазне жбунасте вегетације и високопланинске зељасте и жбунасте вегетације. На основу тога, економски значај оличен у неконтролисаним и непланским активностима и прекомерној експлоатације дрвне масе, мора бити превладан значајем које шуме имају за очување биодиверзитета, природне равнотеже и квалитета животне средине.

Газдовање шумама у националном парку мора се заснивати на концепту одрживог газдовања шумама. Сопственик и корисник шума дужан је да прати утицај биотичких и абиотичких чинилаца на здравствено стање шума и благовремено предузме мере за заштиту шума и шумског земљишта (Закон о шумама, Члан 42, 2010).

Законом о шумама забрањено је (Закон о шумама, Члан 9, 2010):

- пустошење и крчење шума,
- чиста сеча шума која није планирана као редован вид обнављања шума,
- сеча која није у складу са плановима газдовањем шума,
- сеча стабала заштићених и строго заштићених врста дрвећа,
- подбељивање стабала,
- паша, брст стоке, као и жирење у шуми,
- сакупљање осталих шумских производа (гљива, плодова, лековитог биља, пужева и другог),
- сеча семенских састојина и семенских стабала која није предвиђена плановима газдовања шумама,
- коришћење камена, шљунка, песка, хумуса, земље и тресета, осим за изградњу инфраструктурних објеката за газдовање шумама,
- самовољно заузимање шума, уништавање или оштећивање шумских засада, ознака и граничних знакова, као и изградња објеката који нису у функцији газдовања шумама,

- одлагање смећа и штетних и опасних материја и отпадака, као и загађивање шума на било који начин,
- предузимање других радњи којим се слаби приносна снага шуме или угрожава функција шуме.

Законом о шумама забрањена је сеча стабала, уништавање подмлатка и сакупљања семена строго заштићених и заштићених врста шумског дрвећа, осим ако су извор заразе од болести и штеточина, односно ако угрожавају људе и објекте (Закон о шумама, Члан 13, 2010).

У комплементарном развоју, шумарство уважавајући вишенаменске интересе захтева одрживо привређивање, како би се заштитиле шуме од ерозије и поплава, очувале постојеће биљке и животиње, унапредило здравствено стања шума и смањило интезитет сеча.

Нестајање, пропадање и деградација шума је најзначајнији проблем националног парка „Шар-планина“. Све што је до сада учињено на заштити шума у националном парку и ван њега мора се подићи на виши ниво, како се комплекси високопланинских борових шума и других биљака и животиња у њима не би претворили у „антропогене пустиње“, што је случај на значајном делу шарпланинског гребена.

3.5.1.2. Очување зељасте вегетације

Ливаде (изузев ливада алпијско-високонордијског типа изнад горње шумске границе све до зоне лишајева) и пашњаци настали су антропогеним дејством на рачун четинарске шумске вегетације. Ишчезавање шума допринело је да се зона пашњака простире изнад антропогене горње шумске границе на надморској висини од око 1.500 до 1.600 m у виду две вегетацијске формације: заједнице планинске клеке и жбунића и знатно пространијих планинских пашњака. Према неким индицијама природна горња шумска граница је била на надморској висини од око 2.000 m (Јанковић, М., 1990).

Огромно пространство искречених шума коришћено је за екстензивно и примитивно сточарство, што је допринело негативној зоогеној селекцији биљака. Вишевековно сточарство је утицало да се фитоценолошки састав и структура пашњака деградирају, потисну борове шуме и да се успостави вегетација камењара и голети.

Неповољна еколошка збивања утицала су да се у потпуности уништи појас бора кривуља на кречњачким теренима изнад природне границе шума, тако да се данас очувао у виду посебне серпентинске заједнице на Остовици и на кречњачким масивима Ошљака и Коца Балкана. Такође, угрожена је и шарпланинска високопланинска флора и вегетација, са значајним учешћем ендемичних врста Балканског полуострва (15%), од којих су три врсте локални ендемити: Дорфлеров петопрст (*Potentilla doerfleri*), шарпланински каранфилић (*Dianthus scardicus*) и чуваркућа (*Sempervivum macedonicum*) (Студија заштите Национални парк „Шар-планина“, 2006).

Обзиром на пространство и најоптималнију вегетацију у постојећим климатским условима, намеће се закључак о потреби смањивања површина антропогених пашњака, на рачун високопланинских борова и бора кривуља.

3.5.1.3. Очување лековитог биља

Специфичан географски положај Шар-планине, као места сусретања различитих флористичких утицаја издваја национални парк „Шар-планину“ као простор са изузетним богатством лековитих биљака у квалитативном и квантитативном погледу.

Међу око 2.000 врста биљака које на Шар-планини егзистирају, заступљено је преко 250 различитих врста лековитих, зачинских, јестивих и отровних биљака. Најпознатије, широко распострањене и најквалитетније лековите сировине националног парка „Шар-планина“ (ПРИЛОГ БР.6) су: хајдучка трава, петровац, бели слез, чичак, медвеђе грожђе, ангелика, изоп, тимијан, линцура, малина, купина, боровница...

Сходно великом природном потенцијалу националног парка и великој развојној могућности намеће се потреба организованог и контролисаног сакупљања лековитог биља, и пружа се могућност плантажног гајења биљака. С друге стране, експлоатацијом лековитог биља може доћи до већег или мањег ишчезавања одређених значајних лековитих врста и негативне селекције, при којој би дошло до експанзије врста у том погледу некорисних биљака.

Како се не би довела у опасност еколошка равнотежа пропраћена истискивањем лековитих врста, сакупљање истих могуће је уз строго планско, стручно и рационално коришћење прописаног од стране Јавног предузећа „Национални парк Шар планина“.

Рационално сакупљање лековитог биља је предуслов за очување овог природног ресурса. У том контексту, уз велике мере опрезности, могућа је организована и контролисана берба, тако да се сваке године одређене површине у потпуности искључе од експлоатације, а неке сиромашније и осетљивије ставе у фазу мировања од неколико година.

Као оптималнији и рационалнији метод, намеће се организовано гајење одговарајућих лековитих врста. Плантажно гајење лековитог биља угрожених сакупљањем, а које представљају ендемичне, реликтне или ретке врсте, оправдавају резултати пројекта о фармакогнозијском и фитохемијском истарживању спонтане, ароматичне и лековите флоре и гајеног лековитог биља спроводеног у циљу сагледавања могућности изградње погона за дестилацију ароматичног биља (Плантежно гајење лековитог биља, 2010).

Настојећи утврдити погодности земљишно-климатских прилика за успешну производњу појединих врста лековитог биља Јавно предузеће „Национални парк Шар планина“ поставио је пољски оглед у непосредној близини Штрпца, на надморској висини од 900 m са следећим врстама: ангелика (*Angelica archangelica*), изоп (*Hyssopus officinalis*), одољен (*Valeriana officinalis*) и тимијан (*Thymus vulgaris*). Имајући у виду висине приноса и квалитет сировина добијених из огледа општа је констатација да се у подручју Сиринићке жупе наведене биљне врсте са успехом могу производити, као и клека (*Juniperus communis*), јела (*Abies alba*) и високопланински бор кривуљ (*Pinus ungo*) (Плантежно гајење лековитог биља, 2010).

Лековите биљке иако се појављују као неискоришћени ресурс Сиринићке жупе захтевају оптимално коришћење и очување од деградационих антропоених процеса.

3.5.2. Вредновање биљног света

Национални парк „Шар-планина“ се пружа на надморској висини од 1.220 до 2.640 m, на изузетно богатим природњачким површинама. На том простору егзистирају биљне врсте и њихови хабитати, који имају неизмеран научни и парактични значај. Својом особеношћу и заступљеношћу посебну пажњу завређују шумски комплекс и лековите биљке.

3.5.2.1. Вредновање шумског комплекса

„Шуме нити су игда нити могу бити својина једног нараштаја: оне су благо, које је сваки нараштај дужан да сачува и неокрњено, онако како га је наследио, преда покољењу које за њим долази. Он може уживати само камату, али главницу не сме крњити“.

Порука Скупштинског одбора Министру народне привреде Србије, поводом проглашења првог Закона о шумама на територији Србије, 1891. године

Природно и друштвено вредновање шумског комплекса веома је комплексно и у великој мери је условљено развијеношћу друштва. Према Закону о шумама вредност шуме чини вредност дрвета, земљишта, осталих производа и општекорисних функција шума. Вредност шуме утврђује се у години усвајања планова газдовања шумама (Закон о шумама, Члан 90, 2010).

Користи од шума могу бити материјалне и нематеријалне. У материјалне користи од шума убрајају се дрво, као основни производ и споредни шумски производи- јестиви производи, сировине намењене за козметику и фармацију, сировине намењене за индустрију, минералне сировине и друго. Нематеријалне користи од шума чине утицаји шуме на окружење који доприносе индиректним користима: утицај на земљиште, на микроклиму, на регулацију водотокова, на људско здравље... Општекорисне функције шума су (Закон о шумама, Члан 6, 2010):

- општа заштита и унапређивање животне средине постојањем шумских екосистема,
- очување биодиверзитета,
- очување генофонда шумског дрвећа и осталих врста у оквиру шумске заједнице,
- ублажавање штетног дејства „ефекта стаклене баште“ везивањем угљеника, производњом кисеоника и биомасе,
- пречишћавање загађеног ваздуха,
- уравнотежавање водених односа и спречавање бујица и поплавних таласа,
- пречишћавање воде, снабдевање и заштита подземних токова и изворишта пијаћом водом,
- заштита земљишта, насеља и инфраструктуре од ерозије и клизишта,

- стварање повољних услова за здравље људи,
- повољни утицај на климу и пољопривредну делатност,
- естетска функција,
- обезбеђивање простора за одмор и рекреацију,
- развој ловног, сеоског туризма и екотуризма,
- заштита од буке,
- подршка одбрани земље и развоју локалних заједница.

Одређивање вредности за потребе туризма има полазиште у вредновању (Миловановић, Д., Милошевић, Р., Бабић, В., 2004, 58):

- еколошко вредновање опремљености шуме и њеног положаја у односу на средину,
- инфраструктурне опремљености,
- економско вредновање.

Да би се улога шуме⁴⁴ у туризму остварила неопходно је спроводити специфичне мере газдовања шумама у гајењу, одржавању, оснивању и заштити, што се нарочито односи на шуме националних паркова, као шума са посебном наменом.

3.5.2.2. Вредновање лековитог биља

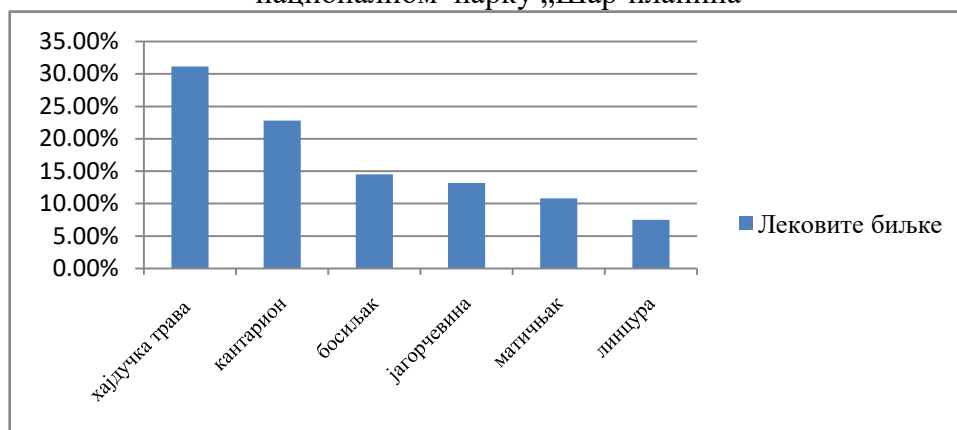
У националном парку „Шар-планина“ заступљене су знатне површине под лековитим биљем са великим бројем врста и прворазредног квалитета. Међу око 2.000 врста биљака које на Шар-планини егзистирају, присутно је преко 250 различитих врста лековитих, зачинских, јестивих и отровних биљака, које се примењују у фармацеутској, хемиској и козметичкој индустрији, у народној медицини, индустрији боја и у пољопривредној производњи. Међу мештанима високовредновани су (Графикон бр.9): хајдучка трава (31,17%), кантарион (22,83%), босиљак (14,5%) , матичњак (10,83%), јагорчевина (13,17%) и линцура (7,5%). На основу изнетог може се закључити да је национални парк „Шар-планина“ значајан, али неискоришћен природни ресурс лековитих сировина.

⁴⁴ Према утврђеним приоритетним функцијама шуме, односно његови делови могу бити: привредне шуме и шуме са посебном наменом. У шуме са посебном наменом уврштене су (Закон о шумама, Члан 6, 2010):

- заштитне шуме,
- шуме за очување и коришћење генофонда шумских врста дрвећа,
- шуме за очување биодиверзитета гена, врста, екосистема и предела,
- шуме значајне естетске вредности,
- шуме од значаја за здравље људи и рекреацију,
- шуме од значаја за образовање,
- шуме за научно-истраживачку делатност,
- шуме културно-историјског значаја,
- шуме за потребе одбране земље,
- шуме специфичних потреба државних органа,
- шуме за друге специфичне потребе.

Бројност јасно указује на велики природни потенцијал националног парка „Шар-планина“ и на велику развојну могућност која не захтева велика улагања, те се намеће потреба за изградњом и успешним функционисањем погона за дестилацију (помоћу водене паре) ароматичног лековитог биља.

Графикон бр.9- Анкетна процена појединачних лековитих биљака у националном парку „Шар-планина“

Извор: Анкетно истраживање спроведено у периоду 01.02.2011-01.04.2012. године.

Уважавајући наведено, сложени биљни свет на релативно малом простору представља велики научни потенцијал и изузетну природну реткост, који треба бити очуван за генерације које долазе. На то упућују и анкетни одговори туриста и мештана (Табела бр.49).

Табела бр.49-Анкетна процена флоре националног парка „Шар-планина“

	Анкетна процена		
	Туристи	Мештани	Укупна оцена
Богатство флоре	4,45	3,87	4,16
Присуство ретких и ендемичних врста	3,45	3,96	3,70
Стање шума	4,23	2,78	3,50

Извор: Анкетно истраживање спроведено у периоду 01.02.2011-01.04.2012. године.

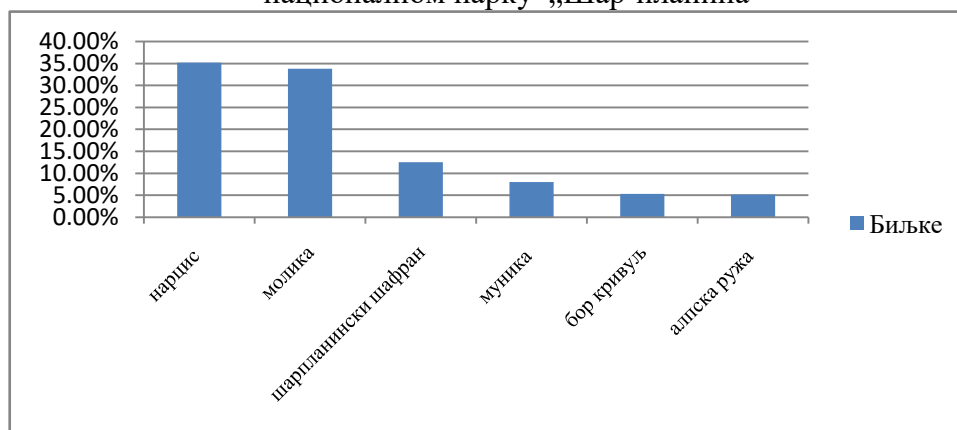
Анкетиране особе су свесне богатства флоре (средња оцена 4,16), али и постепене деградације исте (средња оцена стања шума је 3,50), што је у великој мери утицало и на лошију оцену мештана о самом богатству флоре (3,87).

Лоша оцена присуства ретких и ендемичних биљака, са средњом вредности од 3,70, доводи до закључка да је низак ниво знања о овом непроцењивом богатству и међу туристима и мештанима (већи број анкетираних особа није ни знао шта означава појам „реликт“). То потврђује и анкетна процена појединачних врста биљака у националном парку „Шар-планина“.

Молика (Графикон бр.10) је поред нарциса, и не само међу биљкама, већ и међу укупним вредностима националног парка високо вреднована (33,83%). Тиме, не може, а да се не закључи да је популарност ове биљке проистекла из истоименог назива једног од хотела туристичког центра „Брезовица“, а не из познавања богатства биљног света националног парка „Шар-планина“.

Постојеће биљно природно богатство интересантно је и за туризам. Обзиром да туризам потенцијално угрожава природу, све облике туристичко-рекреативног коришћења треба разрадити у складу са природним могућностима и капацитетом националног парка и са савременим принципима активне заштите и планског коришћења.

Графикон бр.10- Анкетна процена појединачних врста биљака у националном парку „Шар-планина“

Извор: Анкетно истраживање спроведено у периоду 01.02.2011-01.04.2012. године.

Биљне врсте, нарочито балканске ендеме и терцијарне реликате које имају неизмеран значај у научном, еколошком и пејзажном погледу, у туристичкој понуди треба пласирати кроз екотуризам, едукативни и рекреативни туризам, сагласно концепту очувања биодиверзитета националног парка „Шар-планина“.

Туристичким садржајима у виду едукативних тура (нпр. стазама ретких биљних врста) могу се обезбедити средства неопходна за заштиту природних вредности на Шар-планини, Ошљаку, Коџа Балкану и Островици и допринети популаризацији заштите вегетације. Нарочито се то односи на шуме молике и мунике, као и шуме јеле, смрче и букве. Практично, неопходно је спроводити закон или утицати на еколошку свест овдашњих људи и туриста.

3.6. ЖИВОТИЊСКИ СВЕТ

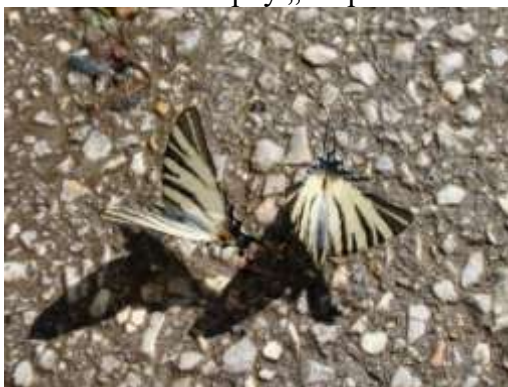
Национални парк „Шар-планина“ одликује се изузетном разноврсношћу животињског света. Оно је стедиште: 147 врста дневних лептира, преко 200 врста птица, 19 врста гмизаваца, 12 врста водоземаца и 32 врсте сисара (Студија заштите Национални парк „Шар-планина“, 2006).

Велико богатство флоре и вегетације условило је да простор националног парка „Шар-планина“ настањује преко 200 врста птица (ПРИЛОГ БР.7), односно 60% од укупног броја птица Републике Србије, међу којима посебно место имају угрожене врсте орнитофауне попут:

- белоглави суп или сури крагуј (*Gyps fulvus*),
- сури орао (*Aquila chrysaetos*),
- сиви соко (*Falco peregrinus*),
- велики тетреб (*Tetrao urogallus*), и
- снежна зеба (*Montifringilla nivalis*).

Орао брадан или костоберина (*Gypaetus barbatus*) је ишчезао са Шар-планине, која је до недавно представљала његово последње уточиште у Републици Србији (Студија заштите Национални парк „Шар-планина“, 2006).

Слика бр.17- Лептири у националном парку „Шар-планина“

Извор: ЈП „Национални парк Шар-планина“, 2011.

Национални парк „Шар-планина“ је стедиште 147 врста дневних лептира (или 77% врста Републике Србије и 50,86% балканске фауне дневних лептира (*ibid*)) чиме се убраја у најбогатије до сада истражено подручје Европе. На основу IUCN категоризације угрожености, 88 врста дневних лептира (Слика бр.17) које настањују простор националног парка „Шар-планине“ је од посебног значаја са аспекта глобалне заштите и очувања биодиверзитета. Међу њима су (Јакшић, П., 2003):

- *Pyrgus andromedae* (Wallengren, 1853),

- *Papilio machaon* (Linnaeus 1758),
- *Euchloe ausonia* (Hübner, 1804),
- *Satyrrium w-album* (Knoch, 1782),
- *Pseudophilotes baton* (Bergsträsser, 1779),
- *Pseudophilotes bavus* (Eversmann, 1832),
- *Iolana iolas* (Ochsenheimer, 1816),
- *Plebejides pylaon* (Fischer v. Waldheim, 1832),
- *Aricia anteros* (Freyer, 1838),
- *Argynnis Pandora* (Denis und Schiffermüller, 1775),
- *Brenthis ino* (Rottemburg, 1775),
- *Nymphalis antiopa* (Linnaeus, 1758),
- *Limenitis populi* (Linnaeus, 1758),
- *Apatura iris* (Linnaeus, 1758),
- *Erebia gorge* (Hübner, 1804),
- *Erebia rhodopensis* (Nicholl, 1900).

Фауна сисара је на Шар-планини веома разноврсна и представљена је са 32 врсте обједињених у 5 редова (33% фауне сисара Републике Србије и 22% фауне сисара Европе (Студија заштите националног парка „Шар-планина“, 2006)). Простор националног парка „Шар-планина“ настањују: шумска ровчица (*Sorex araneus*), водена ровчица (*Neomys foediens*), мочварна ровчица (*Neomys anomalus*), обична кртица (*Talpa europaea*), слепа кртица (*Talpa caeca*), веверица (*Sciurus vulgaris*), риђа волухарица (*Clethrionomys glareolus*), динарска волухарива (*Dinaromys bogdanovi*), подземна волухарица (*Pitymys subterraneus*), пољска волухарица (*Microtus arvalis*), снежна волухарица (*Chionomys nivalis*), слепо куче (*Spalax leucodon*), крашки миш (*Apodemus mystacinus*), жутогрли миш (*Apodemus flavocollis*), шумски миш (*Apodemus sylvaticus*), пругасти миш (*Apodemus agrarius*), црни пацов (*Rattus rattus*), зец (*Lepus europaeus*), вук (*Canis lupus*), лисица (*Vulpes vulpes*), медвед (*Ursus arctos*), ласица (*Mustela nivalis*) (Слика бр.33), твор (*Mustela putorius*), куна златица (*Martes martes*), куна белица (*Martes foina*), јазавац (*Meles meles*), видра (*Lutra lutra*), дивља мачка (*Felis silvestris*), рис (*Lynx lynx*), дивља свиња (*Sus scrofa*), срна (*Capreolus capreolus*) и дивокоза (*Rupicapra rupicapra*). Међу овим врстама 17 их је законом заштићено као природна реткост, 7 врста се налази на Европској црвеној листи, а 19 врста у категорији заштите према Бернској конвенцији (Студија заштите Национални парк „Шар-планина“, 2006).

Ихтиолошка фауна карактеристична је присуством поточне пастрмке *Salmo trutta* L.

Слика бр.18- Лисица у националном парку „Шар-планина“

Извор: ЈП „Национални парк Шар-планина“, 2011.

У оквиру два реда и четири фамилије присутно је на простору националног парка 9 врста водоземаца. Репати водоземци представљени су шареним (*Salamandra salamandra*) и црним даждевњаком; мрмољци планинским мрмољком (*Triturus alpestris*), великим главатим мрмољком (*Triturus carnifex*) и малим мрмољком (*Triturus vulgaris*); жабе жутотрбим мукачем (*Bombina variegata*), обичном краставом жабом (*Bufo bufo*), зеленом краставом жабом (*Bufo viridis*), гаталинком (*Hyla arborea*), грчком жабом (*Rana graeca*), риђом жабом (*Rana temporaria*), ливадском жабом (*Rana dalmatina*) и барском жабом (*Rana ridibunda pallas*) (Студија заштите Национални парк „Шар-планина“, 2006).

Слика бр.19- Шарке у националном парку „Шар-планина“

Извор: ЈП „Национални парк Шар-планина“, 2011.

Класу гмизаваца на северним и североисточним падинама Шар-планине представља 19 врста из 2 реда, сврстаних у 6 фамилија. Корњаче су представљене барском (*Emys orbicularis*) и копненом корњачом (*Testudo hermanni*); слепићи слипићем (*Anguis fragilis*), гуштери ливадским гуштером (*Lacerta agilis*), љускавим гуштером (*Algyroides nigropunctatus*), зелембаћем (*Lacerta viridis*), живородним гуштером (*Zootoca vivipara*), зидним гуштером (*Podarcis muralis*), степским гуштером (*Podarcis taurica*), балканским зидним гуштером (*Podarcis erhardii*) и крактконогим гуштером (*Ablepharus kitaibelii*); смукови ескулаповим смуком (*Zamenis longissima*), степским смуком (*Dolichophis caspius*), смукуљом (*Coronella austriaca*); белоушке белоушком (*Natrix natrix*) и рибарицом (*Natrix tessellata*), а љутице посकोком (*Vipera ammodytes*), шарком (*Vipera berus*) (Слика бр.19) и шарганом (*Vipera ursinii*) (Студија заштите Национални парк „Шар-планина“, 2006).

3.6.1. Очување животињског света националног парка

Богата фауна Шар-планине, деценијама уназад је проређивана, да би од 1999. године, услед немогућности спровођења заштите и закона она била значајно осиромашена. Ефикасна заштита и унапређење целокупне фауне на територији којом газдује Јавно предузеће „Национални парк Шар планина“ захтева спровођење одређених мера.

Основни предуслов очувања генетског фонда аутохтоне шарпланинске фауне јесу комплексна биолошка и еколошка истраживања, уважавање законитости природе током репродукције, развоја и коришћења врста, и спровођење законодавне регулативе ловне⁴⁵ и риболовне⁴⁶ делатности.

У концепту развоја националног парка неопходно је решити питање газдовања и управљања ловиштима и риболовиштима и практично увести модел стратешког менаџмента за заштиту и одрживо коришћење биодиверзитета ловне и риболовне фауне. Како би потенцијали биодиверзитета фауне били рационално искориштени, у складу са светским стандардима, а задовољавајући економске, еколошке, социјалне и културолошке функције потребно је:

- обезбедити општу друштвену и материјално-финансијску подршку,
- израдити дугорочни програм заштите, унапређења и самоодрживог коришћења ловне фауне у ловиштима,
- реконструисати постојећу и изградити додатну инфраструктуру,
- изградити објекте намењене ловцима (ловачке куће) и риболовцима (риболовачке куће),
- санкционисати криволов и зауставити све неповољне еколошке притиске на природне услове раста и развоја фауне,
- унапредити стање генофонда кроз повратак (орао брадан) и вештачко размножавање,
- у раду чуварске службе националног парка имати и представнике ловачких организација и риболовног друштва.

Позитиван утицај на опстанак, повећање бројности угрожених врста, нарочито срна и популације медведа, за сада се остварује пасивним чувањем, едукацијом и улагањем у ловно-техничке објекте предвиђене привременим Планом газдовања ловиштем из 2010. године.

⁴⁵Законом о дивљачи и ловству уређује се: заштита, управљање, лов, коришћење и унапређивање популација дивљачи у ловишту; заштита, очување и унапређивање станишта дивљачи; заштита, уређивање и одржавање ловишта и друга питања од значаја за дивљач и ловство (Закон о дивљачи и ловству, Члан 1, 2010).

⁴⁶Законом о заштити и одрживом коришћењу рибљег фонда уређује се управљање рибљим фондом у риболовним водама, које обухвата заштиту и одрживо коришћење рибљег фонда као природног богатства и добра од општег интереса. Управљање риболовним ресурсима врши се у складу са принципом одрживог коришћења, који доприноси очувању диверзитета ихтиофауне и еколошког интегритета водених екосистема (Закон о заштити и одрживом коришћењу рибљег фонда, Члан 1, 2009).

У том својству реконструисана је и обновљена постојећа ловачка кућа, обновљене су две чеке и ограђен је резерват, израђене су информативне ознаке за обележавање ловишта, извршена је и стручна обука и едукација надзорника за обављање ловочуварских и других стручних послова. У циљу спречавања криволова штампани су летци и гостовано је на локалној телевизијској станици. Настојећи ефикасније заштити ловну дивљач, пернате грабљивице и лешинаре и повећати њихову бројност, у скоријој будућности намеравају се организовати хранилишта за птице (План газдовања ловиштем, 2010).

Поспешивање активности везаних за рибарство омогућено је организовањем стручног обучавања запослених за послове на заштити риболовне популације и из области законске регулативе. Оно што се намеће као основни циљ у домену организованог риболова јесте формирање рибњака и порибљавање, заштита мрестилишта, како би се повећавао број поточне пастрмке (План газдовања ловиштем, 2010).

Заштита и унапређивање фауне, али и целокупних водених екосистема имају еколошки и економски значај. Заштита и унапређење, као и еколошки одрживо коришћење биолошке ловне фауне захтева одговарајуће материјално-финансијске и управљачке активности. Очување фауне и развој ловног и риболовног туризма третирају се у Јавном предузећу „Национални парк“ као амбициозани планови. Иако су свесни у предузећу да ловна фауна има важну улогу у привређивању и биолошкој разноврсности, заштита и еколошки одрживо коришћење биолошких разноврсности фауне, односно спровођење пројеката о развоју домаћег и иностраног ловног и риболовног туризма спутаван је досадашњим политичким збивањима, што је довело до запуштања ловних површина, а од 2011. године формирањем паралелног предузећа које је надлежно за газдовање шумама националног парка Шар-планина доведено је у питање и пасивно обилажење терена.

3.6.2. Вредновање животињског света

Богатством фауне национални парк „Шар-планина“ представља изузетан еколошки простор, и као такав, уз богатство других природних и културних садржаја, подручје националног парка може се третирати као атрактиван и вредан простор за развој ловног и риболовног туризма, који представља могућност за продужење зимске и летње туристичке сезоне.

У прошлости простори Шар-планине су били врло богати ловном дивљачи. По разноврсти пернате и длакаве дивљачи и опште ловне фауне, Шар-планина још увек се убраја међу најбогије планинске масиве Балканског полуострва са искључиво аутохтоним врстама. Национални парк располаже ловним резерватом површине од 26,40 ха. Шуме и шумска земљишта (13,09 ха), ливаде (0,64 ха) и планинске пашњаке и сувате (12,67 ха) насељавају висока, ниска и перната ловна дивљач. Ловно продуктивне површине за гајене врсте медведа износе 26,00 ха, дивокозе 20,00 ха, дивље свиње 10,00 ха, срне 2,00 ха, зеца 20,00 ха, јаребица 10,00 ха. Постојеће површине представљају изузетно вредне ловно продуктивне површине. У ловишту економски капацитет за медведа износи 40 грла, за дивокозу 1.200 грла, за дивљу свињу 30 грла, за срну 40 грла, за зеца 2.000 комада, за јаребицу 500 комада (Студија заштите Национални парк „Шар-планина“, 2006).

Како је у питању ловиште посебне намене,⁴⁷ неопходно је обезбедити одрживо газдовање популацијама дивљачи и њихових станишта на начин и у обиму којим се трајно одржава и унапређује виталност популација дивљачи, производна способност станишта и биолошка разноврсност, чиме се постиже испуњавање економских, еколошких и социјалних функција ловства (Закон о дивљачи и ловству, Члан 2, 2010).

У ловишту националног парка забрањено је (Закон о дивљачи и ловству, Члан 22, 2010):

- угрожавати опстанак дивљачи у природи и њена станишта;
- прогањати, злостављати, намерно повређивати и узнемиравати дивљач;
- заробљавати и држати дивљач у затвореном или ограђеном простору, намерно уништавати место за размножавање и одмор дивљачи, узимати јаја од дивљачи, као и сакупљати јаја заштићених врста птица;
- држати дивљач у затвореном простору дуже од месец дана од дана престанка деловања елементарних непогода, односно излечења повреде или спровођења одређених мера гајења, осим у зоолошким вртovima, фармама дивљачи, парковима дивљачи и другим објектима у којима је овим законом или посебним законима дозвољено држање дивљачи у затвореном простору;
- уносити у ловиште дивљач из паркова дивљачи, зоолошких вртова и са фарми дивљачи, као и оштећених јединки дивљачи;
- уношење нових алохтоних врста дивљачи и њихових хибрида у слободну природу на подручју Републике Србије;
- вршити жетву и косидбу пољопривредним машинама које немају уграђене уређаје за истеривање, односно плашење дивљачи;
- палити коров, стрњике, трстике, траве и друго растиње у ловиштима;
- употребљавати средства за заштиту биља и друга хемијска средства у количинама и дозама које могу проузроковати штету на дивљачи;
- тровати дивљач;
- облагати отворене канале, акумулације, језера и обале водотока пластичним и другим материјалима, осим на начин прописан актом министра из члана 91. Закона о дивљачи и ловству.

Данас, обзиром на потенцијалне могућности, ситуација је незадовољавајућа. Осиромашени биодиверзитет фауне доводи у питање опстанак угрожених врста као и шарпланинског екосистема у целини. И туристи и мештани на то упозоравају (Табела бр.50): стање ловне фауне је оцењено са 3,14, риболовне фауне 3,20, док је насупрот томе богатство флоре оцењено са солидном оценом (4,10).

⁴⁷ Ловиште посебне намене установљавају се на површинама националних паркова и на површинама са већинским учешћем државних шума и шумског земљишта (Закон о дивљачи и ловству, Члан 33, 2010).

Обзиром на природне ресурсе, рибама богате речне токове и приступачност притокама Лепенца подручје националног парка „Шар-планина“ издваја се као значајни потенцијал за обављање спортског риболова у складу са мерама заштите и очувања рибљег фонда прописаним Законом о заштити и одрживом коришћењу рибљег фонда, Правилником о начину, алатима и средствима којима се обавља привредни риболов, као и начину алатима, опреми и средствима којима се обавља рекреативни риболов („Службени гласник РС“ број 104/09), Наредби о мерама за очување и заштиту рибљег фонда („Службени гласник РС“ број 104/09 и 49/10) као и Привременим Програмом управљања рибарским подручјем.

Табела бр.50-Анкетна процена фауне националног парка „Шар-планина“

	Анкетна процена		
	Туристи	Мештани	Укупна оцена
Богатство фауне	4,56	3,64	4,10
Стање ловне фауне	3,45	2,84	3,14
Стање риболовне фауне	3,72	2,68	3,20

Извор: Анкетно истраживање спроведено у периоду 01.02.2011-01.04.2012. године.

Резултати анкете упућују да су туристичка клијантела и локално становништво свесни деградације животињског света, те је то додатни мотив за успостављање повећаног броја заступљених популација и правилног баланса ловне и неловне популације, чиме би се омогућило коришћење фауне у оквиру развојних програма и појединих видова туризма за ефикаснију валоризацију. У циљу повећања бројности фауне треба омогућити самоодрживу природну и стимулирати вештачку репродукцију, тим пре што постоји оправдан, значајан економски интерес у тржишном привређивању ловним ресурсима.

Такође, оно што се може закључити јесте да животињски свет као значајан потенцијал за развој ловног и риболовног туризма, због неразвијене техничке опремљености ловишта и риболовишта је недовољно искоришћен у функцији развоја туризма у националном парку. Ова чињеница упућује да будући развој ловног и риболовног туризма треба усмеравати и плански управљати.

Графикон бр.11- Анкетна процена појединачних врста животиња националног парка „Шар-планина

Извор: Анкетно истраживање спроведено у периоду 01.02.2011-01.04.2012. године

Фауна националног парка „Шар-планина“ представља национално богатство које пружа основу и за афирмисање бројних манифестација везаних за природу и њена богатства у складу са начелима одрживог развоја туризма. У том контексту балкански рис (28,33%),

дивокозе (40,83%) и лептири (16,33%) према мишљењу мештана (Графикон бр.11) представљају највећи потенцијал. Тако, постоје могућности да се организује Сабор ловаца, са такмичењем у стрелаштву, манифестација балканском рису/дивокози у походе, или Сабор кинолога посвећен Шарпланинцу (Слика бр.20).

Слика бр.20- Шарпланинац

Извор: ЈП „Национални парк Шар-планина“, 2011.

Поред лова и риболова, туризам може ангажовати и проучавање, односно посматрање животних навика, исхране, гнездења птица и посматрање лептира у своју излетничку понуду. Распрострањење и бројност омогућавају изградњу мреже осматрачница на простору националног парка. Посматрање птица и лептира, као и фото-сафари захтева минимални развој инфраструктуре и мале интервенције у националном парку.

Диверзитет фауне још увек је очуван, али деценијски неконтролисани, илегални, и неселективни лов, као и риболов уз помоћ нестандартног риболовног материјала, уврштавају се међу најзначајније негативне антропогене утицаје на живи свет у националном парку „Шар-планина“. Активно учествовање ловаца, риболоваца и љубитеља природе у пројектима заштите фауне и њихових станишта и креирање туристичке политике, спречило би даље нарушавање еколошке равнотеже.

Разноврстан животињски свет мора се очувати као незамењив национални еколошки и социјални ресурс. Оваквим ставом, на туристичком тржишту на подручју националног парка могу се развијати плански ловни, риболовни туризам и екотуризам. Због неразвијене материјалне базе туризма ови селетивни облици туризма су недовољно искоришћени у функцији развоја туризма националног парка „Шар-планина“.

3.7. АНТРОПОГЕНЕ ВРЕДНОСТИ

Национални парк „Шар-планина“ обилује духовно-културолошким достигнућима од палеолита до данас. Преплитање народа и историјских токова у издвојеним шарпланинским жупама: Гора, Опоље, Средска и Сиринић и Призренском Подгору допринело је да значајан број антропогеног наслеђа буде категоризован и проглашен за споменике културе.

Категорисана су следећа културна добра (Студија заштите Национални парк „Шар-планина“, 2006):

1. Манастир Св. Арханђела, Јабланица-Призрен (XV век, изузетан значај),
2. Остаци испоснице и манастира Св. Петра Коришког, Кабаш (XIII век, изузетан значај),
3. Црква Св. Богородице, Пејчићи-Средска (XIII век, изузетан значај),
4. Црква Св. Николе, Богошевци, Средска (XVI век, изузетан значај),
5. Црква Св. Николе, Мушниково, Средска (XVI век, изузетан значај),
6. Црква Св. Петке, Мушниково, Средска (XIV век, изузетан значај),
7. Црква Св. Ђорђа, Милачићи, Средска (XVI век, изузетан значај),
8. Црква Св. Николе, Драјчићи, Средска (XVI век, изузетан значај),
9. Црква Св. Ђорђа, Горње Село, Средска (XVII век, изузетан значај),
10. Црква Св. Богородице Одигитрије, Мушотиште, Сува Река (XIV век, изузетан значај),
11. Црква Св. Ђорђа, Горња Битиња, Штрпце (XIV век, изузетан значај),
12. Црква Св. Теодора Тирона, Доња Битиња, Штрпце (XVI век, изузетан значај),
13. Црква Св. Николе, Штрпце (XVI век, изузетан значај).

Поред ових антропогених вредности, на територији националног парка и његовој непосредној близини значајан је број споменика културе (Задужбине Косова, 1987):

1. „Град“ Вишеград, изнад манастира Св. Арханђела, Јабланица, Призрен (XIII век),
2. Стари камени мост у клисури Призренске Бистрице код Св. Арханђела, Јабланица, Призрен (XIV век),
3. Манастир Св. Тројица, Мушотиште, Сува Река (XV век),

4. Манастир Св. Петра и Павла, Кориша, Сува Река (/ век),
5. Манастир Св. Марко, Кабаш, Сува Река (XV век),
6. Остаци манастира Мужљак, Кориша, Сува Река (XVII век),
7. Остаци гробљанске цркве на Ђувику, Кабаш, Сува река (XIV век),
8. Остаци гробљанске цркве Св. Николе, Кориша, Сува Река (/ век),
9. Остаци гробљанске цркве Св. Ђорђа, Кориша, Сува Река (XIX век),
10. Остаци цркве и зидина у Лука махали, Кабаш, Сува Река (/ век),
11. Црква Пресвете Богородице, Кориша, Сува Река (XVIII век),
12. Остаци утврђења Коришко Градиште, Кориша, Сува Река (/ век),
13. Остаци средњовековног трга, Кабаш, Сува Река (/ век),
14. Остаци цркве Св. Богородице (сестре Св. Петра Коришког), Кабаш, Сува Река (/ век),
15. Православно гробље у Кориши, Сува Река (/ век),
16. Црква испосница Св. Николе у клисури Призренске Бистрице, Јабланица, Призрен (XIX век),
17. Спомен плоча у засеоку Крајчићи, Средска (/ век),
18. Спомен плоча у засеоку Милачићи, Средска (/ век),
19. Испосница Голем Камен, Плањане, Средска (/ век),
20. Црква Св. Богородице, Плањане, Средска (XVII век),
21. Хидроелектрана „Призренка“ у клисури Призренске Бистрице, Јабланица, Призрен (1928. година),
22. Црква Св. Илије, Локвица, Средска (XIX век),
23. Црква Св. Николе, Милачићи, Средска (XIX век),
24. Црква Св. Ђурђица, Млике, Драгаш (XIX век),
25. Утврђење изнад села Крушево на брду „Хисариште“, Драгаш (/ век),
26. Кукли-бегова џамија, Бродосавце, Драгаш (/ век),
27. Црква Св. Богородице, Готовуша, Штрпце (XIX век),

28. Остаци испиоснице Русенице, Мушотиште, Сува Река (XIV век),
29. Остаци муслиманског верског објекта, Мушотиште, Сува Река (/ век),
30. Остаци испосница пећина на брду Матос, Мушотиште, Сува Река (XIV век),
31. Село Севце (заселак Шубарине), Штрпце, (XIX век)⁴⁸.

У непосредној близини националног парка је и „град музеј“ Призрен (у доба Римског царства Theranda, у доба Византије Prizdiana или Prizrenium), седиште призренског епископа од 1219. године, једна од српских средњовековних престоница, а данас економски и културни центар јужне Метохије. На баштину из богате прошлости упућују репрезентативне грађевине (ibid):

1. Црква Богородице Љевишке (XIV век) (Слика бр.21, Слика бр.22),

Слика бр.21- Црква Богородице Љевишке

Извор: www.flickr.com

Слика бр.22 - Фрескосликарство цркве Богородице Љевишке

Извор: www.flickr.com

2. Црква Св. Спас (XIV век),
3. Црква Св. Никола (XIV век),
4. Утврђење Каљаја (XI-XVIII век),

⁴⁸ У току 1999. године и мартовског погрома страдале су бројне српске куће и православна заоставштина, попут (Студија заштите Национални парк „Шар-планина“, 2006):

- Манастир Св. Тројице (XV век), Мушотиште -опљачкан, минирао и спаљен 1999. године,
- Манастир са црквом Св. Марка (XV век), Кориша- опљачкан, демолиран, спаљен и потпуно разорен експлозивом 1999. године,
- Црква Богородице Одитрије (XIV век), Мушотиште- опљачкана, демолирана и спаљена 1999. године,
- Црква Св. Ђорђа (XIV век), Речане- минирао 1999. године,
- Црква Св. Николе- „Рајкова“ црква (XIV век), Призрен- минирао 1999. године,
- Манастир Св. Арханђели (XIV век), клисура Призренске Бистрице, Јабланица- опљачкан и спаљен 2004. године,
- Црква Богородице Љевишке (XIV век), Призрен - демолирана и спаљена 2004. године,
- Црква Св. Спаса (XIV век), Призрен- демолирана и спаљена 2004. године,
- Црква Св. Николе „Тутићева црква“, (XIV век), Призрен- демолирана и спаљена 2004. године,
- Тврђава Каљаја (XI-XVIII век), Призрен- оштећена 2004. године,
- Црква Св. Ђорђа (XV век), Призрен- спаљена 2004. године,
- Саборна црква Св. Ђорђа (XIX век), Призрен- спаљена и минирао 2004. године,
- Црква Св. Врача Козме и Дамјана (XIX век), Призрен - спаљена 2004. године,
- Црква Св. Пантелејмона (XX век), Призрен- спаљена 2004. године,
- Црква Св. Недеље (XX век), Живињане- минирао 2004. године.

5. Синан-пашина џамија (XVII век),
6. Турски амам (XVII век), као категорисана добра од изузетног значаја за Републику Србију,
7. Црква Св. Николе Рајкова (XIV век),
8. Црква Св. Недеље (XIV век) Марка Краљевића,
9. Месхит и нишан Призренаца Сузи Челебије (XIV век),
10. Чесма Евренос бега (XVI век),
11. градске куће у орјенталном стилу и други споменици од великог значаја.

Богатство градитељског наслеђа употпуњено је духовним и материјалним културним добрима високе уметничке вредности, која шарпланинска села чине живим музејима. Својом лепотом и оригиналношћу издваја се филигрански накит, призренска свила, ткани ћилими и прекривачи, седаце (чупави ћилими), јамболије, изрезбарене шкриње инкрустиране сребром, седефом и златном жицом, дрвене изрезбарене таванице (Студија заштите Национални парк „Шар-планина“, 2006).

Амбијент традиционалне културе није довољно проучен и нити му се придаје већа пажња у његовом неговању, тако да постоји могућност да богато наслеђе постепено нестане (идентитет сеоске куће и покућства, култура рада, култура одевања) или падне у заборав (култура исхране, обичаји, предење, ткање, плетарство, вез...).

Туристи (Табела бр.51) сматрају да национални парк „Шар-планина“ и његова околина, као и локални становништво не поседује антропогене вредности које би им били у већој мери атрактивни. Оцена 2,96 још једном упућује да су туристи који посећују национални парк превасходно орјентисани на зимски туризам и природне вредности, као и на недовољно познавање културно-историјског и етнографског богатства датог краја.

Табела бр.51- Анкетна процена антропогених вредности националног парка „Шар-планина“

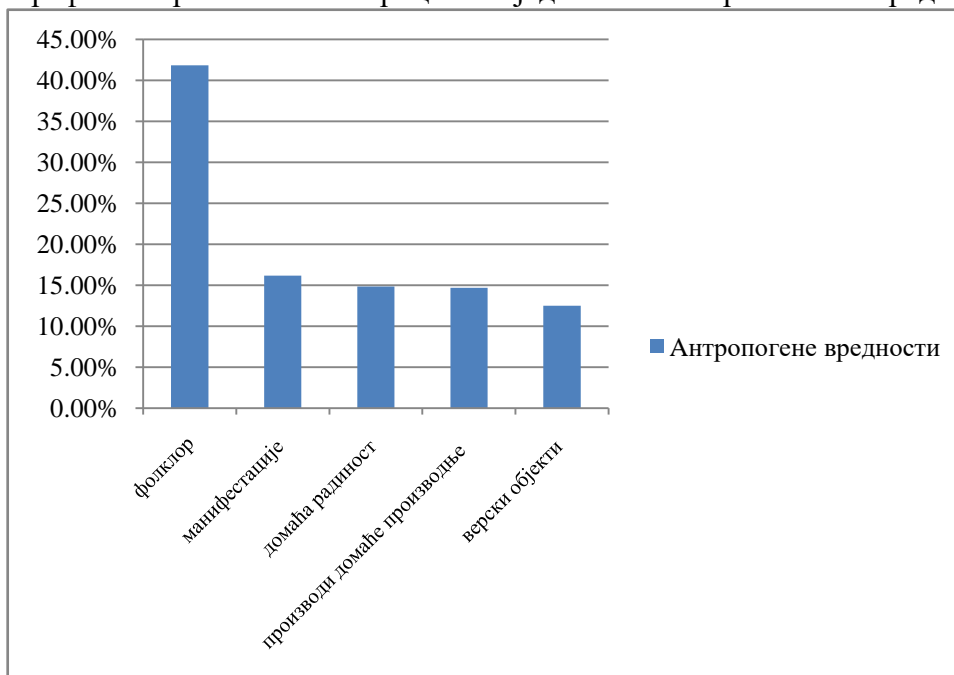
	Анкетна процена		
	Туристи	Мештани	Укупна оцена
Културне знаменитости	2,96	-	2,96
Верски објекти	-	4,14	4,14
Домаћа радиност	-	4,58	4,58
Фолклор	-	4,70	4,70
Производи домаће производње	-	4,10	4,10

Извор: Анкетно истраживање спроведено у периоду 01.02.2011-01.04.2012. године.

С друге стране, мештани су супротног мишљења. Они највише цене локални фолклор (оцена 4,70), домаћу радиност (оцена 4,58), верске објекте (4,14) и производе домаће производње (4,10).

Међу појединачним антропогеним вредностима (Графикон бр.12) најцењенија вредност међу мештанима јесте фолклор (41,83%), потом манифестације (16,17%), домаћа радиност (14,83%), производи домаће производње (14,67%) и тек на крају верски објекти (12,50%).

Графикон бр.12-Анкетна процена појединачних антропогених вредности

Извор: Анкетно истраживање спроведено у периоду 01.02.2011-01.04.2012. године.

Јавно предузеће национални парк „Шар-планина“, локалне самоуправе, надлежна министарства и јавност имају обавезу да очувају традиционални идентитет овог шарпланинског подручја. Увршћивање аутентичних атрактивности и стварног живота у туристичку понуду, свакако је један, ако и не најбољи начин да се очувају традиционалне сеоске вредности и споменичко наслеђе.

3.8. ТУРИСТИЧКО УРЕЂЕЊЕ ПРОСТОРА

Успешан развој туризма у оквиру националног парка „Шар-планина“ незамислив је у неуређеном природном окружењу. Успешно туристичко пословање захтева одређену људску интервенцију и физичку окупацију простора националног парка у туристичке сврхе (изградња саобраћајница, туристичких објеката и сл.), како би репрезентативне биолошке, геолошке, геоморфолошке, климатске, хидролошке и антропогене вредности биле доступне туристи.

У досадашњем развоју туризма на простору Сиринићке жупе спортска рекреација имала је примат у односу на све друге облике туристичке активности. Северне падине Шар-планине у геоморфолошком, климатском и хидролошком погледу погодују за развој зимског (Слика бр.23), али и целогодишњег рекреативног туризма.

Слика бр.23-Зимски угођај на Шар-планини

Извор: Разгледница, 1994.

Природне предиспозиције националног парка „Шар-планина“, које омогућавају разноврсну туристичку понуду и активан туризам током читаве године, до сада су се врло мало користиле. Садашњи угоститељски и пратећи објекти, који су ван граница националног парка заузимају око 15 ha, а шетне и скијашке стазе заузимају 10-15 ha површине Општине Штрпце, чиме удео ових простора у укупној површини општине износи око 0,12%. Без опасности угрожавања развоја шумарства и пољопривреде и деградације биодиверзитета, наведене површине могу се проширити и до десет пута. За потребе зимског туризма, постоје повољни услови у области југозападно од хотела „Молика“ све до Бистре и Царевих ливада, потом североисточно и северно од хотела у правцу Љуботена, Штрпца и Готовуше (Просторни план Општине Штрпце, 2005).

Најповољније просторно-географске вредности за развој туризма у оквиру Националног парка, изван Сиринићке жупе има подручје које од гребена и врха Пескови (2.561 m) гравитира превоју Превалац (1.515 m), подручје које од гребена и врха Кобилица (2.528 m) гравитира селима Горње и Доње Љубиње и подручје које од гребена и врха Кара Никола (2.409 m) гравитира селима Манастирица и Стружје (Програм развоја туризма општине Штрпце, 1991).

На овом шарпланинском простору материјална основа туризма је минимална, изузимајући простор Превалца (1.515 m), кога тренутно одликује непланско викенд насеље са око 340 викендица (www.prizren-web.com) и једна краћа вучна жичара и већи број ресторана.

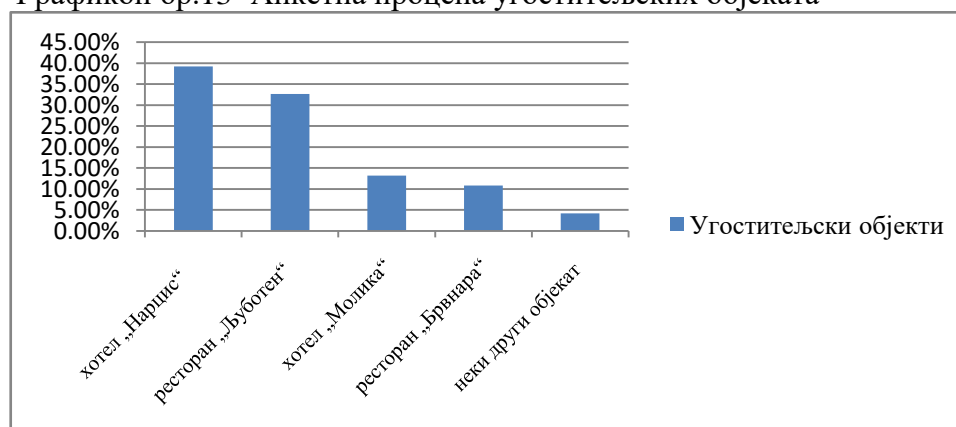
Морфолошке и климатске карактеристике и очувана природа омогућавају да се на тржишту национални парк „Шар-планина“ појави као полифункционално орјентисан туристички комплекс. Ипак, национални парк међу мештанима и туристима (као и међу надлежним косовским органима) доживљава се као будуће средиште спортско-рекреативног туризма.

3.8.1. Смештајни капацитети

За потребе туризма на простору Сиринићке жупе изграђено је више туристичко-угоститељских објеката обједињених у туристички комплекс „Брезовица“ који се протеже од 900 до 2.500 m н.в. у три нивоа на простору Сиринићке жупе.

Међу угоститељским објектима мештани (График бр.13) највише вреднују хотел „Нарцис“ (39,2%), ресторан „Љуботен“ (32,66%), хотел „Молика“ (13,16%) и ресторан „Брвнара“ (10,83%), који су смештени у оквиру насеље Брезовица.

Графикон бр.13- Анкетна процена угоститељских објеката

Извор: Анкетно истраживање спроведено у периоду 01.02.2011-01.04.2012. године.

Највећи значај у туристичком комплексу са целогодишњим пословањем имао је хотел „Нарцис“ (Слика бр.24), кога мештани сматрају симболом туризма Сиринићке жупе. На 36-ом km од Урошевца, односно 38-ом km од Призрена, на релацији која спаја ова два града налази се одвојак пута за хотел „Нарцис“. Дати објект чини подрум, приземље и седам спратова са 300 лежаја у једнокреветним, двокреветним собама и апартманима, ресторан, кафана, аперитив барови, конгресна сала, базен, сауна, трим кабинет, хидромасажа, аутоматска куглана са четири стазе, спортска дворана, банка и неколико продавница.

Хотел је изграђен крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година 20. века, по тадашњим критеријумима (високе) Б категорије, на захтев предузећа „Инекс Шар-планина“ из Брезовице. Хотелски простори захватају површину од 15.195 m². Изграђени и опремљени сходно важећим прописима, хотелски простори омогућавају рационално коришћење простора, несметано кретање гостију и запосленог особља, хигијенско руковање намирницама, чување робе од кварења, заштиту здравља гостију и запосленог

особља, стручно и ефикасно услуживање гостију. Приликом категоризације, хотел „Нарцис“ на Брезовици својим решењима у погледу „Уређења и опреме“, „Услуга“ и „Положаја и изгледа објекта“ по „Правилнику о разврставању, минималним условима и категоризацији угоститељских објеката“ („Службени гласник РС“, број.66/94), сврстан је у другу категорију (због ратних дешавања, категоризован је само хотел „Нарцис“).

Слика бр.24- Првобитни изглед хотела „Нарцис“

Извор: Разгледница, 1994.

Међутим, вишегодишња запуштеност и несналажење у новонасталим условима пословања довели су до изузетно лошег стања хотелске зграде и привређивања. У првим годинама прве деценије 21. века хотел су настањивали учесници разних мисија на Косову и Метохији (који су плаћали дате услуге) и у значајном броју су одржавани семинари у оквиру хотела. Повлачењем највећег броја мисија са Косова и Метохије замире пословање, које се свело на спорадичне госте и изнајмљивање ресторанске сале за свадбе локалном становништву.

Попут хотела „Нарциса“ сви већи угоститељски капацитети препуштени су пропадању, те лошије оцене и туриста и мештана у погледу ресторатерских капацитета (3,37), смештајних капацитета (2,54) и квалитета услуге у угоститељским објектима (3,06) не изненађује (Табела бр.52).

Табела бр.52- Анкетна процена угоститељских смештаја туристичког центра „Брезовица“

	Анкетна процена		
	Туристи	Мештани	Укупна оцена
Ресторатерски капацитети	3,23	3,51	3,37
Смештајни капацитети	2,51	2,57	2,54
Квалитет услуге у угоститељским објектима	3,18	2,95	3,06
Квалитет рада особља у угоститељским објектима	3,74	4,15	3,94

Извор: Анкетно истраживање спроведено у периоду 01.02.2011-01.04.2012. године.

У том контексту, надовезују се доминантно учешће „друге врсте смештаја“ (Табела бр.53) и самостална исхрана у току боравка туриста у националном парку „Шар-планина“.

Само 27% туриста у току свог боравака користи хотелски смештај, док је значајно учешће „друге врсте смештаја“ (24,33%), под којим се у овом контексту подразумева у највећој мери смештај код родбине.

Табела бр.53- Врста смештаја коју туристи користе током боравака

	Туристи (на српском језику)	Туристи (на енглеском језику)
Хотел	89	73
Приватни смештај	74	57
Викенд-кућа	99	62
Камп	-	-
Друга врста смештаја	138	8

Извор: Анкетно истраживање спроведено у периоду 01.02.2011-01.04.2012. године.

Врста смештаја у великој мери је одредила и начин исхране туриста током боравака у туристичком центру „Брезовица“ (Табела бр.54). Велико учешће (82%) самосталне исхране упућује да и туристи који бораве у викенд кућама и осталим објектима у приватним капацитетима, користе самостални начин исхране (најчешће се носи храна од куће, у виду сендвича, или се спрема роштиљ), док туристи који су боравили у хотелима, а одговорили су на анкетна питања на енглеском језику, преваходно користе полупансион.

Табела бр.54- Начин исхране туриста

	Туристи (на српском језику)	Туристи (на енглеском језику)
Пансион	16	23
Полупансион	32	43
Самостално	352	134

Извор: Анкетно истраживање спроведено у периоду 01.02.2011-01.04.2012. године

Дати начин исхране, између осталог намеће закључак да је веома кратак боравак туриста, који су при томе расположени да потроше релативно мало сопствених новчаних средстава.

3.8.2. Спортско-рекреативна понуда у зимском туризму

Спортска рекреација, као активност туриста којом се задовољавају потребе за кретањем и разним врстама спортова, на простору националног парка „Шар-планина“ спроводи се у највећој мери слободним коришћењем природних ресурса у току летње сезоне, и у организованим облицима спортско-рекреативне активности у зимској сезони.

До 1999. године скијалиште туристичког центара Брезовица у оквиру националног парка „Шар-планина“ представљао је један од најатрактивнијих рекреативних простора за скијање у Југоисточној Европи. У оквиру Сиринићке жупе, на простору националног парка, снежна (развојна) зона, на којој је био базиран целокупни досадашњи развој туризма, обухвата северозападне падине Шар-планине у појасу од 1.000 m н.в. до гребена Шар-планине (2.400-2.600 m), као и северне падине источног дела Ошљака у појасу од 1.000 m н.в. до гребена Ошљака (око 1.900 m).

Ван Сиринићке жупе, дати појас надовезује се на терене на северозападним падинама Шар-планине, са везом према даљим северним падинама Шар-планине (административно у сасатаву општине Призрен). Погодност терена омогућава формирање повезаног скијалишта од Превалца до Љуботена. Северозападне падине испод гребена Шар-планине имају карактеристике рељефа Алпа, са доста престрмих, лавинозних и непроходних терена, али са морфометријским параметрима и облицима у оквиру којих се могу уредити стазе за све врсте скијаша оптимално изнад горње границе шуме (1.400-1.500 m). Терени на северним падинама Ошљака који се могу употребити за скијашке стазе су знатно мањи, али од прворазредног значаја за директно скијашко повезивање долине Лепенца са скијалиштем преко Превалца (Програм развоја туризма општине Штрпце, 1991).

Терени снежне зоне погодних за алпско скијалиште, површине од 4.200 ha и нагиба преко 60% на простору Сиринићке жупе (на територији општине Призрен терени снежне зоне погодних за алпско скијалиште износе око 450 ha, а на македонској страни наспрам Сиринићке жупе 1.380 ha) подељени су на следеће висинске појасеве (Програм развоја туризма општине Штрпце, 1991, 8):

- 1.000-1.400 m н.в. - подножје скијалишта за главне улазе у скијалиште из долине са повратним везама,
- 1.400-1.600 m н.в. - први „спрат“ скијалишта за високе улазе у скијалиште и већину полазишта жичара,
- 1.600-2.000 m н.в. - средњи „спрат“ скијалишта за остала полазишта и део исходишта жичара (Слика бр.25),
- изнад 2.000 m н.в. - горњи „спрат“ скијалишта са гебеном за већину исходишта жичара.

Слика бр.25- Средњи „спрат“ скијалишта

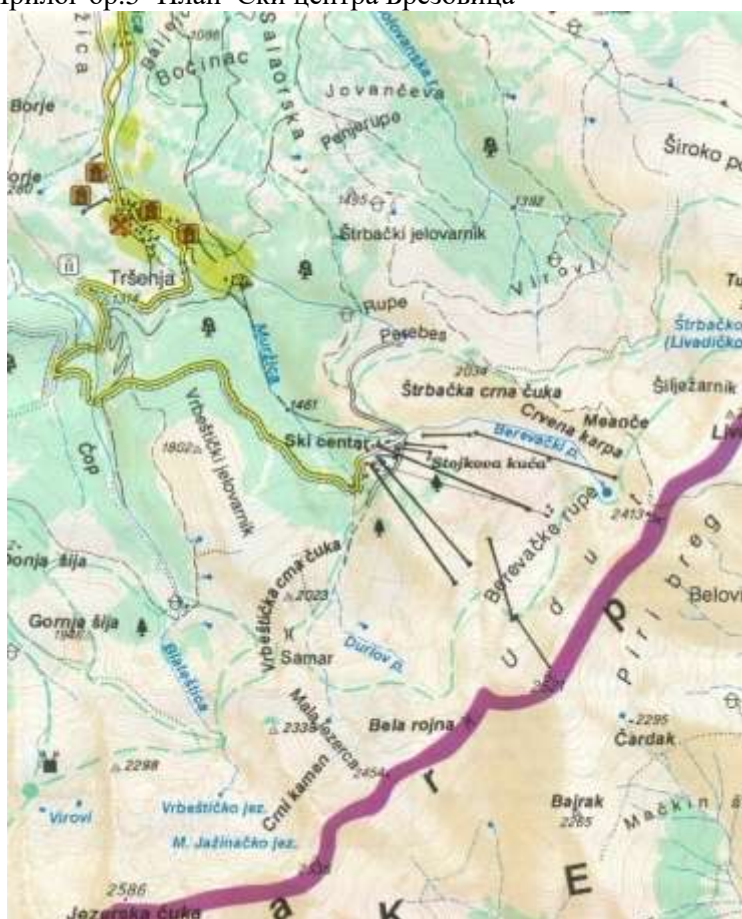

Извор: Реџић, В., 2011.

Према облицима рељефа и распореду терена погодних за алпско скијање дефинисано је пет сектора алпског скијалишта (Програм развоја туризма општине Штрпце, 1991, 8):

1. Сектор Љуботен - обухвата подручје Љуботена са 230 ha терена, од чега је 150 ha изнад 1.600 m н.в.,
2. Сектор Пирибрег - обухвата подручје Тумбе и Пирибрега са 1.870 ha терена, од чега 780 ha изнад 1.600 m н.в.,
3. Сектор Језерски врх - обухвата подручје Царевих ливада са 990 ha терена, од чега 620 ha изнад 1.600 m н.в.,
4. Сектор Превалац - захвата западни део Царевих ливада са 230 ha терена, од чега 170 ha изнад 1.600 m н.в., а на подручју општине Призрен подручје Превалца са 450 ha терена, од чега 320 ha изнад 1.600 m н.в. Овај сектор третиран је као веза шарског скијалишта општине Штрпце са будућим шарским скијалиштем Средачке жупе, а преко сектора Ошљак и као веза шарског скијалишта са горњим Лепенцом.
5. Сектор Ошљак - захвата источни део Ошљака са 940 ha терена, без терена изнад 1.600 m н.в. По теренима овај сектор није конкурентан претходним секторима и третиран је као веза горње долине Лепенца са главним скијалиштем Шар-планине.

Прилог бр.5- План Ски центра Брезовица

Извор: Туристичка карта Брезовице, 1996.

Изнад надморске висине од 1.600 m има довољно погодних терена за скијање. Постојеће уређене стазе (Прилог бр.5) на теренима омогућавају рекреативно и такмичарско алпско скијање.

Поред алпског скијања терени Шар-планине пружају могућности за скијање на неуређеним површинама, за различите туре турно скијања са водичем или оријентир картама, летење змајем и падобраном, вожњу моторним санкама, акробатско скијање, скакаонице, санкање, нордијско скијање, скијеринг са коњима, вожњу саоницама са коњском запрегом...

3.8.2.1. Систем вертикалног транспорта

Снежна зона представља најважнији туристички ресурс националног парка „Шар-планина“. Далеко испод могућности, постојећи скијашки терени и инфраструктура, који су након 1999. године доста девастирани, и данас се јављају као препознатљив мотив националног парка „Шар-планина“. Пет жичара и пет ски лифтова (Табела бр.55) опслужује 16 km смучарских стаза, чија је просечна дужина до 2.000 m, а висинска разлика од 73 до 804 m.

Табела бр.55- Успињаче ски-центра Брезовице

Назив успињаче	Дужина (m)	Разлика (m)	Дужина стазе (m)
Караула	1.186	459	2.600
Пирибрег	521+1.186	804	3.500
Беровачке воде	731	168	800
Лавља врата	1.428	429	2.500
Бачило	301	73	301
Муника	454	94	454
Грчка ливада	429	113	500
Црвена карпа	1.269	491	3.000
Велика ливада	1.280	484	2.000

Извор: Туристичка карта „Брезовице“, 1996.

Тренутни капацитет скијашког центра Брезовица износи око 2 милиона VTM/h. Обзиром на капацитет жичаре, број скијаша по дану износи 3.200 (Програм развоја туризма општине Штрпце, 1991).

Слика бр.26- Успињача ски-центра Брезовица

Извор: Реџић, В., 2011.

На скијалиштима у оквиру туристичког комплекса у току последњих сезона у функцији је било од 1 до 3 жичаре (Слика бр.26). Иако ски центар располаже застарелим жичарама

са скромним капацитетима, овако мали број активних жичара у зимској сезони упућује на немар и неспособност прилагођавања новонасталој ситуацији.

Према „Програму развоја туризма општине Штрпце“ из 1991. године, оптимални број непходни жичара је 50, дужине око 100 km, висинске разлике око 32 km и капацитета око 70.000 успона на сат. Имајући у виду да будућа скијалишта треба лоцирати изнад горње границе шуме (да би се што мање секла шума, реметила постојећа природна равнотежа, смањили трошкови изградње и уређења скијалишта), гондолске жичаре и жичаре седежнице (обичне двоседежнице и исклопиве троседежнице и четвероседежнице, без и са термо заштитом) најбржим и најкраћим путем треба да доведу туристе у средишњи појас снежне зоне. Дефинисањем сектора система жичара, дефинисало би се и будуће скијалиште. Гребен Шар-планине био би доступан следећим директним жичарама из подножја (Програм развоја туризма општине Штрпце, 1991, 9-10):

1. Гондолска жичара „Љуботен“ - на врх Љуботена (2.498 m н.в.) гондолском жичаром из Ропот потока изнад Брода (900 m), дужине 6.300 m, капацитета 2.400 успона на сат, у сектору скијалишта Љуботен. Доминантна улога ове жичаре је панорамска возња излетника у току целе године.
2. Гондолска жичара „Драјковце“ - на врх (2.231 m н.в.) између Љуботена и Куле гондолом од Драјковца (800 m н.в.) до седла на 1.550 m н.в., дужине 3.000 m и капацитета 2.400, и одатле седежницом дужине 3.000 m, са међустаницом на 1.810 m н.в., у сектору скијалишта Љуботен,
3. Гондолска жичара „Тумба“ - на врх Тумба (2.346 m н.в.) гондолском жичаром из састава Калуђерске и Болованске реке (950 m н.в.), дужине 4.900 m и капацитета 2.400, са међустаницом на 1.570 m н.в., у сектору скијалишта Тумба.
4. Гондолска жичара „Штрпце“ - на врх Штрбачка црна чука (2.034 m н.в.) седежницом из Болованске реке (950 m н.в.), дужине 4.100 m и капацитета 2.400, са међустаницом на 1.400 m н.в., у сектору скијалишта Тумба,
5. Гондолска жичара „Муржица“ - на врх Штрбачка црна чука (2.034 m н.в.) седежницом из Муржице (1.020 m н.в.), дужине 3.400 m и капацитета 2.400, са међустаницом на 1.400 m н.в., у сектору скијалишта Пирибрег,
6. Гондолска жичара „Пирибрег“ - на врх Пирибрег (2.450 m н.в.) гондолском жичаром из Муржице (1.020 m н.в.), дужине 5.000 m и капацитета 2.400, са међустаницом на 1.715 m н.в., у сектору скијалишта Пирибрег,
7. Гондолска жичара „Муржица“ - на врх изнад Црног камена (2.460 m н.в.) гондолском жичаром из Муржице (1.020 m н.в.), дужине 5.600 m и капацитета 2.400, са међустаницом на 1.600 m н.в., у сектору скијалишта Цареве ливаде,
8. Седежница „Ошљак“ - на врх Попово прасе (1.946 m н.в.) седежницом из Севца (1.000 m н.в.) дужине 2.600 m и капацитета 1.200, са међустаницом на 1.470 m н.в., у сектору скијалишта Ошљак,

9. Седежница „Превалац“ - на врх Попово прасе (1.946 m н.в.) седежницом са Превалца (1.573 m н.в.), дужине 1.600 m и капацитета 1.200, у сектору скијалишта Превалац,
10. Седежница „Шумарска кућа“ - на врх испод Пескова (2.509 m н.в.) седежницом из локалитета Шумарска кућа (1.420 m н.в.), дужине 2.900 m и капацитета 1.200, у сектору скијалишта Цареве ливаде,
11. Седежница ТЦ „ Цареве ливаде“ - на врх Деведенице (2.350 m н.в.) седежницом из Паљенских ледина (1.650 m н.в.), дужине 2.800 m и капацитета 1.200, са међустаницом на 1.550 m н.в., у сектору скијалишта Цареве ливаде,
12. Седежница „Ћоп“ - на локалитет Паљенске ливаде (1.650 m н.в.) седежницом са локалитета Ћоп (1.400 m н.в.), дужине 1.000 m и капацитета 1.200, у сектору скијалишта Цареве ливаде,
13. Седежница „Ћоп“ - на врх Горња шија (1.946 m н.в.) седежницом са локалитета Ћоп (1.400 m н.в.), дужине 1.900 m н.в. и капацитета 1.200, у сектору скијалишта Цареве ливаде,
14. Седежница ТЦ „Пирибрег“ - на врх испод Пирибрега (2.180 m н.в.) постојећом седежницом од Стојкове куће (1.680 m н.в.), дужине 1.600 m и капацитета 1.200, у сектору скијалишта Пирибрег,
15. Седежница ТЦ „Пирибрег“ - на врх испод Беле рајне (2.300 m н.в.) седежницом у реализацијом од Стојкове куће (1.750 m н.в.), дужине 1.400 m и капацитета 1.200, у сектору Пирибрег,
16. Седежница ТЦ „Пирибрег“ - на врх Штрбачка црна чука (2.034 m н.в.), седежница од Стојкове куће (1.715 m н.в.), дужине 800 m и капацитета 1.200, у сектору скијалишта Пирибрег.

Мора се нагласити да пројектовано скијалиште у Сиринићкој жупи намењено капацитету од 28.000 једновремених скијаша (капацитет жичара у саставу скијалишта избалансиран је са капацитетом улазних жичара по критеријуму да сви једновремени скијаша уђу у скијалиште за 2 сата) (Програм развоја туризма општине Штрпце, 1991, 12), из еколошких разлога не може да буде оправдано. С друге стране, активирање одређеног броја наведених жичара решио би проблем са саобраћајем и простором за паркирање у горњем делу скијалишта (прилаз аутомобилима требао би бити забрањен са изузетком гостију хотела, а индивидуални саобраћај за једнодневне госте не би требао бити дозвољен у зимском периоду на простору националног парка), док би се простори за јавни паркинг градили у доњем делу скијалишта. Смањивању броја аутомобила на најмању меру у вишљим деловима националног парка „Шар-планина“ у летњем периоду допринело би уврштавање у понуду шатл аутобуса, приватне такси службе и алтернативних возила за забаву.

Мобилност и флексибилност уједно мора да доведе до минималних негативних утицаја на природну средину.

3.8.3. Спортско-рекреативна понуда у летњем туризму

У циљу прерастања зимског туризма у целогодишњи туризам, неопходно је значајније активирање мотива који би омогућили, активни боравак у очуваној изворној природној средини и у специфичном етно амбијенту, а којих на простору националног парка „Шар-планина“ има довољно. Сегменти који омогућавају реализацију такве понуде су: излетнички, риболовни, ловни, коњички садржаји, садржаји на води и остали садржаји.

У целогодишњој понуди у националном парку „Шар-планина“ и на простору Сиринићке жупе, ангажовањем излетничких стаза, видиковаца и прихватних пунктова у простору, излетнички садржаји могу туристима пружити директне контакте са природним богатством. Национални парк „Шар-планина“ има могућност трасирања стаза дуж терена ван строгих резервата, у сегментима различитих мотива, дужина и тежина. Излетничке стазе омогућавају досезање свих атрактивних тачака.

Значајан сегмент летње туристичке понуде националног парка „Шар-планина“ могу бити видиковци, као саставни део излетничких стаза. Сваки врх на Шар-планини може бити видиковац, што захтева њихово туристичко уређење.

Љубитељи природе углавном самостално обилазе постојеће излетничке стазе, шумске и сеоске путеве на северним падинама и гребену Шар-планине и дуж водотока. Постојеће стазе нису маркиране, без путоказа су, без километраже, могућности одмора и без могућности водича, тако да минимално задовољавају потребе савремених туриста. У промовисању планинарења последњих година активирало се планинарско-скијашко друштво Успон из Штрпца, које је у току 2010. и 2011. организовао међународни обилазак Шар-планине.

У Програму развоја туризма општине Штрпце предвиђене су следеће стазе са 5 излетничко-планинарских објеката (Било, извориште Девет корита, извор Буковска корита, Куркулица и хидроакумулација Брод) (Програм развоја туризма општине Штрпце, 1991):

- „Северним падинама Шаре“
Стазе се у целини налазе у „снежној зони“, у висинском појасу изнад 1.600 m н.в. Кружног су тока и повезују Брезовицу, Штрпце и Рецину Тршењу са међустаницама планираног основног (улазног) система жичара и Пирибрега и Царевих ливада. Директна саобраћајна приступачност појединим деоницама са саобраћајницама и жичарама омогућује у седам сегмената стаза, организовано кретање око 30 група, односно око 1.000 излетника дневно (под условом да се на сваком од сегмената стазе налазе истовремено само четири групе, са по две у супротном смеру кретања, тако да се свака група мимоиђе са још две групе).
- „Гребеном Шаре“
Стазе се пружају гребеном Шар-планине од врха Љуботен преко врха Пескови до Превалца. Њихово коришћење везано је за планиране жичаре из долине до гребена, чиме је омогућен масован обилазак целог гребена, док је Превалац доступан регионалним путем. На овој стази предвиђена су три планинарско-излетничка објекта за прихват и смештај излетника. Повезаност сваке деонице жичаром,

омогућује да се у три сегмента ових стаза истовремено може кретати 20 организованих група у току дана са око 500 излетника.

- „Језерски пут“
Кружна стаза обухвата највредније облике глацијалног рељефа са глацијалним језерима у зони Језерског врха. Стаза има само једну деоницу дужине око 7 km, на којој могу да присуствују две излетничке групе, које се крећу у супротним смеровима, уз коришћење прихватног објекта на Језерском врху. Укупан капацитет стазе је 8 организованих група дневно са укупно 200 излетника.
- „Панорама Шаре“
Стаза се пружа гребенима северозападних и северних огранака Шар-планине (Ошљак, Коџа Балкан, Жар планина и Језерска планина). Главна атракција је визура на гребен и северозападне падине Шар-планине.

Табела бр.56- Могуће излетничке и риболовне стазе у националном парку „Шар-планина“

Назив	Дужина (km)	Капацитет група	Капацитета особа
„Северним падинама Шаре“	32,6	30	750
„Гребеном Шаре“	19,5	20	500
„Језерски пут“	7,0	8	200
„Панорама Шаре“	115,0	50	1.250
Риболовне стазе	80,4*	30	750
Укупно	254,5	138	3.450

*урачунате се и риболовне стазе дуж обале будуће хидроакумулације Брод (око 11 km)

Извор: Програми развоја туризма општине Штрпце, 1991, 14.

Као излетничке стазе могу се користити и риболовне стазе дуж реке Лепенац и притока. Око 70 km погодно је за око 30 организованих група, односно 250 спортских и 500 рекреативних риболоваца.

Активирање наведених стаза у Табели бр.56. не захтева велика инвестициона улагања (изузимајући жичаре, предвиђене за спортско-рекреативни туризам), а свакако би допринеле обогаћивању понуде националног парка „Шар-планина“. Оно што се намеће као приоритет у овом сегменту развоја јесте уређење стаза и побољшавање услова за боравак већег броја посетилаца. У том смислу стазе треба осмислити тако да на више места додирују саобраћајнице, а временом и полазишта жичара на којима се могу започети или завршити различита излетничка кретања.

Стазе треба да буду маркиране и делимично уређене за пешачки и бициклички саобраћај, тако да не буду угрожени природа и пејзаж. Туре са до 30 учесника могу бити полудневне, дневне, и вишедневне са ноћењем у постојећим објектима и новоизграђеним објектима који би били скромнијег комфора. Такође, треба обезбедити пијаћу воду у виду каптираних извора, као и санитарне хигијенске објекте, ложишта за ватру, објекте за окрепљење и прихват излетника...

3.8.4. Вредновање туристичког центра „Брезовица“

Креирање, организовање и спровођење спортско-рекреационих програма потребно је активније уврстити у саставни део туристичке понуде националног парка „Шар-планина“.

Постојеће коришћење скијашких терена и изнајмљивање ски опреме треба подићи на виши ниво, увести коришћење других спортских објеката и опреме, школе учења, турнире...

Туристи и мештани приближно подједнако оцењују стање ски центра „Брезовица“ (Табела бр.57). Средња оцена за уређеност успињача (3,05) и нижа оцена за рекреативну инфраструктуру (2,78) и садржаје (2,53) упућује на застарелост и „спартанску понуду“ ски центра.

Анкетиране особе су сличног мишљења и када је реч о нагибу стаза (4,41), сигурности стаза (3,48) и рада горске службе (3,55). Висока оцена нагиба стаза (4,41), потврђује да посетиоци посећују национални парк „Шар-планина“ превасходно због прелепих ски-стаза.

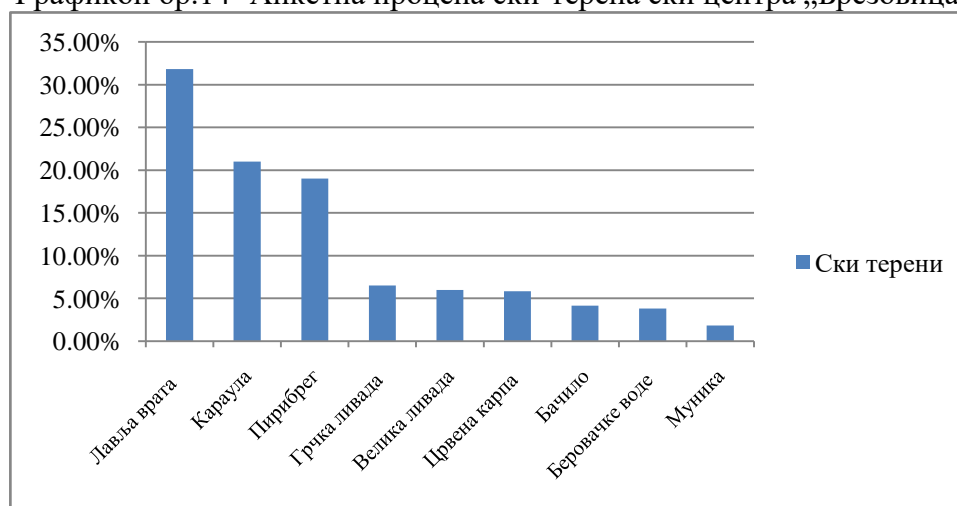
Табела бр.57- Анкетна процена ски центра „Брезовица“

	Анкетна процена		
	Туристи	Мештани	Укупна оцена
Рекреативна инфраструктура	2,84	2,72	2,78
Рекреативни садржаји	2,29	2,77	2,53
Уређеност успињача	3,24	2,86	3,05
Рад горске службе	3,53	3,57	3,55
Нагиб стаза	4,26	4,57	4,41
Сигурност стаза	3,30	3,66	3,48

Извор: Анкетно истраживање спроведено у периоду 01.02.2011-01.04.2012. године.

У оцени самих ски-терена мештани високовреднују све терене, али када треба да се одреде за једну стазу (Графикон бр.14), онда они издвајају Лавља врата (31,83%), Караулу (21%) и Пирибрег (19%), као најлепше стазе.

Графикон бр.14- Анкетна процена ски-терена ски центра „Брезовица“

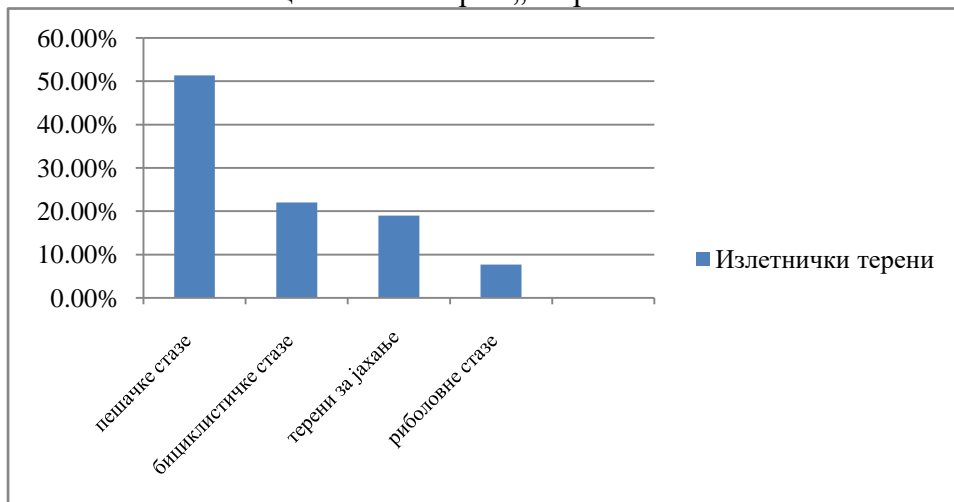

Извор: Анкетно истраживање спроведено у периоду 01.02.2011-01.04.2012. године.

Када је у питању спортско-рекреативна понуда у летњем периоду, обзиром на анкетне одговоре (Графикон бр.15) треба првенствено уредити пешачке стазе (51,33%) и

бициклическе стазе (22%), а потом терене за јахање (19%) и риболовне стазе (7,66%).

Графикон бр.15- Анкетна процена излетничких терена националног парка „Шар-планина“

Извор: Анкетно истраживање спроведено у периоду 01.02.2011-01.04.2012. године.

Када су у питању саме пешачке стазе, анкетни одговори упућују да у свим сегментима који прате пешачење треба унапредити понуду (Табела бр.58). То се превасходне односи на обележавање стаза за пешачење/догирање (63,83% анкетираних особа). У садашњим условима неопходно је првенствено обележити стазе, уредити видиковце, поставити табле са спецификацијом стаза, поставити канте за отпатке и каптирати изворе.

Табела бр.58- Анкетна процена неопходности увођења опреме за пешачење

	Анкетна процена	
	Туристи	Мештани
Обележене стазе	346	420
Уређени видиковци	295	215
Клупе за одмор	290	197
Водич са мапом стаза	197	187
Табле са спецификацијом стаза	178	173
Чесме или извори воде	64	162
Канте за отпатке	295	158

Извор: Анкетно истраживање спроведено у периоду 01.02.2011-01.04.2012. године.

Бројне могућности спутаване су објективним и субјективним факторима годинама уназад. У решавању утврђених недостатака (Табела бр.59) мора се поћи од развоја туристичких пројеката и развоја агенције како би се довели инвеститори, покренуло мало и средње предузетништво, унапредила смештајна и саобраћајна инфраструктура, вертикални транспорт, повећао број стаза, чиме би се број посетилаца са садашњих 30-40.000 повећао на око 250.000 посетилаца који би остварили око 1.000.000 ноћења годишње.

Максимални могући број туриста које омогућава активирање свих расположивих терена (4.200 хектара за 28.000 истовремених скијаша) не треба узимати у примарни циљ развоја, како Сиринићка жупа не би прерасла у класично скијалиште. То се нарочито односи на туристичку супраструктуру, тим пре што је уз реконструкцију постојећих, иначе

недовољних угоститељских објеката, неопходна изградња нових објеката, који би употпунили постојеће смештајне капацитете (у том својству неопходно је започети и процес категоризације сеоских домаћинстава за потребе боравка туриста) али у броју, структури, садржајем и изгледу који неће деградирати околину.

Табела бр.59- Предности и недостаци спортско-рекреативне понуде

Предности спортско-рекреативне понуде	Недостаци спортско-рекреативне понуде
<ul style="list-style-type: none"> -национални парк са непроценљивим природним ресурсима, -изванредан пејзаж и панорамски видици, -чист ваздух, -повољни климатски услови, -велике снежне падавине, -повољна приступачност, -могућности за активне спортове, -ски области, -гастрономија, -гостољубивост. 	<ul style="list-style-type: none"> -непостојање туристичке организације као предузећа за управљање дестинацијом, -неповољно стање путева, -стандарди о заштити животне средине се не примењују, -угоститељски објекти (капацитети, стандарди), -недовољан број смештајних јединица, -не развијена понуда, -недостатак садржаја након скијања, -непостојање могућности производње вештачког снега, -застарео вертикални транспорт, -недовољан паркинг простор, -недовољно знање страних језика.

Извор: Израдио аутор, 2011.

Може се закључити да је за туристички развој по начелима одрживости, довољно ангажовање стаза које су прописане за планинске центре средњих величина (Табела бр.60), како неконтролисани развој масовног туризма у тежњи остварења краткорочног профита не би довео до уништавања ресурсне основе.

Табела бр.60- Анализа недостатака скијалишта на Брезовици

	Међународни стандарди за планирање	Брезовица	Недостаци у односу на Међународне стандарде	Препоруке за Брезовицу
Површина стаза (ha)	180 - 220	15	165 - 205	200
Просечна ширина стаза (m)	35 - 40	40	ок	40
Производња вештачког снега (%)	75 - 80	0	75 - 80	80
Укупни капацитет стаза	10.000 - 12.000	4.200	5.200 - 7.200	15.000
Вертикални транспорт (m/h)	6,5 - 7,5	2,0	4,5 - 5,5	8,7
Кревети у смештајним капацитетима	7.800 - 9.400	1.000	6.800-8.400	8.000
Паркинг простор (само за дневне скијаше)	2.100 - 2.500	0	2.100 - 2.500	2.100

Извор: прилагођено према Мастер плану за Јахорину и тренутног стања у ски центру „Брезовица“.

Оквир и смерице развоја скијалишта темеље се на количини стаза које се намеравају активирати, којима се потом прилагођава изградња капацитета вертикалног транспорта и броја кревета, односно угоститељских објеката неопходних туристима. Скијашки центар

(Табела бр.61) неопходно је развијати по принципима и стандардима интернационалног планирања и развоја овакве врсте дестинација.

Табела бр.61- Неопходне активности у побољшању спортско-рекреативне понуде скијалишта Брезовица

Област	Активности
Стазе	-оспособити 200 хектара (од укупно могућих 4.200 хектара стаза за 28.000 истовремених скијаша) за 10.000 скијаша у исто време (с испуњењем услова потребног простора од 180 m ² по скијашу), -стазе би у просеку требале бити широке најмање 35 до 40 метара, -увести вештачки снег за најмање 80% стаза, -уредити такмичарске стазе за мушкарце и жене, у складу са прописима ФИС-а у дисциплинама спуста, слалома, велеслалома, супер G-а и комбинације алпског скијања.
Вертикални транспорт	-модернизација постојећих жичара и даљи развој вертикалног транспорта и скијашких стаза.
Смештајни капацитети	-неопходно је за 10.000 једновремених скијаша понудити око 8.000 кревета у смештајним капацитетима са следећом структуром смештајних капацитета: категорија 5*: око 10% категорија 4*:око15% категорија 3*: око 20% категорија 2*: око10% приватни смештај:око 15% хостели за младе: око 5% апартмани: око 20% остало око 5%
Додатни захтеви	- угоститељска понуда за очекивани број туриста треба да буде укупног капацитета од 5.000 места, -за очекивани број туриста укупни капацитет паркиралишта треба бити око 2.100 паркинг места, -организација манифестација и такмичења.
Потребна туристичка инфраструктура (зима)	-инфо центар за посетиоце, -Интернет терминал, -продавнице, супермаркети, банка, банкомат, пошта..., -школа скијања и услуге изнајмљивања скијашке опреме, -простори за почетнике, сноуборд парк забаве, планинарске стазе у зимском периоду, зимска стаза за спуштање гуменим чамцима, стаза за санкање, стаза за ски-скутер, пењање по леду, клизалиште, ... -специфични здравствени пакети...
Потребна туристичка инфраструктура (лето)	-уређење шеталишних стаза, -уређење терена за високе конопце, -модерни тобоган, -изградња стаза у крошњама дрвећа са кућицама на дрвећу, -једриличарство, -авантуристичко игралиште за децу, -атракције на врху планине како би се повећао број људи који користе вертикални транспорт у летњим месецима, -производи везани за туризам у природи и здравствени туризам...

Извор: Израдио аутор на основу међународних стандарда и праксе, 2011.

Скијашки центар у националном парку „Шар-планина“ у могућности је да креира нова искуства за посетиоце и омогући повећање квалитета и атрактивности националног парка. Модел даљег развоја треба да се базира на пажљивом планирању, како би се повећали економски ефекти, осигурало очување еколошког интегритета, допринело креирању и понуди незаборавних искустава за посетиоце, уз могућност едукације о вредностима подручја. У садашњим условима довољна је квалитетна надоградња постојећег ски центра, док развој нових скијашких ресорта захтева детаљне студије како би се заштитиле вредности националног парка „Шар-планина“ и традиционалног живота локалног становништва.

У спортско-рекреативну понуду могу се уврстити коњички програм (слободно јахање у природи са или без водича), водени програм и голф, који захтева развој коњарства аутохтоних и прилагођених пасмина (брдски коњи), затворени и отворени водени објекти и терени за голф. Обзиром на богатство ресурса с којима национални парк „Шар-планина“ располаже, оправдано се очекује да наведени садржаји буду уврштени у функцију будућег развоја туризма.

Наведени садржаји могу се обогатити уврштавањем богатог културно-историјског наслеђа у непосредној близини националног парка „Шар-планина“, који су представљени са 34 средњевековне цркве и манастирима, попут манастира Св. Петра Коришког из 13. века и манастира Св. Архангела из 15. века надомак Призрена.

На основу наведеног, може се закључити да Шарпланински масив националног парка пружа могућности за развој зимског и летњег туризма, односно за развој еко-туризма, спортско-рекреативног, излетничког, здравствено-лечилишног, ловног, риболовног културно-манифестационог и сеоског туризма. Кључни предуслов активизације изузетних топографских карактеристика за развој квалитетног скијашког система јесте инфраструктурно опремање одређених делова националног парка предвиђених за туристичка кретања. Према анкетном истраживању опремљеност места (2,58), уређеност места (2,94) и комунална инфраструктура (2,69) веома су лоше оцењени и представљају најслабије карике у туристичкој понуди (Табела бр.62).

Табела бр.62- Анкетна процена инфраструктурне опремљености ски-центра „Брезовица“

	Анкетна процена		
	Туристи	Мештани	Укупна оцена
Уређеност места	3,12	2,76	2,94
Опремљеност места	2,55	2,61	2,58
Комунална инфраструктура	2,71	2,67	2,69

Извор: Анкетно истраживање спроведено у периоду 01.02.2011-01.04.2012. године.

Неопходно је побољшавати постојећу инфраструктуру, али и изградити нове основне и пратеће инфраструктурне објекте и капацитете, тако да својом структуром и функцијом не нарушавају природно-географски комплекс. Самим тим, изградња и реконструкција у националном парку „Шар-планина“ мора бити строго контролисана у складу са наменом и режимом коришћења простора, а туристичка кретања у обиму која ће обезбедити очување и унапређење потенцијала националног парка „Шар-планина“.

3.8.5. Туристичко уређење у развојним документима

Третирање туристичког уређења националног парка „Шар-планина“ прати дуализам. Иако је опште стање веома тешко за ефикаснији напредак, даље туристичко уређење простора се посматра са песимистичке (српске стране) и оптимистичке стране (албанске стране).

Планирани раст и развој заступљен је од доношења Просторног плана из 1994. године, чије се пројекције и сада декларативно прокламују у постојећем просторном плану из 2005. године, док се с друге стране, под окриљем косовске владе планира агресивнији, брзи развој целокупног туристичког комплекса са новим скијалиштем, представљен у Мастер плану за Брезовицу.

Решења и предлози развоја из Просторног плана, иако у измењеним условима, могу се сматрати важном полазницом у будућем развоју и стога нису изгубили на свом значају.

Слика бр.27- Ски стазе новог скијалишта

Извор: Мастер план за Брезовицу, 2011.

Мастер план за Брезовицу под покровитељством Европске уније (аутор Мастер план је Victor Manuel Costa Cabrera, под покровитељством Европске Уније, односно European Commission Liaison Office to Kosovo I Ecosign Europa Mountain Recreation Planners GmbH), израђен је без процене претходних стручних извештаја и без претходне процене утицаја на животну средину. Нови ски центар (Слика бр.27) са скијалиштем за почетнике и

експерте, сеоским центаром са смештајем, ресторанима и другим објектима (Слика бр.28) по плану требало би да се гради поред старог, са којим би био и повезан.

Слика бр.28- Изглед будућег туристичког комплекса

Извор: Мастер план за Брезовицу, 2011.

Нови центар са низом активности, чију ће изградњу финансирати Европска Унија, предвиђен је за елитни туризам. Реализацијом плана укупни смештајни капацитети износили би преко 10.000 лежаја, ангажовано би било у току целе године четири хиљаде особа и око две и по хиљаде особа индиректно (Мастер план за Брезовицу, 2011).

Изградња новог скијалишта не уважава статус резервата и својим препорукама за крупне капиталне инвестиције угрожава флору националног парка. По предлогу, нови ски центар изградио би се на јединственом простору, где се молика и муника наизменично смењују. То би довело до значајније сече ендема, чиме би се до сада очувано богатство неповратно уништило. Поред тога (иако је све у односу на уништавање молике и мунике мање битно), нису утврђене реалне потребе за производњом вештачког снега за нове ски лифтове и не постоји саобраћајна инфраструктура.

Базирајући се на физичкој реалности, реалном стању окружења, друштвеној и економској реалности неопходно је планирати развој скијалишта на простору националног парка „Шар-планина“, уважавајући одговоре добијене на следећа питања:

-Да ли развој уважава природне ресурсе који подржавају развој ски центра?

-Могу ли се ски центри развијати на одржив начин?

-Које су потребе заједнице?

-Да ли постоје услови да тржиште подржи одрживи развој?

Упоредном анализом постојећег и планираног скијалишта (Табела бр.63) дошло се до примарног закључака да је реконструкција постојећег скијалишта повољнија опција у погледу:

Табела бр.63- Могућности реализације развојних докумената о националном парку

	Постојеће скијалиште	Планирано скијалиште
Физичка реалност	-постоји довољно површина и падина на надморској висини од 1.700-2.500 m за различите групе скијаша, -приступни пут, -постоје објекати, -има довољно снега, - без значајнијег адаптирања на климатске промене.	-предложена локација је изолована од постојеће инфраструктуре и туристичке супраструктуре, -не постоји стручна процена микроклиме, -не постоје стручне процене терена за скијање, -има довољно снега.
Одрживост	-уређење простора делимично одговара капацитетима лифта.	-угрожава флору и фауну националног парка, те је неподесан за туристичке активности.
Друштвена реалност	-најзначајнији део понуде националног парка са око 40.000 посетилаца у зимској сезони.	-без изгледа да се оствари, -окренути потенцијалним туристима из Косова, Македоније и Албаније- 2.4 милиона потенцијалних туриста.
Економска реалност	-национално тржиште уз посетице који су привремено настањени на Косову и Метохији (KFOR, OSCE, UN...).	- високи трошкови, у садашњим условима пословања, економски не оправдавају инвестицију.

Извор: Израдио аутор, 2011.

1) Физичке реалности- постојеће скијалиште на надморској висини од 1.700-2.500 m има довољно снега и терена погодних за скијање. Обзиром на постојећу посету и могућности њеног пораста, сматра се да је капацитет довољан у ближој будућности. Побољшање понуде би дало боље резултате развојем летње рекреативне понуде и екотуризма.

Слика бр.29- Садашњи изглед локације која је предвиђена за нови ски центар

Извор: Мастер план за Брезовицу, 2011.

2) Реалног стања окружења: фундаментално питање у поређењу постојећег и планираног скијалишта јесте локација скијашких терена. Постојећи терени су у области пашњака и голети, док би се ново скијалиште лоцирало у строгом резервату (као строги резерват локација „Гиниводе“ се третира само у српском законодавству), што би не само умањило вредност националног парка, већ би био трагичан губитак за европски биодиверзитет.

Управо еколошки богат и нетакнут планински еко-систем, као и сама атракција мозаика мунике и молике (Слика бр.29) у туристичкој понуди националног парка „Шар-планина“ би била много привлачнија за међународно тржите (обзиром да европско становништво стари и све је више окренуто екотуризму).

3) Друштвене реалности: инфраструктурна подршка новом туристичком центру додатно би девастирао биодиверзитет, док недостатак поузданог одржавања путева током зимских месеци учинила би туризам стабилним у постојећем скијалишту. Такође, поред постојеће ски-понуде, алтернативни облици забаве знатније би побољшали постојећу понуду и економски би били оправданији (нпр.тобаган-паркови, као уосталом и сама летња понуда).

4) Економске реалности: реалност постојећег скијалишта упућује да је оно ван савремених туристичких кретања и да се оно не може такмичити ни са регионалним дестинацијама скијашког тржишта. Капитални трошкови новог скијалишта не гарантују у садашњем пословном окружењу, да би оно постало конкурентно на тржишту. У таквим околностима треба се окренути националном и регионалном тржишту.

Развој новог ски центра у овом подручју може се негативно одразити на еколошки интегритет националног парка „Шар-планина“, што би само смањило привлачност овог краја и консеквентно и његов развој као центра планинског туризма. На основу изнетог, чини се императивним реконструкција постојећег скијалишта, модерним техникама и праксама побољшања смештајних објеката, ски жичара и саобраћаја.

3.9. ТУРИСТИЧКА ВАЛОРИЗАЦИЈА РЕСУРСА НАЦИОНАЛНОГ ПАРКА „ШАР-ПЛАНИНА“

Како туристичке вредности, нису роба у класичном економском смислу, оне не подлежу законима економског тржишта на којем се све регулише односом понуде и потражње, нарочито када је у питању непроцењиво природно богатство националних паркова, који се само туризмом могу на прави начин валоризовати и допринети реализацији бројних директних, индиректних и мултипликативних ефеката. Стога, у теорији о туризму и пракси туристичка валоризација представља једно од најважнијих и најкомплекснијих методолошких питања.

„Туристичка валоризација представља детаљну оцену природних и створених вредности од значаја за развој туризма на једном локалитету, у једном центру, неком месту, географској регији или земљи у целини“ (Станковић, С., 2004, 82), односно квалитативну и квантитативну процену туристичке вредности свих предходно пописаних ресурса, као и осталих конститутивних елемената туристичког потенцијала (Чомић, Ђ., 2010).

Бранислав Пиха дефинише критеријуме валоризације као оне вредности својстава простора којима се у поступку валоризације утврђују његове подобности у коришћењу за туристичку рекреацију. Аутор групише критеријуме валоризације на: природна својства, својства створеног богатства, својства људи, економска својства и удаљеност места тражње од места понуде (Пиха, Б., 1982).

Детаљнију разраду оперативних критеријума за валоризацију појединих туристичко-географских целина разрадио је Стеван Станковић. Он идентификује следеће главне елементе валоризације планина: географски положај, саобраћајни положај, генетски тип планине, величина и успон планинске масе, индивидуалност планине, поливалентност планине, хоризонтална и вертикална рашчлањеност планинског рељефа, биљни и животињски свет, хидрографски објекти, климатске одлике, антропогене туристичке вредности и сеоска насеља (Станковић, С., 2002).

Туристичку вредност националног парка „Шар-планина“, у садашњим условима веома је тешко објективно проценити. Стога је валоризација извршена на основу анкетних одговора према критеријумима који по ауторовом нахођењу највише одговарају садашњој ситуацији, и према формулару Светске туристичке организације.

Да је реч о непроцењивом природном ресурсу, говори чињеница да је Завод за заштиту природе Србије предложио национални парк „Шар-планина“ за међународну заштиту у статус „Светска природна и културна баштина“ (UNESCO), због изузетних природних вредности и реткости, разноврсних геолошких, геоморфолошких и хидролошких специфичности, као и бројних културно-историјских споменика, али због политичке ситуације захтев је одбијен. Поред тога, номинован је у оквиру пројекта МAB-UNESCO „Човек и биосфера“.

У туристичкој валоризацији националног парка „Шар-планина“ на основу анкетних одговора, системски су се разврстали природни ресурси, елементи културно-историјске баштине, смештајна инфраструктура у туристичком комплексу „Брезовица“, као и саобраћајна инфраструктура националног парка, настојећи да се утврде квантитативне и

квалитативне вредности геоморфолошких, климатских, хидролошких и биогеографских ресурса, антропогених ресурса, спорско-рекреативних објеката и терена, као и могућности њихових активирања и сагледавања могућих ефеката, како позитивних економских, тако и неповољних еколошких и развојних последица.

На основу анкете, ресурси националног парка „Шар-планине“ оцењени су на следећи начин:

-Доступност националног парка са оценом 2,27 је веома лоша (Табела бр.64).

Табела бр.64- Анкетна процена доступности националног парка „Шар-планина“

Врста ресурса на располагању		Оцена ресурса на основу спроведене анкете	
Доступност	Пут Урошевац-Призрен	2,79	2,27
	Локални превоз	1,45	
	Јавни паркинг	2,06	
	Организација саобраћаја	2,10	
	Доступност информација	2,97	

Извор: Анкетно истраживање спроведено у периоду 01.02.2011-01.04.2012. године.

-Природне вредности са оценом 3,78 су највреднији ресурс националног парка „Шар-планине“ према анкетним одговорима туриста и мештана (Табела бр.65).

Табела бр.65- Анкетна процена природних вредности националног парка „Шар-планина“

Врста ресурса на располагању		Оцена ресурса на основу спроведене анкете	
Природне вредности	Природне лепоте	4,89	3,78
	Визуелни идентитет	4,76	
	Геоморфолошке карактеристике	4,57	
	Очуваност геонаслеђа	4,43	
	Климатске карактеристике	4,12	
	Хидро потенцијали	4,12	
	Стање вода	3,07	
	Богатство флоре	4,16	
	Присуство ретких и ендемичних врста	3,70	
	Стање шума	3,50	
	Стање шумских путева	2,42	
	Ерозија	3,00	
	Богатство фауне	4,10	
	Стање ловне фауне	3,14	
	Стање риболовне фауне	3,20	
	Нагиб стаза	4,41	
	Тишина и мир	4,26	
	Опасност од клизишта	3,25	
Опасност од лавина	2,85		

Извор: Анкетно истраживање спроведено у периоду 01.02.2011-01.04.2012. године.

-Антропогене вредности са оценом 3,62 такође су високовредноване (Табела бр.66).

Табела бр.66- Анкетна процена антропогених вредности националног парка „Шар-планина“

Врста ресурса на располагању		Оцена ресурса на основу спроведене анкете	
Антропогене вредности	Верски објекти	4,14	3,62
	Културне знаменитости	2,96	
	Домаћа радиност	4,58	
	Фолклор	4,70	
	Производи домаће производње	4,10	
	Догађаји	1,82	
	Могућност куповине	3,09	

Извор: Анкетно истраживање спроведено у периоду 01.02.2011-01.04.2012. године.

-Угоститељски капацитети су оцењени са оценом 3,32 (Табела бр.67).

Табела бр.67- Анкетна процена угоститељских капацитета националног парка „Шар-планина“

Врста ресурса на располагању		Оцена ресурса на основу спроведене анкете	
Угоститељски капацитети	Ресторатерски капацитети	3,37	3,32
	Смештајни капацитети	2,54	
	Квалитет услуге у угоститељским објектима	3,06	
	Квалитет хране у угоститељским објектима	4,16	
	Радно време угоститељских и других објеката	3,49	

Извор: Анкетно истраживање спроведено у периоду 01.02.2011-01.04.2012. године.

-Понуда активности је оцењена са оценом 2,15 (Табела бр.68).

Табела бр.68- Анкетна процена понуде активности националног парка „Шар-планина“

Врста ресурса на располагању		Оцена ресурса на основу спроведене анкете	
Понуда активности	Организације излета	1,33	2,15
	Организовање манифестација	1,50	
	Понуда забаве	2,11	
	Квалитет културно-забавних програма	2,08	
	Погодности за породични одмор	3,45	
	Понуда ноћних излазака за младе	2,46	

Извор: Анкетно истраживање спроведено у периоду 01.02.2011-01.04.2012. године.

-Људски ресурси су оцењени са оценом 3,12 (Табела бр.69).

Табела бр.69- Анкетна оцена људских ресурса националног парка „Шар-планина“

Врста ресурса на располагању		Оцена ресурса на основу спроведене анкете	
Људски ресурси	Квалитет рада особља у угост. објектима	3,94	3,12
	Гостољубивост	4,22	
	Квалитет рада особља у продавницама	3,40	
	Квалитет рада туристичких агенција	1,74	
	Квалитет рада туристичких бироа	1,09	
	Газдовање шумама	3,32	
	Рад горске службе	3,55	
	Заштита ловишта и ловне фауне	3,42	
	Управљање риболовним подручјем	3,00	
	Заштита животне средине	3,50	

Извор: Анкетно истраживање спроведено у периоду 01.02.2011-01.04.2012. године.

-Опремљеност туристичког центра оцењена је са 2,76 (Табела бр.70).

Табела бр.70- Анкетна процена опремљености туристичког центра националног парка „Шар-планина“

Врста ресурса на располагању		Оцена ресурса на основу спроведене анкете	
Опремљеност туристичког центра	Изградња викенд насеља	2,35	2,76
	Опремљеност места	2,58	
	Уређеност места	2,94	
	Чистоћа места	2,49	
	Комунална инфраструктура	2,69	
	Рекреативна инфраструктура	2,78	
	Рекреативни садржаји	2,53	
	Уређеност успињача	3,05	
	Сигурност стаза	3,48	

Извор: Анкетно истраживање спроведено у периоду 01.02.2011-01.04.2012. године.

Сумирајући резултате анкете према врсти ресурса који су на располагању националном парку „Шар-планина“ долази се до коначне оцене 3,00 (Табела бр.71).

На основу изнетог, може се закључити да су геолошка историја, разноврсни планински рељеф, планинска клима са субмедитеранско-медитеранским модификацијама, специфична хидрологија, биолошка разноврсност и уникатност условиле да национални парк „Шар-планина“ поседује изузетан потенцијал и могућности за квалитетну туристичку понуду. Природне вредности морају се адекватно валоризовати, заштити и ставити у функцију туризма. У супротном, ресурси из фазе деградације уће у фазу неповратног нарушавања.

Постојеће стање нуди значајне могућности за развијање екскурзионог туризма, одрживог рибарства, ловства а нарочито екотуризма. Осмишљеном организацијом за потребе туризма може се валоризовати традиционални начин живота, обичаји и гостопримство.

Боравак у природном амбијенту може да употпуни учествовање у свакодневним активностима локалног становништва- припремање домаће хране (шарски сир, бареница, пита са сиром, пита са месом, пита са купусом, пита са зељем, ајвар, шарско јагње), сакупљање сена, исхрана домаћих животиња, прикупљање лековитог биља и шумског воћа.

Табела бр.71- Анкетна процена ресурса националног парка „Шар-планина“

Врста ресурса на располагању	Оцена ресурса на основу спроведене анкете
Доступност	2,27
Природне вредности	3,78
Антропогене вредности	3,62
Угоститељски капацитети	3,32
Понуда активности	2,15
Људски ресурси	3,12
Опремљеност туристичког центра	2,76
Укупна оцена	3,00

Извор: Анкетно истраживање спроведено у периоду 01.02.2011-01.04.2012. године.

У намери да се што веродостојније оцене ресурси националног парка „Шар-планина“, поред наведене оцене туристичких вредности националног парка, дата је туристичка валоризација и по моделу Светске туристичке организације. Уважавајући препоруку Светске туристичке организације (Јовић, Г., 2010, 82) фактори туристичке валоризације националног парка „Шар-планина“ сврстани су у две групе, у:

1. Интерне факторе валоризације - односе се на специфичности квалитета и вредности објекта, појава и процеса који се могу служити у туризму, а у смислу њиховог степена искоришћености. Ова група фактора оцењује: урбанизацију (А), инфраструктуру (В), туристичку опрему и услуге (С) и инхерентне карактеристике туристичких ресурса (D).

2. Екстерне факторе валоризације - односе се на елементе који су од значаја за коришћење ресурса, у смислу да олакшавају приступачност, потенцирају посећеност, истичу одређене специфичности и њихову препознатљивост на туристичком тржишту. Ова група фактора оцењује: приступачност ресурса (Е), близину емитивних центара (F), специфичност туристичког ресурса (G), значај ресурса (H).

Да би се добила укупна вредност ресурса националног парка „Шар-планина“ прво су сабрани сви интерни фактори, па затим екстерни фактори, да би се потом њихови збирови помножили.

Процену вредности по датом моделу, путем типског формулара, извршио је менаџмент Јавног предузећа „Национални парк Шар-планина“ помоћу примене одговарајуће скале вредности од 0-5⁴⁹ како би се резултати истраживања могли лакше нумерички поредити са резултатима на основу спроведене анкете.

⁴⁹ Скала туристичке валоризације UNWTO нема фиксне и универзалне вредности, већ се одређује према конкретним потребама. Најчешће се врши бодовање по скали од 0-3, 0-5 и 0-6, али се јављају и већи распони 0-8, 0-10 и до 0-12).

Процена интерних фактора извршена је преко: процене урбанизације (А), процене инфраструктуре (В), процене опреме и услуга (С) и процене инхерентних карактеристика (D), а преко формуле (Јовић, Г., 2010):

$$A+B+C+D=X \quad \text{где је:}$$

X - збир делимичне процене интерних фактора:

A - процена урбанизације,

B - процена инфраструктуре,

C - процена опреме и услуга,

D - процена инхерентних карактеристика ресурса.

Процена екстерних фактора извршена је преко: процене приступачности (Е), процене специфичности ресурса (F), процене близине емитивних центара (G) и процене значаја ресурса (H), а преко формуле (Јовић, Г., 2010):

$$E+F+G+H=Y \quad \text{где је:}$$

Y - збир делимичне процене екстерних фактора:

E - процена приступачности,

F - процена близине емитивних центара,

G - процена специфичности ресурса,

H - процена значаја ресурса.

Табела бр.72- Туристичка валоризација националног парка „Шар-планина“

X	ФАКТОРИ	ОЦЕНА					УКУПНО
		1	2	3	4	5	
A	Процена урбанизације			*			3
B	Процена инфраструктуре			*			3
C	Процена опреме и услуга		*				2
D	Процена инхерентних карактеристика					*	5
УКУПНО (X=A+B+C+D)							13
Y	ЕКСТЕРНИ ФАКТОРИ	1	2	3	4	5	
E	Процена приступачности			*			3
F	Процена близине емитивних центара				*		4
G	Процена специфичности ресурса					*	5
H	Процена значаја ресурса					*	5
УКУПНО (Y=E+F+G+H)							17
СВЕ УКУПНО (X x Y)							221

Извор: Процену извршио менаџмент националног парка „Шар-планина“, 2011. године.

Туристичка валоризација Националног парка „Шар-планина“ (Табела бр.72) изражена бодовима говори да је од интерних фактора најниже рангиран фактор опреме и услуга (2 бода), док је фактор инхерентних карактеристика процењен као најатрактивнији (максималних 5 бодова). Спроведена истраживања интерних фактора туристичке валоризације националног парка „Шар-планина“, говоре да су инхерентне карактеристике ресурса (атрактиван планински простор, са бројним и разноврсним геоморфолошким, флористичким, хидрографским, климатским, пејзажним и културно-историјским вредностима) високовредноване, а да је степен искоришћености урбанизације, инфраструктуре, опреме и туристичке услуге лошији део туристичке понуде националног парка „Шар-планина“ и да није у складу са тренутним потребама савременог туристе.

Екстерни фактори су у просеку боље рангирани, а као најатрактивнији су процењени фактори специфичности и значаја ресурса парка „Шар-планина“ са 5 бодова, док је најниже рангиран са 3 бода фактор процене приступачности. Стога, интензитет туристичких кретања ка националном парку „Шар-планина“ у великој мери зависи од приступачности и близине емитивних центара. У том својству понуда националног парка мора се окренути домаћем изворишту тражње, односно градовима Приштини, Урошевацу, Призрену, Косовској Митровици, не запостављајући значај прекограничне близине градовима у Републици Албанији и Републици Македонији. Бројност посете националном парку „Шар-планина“ из емитивних центара из осталог дела Републике Србије повећаваће се сагласно решавању политичке кризе на Косову и Метохији.

Након квантификације појединачних ресурса и елемената туристичког потенцијала националног парка „Шар-планина“, израчунат је укупни туристички потенцијал националног парка, тако што су се помножиле сабране утврђене вредности свих фактора:

X x Y

Производ збира интерних и збира екстерних фактора туристичке валоризације националног парка „Шар-планина“ износи 221 бодова од могућих 400 бодова, што је лошији резултат у смислу туристичке валоризације, нарочито ако се има у виду да је реч о непроцењивом природном благу које се пласира у туристичку понуду. Високовредновани фактори туристичке валоризације говоре да је у питању дестинација са изузетним природним ресурсима које се морају очувати, што значајно може да утиче на бројност посета националном парку. Међутим, за успешно укључивање у релативно кратком року морају се побољшати сви антропогени чиниоци који су овом приликом оцењивани.

На основу изнетог, може се закључити да национални парк „Шар-планина“ има прворазредни туристички значај у Сиринићкој жупи. Конкретизација одрживог туризма на простору националног парка „Шар-планина“ одређена је актуелном политичком ситуацијом, док се понуда са свим мањкавостима може и у таквим условима пословања побољшати. Уношењем оптималног броја туристичких објеката у простор националног парка „Шар-планина“ и реконструкцијом постојеће инфраструктуре и супраструктуре може се постићи већи степен развијености пре свега планинског туризма, здравственог и руралног туризма. До тада, без значајнијих инвестиција, локална самоуправа може да донесе просторни план за национални парк „Шар-планина“, са прецизно дефинисаним (помоћу GIS-а) границама унутрашњих зона заштите, а Јавно предузеће „Национални парк Шар планина“ квалитетнијим спровођењем мера управљања да се активније укључи у одржавање и заштиту непроцењивих природних вредности, као и у туристичка кретања.

4. АНАЛИЗА КОНКУРЕНЦИЈЕ

Национални парк „Шар-планина“ у сагледавању свог положаја на туристичком тржишту мора поћи од анализе конкуренције, како би се јасно знало чему давати предност у процесима унапређења конкурентности на регионалном туристичком тржишту, унапређења развојних ресурса и остваривања виших профита.

Конкурентна предност означава способност ефикасне употребе ресурса на дужи рок, односно „способност земље да у слободним тржишним условима производи робе и услуге које пролазе тест међународног тржишта, истовремено повећавајући доходак становништва на дужи рок“ (ОЕСД, преузето са www.iztzg.hr). Када је у питању конкурентност туристичке дестинације, она се заснива на наслеђеним ресурсима саме дестинације, који су основа компаративне предности и способности да те ресурсе искористи (Ritchie, J.R.V., Crouch, G.I., 2003).

У утврђивању конкурентности туристичког предузећа/дестинације/државе у туристичком тржишту полази се од мноштва деловања квантитативних и квалитативних фактора. Светски економски форум као лидер у изучавању у области конкурентности, на основу анализе фактора и политика које чине развој сектора туризма и путовања атрактивним за различите земље, утврђује Индекс конкурентности путовања и туризма (The Travel & Tourism Competitiveness Index – ТТСИ) према коме се у Извештају конкурентности путовања и туризма светских и европских земаља за 2011. Република Србија сврстала на 38. позицији (од 42 земље), испред Украјине, Јерменије, Босне и Херцеговине и Молдавије (Blanke, J., Chiesa, T., 2011).

Подаци добијени анализом Светског економског форума указују на лош третман туризма у Републици Србији. Разрешавање разлога ниског пласмана Републике Србије могуће је бољим доношењем одлука и стратегијом на националном нивоу и применом јасног стратешког оквира за сваку појединачну туристичку дестинацију.

4.1. АНАЛИЗА КОНКУРЕНЦИЈЕ НАЦИОНАЛНОГ ПАРКА „ШАР-ПЛАНИНА“

Национални парк „Шар-планина“ смештен у југоисточној Европи конкурише националним парковима у Србији, Хрватској, Црној Гори, Бугарској, Македонији и Албанији. Поред Шар-планине најзначајнији локални и регионални центри екосистемске разноврсности су планине попут Копаоника, Таре, Проклетија, Старе планине, Суве планине, Дурмитора, Велебита..., које се имплицитно могу сматрати најзначајнијим туристичким конкурентима националном парку „Шар-планина“.

Највећим делом, туризам на наведеним планинама постоји, али на различитим нивоима развијености у складу са резултатима раста дискреционог дохотка регионалне популације, потом степена спровођења планова реструктурирања и инвестирања у туризам у националне паркове и креирања тражње за активностима и производима у националном парку. Процењује се да ће регија Балкана обзиром на број становника који живи на том простору за 15-ак година генерисати од 15 до 20 милионана скијашких дана (Мастер план за туристичку дестинацију Копаоник, 2009).

У овом делу рада указано је кроз студије случаја на праксе националног парка „Биоградска Гора“ и националног парка „Копаоника“, али и на позитивну праксу националног парка „Доломити“ како би се свестраније указало на користи и штете од туризма у заштићеним природним добрима са скијалиштима и могућности развоја одрживог туризма.

У оцењивању конкурентности националног парка „Шар-планина“ пошло се од наведеног истраживања Светског економског форума, политичко-безбедносне ситуације, туристичке атрактивности и критеријума који утичу на оцену националног парка у поређењу са изабраним конкурентима, попут: локације, туристичке понуде, броја посетилаца и броја ноћења.

4.1.1. Студија случаја: Национални парк „Биоградска Гора“

У североисточном делу Црне Горе између река Таре и Лима, у току 1952. године еколошка целина глобалног значаја у централном делу планинског масива Бјеласица проглашена је за национални парк „Биоградска Гора“. На површини од 5.650 ha сконцентрисане су бројне природне вредности са значајним генетским, специјским и екосистемским диверзитетом, као и интересантним људским стваралаштвом. Национални парк „Биоградска Гора“ одликује (Регионална туристичка стратегија, 2005):

-Присуство разноврсних геоморфолошких облика и високих планинских врхова: Црна глава (2.139 m), Зекова глава (2.117 m), Троглава (2.072 m).

-Континенталана клима са просечном годишњом температуром од 9-2°C (зависно од висине), са 1.900 сунчаних сати, високом количином падавина током читаве године (просечна количина падавина је 2.200 литара по квадратном метру) и снежним прекривачем висине у просеку од 70 до 200 cm, који траје просечно 70-140 дана.

- Глечерска језера у долинама и у увалама, међу којима су највећа Биоградско језеро, Пешића језеро, Шишко језеро и два Урсуловачка језера, Биоградска ријека, Језершtica, стални и повремени извори и врела.

-Прашумски резерват „Књажев забран“ или „Браник“ у сливу Биоградске реке и Језершtica као најзначајнија природна вредност националног парка. На површини од 1.600 ha констатовано је 16 шумских заједница са преко 220 биљних врста, од чега је скоро 90 врста дендрофлоре. Досадашњим истраживањима, утврђено је постојање 26 биљних заједница са око 2.000 врста и подврста виших биљака, међу којима је 20% ендема Балканског полуострва, док се старост појединих стабала процењује на 400 година.

-Разноврсна фауна са 150 врста птица, 80 врста лептира, 350 врста инсеката, 3 врсте пастрмке и 10 врста сисара карактеристичним за ово поднебље.

-Специфично културно-историјско и етнографско богатство, у виду археолошких локалитета, сакралних споменика, народног градитељства у селима и катунима (куће, катун, брвнаре, савардаци и воденице).

Национални парк Биоградска гора се налази под строгим режимом заштите природе, те је коришћење ресурса сведено на минимум и остварује се пре свега кроз туристичко-рекреативну функцију, а у мањем обиму кроз пољопривреду.

Даљи развој националног парка базира се на осмишљеном развоју, организацији и уређење простора Бјеласице и Комова у складу са принципима одрживог развоја.

4.1.2. Студија случаја: Национални парк „Копаоник“

Значајни генетски, специјски и екосистемски диверзитет условио је да се централни, највиши и најшумовитији део копаоничког масива 1981. године прогласи за национални парк. Национални парк „Копаоник“ оивичен речним долинама Ибра, Јошанице, Топлице и Брзећке реке на површини од 11.824,36 ha карактерише (Мастер план за туристичку дестинацију Копаоник, 2009):

-Разноврсна геолошка грађа са стенама различитог настанка и старости (серпентинити, гранити, шкриљци, мермери, андезити, кречњаци) и разноврсни облици рељефа, међу којима доминира Панчићев врх (2.017 m).

- Субалпска клима, са средње годишњом температуром ваздуха од 3,3°C, 1.742 сунчаних сати годишње, а на највишим надморским висинама и до 1.900 сати, односно са приближно 200 сунчаних дана годишње, због чега Копаоник носи назив „сунчана планина“. Снежни покривач задржава се на вишим надморским просечно 180-230 дана годишње.

-Хидролошка разноврсност: густа мрежа малих површинских токова, Семетешко језеро, Горње (Дугачко) и Доње (Мало) језеро, извори минералне воде (Брус, Судимља и Жарево), лековите воде (Јошаничка, Луковска, Пролом и Куршумлијска бања), извори (Марине воде, Крчмар вода, Пајино пресло, Јавор чесма, Казновске бачије), вишестепени водопад Јеловарник на Запланинској реци, тресаве (Јанкова бара) и пиштевине.

-Високи степен биолошког диверзитета сврстава национални парк „Копаоник“ у најзначајније центаре биодиверзитета ендемичне флоре Србије. Флору Копаоника гради преко 1.600 врста биљака, док високопланинска флора обухвата 825 биљних врста и подврста сврстаних у 292 рода и 80 фамилија, међу којима је 91 врста ендемичног, а 82 врсте субендемичног карактера.

-Богата фауна инсеката, водоземаца, гмизаваца, птица и сисара чине изузетно природно богатство овог Националног парка.

-Копаоник се граничи са Ибарско-рашком зоном средњовековног културног наслеђа са великим бројем споменика: Стари Рас, манастири: Студеница, Сопоћани, Ђурђеви Ступови, Црква св. Петра,...

Копаоник је планинска дестинација која се интензивно развијала 80-тих година 20. века као ексклузивна, забавна и спортска дестинација. Истовремено, Копаоник је и највеће рудно подручје у Републици Србији, који се као такав у савременим условима пословања суочава са последицама вишедеценијског неинтегрисаног управљања природним

ресурсима и туристичким развојем, међу којима су: недостатак локалних људских ресурса, проблем отпадних вода, ерозија тла због изградње жичара и стаза, дивља градња и неплански развој туристичких капацитета, тако да је капацитет туристичке инфраструктуре знатно премашио капацитет опште инфраструктуре. Поред тога, туризам се суочава са неповољним стањем опште инфраструктуре, економском неразвијеношћу општина Брус и Рашка, ограниченим финансијским ресурсима, недовољном сарадњом између кључних носиоца развоја, неприменом постојећих планова (још увек није имплементиран адекватан механизам заштите и презентације за туристе), неефикасним спровођењем законске и подзаконске регулативе и непостојањем јединствене базе података о туристичким лежајевима на Копанику (Мастер план за туристичку дестинацију Копаоник, 2009).

Потенцијал природних и културно-историјских ресурса националног парка „Копаоник“ није правилно искоришћен у туристичке сврхе и није се развијао у складу са глобалним трендовима, тако да садашње позиционирање на међународном туристичком тржишту није складно његовим потенцијалима, па се у литетатури и пракси наводи као пример непланског и нестручног газдовања природним богатствима и ресурсима.

4.1.3. Кључни налази анализе конкурената

На основу анализе конкурената, њиховим међусобним поређењем, а на основу локација, понуда (портфолио) производа, смештајних капацитета, броја долазака и ноћења, скијашких капацитета и хотелских производа можемо извести кључне налазе о њиховом позиционирању на тржишту.

Туризам у националном парку „Биоградска гора“ одликује целогодишњи туризам са наглашеном летњом сезоном (Табела бр.73). У националном парку је највише развијен излетнички туризам и планинарење. Последњих година, током лета веома је популаран обилазак врхова теренским возилима. Системом обележених пешачких и едукативних стаза парк обилазе групе организоване преко туристичких агенција, туроператера или индивидуално, којима су на располагању туристички водичи и особе оспособљене за овај вид рекреације.

На територији националног парка „Биоградска гора“ не постоје организоване и обележене бицикличке стазе, већ се у том својству користе колске и пешачке планинске стазе. На Биоградском језеру се обавља и спортски риболов који је сезонског карактера.

Зимска туристичка понуда овог подручја везана је за Ски центар „Колашин 1450 ski resort“, који располаже са 30-ак km скијашких стаза и лоциран је уз саму границу националног парка. Последњих неколико година, зимска туристичка понуда обogaћена је манифестацијама под називом: „Врела зима у брдима“, „Бијег на снијег“ и „Црногорски ски фест“ са различитим културним и спортским дешавањима.

Регион Бјеласице и Комова нуди око 950 кревета у 12 хотела и мотела и већег броја нерегистрованог, приватног смештаја. У туристичкој понуди највеће капацитете има хотел „Бјанка“ (279 кревета) у Колашину. Национални парк „Биоградска гора“ располаже са 12 бунгалова, са укупним смештајним капацитетом од 32 лежаја, неколико еко-катуна који туристима нуде услуге смештаја, исхране и бављења различитим спортско-рекреативним активностима у природи.

Највећи број туриста посети национални парк од јуна до октобра. Највећа концентрација туриста је у зони око Биоградског језера. Најзначајнија емитивна тржишта су Црна Гора и Србија (процењује се да чине 70-80%), потом Босна и Херцеговина, Албанија и Немачка (Регионална туристичка стратегија, 2005).

Табела бр.73 - Туристичка понуда националног парка „Биоградска гора“

ПОНУДА НАЦИОНАЛНОГ ПАРКА „БИОГРАДСКА ГОРА“	
Летња понуда	Зимска понуда
<p>-Пешачке туре: Колашин-Краљево коло-Биоградско језеро, Колашин-ријека Мусовица-Језерине;</p> <p>-Излети: Еко-катун, катуни Пешића рупе, Врањак, Шишка, Врагодо, Биоградско језеро, Монтенегро џип сафари;</p> <p>-Планинарење: помоћу добро означених стаза долази се до Црне Главе, Зекове главе, Троглаве, и до језера Пешића, Шишко и Урсулвачко;</p> <p>-Спортски риболов;</p> <p>-Планински бициклизам;</p> <p>-Јахачке туре;</p> <p>-Брање малина и купина,</p> <p>-Манастирске туре: посета манастирима Морача, Ђириловац, Добриловина;</p> <p>-Team building: стрелаштво, вуча конопаца, paintball, бацање камена са рамена, „рад на селу“, самостално спремање хране у природи... ;</p> <p>-Photo/shooting;</p> <p>-Rafting&сплаварење;</p> <p>-Kayaking,</p> <p>-Hiking&Trekking,</p>	<p>-Ски центар „Колашин 1450 ski resort“: -надморска висина 1.450 m, -укупна дужина стаза је 30 km, -савремени ски-лифтови и жичаре, -капацитет ски лифтова и жичара ја око 6.300 скијаша на сат, -мноштво стаза различитих по дужини и тежини, за све скијашке категорије, -школа скијања;</p> <p>- Манифестације: -„Врела зима у брдима“, -„Бијег на снијег“, -„Црногорски ски фест“;</p> <p>-Санкање;</p> <p>-Snowboarding;</p> <p>-Алпско скијање;</p> <p>-Карвинг скијање;</p> <p>-Ноћно скијање;</p> <p>-Ходање на крпљама,</p>

Извор: Регионална туристичка стратегија, 2005., www.montenegrobookings.info, www.eco-tours.co.me, www.kolasin1450.com.

С друге стране, туризам у националном парку „Копаоник“ огликује целогодишњи туризам, са наглашеном зимском сезоном (Табела бр.74). Национални парк „Копаоник“ са својим скијалиштем је једна од најпосећенијих туристичких локација у Републици Србији. Скијашки центар се налази на 1.770 m н. в. на Сувом Рудишту, са ски стазама прве класе. Укупна дужина ски стаза износи 55 km, док капацитет ски лифтова износи 32.000 особа на сат (www.skijalistasrbije.rs).

Туристима се пружа могућност за активан и пасиван одмор и током вансезоне. Последњих година осмишљена је понуда за љубитеље боравка у природи у току летње сезоне. Оно што недостаје вансезонској понуди јесте забава госта, адреналинско узбуђење и детаљније упознавање са културно-историјским наслеђем.

Табела бр.74- Туристичка понуда националног парка „Копаоник“

ПОНУДА НАЦИОНАЛНОГ ПАРКА „КОПАОНИК“	
Летња понуда	Зимска понуда
<p>-Пешачке туре: Метође, Хајдучица, Оштри крш, Трансферзала „Панчић“, Семетешко језеро, Јанкова бара, Треска, Дубока;</p> <p>-Излети: по местима предвиђеним за те прилике (Метође, Кадијевац, Ђоров мост);</p> <p>-Планинарење: планинарске стазе воде кроз четинарске и листопадне шуме, планинске ливаде и пашњаке (Панчићев врх, врх Шиљак, Козје стене, Маркова стена...);</p> <p>-Сплаварење Ибром: са обиласком средњевековног града Маглича;</p> <p>-Параглајдинг школа;</p> <p>-Школа јахања;</p> <p>-Планински бициклизам;</p> <p>-Панорамска возња жичаром;</p> <p>-Школа у природи (боравак деце нижих разреда);</p> <p>-Брање сезонских шумских плодова и сакупљање лековитог биља;</p> <p>-Манастирске туре: обилазак средњевековних манастира Студеница, Сопоћани, Ђурђеви ступови, Градац;</p> <p>-Винска тура: обилазак Жупе Александровачке;</p> <p>-Манифестације: -„Дани краљице Јелене“, -„Дани боровнице“, -„Дани вргња“...</p>	<p>-Ски центар „Копаоник“: - надморска висина 1.770 m, - 13 ски лифтова, - 11 жичара, - укупна дужина стаза је 55 km, - број лаких стаза је 21, - број средњих стаза је 9, - број тешких стаза је 6, - укупан капацитет жичара је 32.000 скијаша/сат, - максимална висинска разлика - 512 m, - најдужа стаза износи 3.500 m, - дужина ноћне стазе је 450 m, - нордијске стазе износе 12 km, - школа скијања;</p> <p>- Алпско скијање;</p> <p>- Нордијско скијање;</p> <p>- Ноћно скијање;</p> <p>- Параглајдинг;</p> <p>- Клизање;</p> <p>- Санкалиште;</p> <p>- Snowboard парк;</p> <p>- Манифестације: -„Зимске ноћи“, -„Big snow“ фестивал.</p>

Извор:www.npkopaonik.com, www.skijalistasrbije.rs, Мастер план за туристичку дестинацију Копаоник, 2009.

На подручју Копаоника у току 2010. године било је 4.325 лежаја, превасходно у категорији од 3 звездице. Копаоник је посетило 57.990 туриста, који су остварили 233.912 ноћења. Највећи број гостију је био из Републике Србије. У укупним туристичким доласцима и ноћењима страни туристи из Црне Горе, централне и источне Европе учествовали су са 9,3%. Просечно време боравка износило је 4 дана. Копаоник је при томе остварио учешће од 2,9% у укупном туристичком промету Србије, односно 15,4% учешћа у туристичком промету свих планинских центара у Републици Србији (Статистички годишњак Републике Србије 2011, преузето са www.rzs.stat.gov.rs).

У даљем развоју туризма у овим националним парковима неопходно је поштовати режиме и услове заштите природе, оформити мрежу жичара и стаза и пратеће инфраструктуре у складу са принципима одрживог развоја (Табела бр.75).

Табела бр.75-Изазови специфични за националне паркове „Биоградска гора“ и „Копаоник“

ИЗАЗОВИ	
Национални парк „Биоградска Гора“	Национални парк „Копаоник“
<ul style="list-style-type: none"> -не постоји центар за посетиоце, -узак пут до Биоградског језера и ограничени паркинг простор, -приступ аутомобилима до брдских падина ограничен је за теренска возила, -углавном се обилази Биоградско језеро, -туристи не користе довољно пешачке/планинарске стазе, -мали број туриста има могућност да се упозна са културно-историјским значајем парка, -већина туриста остаје на само један дан, -железничка пруга пролази поред парка, али не омогућава приступ самом парку. 	<ul style="list-style-type: none"> -време путовања до парка обесхрабрује туристе, -национални парк не користи на прави начин средњевековно споменичко наслеђе и бање у околини, -високе цене смештаја, -значајни еколошки проблем услед прекомерног броја туриста и експлоатисања рудног богатства, -дивља насеља, -проблем водоснабдевања и отпадних вода, -амбициозби планови развоја туризма, који угрожавају статус националног парка.

Извор: прилагођено према Даковић, П., Рапа, Т., 2002; www.visit-montenegro.com; Мастер план за национални парк „Копаоник“, 2009.

Анализа конкуренције упућује да основни елементи у националним парковима „Биоградска Гора“ и „Копаоник“ имају непроцењиве глобалне вредности, док се на тржишту појављују као планинске дестинације са развијеним скијалиштима у регији, које још увек нису опремљене за прихват и квалитетан боравак већег броја гостију, и у фази су реструктурирања и планирања даљег развоја. На међународном туристичком тржишту национални парк „Копаоник“ је достигао ниво међународне конкуренције, док национални парк „Биоградска Гора“ нема јасну позиционираност.

При томе ски-центар „Копаоник“ као једно од најпосећенијих туристичких одређишта у Републици Србији одликује виши квалитет смештаја у поређењу са ски центром „Колашин 1450 ski resort“, нудећи висококвалитетно скијање за све категорије скијача, богату понуду рекреативног и забавног садржаја и активности у заштићеном природном подручју. С друге стране, национални парк „Биоградска гора“ усмерава свој даљи развој ка одрживом летњем туризму, те је понуда датог парка у летњој сезони осмишљенија.

У односу на конкуренцију, национални парк „Шар-планина“ у погледу конфигурације терена, климатских карактеристика, надморске висине има најбоље природне услове за развој скијања. Међутим, посматрани национални паркови, иако оптерећени бројним

развојним проблемима, налазе се у процесу убрзаног развоја и репозиционирања, настојећи пронаћи производе који ће омогућити да постану значајна регионална скијалишта, док би туристичку привреду на Шар-планини значајни инвестициони пројекти у ски-систем и смештај у повољним политичко-економском окружењу, оспособили да допринесе очувању природе и економском опоравку становништва.

Уз анализу наведених примера конкуренције, неопходно је указати и на искуство успешне планинске дестинације у заштићеној природној средини. Предмет benchmarking анализе је Национални парк „Доломити“ уз додатак пословних перформанси дестинације Вал ди Фасо.

4.2. BENCHMARKING

Иако је у подручју туризма релативно мање заступљена, у побољшању пословања субјекта широко је распрострањена пракса употребе „benchmarking-а“, као „процеса континуираног мерења и компарације пословних процеса организације према пословном процесу лидера, било где да се лидер налази у свету, ради добијања информација које ће помоћи организацији у предузимању акција за унапређење својих перформанси“ (Амерички центар за продуктивност и квалитет, преузето из Ренко, Н., Делић, С., Шкртић, М., 1999).

Да би се утврдило колико је неки субјект бољи од осталих, потребно је поћи од анализе конкуренције као прве степенце „benchmarking“-а, а потом утврђивања разлога постојања разлика у перформансама, како би се дошло до информација како постићи те повољније резултате.

У постизању најбољег пословног процеса у погледу финалног производа, услуге или праксе користе се различите врсте „benchmarking“-а, а у овом раду сходно тематици, одлучено је за конкурентски „benchmarking“.

Процес учења од најбољих у струци и поступак спровођења конкурентског benchmarking-а пружа могућност унапређивања квалитета пословања националног парка „Шар-планина“. У том смислу, национални парк који је изабран за анализу и поређење јесте национални парк „Доломити“, превасходно због резултата пословања и развијености екотуризма, као и због сличности са националним парком „Шар-планина“ по површини и природним ресурсима којима располажу.

4.2.1. Студија случаја: Национални парк „Доломити“

Развој туризма у националном парку „Доломити“ заснива се на повољном туристичко-географском положају, на значајном богатству природних и антропогених вредности, и дугој, богатој и разноврсној традицији. Поред тога, проученост и припадност високоразвијеним земљама, условила је да туристичка вредност националног парка „Доломити“ буде изузетно висока.

На простору националног парка „Доломити“ (36.000 ha) са 18 врхова, који се уздижу до 3.000 m н.в., одвија се целогодишњи туризам са богатим садржајем туристичког боравка. Туризам у оквиру националног парка налази се у зрелој фази развоја са више врста

туризма, преваходно окренут домаћем тржишту (75% од укупног броја посетилаца). Ова врло посећена дестинација са око 756.000 туриста и око 5.380.000 ноћења (2002. године), налази се у италијанским Алпима. У току 2002. године просечан боравак туриста износио је нешто више од 7 дана (овај број у односу на 1990. годину смањен је за око 3 дана) чиме се сврстава у туристичка места са најдужим боравком туриста (у Италији је просечан боравак око 4-5 дана) (www.dolomitipark.it).

Датом броју туриста намењене су различите врсте угоститељских објеката свих категорија, који су углавном лоцирани у близини центара скијашких ресорта.

Уз скијање, и остале активности на снегу, велика пажња поклања се организацији понуде туристичких активности у летњем периоду (која је по броју посетилаца доминантна). Летње тематске руте орјентисане на еколошке вредности и одрживи развој, орјентисане су на породице, ученике и планинаре. Туристи у летњој сезони припадају млађој популацији, који национални парк посећују са породицом, у паровима и у групи, како би шетали по стазама националног парка или у виду излета боравили у њему (www.dolomitiparco).

У дестинацији је поред природних вредности добро презентовано антропогено наслеђе нарочито у виду бројних и разноврсних манифестација.

Развој туризма у дестинацији базира се на принципима одрживости, чиме се доприноси очувању свих вредности националног парка „Доломити“.

Квалитетна и свеукупна анализа и „benchmarking“, који су предмет овог дела рада, захтева анализу низа показатеља попут:

- структура расхода,
- бруто и нето инвестиције,
- удео прихода новог производа у укупним приходима,
- структура гостију према земљама,
- број долазака и ноћења према структури,
- тржишни удео неког субјекта или организацијске целине, и слично.

У туризму квантитативни показатељи су прецизнији, док нефинансијски показатељи дају значајне информације приликом анализе квалитета производа односно услуге.

Како је поређење финансијског успеха (укупан приход, профит, поврат на инвестиције и приход нових објеката) отежано обзиром на пословање националног парка „Шар-планина“, критеријуми поређења који су по ауторовом нахођењу изабрани су показатељи задовољства потрошача о квалитету националног парка.

У том својству спроведена је анкета у току јануара 2012. године на простору планинског ресорта Вал ди Фасо (који је у близини националног парка „Доломити“) тако концепирана да одговори анкетираних особа доприносе разумевању контекста корисничког вредновања туристичког производа. У анкети је учествовало 40 особа у

периоду 05-12.01.2011. године из Италије, Русије, Белгије, Немачке, Велике Британије, Србије и Хрватске (ПРИЛОГ БР.8).

Табела бр.76- Анкетна процена ресурса националних паркова „Доломити“ и „Шар-планина“

Врста ресурса на располагању	Оцена ресурса на основу одговора туриста	
	НП „Шар-планина“	НП „Доломити“
Природне лепоте	4,78	4,62
Визуелни идентитет	4,76	4,62
Геоморфолошке карактеристике	4,88	4,57
Климатске карактеристике	4,43	3,60
Хидро потенцијали	4,07	4,12
Богатство флоре	4,45	3,87
Богатство фауне	4,56	3,40
Присуство ретких и ендемичних врста	3,44	4,82
Спортски садржаји	2,29	4,82
Тишина и мир	4,26	4,67
Гостољубивост	4,22	4,55
Културне знаменитости	2,96	3,40
Доступност места	2,79	3,70
Локални превоз	1,45	3,65
Доступност информација	2,97	4,01
Организација и програми излета	1,47	3,87
Понуда забаве	2,11	3,35
Могућност куповине	3,06	4,32
Погодности за породични одмор	3,45	4,30
Уређеност места	3,12	4,20
Опремљеност места	2,55	4,37
Чистоћа места	2,28	4,30
Квалитет смештаја	2,51	4,32
Квалитет рада особља	3,74	4,40
Квалитет хране у угоститељским објектима	4,02	4,27
Квалитет услуге у угоститељском објекту	3,18	4,10
Квалитет рада у продавницама	3,36	3,67
Квалитет културно-забавних програма	1,76	2,82
Понуда ноћних излазака за младе	2,08	2,07
Квалитет рада туристичких агенција	1,74	4,07
Квалитет рада туристичких бироа	1,09	4,07
Организација саобраћаја	2,10	3,70
Радно време угоститељских и других објеката	3,49	3,20
УКУПНА ОЦЕНА	3,12	3,99

Извор: Анкетно истраживање спроведено 01.02.2011-01.04.2012. године у области Сиринићке жупе, и 05-12.01.2011. године у области Вал ди Фасо.

Истраживање конкурентске туристичке дестинације Вал ди Фасо и њиховим поређењем са анкетним резултатима о ресурсним вредностима туристичке дестинације национални парк „Шар-планина“ (Табела бр.76) указују да између њих постоји значајна разлика у

истраживаним вредностима. Ипак, та разлика није толико драстична, што се може објаснити доминантним учешћем домаћег туристе у анкетном истраживању. Наиме, туристи из Италије у анкетном истраживању су најлошије оцењивали све врсте расположивих ресурса области Вал ди Фасо, за разлику од осталих туриста који високовреднују скоро све ресурсе. Насупрот таквом домаћем туристи, национални туриста у оцењивању ресурсних вредности националног парка „Шар-планине“ је понесен националним вредностима, те неретко претенденцијом високовреднује ресурсе (то се нарочито односи на стање целокупне инфраструктуре).

На основу изнесеног може се закључити да се управљање туризмом у области Вал ди Фасо фокусира на креирање висококвалитетних туристичких искустава, на начин који не угрожава природне одлике простора.

На основу приказаних података анализираних националних паркова, закључује се да посматрани национални паркови имају велике природне и антропогене вредности, док национални парк „Шар-планина“ није конкурентан, нити спреман за међународно тржиште, не толико у физичким, колико у економским показатељима. Пракса наведених националних паркова указала је и да полифункционална оријентација (национални парк „Копаоник“), онемогућава спровођење принципа одрживог развоја.

Пракса у италијанским ресортима у и око националног парка „Доломити“ са висококвалитетним туристичким искуством на прави начин поставља развој туризма према животној средини и природи, чиме се национални парк „Доломити“ позицирао као лидер.

Компаративна анализа кључних показатеља конкурентних националних паркова (Копаоник, Бјеласица) и националног парка у Италији који има дугу традицију у туризму, указују на специфичности националног окружења, и да је неопходно креирати стратегију која ће утицати на дестинацијску конкурентност и одрживост, уважавајући европске трендове (нпр. тренд здравља и специјалних туристичких производа, већа тражња за време пред и пост сезоне, природа, аутентичност и културно-историјски елементи у пакет аранжманима), односно прелазак са тзв. концепта масовног туризма, на нове видове туризма.

Поређење своје праксе са најбољом праксом не би требало да се претвори у имитирање, односно директно копирање лидера. Уместо директног подражавања конкурентског производа, треба понудити тржишту (домаћем, регионалном и интернационалном) производ, базиран на креативности у пословању, на начин да прво задовољи домаће и регионално тржиште, те да се органски развија према ширем европском туристичком тржишту. При томе, снажљивост националног парка „Шар-планина“ у остваривању већег тржишног удела мора бити на изузетном нивоу обзиром да су посматрани национални паркови тржишно и финансијски успешнији, чиме компаративне предности губе на тежини.

5. УПРАВЉАЊЕ У НАЦИОНАЛНОМ ПАРКУ „ШАР-ПЛАНИНА“

Заштита, очување и унапређење животне средине су изузетно сложени управљачки проблеми у националном парку, обзиром на непроцењиве ресурсне вредности, брз темпо промена које је тешко контролисати, и на неопходност очувања еколошке равнотеже и за генерације које долазе. Развој туризма у оквиру националног парка мора настојати да развије туризам на еколошки одговоран начин, тако да се предвиде потенцијални негативни утицаји и мере које би их минимизовале.

Савремено управљање националним парком заснива се на примени концепата одрживог развоја, заштите животне средине и самоодрживости. Ефикасност управљања националним парком у великој мери зависи од дефинисане националне туристичке стратегије и планова развоја туризма на националном и локалном нивоу.

Законом о заштити природе у управљању заштићеним подручјем управљач је дужан да (Закон о заштити природе, Члан 68, 2009):

- 1) чува, унапређује и промовише заштићено подручје;
- 2) спроводи прописане режиме заштите;
- 3) доноси план управљања и акт о унутрашњем реду и чуварској служби утврђен актом о заштити;
- 4) обележи заштићено подручје, границе и режиме заштите у складу са посебним правилником о начину обележавања;
- 5) осигура неометано одвијање природних процеса и одрживог коришћења заштићеног подручја;
- 6) обезбеди надзор над спровођењем услова и мера заштите природе;
- 7) прати кретање и активности посетилаца и обезбеђује обучене водиче за туристичке посете;
- 8) води евиденције о природним вредностима и о томе доставља податке заводу;
- 9) води евиденцију о људским активностима, делатностима и процесима који представљају фактор угрожавања и оштећења заштићеног подручја и о томе доставља податке заводу и Министарству;
- 10) у сарадњи са републичком и покрајинском инспекцијом и органима безбедности спречава све активности и делатности које су у супротности са актом о заштити и представљају фактор угрожавања и девастације заштићеног подручја;
- 11) доноси акт о накнадама;

12) врши и друге послове утврђене законом и актом о заштити.

Уколико се у поступку надзора над радом, стручног и инспекцијског надзора утврди да управљач не извршава обавезе установљене актом о заштити, управљање заштићеним подручјем се одузима и поверава другом управљачу.

Величином, очуваношћу екосистема, геоморфолошким, хидролошким, климатским, биогеографским, пејзажним, естетским и антропогеним карактеристикама, национални парк „Шар-планина“ има повољне услове за развој домаћег и иностраног туризма.

У садашњим околностима пословања националног парка „Шар-планина“ неопходно је поставити темеље ефикасног деловања у будућности. Основни проблем са којим се суочава менаџмент националног парка јесте: шта треба урадити данас, како би се обезбедила заштита и унапређење природне средине и при томе остварили повољни економски ефекти. У разрешавању проблема датог проблема као неминовност се намећу туризам и примена стратегијског менаџмента у условима добро дефинисаног законодавног оквира.

Кључни значај за одређивање будуће стратегије и политике развоја националног парка „Шар-планина“ су следеће констатације:

-изузетне природне вредности;

-број туриста је непознат, а процењује се на 40.000 туриста у зимској сезони;

-смањена државна улагања насупрот интензивирању улагања косовских институција;

-низак степен примене Закона о туризму, Стратегије развоја туризма Србије, Стратегије одрживог развоја Републике Србије, регулативе које се односе на животну средину;

-мали степен заштите еко система (Јавно предузеће „Национални парк Шар планина“ не контролише целокупну територију националног парка „Шар-планина“, криволов, отпад);

-запуштена и недовољно развијена инфраструктура и супраструктура;

-неплански развој туризма угрозио је еко систем (дивље депоније и дивља градња са 198 објеката пре 1999. године достигла је цифру од око 450 нелегалних објеката);

-недостатак ефикасног и адекватног планирања управљања отпадом у националном парку, нарочито у тристичким пунктовима.

И док се туризам почетком друге декаде 21. века суочава са значајним променама на страни туристичке тражње⁵⁰ и потребом проширивања оквира туристичке понуде, с друге стране, туризам у националном парку „Шар-планина“ увелико је условљен факторима из политичког, економског, социјалног и технолошког регионалног окружења (Табела бр.77).

⁵⁰ Савремено пословно окружење у туризму изузетно је динамично. Понашање туриста условљено је савременим глобалним и регионалним трендовима.

У том смислу, кључни изазови туризма у националном парку „Шар-планина“ су критичко сагледавање регионалног окружења, тржишних трендова, евалуација властитих ресурса и прилагођавање насталим променама.

Табела бр.77- Међуоднос савремених трендова и регионалних трендова националног парка „Шар-планина“

Светски трендови	Регионални трендови
<ul style="list-style-type: none"> • глобализација туризма, • повезивање туристичких оператера и великих ланаца хотела, • бржа еволуција туристичког тржишта, • увођење нових технологија утемељених на e-commerce, • маркетинг директног односа с клијентима (customer relationship), • database менаџмент, • вебсајтови уместо туристичких информационих центара, • екотуризам. 	<ul style="list-style-type: none"> • политичка нестабилност, • недовољност и застарелост смештајних и осталих капацитета, • затворено тржиште- преовладавају домаћи туристи, • застарела технологија, • недостатак маркетиншких истраживања, • недостатак стратегијског приступа планирању туризма, • непостојање веб стране, • велики потенцијал за развој екотуризма.

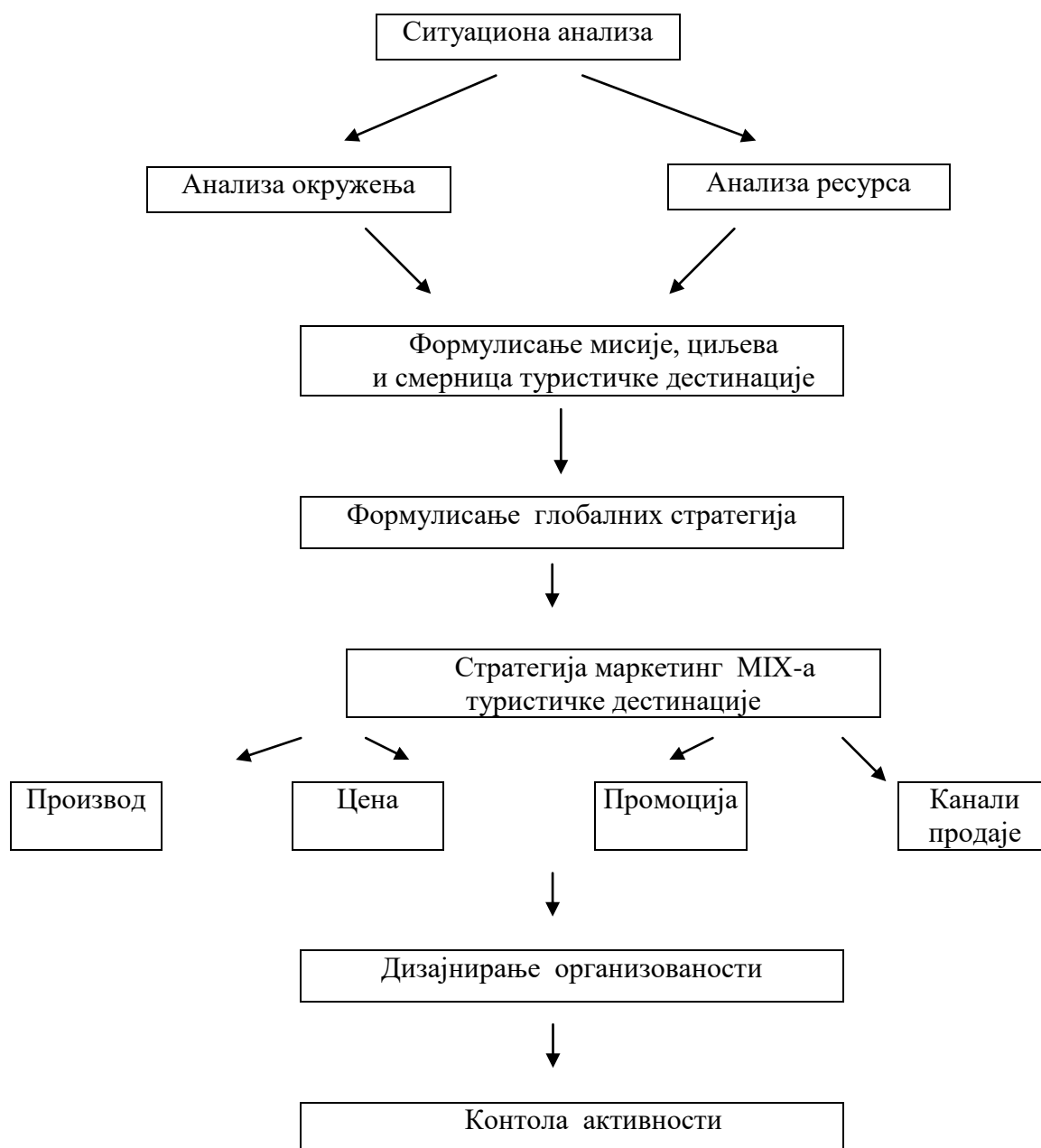
Извор: Израдио аутор на основу савремених трендова у туризму, 2011.

Управљање туризмом у националном парку треба прихватити као континуирани процес, којим се усмерава пословна активност ка повећању прихода и конкурентности кроз боље квантитативне и квалитативне туристичке факторе.

Утврђивање дугорочних циљева, смерница, могућности и начина деловања у њиховом остваривању (Прилог бр.6) требало би да обухвати: ситуациону анализу, формулисање мисије, циљева и смерница, формулисање одговарајућих глобалних стратегија, дефинисање стратегијских и тактичких потеза маркетинг микса (производа, цена, промоције и канала продаје), дизајнирање организованости и контролу активности (Бакић, О., 2010, 65).

Аналитичким разматрањем природних, људских, економских и осталих потенцијала са којима национални парк располаже, могуће је формулисти мисију, циљеве и смернице, односно стратегију маркетинга и инструменате маркетинга за национални парк „Шар-планина“. Овакав приступ захтева уважавање савремених тенденција у развојним процесима и контролу активности.

Прилог бр.6- Концептуални оквир за маркетинг менаџмент туристичке дестинације

Извор: Бакић, О., 2010, 66.

Уз то, циљеви и политика развоја туризма националног парка „Шар-планина“ треба да прате Туристичку развојну стратегију Републике Србије, односно главне стратешке орјентације туристичког развоја (Стратегија туризма Републике Србије, 2006, 5):

- развој међународног туризма мора постићи привредни раст, запошљавање и квалитет живота становника,
- обезбедити развој позитивног међународног имиџа земље,

- у интересу одрживог развоја туризма мора да се обезбеди дугорочна заштита природних и културних ресурса,
- обезбедити међународне стандарде квалитета и изнад свега заштиту туристичких потрошача сагласно савременој пракси.

Да би се постигли ови циљеви у управљању националним парком „Шар-планина“ неопходно је поћи од принципа управљања заштићеним подручјима и идентификације прилика и претњи из окружења и тржишних трендова, као и властитих предности и недостатака како би се утврдио пожељни и примењиви модел управљања.

5.1. SWOT- АНАЛИЗА НАЦИОНАЛНОГ ПАРКА „ШАР-ПЛАНИНА“

Настојећи да се успешно представи на туристичком тржишту и оствари стратегијску предност, пословање националног парка „Шар-планина“ мора извршити свестранију и дубљу анализу свих релевантних развојних фактора, као и ограничења. Основу за промену постојећег стања и утврђивање смерница у стратегијском планирању тржишног производа националног парка представља Swot-анализа⁵¹.

Swot-анализа омогућава да национални парк „Шар-планина“ идентификује прилике и претње које произлазе из окружења и тржишних трендова, те властите предности и недостатаке као резултат начина коришћења туристичких ресурса. У том смислу дата је детаљна листа постојећих снага и слабости, шанси и претњи националног парка „Шар-планина“ и листа јаких и слабих тачака (Табела бр.78), као фактора који директно и/или индиректно утичу на правац и перформансе будућег развоја.

Обзиром на однос снага и слабости, претње и шансе може се закључити да је најјачи интензитет слабости. Предности оличене у природном богатству, у повољним висинама и конфигурацији терена за скијање и екотуризам могу се временом комерцијализовати кроз атрактивније туристичке производе и претворити у конкурентске предности.

Управо, природне предности попут климатских услова и конфигурације терена доприносе да Шар-планина буде у повољној позицији у односу на и познатија европска скијалишта, чиме се отвара пут за излазак на регионално, односно међународно туристичко тржиште. Климатске карактеристике, конфигурација планине и надморска висина омогућавају развој квалитетног производа скијања и алтернативних зимских производа, а постојећи природни и културни ресурси дају могућност за развој целогодишње и диверсификоване понуде туристичких производа.

У целини, Swot-анализа указује на садашњу неповољну позицију. Садашње слабости је могуће надвладати, обзиром на природне вредности, потенцијал комерцијализације и очекиваног већег удела скијаша у популацији.

⁵¹ SWOT анализа је једано од најпопуларнијих и најраширенијих инструмената који се користи у доношењу одлука. Усмерена је на идентификовање шанси и опасности у окружењу који се анализирају у односу на процену интерних способности дестинације (S-Strengths, предности; W-Weakness, слабости; O-Opportunities, шансе; T-Threats, опасност).

Табела бр.78- Swot- анализа: однос туризма и националног парка „Шар-планина“

<p>Снаге С</p> <ul style="list-style-type: none"> -атрактивност подручја: заштићено подручје од светског значаја, -еколошка очуваност природе, -непостојање већих загађивача, -високи степен разноврсности и богатства биљног и животињског света, -богатство ендемима и реликтима, -подручје је препознатљиво у географском погледу, -традиција посете, -географски положај, -ниска цена туристичких услуга, -етничка специфичност, -историјско наслеђе, -аутентичност традиционалне архитектуре: бачије, старе воденице, -богатство обичаја, ношњи, мелоса... -гостопримство људи, -националне манифестације, -домаћи туристи, углавном са Косова и Метохије, -наглашена туристичка функција, -активна и пасивна рекреација, -специфични сегменти: скијаши и остали рекреативци, излетници, риболовци,... 	<p>Слабости В</p> <ul style="list-style-type: none"> -недефинисани тржишни положај националног парка као туристичке дестинације, -политичка нестабилност, -институционални и законодавни оквир, -непостојање стабилних финансијских извора, -незапочет процес приватизације, -недостатак маркетиншких истраживања, -незадовољавајућа саобраћајна инфраструктура у подручју Сиринићке жупе, -недовољност и застарелост смештајних и осталих капацитета, -низак ниво квалитета услуга угоститељских капацитета, -несташница струје, -непланска и претерана градња викендица, -застарелост рекреативне опреме, -незадовољавајућа комунална инфраструктура, -непостојање програма едукације запослених, -недостатак пешачких путоказа и обавештајних плоча, -пропаганда скоро да и не постоји, -недостатак стратегијског приступа планирању туризма, -непостојање адекватних програма за специфичне сегменте, -мала усмереност на могућу инострану тражњу, -екскурзијама се не поклања довољна пажња, -непостојање веб стране.
<p>Шансе О</p> <ul style="list-style-type: none"> -употреба заштићених врста која омогућава очување биодиверзитета, -повећање површине националног парка, -подизање еколошке свести, -екотуризам, -развој пакет аранжмана, -адаптација постојећих објеката, -волонтерски рад, -могућност производње здраве хране, -подстицање одрживог коришћења природних ресурса, -убрзан развој инфраструктуре, -заинтересованост потенцијалних инвеститора за обезбеђивање туристичке инфраструктуре, -опређеност локалне самоуправе за унапређење комуналне и саобраћајне инфраструктуре, -могућност коришћења фондова Европске Уније. 	<p>Претње Т</p> <ul style="list-style-type: none"> -неодржив развој туризма и других привредних грана, -осетљивост природних ресурса, -ремећење природних појава и процеса, -пејзажна деструкција, -загађење животне средине, -недостатак финансијских средстава, -недовољно ангажовање надлежних органа, -недовољне мере заштите, -вишегодишња политичка нестабилност ствара негативне ефекте код формирања потреба потенцијалних туриста.

Извор: Израдио аутор, 2011.

Ослањајући се на снаге, може се очекивати започињање развојних активности: реструктурирање, приватизација смештајних објеката и реконструкција скијашког система, као важних фактора успеха скијалишта који се могу извести релативно брзо. Орјентација на регионалну комерцијализацију могућа је у првој развојној фази, а дугорочно заузети позицију регионалног лидера међу планинским центрима.

Детаљно истраживање, констатација стања, рангирање проблема, адекватна туристичка валоризација и дефинисање конкретних мера везаних за национални парк „Шар-планина“ представљају предуслов да национални парк дугорочно постане атрактиван за растућу потражњу за одмором и рекреативним активностима у природном окружењу. С друге стране, туризам у функцији одрживог развоја националног парка може да се оствари само усклађеним деловањем бројних фактора у друштву и доношењем планско-развојних докумената на простору националног парка. На нивоу државе ресорна министарства, потом и државни органи на локалном нивоу одговорни су за усаглашавање општих услова развоја, унапређење програмског рада, и обезбеђивање финансијске стабилности, чиме би се утврдио простор у коме ће деловати менаџмент националног парка ради унапређења туризма и конкурентности.

Заснивајући се на анализи екстерног и интерног окружења националног парка „Шар - планина“ и кореспонденцији шанси из окружења са јаким интерним тачкама, уз заобилажење претњи и елиминисањем недостатака могу се формулисати стратешке одреднице, односно формулисати мисија и визија, поставити циљеви и избрати маркетинг стратегија националног парка „Шар-планина“. Такође, дата SWOT-анализа представља практичну основу за утврђивање облика туризма и туристичких производа који се могу пласирати на туристичко тржиште.

5.1.1. Облици туризма

Простор националног парка „Шар-планине“ представља изузетно атрактиван потенцијал за развој бројних видова туризма током читаве године. Захваљујући богатој природној и традицијској баштини могуће је формирати садржаје за следеће селективне врсте туризма:

- Спортски туризам - природни услови погодују за целогодишњи туризам у коме су спортско-рекреативни мотиви основни мотиви путовања и боравка. Зимски спортови имали су до сада важну улогу у развоју туризма. Снежне падавине, квалитет и дужине трајања снежног покривача, предиспозиције терена омогућавају развој савременог зимско-спортског туризма на постојећим стазама, а планским оспособљавањем и опремањем на осталим деловима Шар-планине, као и усклађивање са савременим концептом управљања заштићеним природним добрима захтева се и развој летњих спортских видова туризма, базираних на атрактивним природним и антропогеним мотивима.
- Авантуризам - обухвата спортско-рекреативни туризам у којем учесници стално трагају за новим узбуђењима које наизменично пружају ендорфин и адреналин. Терени националног парка „Шар-планина“ пружају изванредне могућности за модерне и активне облике туристичке понуде, попут бициклизма, јахања, планинарења, алпинизма, параглајдинга, летења балоном, слободног пењања, екстремних спортова и слично.

- Здравствени туризам („Spa/wellness”) - на простору националног парка, где се сучељава планинска и медитеранска клима, могуће је да се развија здравствени туризам. У коришћењу природних ресурса у здравствене сврхе нарочито је погодно подручје Превалца.
- Излетнички туризам - овај вид туризма може да се интензивно развија, обзиром да је становништво из ширег региона склоно излетничкој активности. Услови за излетничке активности постоје и како на простору националног парка „Шар-планина“, али и у његовом подножју, нпр. у еколошкој зони Сиринићке жупе.
- Ловни и риболовни туризам - станишта животиња високо трофејних вредности омогућава ограничени и строго контролисани лов, као и риболов на издвојеним подручјима.
- Културни туризам - етнографско богатство је разноврсно и креативно-естетски веома вредно, са архаичним културним елементима који могу бити значајни садржаји у националном парку и послужити као мотиви за сувенире у туристичкој понуди. Својом вредношћу се истичу споменици средњовековне уметности, фолклор, народна ношња, мелос, народни обичаји...
- Манифестациони туризам („Events”) - богатство туристичких могућности произилази из особености националног парка, споменичког наслеђа, традиционалне архитектуре, народних рукотворина, ношњи, музике и народних обичаја. У том контексту могле би се организовати бројне манифестације попут: „Дани нарциса“ (манифестација која се до 1999. године одржавала првих дана јуна), „Дани боровнице“, „Шарпланинац“, „Беле покладе у Сиринићу“, „Косидба на шарпланинским пољима“, ...
- Пословни туризам + MICE - (Meetings Incentives Congresses Exhibitions) - постојање семинарских сала у хотелима и традиција (нарочито од 1999. године) омогућава у току туристичке сезоне, али и ван ње интензивирање конгресног туризма.
- Туризам везан за тзв. посебна интересовања - програми прилагођени индивидуалним потребама туриста, нпр. програми који омогућују туристима да буду укључени у процес припремања и конзумирања парцијалних туристичких производа, попут: „учење игара“, „везење“, „плетење“, „учење јахања“, „припремање баренице“..., или учешћа у пројектима истраживања, заштите и конзервације,
- Еко-туризам - могућности за развој екотуризма у националном парку су велике и огледају се у: нетакнутој природи, води за пиће и органској храни, гостољубивости и дружељубивости, аутохтоној култури... У Програму развоја туризма општине Штрпце из 1991. године предложено је формирање еколошке зоне на простору изворишта Лепенца, падина Коџа Балкана, Жар-планине и Језерске планине (поред северозападног дела Сиринићке жупе, целокупна њена површина требала би да буде еколошка зона у ширем смислу), предела изузетне пејзажно-амбијенталне лепоте и значајне природне вредности. Мало коришћен и готово ненасељен, предео је нижи и питомији у односу на северозападне падине Шар-планине, добро пошумљен и травнат, мало деградиран, са чистим водотоцима, изворима, пећинама..., и као такав пружа могућности за бројне облике боравка, кретања и

активности: спортски риболов, излети, јахање, боравак у бачилима и слично. Како би развила своју шансу, као еколошки интересантно подручје, Сиринићка жупа мора развити екотуристичку привредну структуру, сачињену од: туристичких посредника и организатора, смештаја у виду екоконачишта и екохотела, локалних добављача, локалних туристичких водича и финансијера развојних програма екотуризма.

- Рурални туризам - производња еколошке здраве хране, у количинама које неће реметити постојећу природну равнотежу и програми са природним, аутохтоним и традиционалним гастро специјалитетима и пићем (ресторани, гастро тематски путеви), уз традиционалну архитектуру, свакако су значајни потенцијали Сиринићке жупе, који могу допринети привредном препороду села.
- Екскурзиони туризам - могућности организовања стручних и научних екскурзија са општим и тематским карактером су бројне, обзиром на разноврсност геолошких, геоморфолошких, хидролошких, биогеографских, етнографских, споменичких и других вредности.

Наведене селективне врсте туризма треба примерено укључити у туристичку понуду, како би стварали додатну вредност за туристе, допринели развоју слабо развијене регије и очувању и унапређењу постојећих заштићених ресурса.

5.1.2. Туристички производи

Интерес за туристичка кретања у оквиру националног парка „Шар-планина“ може побудити добро стратешки позициониран и брендиран национални парк, са одређеним бројем производа, који су већ готово спремни или их је у врло кратком времену могуће припремити за комерцијализацију у туризму, у сарадњи са локалним туристичким и другим привредним и друштвеним, владиним и невладиним организацијама и покретима:

- „Дани нарциса“,
- „Дани боровнице“,
- „Шарпланинац“,
- „Беле покладе у Сиринићу“,
- „Косидба на шарпланинским пољима“,
- средњевековни манастири и цркве,
- привредне манифестације,
- пољопривредни и гастрономски производи (сир, шопска салата, грожђе, вино, производи од меса, шарско јагње, бареница, ајвар),

- производи домаће радиности и занатства (плетарство, вез, грнчарија...),
- природни резервати,
- лов и риболов,
- бачије,
- фолклор...

Пред управу националног парка „Шар-планина“, кроз сарадњу са туристичким агенцијама и органима локалне самоуправе, поставља се задатак прихватања туристе и коректна интерпретација заштићених вредности и заштита природних вредности, развој туризма без нагомилавања отпада и нарушавања естетске компоненте, а нарочито угрожавања станишта и врста, уз обезбеђивање равномерне расподеле посетилаца у времену и простору националног парка „Шар-планина“ (досадашњи сезонски карактер је резултат оријентације на зимске спортове, као и школских распуста и годишњих одмора), како би се туристичким активностима повећао користан утицај на локалну економију и унапредила природна баштина.

5.1.3. Профил пожељног туристе у националном парку „Шар-планина“

У будућности, не занемарујући ни један сегмент потенцијалних туриста, сходно растућем занимању за екотуризам и ресурсној основи, један од начина да Сиринићка жупа одговори на постојеће изазове је развој екотуризма, и њему сродног руралног туризма. Према предвиђању Светске туристичке организације број туриста наредних двадесет година у Европи ће се удвостручити. Истраживања тржишта показује да све више људи привлаче нова места и различити облици туризма, како би стекли аутентично искуство које се темељи на локалној култури и на складу човека и природе. Стога се предвиђа да ће удео руралног туризма и екотуризма у следећих 20 година бити већи од 20% у укупним туристичким кретањима (www.unwto.org).

У остваривању економске добити, екотуризам је фокусиран на екотуристу, на његове потребе, карактеристике и специфичности. У дефинисању појма екотуристе наилази се на низ потешкоћа, пре свега, услед ограниченог броја студија екотуристичког тржишта, непостојања опште прихваћене дефиниције екотуризма и чињенице да екотуристичко тржиште није хомогено (Weaver, D. V., 2001). Наглашава се да екотуриста углавном потиче из развијеније земље, има приходе и степен образовања већи од просека (Weaver, D. V., 2001), унапред је информисан о локалним друштвеним нормама и труди се да не узнемирава локалну заједницу (Honey, M., 1999, преузето са www.data.iucn.org).

На основу анкетног истраживања у пет земаља у којима се потенцира развој екотуризма (Белизе, Костарика, Доминиканска Република, Еквадор и Мексико) „World Wilife Fund“ („Светски фонд за дивљи свет“) је утврдио профил екотуристе (Ceballos- Lascurain, H., 1996, 162, преузето са www.data.iucn.org):

- старосна доб: 43,9 година;
- пол: мушкарци - 51%, жене - 49%;

- прва посета земљи: 73%;
- вид путовања: сам 21%, са породицом 36%, са пријатељима/колегама 23%, у оквиру туре 20%;
- главне активности: посматрање птица 58%, посматрање дивљег света 55%, путовање чамцем 42%, ботаника 31%, планинарење/шетња 28%, локална култура 25%, екскурзије у дунгле 23%, планинарење 22%;
- степен задовољства путовањем: веома задовољан 67%, задовољан 21%, не веома задовољан 4%, разочаран 0%.

Преференције туриста који посећују национални парк „Шар-планина“ треба уважавати као полазиште за развој еко производа и услуга. И поред изузетних природних вредности, у досадашњем развоју туризма у националном парку „Шар-планина“ уочљива је недовољна препознатљивост основних природних вредности и недовољна посета (изузев скијалишта).

У спроведеној анкети туриста и мештана, уживање у природном окружењу наводи се као значајан мотив посећивања националног парка. На темељу анкете о преференцијама туриста који су назначили да им је боравак у природи приоритетни мотив посете, дат је профил екотуристе који посећује национални парк „Шар-планина“:

- подједнако заступљене све старосне групе;
- за екотуризам подједнако су заинтересирана оба пола;
- већина анкетираних особа преферира путовање у пару или у мањим групама;
- веома су осетљиви по питању заштите животне средине;
- основни мотиви посете су пешачење и боравак у природом окружењу;
- пешачење, бициклизам, јахање, спортски лов и спортски риболов су програми у којима би они првенствено учествовали;
- већина долази с подручја западне Еуропе, у којима је развијена свест о очувању природе, али и из градова с подручја Косова и Метохије и саме Сиринићке жупе.

Еко туриста од туристичког производа националног парка „Шар-планина“ очекује одмор богат искуствима и учењем кроз путовање и посматрање природе, биљака и животиња. Екотуристима би се требало омогућити да допринесу очувању биодиверзитета и локалној економији кроз своју делатност, те им додатно обезбедити: боравак у локалном, традиционалном смештају, едукацијско-истраживачке програме уз стручна тумачења, програме лагане рекреације, организовање излета за посету атрактивним локалитетима и квалитетне информације. У том својству неопходно је покренути сарадњу између локалних и регионалних туристичких агенција (како постоји само једна на простору Сиринићке жупе треба их и основати) и националног парка, у укључивање и обликовање понуде националног парка „Шар-планина“ у програме туристичких агенција.

5.2. МОДЕЛ УПРАВЉАЊА НАЦИОНАЛНИМ ПАРКОМ „ШАР-ПЛАНИНА“

Концепт и квалитет управљања заштићеним подручјима у развијеним праксама заштите природе истиче се као кључ за постизање циљева заштићених подручја. На домаћем тлу концепт управљања одређен је у основи националним законодавством и међународном категоризацијом, док се у литератури обрађују концепти управљања у односу на различите категорије заштите са приказом смерница за просторно уређење заштићених подручја.

Јавно предузеће „Национални парк Шар-планина“ има пуну одговорност одржавања статуса заштите националног парка. Досадашње управљање националним парком било је одређено:

- законодавном позицијом Јавног предузећа „Национални парк Шар-планина“,
- садржајем усвојених докумената за управљање,
- утврђеним изворима финансирања,
- врстом и саставом управљачког тела Јавног предузећа „Национални парк Шар-планина“,
- службама у делатности управљачке установе,
- бројем и квалификационом структуром људских ресурса.

Иако засновано на недовољно успостављеном одрживом развоју, подручје националног парка је вредно управо због начина на који се до 1999. године са њим управљало. Како је у питању подручје од светског значаја, па тиме и од заједничког интереса Срба, Албанаца, Горанаца и Бошњака у духовне, научне, образовне, рекреативне и туристичке сврхе, не може се дозволити угрожавање и уништавање врста (истребљен је орао брадан, број дивокоза је смањен, као и медведа и дивљих свиња), и непланска градња викенд кућа, која је на одређеним местима довела до естетске и еколошке деградације простора.

Садашње стање и начини коришћења природних ресурса захтева да се оно не само врати у пређашње стање, већ да се унапреди, како због интензивне деградације простора, већ и у складу са савременим трендовима у очувању станишта и врста. Због тога је неопходан договор етничких заједница у успостављању правила према којима ће се зауставити угрожавање ретких врста и станишта, и о започињању ефикасније заштите и унапређења истих.

У оквиру програма заштите и унапређења животне средине посебна пажња се мора усмерити на увођење економских иструмената како би се успоставио ефикасан систем самоодрживости, односно туристичких развојних могућности које подржавају дугорочни економски развој националног парка и да је у тај развој максимално укључена локална заједница. Тиме се намеће потреба формирања управљачког модела који ће усагласити интересе свих заинтересованих страна (Јавно предузеће национални парк „Шар планина“, Влада, локална самоуправа, међународне и регионалне организације, невладине организације и грађани) и њихову оријентацију ка остварењу дугорочно одрживог развоја националног парка у добро очуваној животној средини.

Суштинске промене и значајне користи могуће је постићи заменом модела масовног туризма са моделом одрживог туризма, према коме би туризам са пажљиво изабраним облицима туристичких активности на овом подручју био приоритет развоја. Тенденције дугорочног погоршања менаџмент националног парка „Шар-планина“ мора ублажити изналажењем одрживих и ефикасних решења у достизању високог ниво заштите животне средине и развоја туризма за сегменате туристичке тражње који преферирају боравак и одмор уз унапређење знања и здравља у природном амбијенту.

Преферирајући туристе са високом еколошком културом, од модела управљања у националном парку очекује се изградња одговарајуће инфраструктуре и супраструктуре, која би подржала развој одрживог туризма, примену „чистих“ технологија, ефикасно и адекватно планирање управљања отпадом у националном парку и реализација туристичких кретања без деградација ресурса на којима ће се развој заснивати.

Модел одрживог туризма омогућиће самообновљивост природних ресурса у мери у којој се и користе, тиме ће пружити могућност развоја и будућим генерацијама. Такође, дефинисани модел управљања националног парка „Шар-планине“ претпоставља туризам који омогућава да се развој остварује без деградација и исцрпљивања оних ресурса на којима се и заснива, доприноси повећању економских бенефиција предузећима укљученим у туризам и локалном становништву и доводи до задовољства туриста. Увођење и примена модела одрживог туризма захтева стратегију имплементације ресурсне основе националног парка „Шар-планина“.

V ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА НАЦИОНАЛНОГ ПАРКА „ШАР- ПЛАНИНА“ У РЕГИОНАЛНИ РАЗВОЈ СИРИНИЋКЕ ЖУПЕ

Национални парк „Шар-планина“ представља специфичан облик туристичке дестинације⁵². Као туристичке дестинације, национални паркови на туристичком тржишту појављује се као (Hsu C., et all, 2008, 399, преузето из Дамјановић, И., 2009):

1. интрнационалне дестинације (лако препознатљиве),
2. значајне интернационалне дестинације (постају све популарније),
3. интернационалне дестинације у развоју (истичу се као дестинације будућности),
4. интернационалне дестинације које су у фази појављивања (познате одређеном броју туриста),
5. неоткривене дестинације (потпуно непознате),
6. непожељне дестинације (избегавање дестинације услед ванекономских фактора).

У овом контексту, садашњим статусом, национални парк „Шар-планина“, као туристичка дестинација може се уврстити у неоткривене дестинације, а услед политичке нестабилности и у непожељне дестинације.

Од степена заштите, унапређења и функционалног коришћења природног добра националног парка „Шар-планина“ увелико зависи будући развој. Недостатак адекватног приступа краткорочном и дугорочном планирању представља главни проблем менаџмента националног парка, који настоји у садашњој ситуацији очувати национални парк нетакнутим делом природе.

Не може се негирати сложеност савремених развојних проблема националног парка „Шар-планина“, али исто тако је недопустиво избегавање суочавања са изазовима. Потребно је поћи од природних ресурса, који морају постати полазна тачка одрживог туризма као носиоца привредне консолидације и даљег развоја Сиринићке жупе. У том контексту, неопходна је нова стратегија развоја туризма утемељена на тржишним начелима.

Иако су сви привредни субјекти свесни потоње чињенице, поставља се питање ко и како у радикално измењеним и нестабилним околностима може повезати постојеће привредне субјекте у циљу стварања адекватне туристичке понуде за време привременог боравка у националном парку „Шар-планина“.

⁵² Под туристичком дестинацијом „подразумева се мање или више заокружена географска целина која располаже атрактивним, комуникативним и рецептивним факторима тј. свим оним природним, друштвеним, антропогеним, културно-историјским, саобраћајним и претпоставкама за смештај, исхрану, забаву, разоноду и рекреацију (тј. изграђена туристичка понуда)“ (Бакић, О., 2010, 69).

Једна од могућности је да се постојеће стање третира као криза⁵³, односно као стање са присутним негативним консеквенцама у коме се друштво као целина налази, као и туристичка предузећа и национални парк „Шар-планина“ у оквиру њега.

У условима организационог хаоса и у стресним околностима, рационалним погледом на постојеће стање неопходно је да се разуме криза и изради што адекватнији начин за управљање кризом и природним ресурсима који ће уједно задовољити привредне и еколошке критеријуме развоја. Идентификовањем кризне ситуације, осмишљена пракса успоставиће начин који ће националном парку „Шар-планина“ омогућити да се са кризом избори и што брже поврати у нормално стање.

Дакле, постојеће „поремећено“ стање у националном парку „Шар-планина“ захтева примену кризног менаџмента у опоравку: обликовањем одлука, организације и мера, и распоређивањем ресурса за њено савладавање.

Табела бр.79- Планирање туризма у Сиринићке жупе и националног парка „Шар-планина“

Фазе планирања	Активности	Круцијална питања
Постављање основе за планирање	СВОТ анализа ПЕСТ анализа	Где се сада налази туристичка дестинација и предузеће
Очекивани резултати	Визија Мисија	Где желе бити у будућности
Како	Стратешки циљеви Стратегија	Како ће остварити жељено стање
Примена	Акциони план	Шта морају урадити
Контрола	Контрола квантитативних и квалитативних резултата	Да ли је неопходно предузимање корективних акција

Извор: Израдио аутор на основу праксе

Када је у питању туризам, постоји могућност коришћења различитих инструмента за управљање туризмом, прилагођених специфичностима националног парка, карактеру и степену нарушене животне средине. Могућности примењивања принципа одрживости на све врсте туристичких активности, пословања и предузећа у националном парку „Шар-планина“ захтевају анализу услова пословања туризма у Сиринићкој жупи. У том контексту, у овом делу рада дато је планирање управљања туризмом Сиринићке жупе и националног парка у оквиру ње (Табела бр.79), у складу са нормама које регулишу начин деловања туризма у националном парку.

1. ЕКОНОМСКО СТАЊЕ И УСЛОВИ РАЗВОЈА ТУРИЗМА У СИРИНИЋКОЈ ЖУПИ

Богатство, очуваност и изворност геолошких, геоморфолошких, хидролошких, климатских и биодиверзитетских ресурса националног парка „Шар-планина“ представља изузетну базу за разноврсну туристичку понуду. Ипак, постојеће стање туризма у националном парку „Шар-планина“, као и туризма у Сиринићкој жупи није на задовољавајућем нивоу.

⁵³ Светска туристичка организација кризу дефинише као „било који неочекиван догађај који може утицати на путничко поверење у дестинацију и који омета могућност нормалног одвијања пословања“ (www.worldtravel.org).

Дато стање може се објаснити деловањем пре свега објективних фактора, потом и фактора субјективне природе. Сходно постојећој ситуацији у Сиринићкој жупи, неопходно је напоменути основне покретачке факторе који утичу на развој туристичке понуде и сам национални парк „Шар-планина“ (Табела бр.80).

Табела бр.80- Најзначајнији фактори који утичу на развој туристичке понуде и националног парка „Шар-планина“

Фактори објективне природе	Фактори субјективне природе
<ul style="list-style-type: none"> • нестабилна политичка ситуација, • непостојање стабилних финансијских извора, што је за последицу имало застарелост угоститељских објеката и рекреативне инфраструктуре, одсуство филтера за пречишћавање отпадних вода, емисија гасова из димњака, • паралелне институције- у току 2011. године основано је Шумско газдинство под окриљем косовске владе, • питање опстанка српских институција и српског становништва на простору Сиринићке жупе, • у време ратног периода и након њега дошло је до поремећаја у биодиверзитету, • непостојање институционалног оквира за управљање националним парком, • непостојање дијалога између националног парка, грађана и привреде у решавању питања заштите природе. 	<ul style="list-style-type: none"> • недовољно утемељен одрживи развој националног парка и туризма у Сиринићкој жупи до 1999. године, • недостатак маркетиншких истраживања, • недостатак стратегијског приступа планирању туризма у националном парку, • недостатак стратегијског приступа планирању туризма у угоститељским предузећима, • неуравнотежено управљање простором: бесправна градња викенд насеља и пораст урбаних зона, • прекомерна експлоатација природних ресурса: интензивна, непланска сеча, кривољов, неуравнотежена пољопривредна производња, нерационална потрошња енергије, • не спровођење постојеће законске регулативе.

Извор: Израдио аутор, 2011.

Положај националног парка „Шар-планина“ одређен је нивоом укупне развијености Сиринићке жупе, односно политичким и друштвено-економским условима развоја на Косову и Метохији. Економско окружење⁵⁴ емитује веома значајан утицај на развој туризма у националном парку „Шар-планина“ и уопште на привредни развој Сиринићке жупе.

Општа привредна деструкција у Сиринићкој жупи после 1999. године, утицала је да се подручје Општине Штрпце у Стратегији регионалног развоја од 2007. године до 2012. године третира као неразвијена општина, са ниским друштвеним производом и ниским националним доходтком.

⁵⁴ Глобално, од кључног утицаја на понашање туриста могу се означити промене у привредном окружењу, попут: рецесија националних економија, инфлација, висина личних примања... Дугорочно гледано, футуролози предвиђају даљи раст туристичке потражње као резултат пре свега раста слободног времена и личних прихода и куповне моћи потенцијалних туриста.

Такође, економски раст и развој на Косову и Метохији су веома скромни. Иако влада самопрозване државе Косово пружа многе погодности инвеститорима у виду режима ниских пореза, главну препреку напретка процеса транзиције у извештајима већине међународних институција представља још увек не дефинисан коначан статус ове покрајине (без учешћа у УН и другим значајним међународним институцијама, економски подстицај је минималан)⁵⁵. Косово, пошто је прогласило независност, примљено је у ММФ 2009. године, али је у мају 2011. године ММФ статус Косова снизио на државу са којом има неформално партнерство, пошто су приштинске власти одлучиле да подигну плате јавним службеницима упркос буџетским ограничењима (www.ks.undp.org).

С друге стране, ограниченост приступа светском тржишту позитивно је утицало на Косово и Метохију, јер је тако спречено преливање кризе из еврозоне: „финансијске турбуленције у еврозони у највећој мери нису утицале на Косово, што је пре свега последица ограничене интеграције у глобално финансијско тржиште“, наводи се у саопштењу ММФ-а (www.ks.undp.org).

Упркос чињеници да је недавна глобална финансијска криза имала минималне ефекте на Косово и Метохију, веома је висок ниво сиромаштва и незапослености. Према проценама Светске банке незапосленост међу младима од 15 до 24 године старости износи 94% (косовски Албанци представљају најмлађу популацију у Европи). Према анализама Светске банке из септембра 2005. године 37% становника Косова и Метохије живи испод границе сиромаштва, а 15,2% живи у екстремној беди (Косовски економски меморандум, 2004, www.siteresources.worldbank.org).

У условима изражене тенденције опште стагнације и ретроградних развојних кретања, дошло је и до битног смањивања запослености на територији Сиринићке жупе, тако да је пољопривредна производња, односно традиционално сточарство и ратарство основно занимање већине становништва овог подручја. Дугорочно економско заостајање са најјачим интезитетом погодило је туризам.

Привредна активност у туризму смањена је на минимум. Туристичко привређивање свело се на пословање у току ски сезоне у оквиру хотела Молика и скијалишта, док се са целогодишњем пословањем издвајаја ресторана „Љуботен“ (гости су у највећем делу туристи).

Уважавајући чињеницу да је туризам допринео да се највише нових радних места у земљама у развоју са значајним природним и антропогеним садржајима отвори у туристичкој индустрији, туризам заслужује да се третира као значајна подстицајна економска снага.

Суочен са датим тенденцијама у развоју, могућности заживљавања туризма могу се тражити у ревитализацији и трансформацији постојећих привредних субјеката и туристичке инфраструктуре. Поред тога, битан услов за значајнији опоравак привреде Сиринићке жупе представља интензивнији развој мале привреде и услужних делатности. Ипак, уже макро окружење (национални ниво) има пресудан утицај на даљи развој туризма и привреде у Сиринићкој жупи.

⁵⁵ Процес приватизације државних и друштвених предузећа је у надлежности Косовске агенције за приватизацију. Процес приватизације је био значајно успорен 2002. и 2003. године због захтева за утврђивањем власничких права из периода пре 1999. године. Међутим, процес се убрзава јула 2004. године расписивањем нових тендера, тако да је до сада приватизовано 495 компанија са сумом новчаних средстава од 383 милиона евра, која су замрзнута и нису унутар активног процеса локалне економије (www.rks-gov.net).

2. ИЗАЗОВИ У РЕГИОНАЛНОМ РАЗВОЈУ

Иако недовољно утемељен одрживи развој националног парка и туризма у Сиринићкој жупи до 1999. године, као такав, он није довео до значајних проблема у животној средини. Дато стање уназађено је хаотичним стањем у првој деценији 21. века, тако да данас постоје многа отворена и нерешена питања о положају и заштити националног парка, као и о развоју туризма у оквиру њега. Тежиште проучавања туризма у националном парку „Шар-планина“ захтева анализу утицаја из политичког, социо-културног, технолошког окружења, као и конкуренције.

Идентификовање појединих фактора, њихово разумевање и прихватање промена, трендова и тенденција из окружења требало би схватити као услов без кога нема раста и развоја туризма у Сиринићкој жупи и у националном парку „Шар-планина“.

2.1. ПОЛИТИЧКО ОКРУЖЕЊЕ

Промене из окружења су под изразитим утицајем политичко-безбедносне ситуације и промена насталих након оружаних сукоба 1999. године⁵⁶.

Јуна 1999. године административна мисија Уједињених нација на Косову (UNMIK) је преузела управљање над Косовом и Метохијом. У новонасталим условима, Косово добијаје уставни оквир маја 2001. године, којим су подељене надлежности између српских и привремених институција локалне самоуправе (председника и Владе) формираних након избора одржаних октобра 2004. године. Влада Косова добила је овлашћења да управља економском и финансијском политиком, трговином, индустријом, инвестицијама, транспортом и телекомуникацијама. UNMIK је имао право вета и да контролише потрошачке услуге, међународне односе и администрацију јавних, државних и друштвених предузећа.

Независност је проглашена 17.02.2007. године, од када је до данашњег дана, државу Косово признало више од 80 држава, док се истовремено врши велики притисак на Републику Србију да призна независност своје покрајине.

На локалном нивоу у турбулентној стварности, лако се уочава политичка нестабилност, те се безбедност сврстала у примарни проблем развоја туризма у националном парку „Шар-планина“. Осећај несигурности и незаштићености је веома присутан међу мештанима српске националности, проистекао из ефекта етничког сукоба, као и трговине људима, људским органима и кријумчарења опојних дрога.

У контексту разматрања, интересантно је напоменути да извештај број Американаца у последње време путује у земље у којима влада политичка нестабилност и у којима нису ретки оружани сукоби. Оваква врста туризма добила је назив „мачо туризам“, а они који су жељни да на овај начин упознају друге културе називају се „анти-туристи“. Овај облик туризма не би требао остати незапажен у Сиринићкој жупи.

⁵⁶ Безбедност дестинације и безбедност самог путовања туристи широм света стављају на прво место приликом одлуке о посети било које дестинације.

2.2. СОЦИО-КУЛТУРНО ОКРУЖЕЊЕ

Социолошке, демографске и културне промене у великој мери утичу на савременог туристу. Најзначајније тенденције социо-културног окружења туристичке потражње су (Бакић, О., 2010):

- промене у структури породице;
- промене у старосној структури становништва;
- повећање свести о неопходности задовољавања потреба вишег ранга;
- повећање жеља и потреба да се побегне од свакодневног начина живота и монотоне рутине обављања посла;
- повећање жеља да се упознају нови крајеви и људи;
- жеља да се стекне сопствено искуство, да се буде непосредни учесник, а не неми посматрач;
- повећање броја веома добро информисаних потенцијалних потошача, спремних за нова истраживања културе, обичаја, језика, гастрономије, природе и других атрактивности туристичких подручја;
- ломљење слободног фонда на већи број мањих одмора.

Посматрајући савременог туристу глобалног тржишта и националног туристу уочавају се битне разлике, које се пре свега односе на:

- промене у структури породице: глобално је присутан већи број развода бракова и смањена је стопа наталитета. Национални туриста српског порекла прати дати тренд, на супрот националном туристи албанског порекла, који потиче из традиционалне, патријархарне породице са високим наталитетом.

- промене у старосној структури становништва: европски континент карактерише повећање старијег становништва. Крајем прве деценије 20. века у Европи је било 17% становништва старијег од 65 година (Европски форум, 2008, преузето са www.cedeforum.org). Сличан тренд је и у Републици Србији, изузимајући територију Косова и Метохији, услед високог природног прираштаја у току друге половине 20. века, који се кретао од 29,9 (1961. године) до 15,7 (1997. године) (Природно кретање становништва у Републици Србији 1961-2010, 2012, 217). Такав тренд је карактеристичан за албанско становништво.

2.3. ТЕХНОЛОШКО ОКРУЖЕЊЕ

Интензификација научних открића и техничких иновација тј. убрзан ритам увећања знања убрзава укупне промене у природи. На тржишту примена савремене технологије у туризму, којом управљају стручни и образовани кадрови постаје основни фактор развоја туризма.

Иако се споро мења, технологија у туризму се веома успешно прилагођава различитим технолошким решењима и сматра се полугом напретка. Уочљиво је унапређење технологије и у услугама смештаја (климатизоване собе, електронски кључеви, сензорске санитарije, smart картица, видео камере и монитори, self-registracion terminals, self check-out terminals...) и у услугама исхране (шведски сто, фаст фуд...). Посебно је значајно увођење компјутерске технологије у продају и резервацију, као и у целу област информативно-пропагандних активности у туризму. Применом нових технологија постижу се многобројне предности као што су: уштеда на радном времену, уштеда у утрошку енергије, уштеда на простору и бољи хигијенски услови.

Излазећи у сусрет тражњи која се све више навикава на високе стандарде и еколошки квалитет бројних производа, пласирање туристичког продукта заснованог на еколошким принципима, пожељан је у националним парковима. На тим основама израсли су „екотели“ у развијеном свету, чији рад је у потпуности подређен екологији- саграђени су од природног материјала, опрема и инвентар одговарају стандардима ISO 9000 и ISO 14000, конзумира се здрава храна, односно пружају екопроизвод еколошки свесним потрошачима.

Примена технолошких иновација (примена компјутерске технологије у домену резервација хотелских услуга и технолошка унапређења гастрономије) у процесу пословања омогућила је експанзију моћних хотелских и ресторанских ланаца. Посебно иновативно подручје представља увођење стандарда⁵⁷ у пружању туристичких услуга.

Под утицајем глобализације, стандардизације, сегментације и компјутеризације омогућена је ефикаснија комуникација туристичке понуде на тржишту (на простору Републике Србије заступљени су Visit Serbia, Serbia-Hotel, Travel, Jat Airways), док су знање, вештине и способности људских ресурса допринели стандардизацији услужних и технолошких процеса и ефикаснијем развоју пословних стратегија.

Технолошки напредак у домену одрживог развоја националног парка „Шар-планина“ могуће је применити пре свега у смањењу отпада, очувању квалитета воде, ваздуха, биљног и животињског света, док се у оквиру туризма може применити низ мера у умањивању производње и испуштања отпадака, увођењу мање отровних алтернатива, рециклажи и поновној употреби отпадака, у циљу очувања животне средине. У том смислу основни задаци субјеката активних на простору националног парка „Шар-планина“ би били :

- смањење количине свих врста отпада,
- изворе, врела, реке и језера користити ефикасно и исправно,
- производе који садрже потенцијално опасне материје заменити онима који нису опасни по човека и животну средину,
- смањивати и строго контролисати количину штетних гасова који се избацују у атмосферу.

⁵⁷ Стандарди су средства која омогућавају странама у пословном договору да прецизирају све услове и карактеристике под којима ће се обавити техничка страна посла, уз обавезу да се степен испуњења договора може доказати и тестирањем, о чему се даје сертификат (www.en.wikipedia.org).

Спровођењем датих задатака остварила би се уштеда енергије, минимизирање отпада, рециклажа, минимална употреба токсичних материја, одговорна набавка и контрола загађења ваздуха и површинских вода. Техничку страну треба употпунити обука радника кроз организовање еколошких радионица и специјализованих семинара, као и размена позитивних искустава са заштићеним областима на националном, регионалном и светском нивоу и центрима развијеног планинског туризма, тако да би се смањиле отпадне материје, утрошци сировина уз повећање квалитета готових производа, материјала који одлазе у атмосферу или водене токове.

2.4. КОНКУРЕНЦИЈА

Конкуренција у стабилном окружењу може се сврстати у најзначајније факторе који утичу на пословање неког субјекта. Анализа перформанси конкуренције утврђује позицију субјекта у конкуренстком окружењу.

Специфичности простора националног парка „Шар-планина“ захтева анализу регионалних и локалних конкурената. Како су у виду студија случаја обрађени најзначајнији конкуренти по природном богатству, овом приликом ће се обратити пажња на локалну конкуренцију.

На локалном нивоу туристички објекти на простору и непосредној близини националног парка „Шар-планине“ могу се посматрати двојачо. Простирући се на подручју националног парка „Шар-планина“ туристички објекти су саставни део туристичке понуде националног парка. С друге стране, како Јавно предузеће „Национални парк Шар-планина“ практично има суверинитет над заштићеним областима у Сиринићкој жупи, дати објекти се третирају као конкуренти сиринићким угоститељским капацитетима.

Дати дуализам добија нову димензију са пројектом новог туристичког центра и туристичког комплекса управо на подручју Сиринићке жупе. Пројекат, у виду мастер плана за Брезовицу има за циљ оживљавање туризма у Сиринићкој жупи, али под окриљем косовских институција.

Остваривање датог пројекта може двојачо утицати на скијалиште и сам национални парк:

1. Позитиван ефекат - конкуренција се прати,
2. Негативан ефекат - уколико се има у виду да је пројекат започет између осталог с циљем елиминације сиринићких предузећа са туристичког тржишта, у питање се доводи самоодрживост објеката, самим тим и опстанак на тржишту.

2.5. ПЕСТ АНАЛИЗА

Национални парк „Шар-планина“ несумњиво представља економски потенцијал и природни ресурс од националног значаја, те би било пожељно осигурати трајну заштиту парка праћеном рационалнијим економским развојем, и зауставити негативне трендове. Анализама макроокружења, тржишта и конкуренције, као и сазнањима о интерним предностима и недостацима постављају се темељи менаџменту на простору националног парка „Шар-планина“.

ПЕСТ анализа (Табела бр.81) намеће закључак да је изузетно тешко у садашњим околностима говорити о будућем развоју туризма у националном парку „Шар-планина“.

Табела бр.81- ПЕСТ анализа одрживог коришћења природних ресурса у националном парку „Шар-планина“

Политичко-правни фактори	Економски фактори	Социолошки фактори	Техничко-технолошки фактори
<p>-вишедеценијско функционисање без закона о националном парку „Шар-планина“,</p> <p>-недостаје просторни план за национални парк „Шар-планина“,</p> <p>-недостају стратешки документи који би дефинисали мере одрживог коришћења и заштите природних ресурса и њихову имплементацију,</p> <p>-неспровођење основне делатности на целој површини националног парка, као последица етничких сукоба 1999. године,</p> <p>-политичка нестабилност,</p> <p>-угрожена безбедност,</p> <p>-недостаје боља сарадња са актерима на локалном нивоу.</p>	<p>-успорен привредни развој,</p> <p>-недовољна финансијска улагања у национални парк,</p> <p>-незапочета приватизација,</p> <p>-одсуство економских механизма планирању активности у националном парку,</p> <p>-недостатак економске валоризације природних ресурса,</p> <p>-велики потенцијал за развој екотуризма.</p>	<p>-висок проценат незапослености и сиромаштва,</p> <p>-недовољно развијена еколошка свест,</p> <p>-неодрживи притисак на природне ресурсе,</p> <p>-недостатак људских ресурса за економску валоризацију.</p>	<p>-потреба за међународном сарадњом,</p> <p>-употреба савремених техничко-технолошких сазнања у управљању и очувању природних ресурса националног парка,</p> <p>-покретање образовних, истраживачких и развојних студија, пројеката и програма истраживања, мониторинга и валоризације природних ресурса,</p> <p>-недостатак инфраструктуре за пречишћавања отпадних вода,</p> <p>-модернизација и увођење нових технологија у отклањању отпада.</p>

Извор: Израдио аутор, 2011.

Оцењујући економско стање и утицаје из политичког, социо-културног, технолошког окружења и конкуренције може се закључити да неповољни услови окружења нису погодни за развој туризма.

Упркос свим објективним потешкоћама, сходно намери постојећег руководства Јавног предузећа „Национални парк Шар планина“ да дође до заокрета у развоју туризма и акционог плана косовске владе о изградњи нове скијалишне зоне и туристичког села, перспектива туризма у националном парку може се оценити позитивно. Очување природних ресурса захтева да то буде одрживи туризам, чиме би небризи, немару и бесправној градњи викенд кућа дошао крај.

3. СТРАТЕШКА ВИЗИЈА, МИСИЈА И ЦИЉЕВИ

Усклађен са развојем привреде у целини, туризам у националном парку „Шар-планина“ може имати значајну улогу у регионалном развоју. Међутим, као што је напоменуто у раду, досадашњи развој туризма је праћен недостатком стратегијског приступа. Потпуно дестабилизовано привредно окружење онемогаћавало је спровођење утврђених стратешких развојних решења и праваца из Просторног плана општине Штрпце из 1994. године (решења и правци развоја из Просторног плана из 2005. године су преузети из претходног плана).

Сложеност ситуације захтева опрез при утврђивању савремених стратешких решења у туризму на простору националног парка „Шар-планина“, у ситуацији када је неопходно извршити трансформацију друштва и привреде ка тржишном понашању. Не може се олако прихватити у ближој будућности становиште да се подручју може интензивније развијати, стога је неопходно указати на три потенцијална сценарија будућег развоја националног парка:

- 1) Непожељни/негативни сценарио - овај сценарио подразумева даље пропадање целокупне материјалне основе националног парка, деградацију природе или чак и гашење Јавног предузећа (у Штрпцу је формирано ново предузеће надлежно за шуме у оквиру националног парка „Шар-планина“, под покровитељством косовске владе).
- 2) Нулти сценарио - услед постојећих неекономских околности, нулти сценарио подразумева успорен привредни и туристички развој и задржавање постојећих вредности животне средине.
- 3) Пожељни сценарио - сценарио коме треба да тежи национални парк „Шар-планина“ јесте одрживи развој, као развој који ће обезбедити просперитет локалној заједници и очување и унапређење животне средине. Одржив развој обавезује започињање инфраструктурних захвата и увођење тзв. „чистих технологија“, стимулисање коришћења пољопривредних и сточарских површина за производњу здраве хране, као значајног ресурса висококвалитетне туристичке понуде.

Остваривањем одрживог развоја националног парка „Шар-планина“ туризам би прерастао у водећу привредну делатност у Сиринићкој жупи, тиме будући дугорочни развој националног парка имплицитно захтева израду одговарајуће стратегије.

Утврђивање стратегије полази од следећих поставки:

- низак ниво привредне развијености,
- неорганизовано коришћење расположивих ресурса и капацитета,
- доминирање традиционалног облика производње са натуралним привређивањем,
- застарелост инфраструктуре,

- недовољна опремљеност супраструктуре, и
- изузетно вредновано природно богатство.

На основу наведених констатација, у савременим условима, при незапачетој приватизацији и дестабилизованим социо-економским односима, стратегија туризма националног парка треба да постави реалан и целовити концепт, који би реализацијом у пракси утицао на повећање броја туриста који су изабрали национални парк као туристичко исходиште, повећање конкурентности туристичке привреде, повећање девизног прилива од туризма, пораст запослених и других циљева. При томе, посебна пажња при дефинисању мисије, визије и циљева треба се поклонити афирмисању екотуризма, спортског, екскурзионог, културног, манифестационог туризма, руралног, ловног и риболовног туризма.

3.1. ВИЗИЈА

Основно полазиште развоја националног парка „Шар-планина“ је добро осмишљена визија туристичког развоја, као далекосежни поглед (период од пет до десет година) на развој националног парка и начин реаговања на значајне проблеме. Димензија дугорочности визије намеће питање:

Како национални парк „Шар-планина“ треба да изгледа у будућности?

У настојању да се одгонетне ово круцијално питање, визија мора да понуди квалитетне одговоре на следећа битна питања за развој туризма националног парка „Шар-планина“:

- Какав туризам се жели развијати?
- У којим зонама националног парка може да се развија туризам?
- Какав имиџ се жели изградити?
- Који су циљни тржишни сегменти?
- Какви ће се садржаји понудити туристима?
- Какве садржаје подршке треба да се обезбеде у циљу остварења визије?
- Колико ће да кошта остваривање визије?

Сажимањем наведених елемента из Табеле бр.82 може се формулисати визија за развој туризма националног парка која може да гласи:

Афирмација одрживог развоја туризма и излазак на туристичко тржиште, с тенденцијом да до 2020. године национални парк „Шар-планина“ буде значајна екодестинација и планински центар на јужном Балкану, привлачна екотуристима, спортистима, рекреативцима, излетницима, породицама с подручја Косова и Метохије, односно Републике Србије и суседних земаља.

Оваква визија указује на значај и на важност одрживог коришћења природних ресурса, и омогућава очување животне средине, оптимално задовољавање туристичких потреба, неговање социјалних и културних особености локалног становништва, афирмацију социјалног интегритета и остварење профита.

Табела бр.82- Утврђивање полазних основа у обликовању визије

Сегмент	Карактеристике
Вид туризма	-одрживи туризам.
Зоне одвијања туристичких кретања	-дефинисањем подручја под првим, другим и трећим степеном заштите Законом о националном парку Шар-планина утврђени су режим и начин коришћења делова националног парка за туристичка кретања, -снежна зона, -еколошка зона.
Имиџ	-центар екотуризма и планинског туризма на Балкану.
Сегменти	-екотуристи, -рекреативци, -излетници, -алпинисти, -ловци, -риболовци, -пословни туристи.
Понуда	-манифестације: „Дани нарциса“, „Дани боровнице“, „Шарпланинац“, „Беле покладе у Сиринићу“, „Косидба на шарпланинским пољима“... , -средњовековни манастири и цркве, -привредне манифестације, -пољопривредни производи: сир, „шопска салата“, ајвар, мед, бареница, грожђе, вино, производи од меса, „шарско јагње“, ... , -производи домаће радиности и занатства, -заштићена природа, -лов и риболов, -бачије, -фолклор.
Туристичка подршка	-собраћајна инфраструктура, -комунална инфраструктура, -надоградња и проширење угоститељске понуде, -едукација.
Обезбеђивање средстава	-утврђивање неопходних средстава за побољшање објеката и услуга, -фондови, -инвестирање јавног и приватног сектора.

Извор: Израдио аутор, 2011.

Успешна реализација визије захтева, да сви субјекти развоја туризма буду упознати с визијом, почев од угоститељских пословних јединица, туристичких организација и агенција, јединица локалне самоуправе и надлежног Министарстава, па до бројних удружења и институција, као и да све маркетиншке активности наведених субјеката морају бити усклађене с визијом.

Реализација визије омогућила би отварање нових могућности на домаћем и на иностраном тржишту, пласман целогодишње понуде туристичког производа националног парка „Шар-планина“, обogaћивање структуре смештајних капацитета, развој еко и планинског туризма и остваривање позитивних финансијских користи, као и низа додатних користи попут: образовања у туризму, запошљавања, задржавања млађе популације, јачања пољопривредне делатности...

3.2. МИСИЈА

Из визије произилази мисија, као сет установљених вредности у тржишном функционисању. Добро формулисана мисија одређује начин на који ће се национални парк „Шар-планина“ развијати, односно одређује ефикасност управљања националним парком.

Табела бр.83- Утврђивање полазних основа у обликовању мисије туристичког развоја националног парка „Шар-планина“

Сегмент	Карактеристике
Сврха или разлог деловања	-очувати и унапредити животну средину, -омогућити развој локалној заједници, -остварити профит.
Кључне вредности	-биодиверзитет и геодиверзитет националног парка, -скијалиште, -црквена уметност, -фолклор, -гастрономија, -одрживи туризам.
Стратешке одреднице тржишног позиционирања	-богатство биљних врста, -велики број ендема и реликата, -геодиверзитет, -гастрономија, -гостопримство, -скијалиште, -тржишна препознатљивост, -на регионалном туристичком тржишту значајна екодестинација и планински центар.
Стандарди понашања	-гостопримство, -пофесионално понашање, -посвећеност госту, -етички кодекс.

Извор: Израдио аутор, 2011.

Да би управљање довело до жељеног стања, при формулисању мисије, морају се разматрати критичне карактеристике и догађаји из прошлости, посебно циљеви, достигнућа, грешке и политике. На основама SWOT- анализе дате у раду, можемо рећи да суштинско питање одређују мисију:

Како туристички ангажовати изузетно вредне природне потенцијале у политички нестабилном окружењу и са малим буџетом?

При томе, мисија будућег туристичког развоја националног парка „Шар-планина“ треба дати јасне одговоре на следећа питања:

1. Зашто се жели развијати туризам?
2. На којим вредностима развијати туризам?
3. Које су садашње и могуће конкурентске предности националног парка „Шар-планина“ на туристичком тржишту?
4. Како се ради?

Мисија националног парка „Шар-планина“ одређена је потребом за изласком на туристичко тржиште, уз креирање туристичког производа и обезбеђивање инвестиција. Иако у отежаним околностима пословања, могућности постоје: првенствено је неопходно прецизно утврдити циљна тржишта и сегменате, затим дефинисати врсту искуства које се жели постићи за изабране тржишне мете. Одрживи развој туризма је императив развоја ове дестинације, што укључује све облике заштите националног парка, али и усклађивање развојних докумената са високим еко-стандардима.

Сажимајући одреднице из табеле (Табела бр.83) може се дефинисати мисија туристичког развоја националног парка:

Непроценљиве геоморфолошке, климатске, хидролошке вредности, биодиверзитет, антропогене вредности, гастрономија и гостопримство су темељи на којима ће национални парк „Шар-планина“ базирати предуслове за долазак туриста и степен задовољства боравком.

Полазећи од чињенице да мисија изражава темељне вредности и смернице понашања које ће довести до остварења зацртане развојне визије, она је неће моћи реализовати примењујући досадашњу пословно-развојну филозофију.

У намери да туристички развој ни на који начин не угрози биодиверзитет и локални начин живота, континуиран раст могућ је успостављањем целовитог система туристичких доживљаја и увођењем иновативних стандарда пословног понашања који ће створити друштвено-политичку климу погодну за подстицање развојних иницијатива.

3.3. ЦИЉЕВИ

Циљеви који ће осигурати развој уз што мање трошкове и унапређење животне средине националног парка „Шар-планина“ произлазе из плана мисије националног парка „Шар-планина“.

Уважавајући циљеве дефинисане Стратегијом развоја туризма Републике Србије, менаџмент Јавног предузећа „Национални парк Шар планина“ треба да постави конкретне, реалне, мерљиве и акционо оријентисане оперативне циљеве, попут:

- опстанак и очување предузећа, запослених и територије којом газдује;

- дугорочна заштита еколошког интегритета и опстанак у што природнијем стању репрезентативних ресурса националног парка за садашње и будуће генерације;
- онемогућавање активности које су у супротности са сврхом националног парка;
- Примена стандарда ISO 14001 и међународног стандарда за екотуризам GEEN GLOBE 21;
- обезбеђивање основа за рекреативне и туристичке сврхе с нагласком на одрживост;
- раст туристичког промета и девизног прилива од туризма;
- раст запослености и побољшање квалитета живота;
- развој позитивног имиџа;
- јача репутација према конкурентима;
- квалитетнија услуга туристима са атрактивнијом линијом производа.

Остварање задатих циљева неопходно је базирати на свестраној анализи могућности и опасности, са једне стране, и предности и слабости, са друге стране (са настојањем да се могућности и предности максимизирају, а недостаци и опасности минимизирају), и активне подршке запослених, као и локалне смоуправе, пре свега кроз примену мера економске политике.

У том смислу, Сиринићкој жупи намећу се следећи приоритетни развојни циљеви:

- подићи хотелску инфраструктура на квалитетнији ниво;
- обезбедити инвеститоре, како би се изградио већи број малих и средњих угоститељских предузећа;
- перманентно истраживати тржиште;
- повезати понуду са Светским дистрибутивним системом;
- наступ на сајмовима;
- промоција понуде путем Интернета;
- развити туристичку инфраструктуру, посебно за еко-туризам;
- оснивати и развијати туристичка предузећа;
- створити и промовисати туристички бренд;
- едуковати људске ресурсе;

- развити маркетинг систем за туризам у Сиринићкој жупи;
- стимулисати туристички развој;
- континуирана унапређења.

Остварењем задатих циљева национални парк „Шар-планину“ као туристичку дестинацију карактерисало би између осталог:

- општеприхваћен имиџ сигурне и атрактивне дестинације;
- добра саобраћајна повезаност;
- стабилна и растућа тражња;
- препознатљив еко-бренд;
- започет процес приватизације хотелских предузећа и изградња нових угоститељских објеката;
- примена стандарда;
- туристичко-угоститељска понуда са великим бројем програма специјалних интереса, попут планинарења, бициклизма, јахања, лова, риболова, тематским парком инспирисаним природним реткостима... ;
- Брезовица као регионални МІСЕ- центар.

Утврђени развојни оперативни циљеви, од менаџмента националног парка „Шар-планина“ захтевају утврђивање могућности и оквир деловања за њихово остваривање.

3.4. СТРАТЕГИЈА

Да би се остварили постављени циљеви и визија зацртаног стања на простору националног парка „Шар-планина“ неопходно је применити различите маркетиншке стратегије.

Јавно предузеће „Национални парк Шар планина“, али и Сиринићка жупа као носиоц развоја туризма треба да формулишу сопствене стратегије на научним основама, у складу са окружењем и циљевима за дужи временски период. Стратегијске активности треба да полазе од туристичке специфичности националног парка и могућности да се развију одређени видови туризма за одређене групе туриста на домаћем и међународном тржишту, које ће допринети повољнијим економским резултатима.

Како не постоји Просторни план за национални парк „Шар-планина“ кључна питања која захтевају разрешење при дефинисању стратегије су:

1. Коју корист има друштво, односно Сиринићка жупа од националног парка?

Национални парк „Шар-планина“ је од непроцењивог значаја за развој Сиринићке жупе. Природни ресурси имају улогу у одржавању екошких процеса и употребну привредну вредност. У савременим условима трајног губитка стварних и потенцијалних природних ресурса, национални парк доприноси очувању биолошке разноврсности (биодиверзитет је непроцењив са оштег стајалишта), екосистема, еколошких процеса, станишта и одређених врста и заједница.

Значај заштићених области проистиче и из чињенице да су заштићене области у жижи интересовања научника из различитих природњачких дисциплина, који на различите начине приступају проучавању, заштити и уравнотежном коришћењу биолошких ресурса, геодиверзитета, културних и духовних вредности локалног и регионалних становништва. Национални парк „Шар-планина“ не треба се посматрати као конзервирано подручје, већ као могућност унапређења локалне привреде кроз рекреацију и туризам са бројем и интензитетом посета који не сме да омета еколошке процесе и прописане зоне.

2. Која подручја треба заштити као природне резервате?

Јавно предузеће „Национални парк Шар-планина“ поред резервата природе проглашених 1960. године, предложио је следеће области у строге резервате: Кокосиње, Дурлов поток, Цареве ливаде, Јажиначко језеро, Букоравачка река, Островица и Љуботен.

3. Колики је значај користи од туризма у оквиру националног парка?

Еколошка, друштвена и привредна вредност је од непроцењивог значаја, док туризам може бити генератор развоја Сиринићке жупе. О значају туризма говори чињеница да је до средине деведесетих година 20. века, до почетка политичке кризе, потом и ратних дешавања на Косову и Метохији, туризам, иако у иницијалној фази развоја, имао најзначајнији удео у привреди, како по запослености, тако и по оствареним приходима. Наведено упућује на неопходност инвестирања у материјална и нематеријална добра националног парка, као и читаве Сиринићке жупе.

Одрживи и ограничени развој туризма може значајно да допринесе развоју Сиринићке жупе у директним и индиректним привредним делатностима, подизању конкурентности националног парка, запошљавању локалног становништва различитих профила, побољшању укупног квалитета живота, што би допринело атрактивности простора за живот.

4. Које је намењен туризам?

Туристичко тржиште састављено је из већег броја потрошача који се међусобно разликују. Сходно ресурсној основи, национални парк не може се приклонити стратегији специјализације за само један циљни сегмент. Доминантни сегмент на тржишту је туриста на снегу, а пожељни туриста је екотуриста. Издвајање ових сегмената, не сме да повлачи за собом дискриминацију осталих сегмената, обзиром на висок степен еластичности тражње за туристичким услугама.

5. Колики је износ финансијских средстава које треба уложити у заштићена подручја?

Почетак 21. века обележен је слабијим финансијским интервенцијама на простору националног парка „Шар-планина“, преваходно усмерених на функцију заштите односно на чуварску службу, обележавање, истраживање као и на комуналне и мање грађевинске интервенције. Да би се реализовали циљеви одрживог развоја, важно је пронаћи стимулаторе који би интензивирали улагање у туристичку инфраструктуру, за шта нису довољна средства из сопственог буџета.

Потребна финансијска средства за оспособљавање туристичке инфраструктуре су значајна, за шта је потребно укључивање релевантних и заинтересованих институција, који су у могућности да та средства обезбеде и имплементирају пројектима.

6. Који су могући ризици?

Степен очуваности и атрактивности животне средине и њене оспособљености непосредно се одражава на могућност за развој туризма. Развој туризма је много више него код других делатности условљен квалитетом животне средине, и управо стога треба водити рачуна о негативним променама у екосистему, који се могу веома брзо развијати због несразмерног и неконтролисаног развоја. Како су ови простори стецишта за спорт, рекреацију и уживање туриста, јављају се и негативне последице у виду великих гужви, буке и стварања дивљих депонија.

7. Које одлуке треба донети?

Неповољно стање у којем се туризам налази у Сиринићкој жупи повезало је јавну безбедност, финансијске губитке и губитак репутације. Одговор на постојећу незадовољавајућу ситуацију захтева стручност, флексибилност и доношење низа одлука, попут:

-стварање управљачког система, којим ће се утицати на развој, раст и стварање конкурентности у туризму,

-формулисање туристичких развојних програма,

-стварање надзорног система за праћење утицаја туризма на природно окружење,

-оснивање туристичких агенција и успостављање дестинацијске менаџмент организације,

-побољшање туристичке инфраструктуре и супраструктуре (првенство дати изградњи смештајних објеката и фаворизовање екотела и екоконачишта),

-развијање предузетништва, ...

8. Које су главне смернице развоја?

Главне смернице развоја националног парка „Шар-планина“, које би допринеле регионалном оптималном развоју туризма су:

-активности националног парка на заштити и унапређењу природе на територији националног парка,

-истицање значаја и презентовање заштите и унапређења флоре и фауне, традиционалне културе, обичаја, ношње, гастрономије...

-планско пошумљавање, уз могућност учествовања туриста и локалног становништва,

-утврђивање граница експлоатације природних ресурса и оптималног односа одрживог туризма.

Стратегија националног парка „Шар-планина“ мора се темељити на принципима уравнотеженог економског и друштвеног развоја уз поштовање принципа заштите и унапређења животне средине.

Како се национални парк „Шар-планина“ већ дуже време налази у фази у којој се опредељују његове перспективе развоја, у повратку на тржиште треба превазићи ситуације у којој се мора користити стратегија суочавања са тржишним променама, већ прецизним дефинисањем стратешког правца и квалитетним спровођењем стратегије обезбедити успешно пословање. Плански и контролисани развој еколошки вредне дестинације, омогућиће прерастање потенцијала националног парка „Шар-планина“ у квалитетну целогодишњу дестинацију, која ће моћи да осигура одрживост.

Стога се за потребе туристичке политике националног парка „Шар-планина“ могу сугерисати следеће кључне маркетинг стратегије:

- 1. стратегија сегментације тржишта,**
- 2. стратегија опоравка,**
- 3. стратегија диференцирања производа,**
- 4. стратегија стварања имиџа и позиционирање.**

Стратегијом сегментације тржишта дестинација се прилагођава тражњи, а стратегијом диференцирања дестинација настоји утицати на тражњу и проширити учешће на тржишту. Стратегија профилисања имиџа туристичке дестинације почива на идентификовању „очекиваних користи“ за унапред утврђени туристички сегмент, како би се позитивном представом што боље туристичка дестинација позиционирала у свести потрошача. Позиционирање ствара представу о производу и пружа основу за борбу са конкуренцијом.

Приликом позиционирања националног парка „Шар-планина“ (Табела бр.84) треба се базирати на главним користима/ресурсима овог подручја: бидиверзитет и геодиверзитет, рекреативне активности, ваздушна бања, традиционални начин живота са архаичним облицима културе, српско средњовековно благо и гастрономија. Према томе, национални парк у туристичком смислу треба комерцијализовати и промовисати заштићену природу и атрактивне планинске стазе за скијашке дисциплине у традиционалном и гостопримном окружењу.

Национални парк „Шар-планина“ може да се позиционира на следећи начин:

Национални парк „Шар-планина“ је еко-планинска дестинација, која нуди домаћим и страним туристима рекреативне активности у складу са принципима развоја заштићених простора.

Табела бр.84- Позиционирање националног парка „Шар-планина“

Карактеристике	
Главне користи	Доживљај очуване природе Зимски спортови на снегу Традиционални начин живота
Диференцирање	Доживљај нетакнуте природе
Имиџ	Нетакнута природа Рекреација Гостопримство

Извор: Израдио аутор на основу Стратегије развоја туризма Републике Србије, 2006.

Стога, најпоузданији начин да национални парк „Шар-планина“ изађе на тржиште јесте да се ослањања на екотуризам и рекреативни туризам, у којима ће се понудити природни ресурси и живот људи Сиринићке жупе као и околних жупа са простора националног парка „Шар-планина“.

То подразумева реализацију стратегије одрживог развоја на нивоу предузећа и на локалном нивоу, оснивање туристичке организације, успостављање за природу прихватљиве инфраструктуре, привлачење инвестиционих туристичких пројеката, активности на придобијању потрошача и изградње лојалности изабраних сегмената туриста.

4. ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА СТРАТЕГИЈЕ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА

У имплементацији одрживог развоја националног парка „Шар-планина“ туризам може да има водећу улогу. Туризам у Сиринићкој жупи треба да штити и унапређује природну и културно-историјску баштину, а ризике по природу анулира осмишљавањем смернице за израду планске документације, приоритетних планских решења и пројеката, мера и инструмената за имплементацију, и укључивањем свих релевантних учесника.

Остваривање концепције одрживог туризма изискује ефикасан систем друштвене подршке, адекватне алате, доступне информације, еколошке норме и формалан пристанак локалног становништва, које мора бити правовремено обавештено о могућим последицама развоја туризма.

4.1. СУБЈЕКТИ ИМПЛЕМЕНТАЦИЈЕ СТРАТЕГИЈЕ

У националном парку „Шар-планина“ туризам се мора планирати на интегралним основама, тако да имплементација стратегије одрживог развоја захтева континуирану сарадњу свих релевантних субјеката на националном, регионалном и локалном нивоу, како програмиране туристичке активности не би угрозиле екосистем, нарочито у строгим резерватима.

Деловање различитих учесника је комплексно. У том својству неопходно је издвојити субјекте који ће имати кључну улогу у усклађивању процеса имплементације, односно у усклађивању активности са циљевима стратегије. То би били Влада Републике Србије, ресорна министарства на регионалном нивоу, и институције локалне заједнице, пре свега Скупштина општине Штрпце и невладине организације које су на директан или индиректан начин укључене у заштиту и очување националног парка „Шар-планина“.

Влада Републике Србије има изузетно важну улогу у развоју туризма у националном парку „Шар-планина“. Влада Републике Србије треба да у оквиру свог програма развоја туризма обезбеди правне, техничке, промотивне и буџетске механизме подршке националном парку „Шар-планина“, који ће омогућити другим субјектима да преузму сопствене одговорности за имплементацију стратегије одрживог развоја. Влада Републике Србије у свом домену може развити програм за информисање посетилаца и установити биолошке и друштвене границе носећег капацитета.

Општина Штрпце мора бити спремна да на правилан начин управља туризмом, као би својим очуваним природним и културно-историјским ресурсима обезбедила повољан положај на брзо растућем међународном тржишту. То имплицира заједничке активности планера развоја туризма, експерата различитих струка и доносилаца кључних одлука на нивоу општине, како би се ограничио масовни развој туризма у заштићеним зонама, развило учешће заједнице у развоју туризма и развили механизми финансирања за развој пројеката које општина може да финансира.

Као представници локалног становништва, надлежни општински органи треба да наглашавају на националном и регионалном нивоу права, интересе и традицију мештана Сиринићке жупе. У том смислу локално становништво, које је добровољно прихватило развој туризма, треба да оствари одређене економске бенифиције од туризма (нпр. дистрибуција и продаја сувенира или пољопривредних производа).

Туристички сектор и у оквиру Јавног предузећа „Национални парк Шар планина“ и на нивоу Сиринићке жупе, најодговорнији је да управља туристичким добарима и услугама, прилагођавајући их карактеристикама и капацитету животне средине националног парка. Уз помоћ смерница, сертификација и прописа туристичко-угоститељска предузећа морају бити подстакнута да правилно управљају туристима у зони националног парка „Шар-планина“.

Улога невладиних организација, попут НВО „Будућност без страха“ из Штрпца је за сада минимална, али у догледно време они могу уз помоћ финансијских средстава фондација и агенција за развој осмислити и развити пројекте у оквиру којих могу: представљати локалну заједницу и национални парк „Шар-планина“ у политичком дијалогу, сарађивати са владама и међународним агенцијама, сарађивати са Јавним предузећем „Национални парк Шар-планина“ како би се утврдио капацитет управљања посетама, обучавати локално становништво и запослене у туристичком сектору у изградњи способности (водичке способности, курсеви страних језика и развој малих предузећа), и управљати пројектима сертификације у екотуризму.

Успостављање партнерства се намеће као начин који омогућава коришћење и усмеравање адекватних ресурса у имплементацији стратегије одрживог развоја туризма.

4.2. УПРАВЉАЧКО ТЕЛО

У процесу обезбеђивања планске имплементације стратегије од пресудног значаја је укључивање Владе Републике Србије од које се очекује формирање управљачког тела у форми Савета или Агенције, у коју би били укључени представници наведених локалних и државних органа управе и институција, као и експертских радних група, које би чинили стручњаци различитих профила. Дато управљачко тело, комбинујући стручна знање из туризма, животне средине, природних ресурса, управљања националним парковима, биће надлежно да координира развојним активностима са утврђеним носиоцима.

У надгледању и координацији имплементације пред управљачко тело поставиле би се следеће обавезе:

- промовисање природних и културно-историјских вредности националног парка „Шар-планина“;
- праћење раеализације пројекта и активности које су предвиђене стратегијом;
- давање мишљења на иницијативе, програме, пројекте и планска документа која се односе на подручје националног парка „Шар-планина“;
- подстицање активности које доприносе заштити и унапређењу природног богатства националног парка „Шар-планина“;
- мониторинг стања националног парка „Шар-планина“;
- припрема Извештаја о стању животне средине и туризма у националном парку „Шар-планина“.

4.3. ФИНАНСИРАЊЕ ИМПЛЕМЕНТАЦИЈЕ СТРАТЕГИЈЕ

Инвестирање у туризам националног парка допринеће туристичком развоју целог региона. У стратегији ће бити предвиђени различити носиоци активности, који ће за њихову реализацију планирати неопходна средства, која су значајна када су у питању инфраструктурна улагања.

Уједно, инвестиције у инфраструктуру допринеле би ревитализацији постојеће туристичке понуде, стимулисале приватни сектор, и омогућиле локалној самоуправи да унапреди систем комерцијализације градилишта.

Инвестирање у туристичком сектору треба бити орјентисано према:

1. реконструкцији и подизању квалитета постојећих капацитета туристичке понуде, и
2. развоју нове понуде смештајног капацитета према концепту одрживог развоја.

4.4. РЕВИЗИЈА И МОНИТОРИНГ

Стратегију одрживог развоја неопходно је осмислити на дужи рок, нпр. на 15 година, тако да најважнији елементи буду релевантни и након тог периода.

Имплементација стратегије је континуирани процес управљања променама, те је процес имплементације неопходно континуирано пратити, како би се у право време утврдила потреба за модификовањем стратегије, те је неопходно спроводити ревизију стратегије сваке треће године.

На основу мерљивих индикатора вршиће се мониторинг имплементације стратегије.

4.5. ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА СТРАТЕГИЈЕ У ЈАВНОМ ПРЕДУЗЕЋУ „НАЦИОНАЛНИ ПАРК ШАР ПЛАНИНА“

Квалитетни индикатори пословања Јавног предузећа „Национални парк Шар планина“ требали би бити усклађени са стратегијом одрживог развоја Сиринићке жупе. Како за сада нема јединственог и општеприхваћеног модела имплементације стратегије ни у теорији ни у пракси, модел имплементације који се предлаже за Јавно предузеће „Шар-планина“ је *Balanced Scorecard* или Систем уравнотежених показатеља пословања. Основна начела имплементације стратегије уграђена у Систем уравнотежених показатеља пословања систем су (Радош, Т., 2012, 21, преузето са www.tomislavrados.com):

- управа предузећа је одговорна за управљање процесом имплементације стратегије;
- дефинисану стратегију потребно је претворити у систем оперативних планова, односно спровести процес материјализације стратегије;
- организацијску структуру предузећа потребно је прилагодити дефинисаној стратегији;
- имплементација стратегије мора постати посао свих запослених предузећа на начин да се у организацији развије свест о важности стратегије;
- процес стратешког планирања је континуирани процес којим се мора континуирано управљати.

Успешност процеса имплементације стратегије у Јавном предузећу „Национални парк Шар планина“ увелико ће бити одређен прихватањем стратегије у колективу и континуираним прилагођавањем стратегије условима пословања - у том својству неопходно је дати приказ стратегије кроз систем оперативних планова, ускладити организацијску структуру са стратегијом, јасно дефинисати одговорности актера процеса имплементације, развити систем мерења успешности имплементације стратегије и прикупити повратне информације о процесу имплементације. У том контексту, у процесу

трансформације стратегије на пословне активности захтева се од Јавног предузећа „Национални парк Шар планина“ да: утврди циљеве, упореди постојећу организацијску структуру с циљевима стратегије, утврди потребне активности за реализацију стратегије на нивоу предузећа, утврди критичне тачке успешности, и надгледа и усклађује процес имплементације.

Balanced Scorecard модел имплементације омогућава остварење принципа заштите и очувања природних и културно-историјских вредности, и њиховог контролисаног коришћења у складу са сопственим циљевима. Заснована на концепту трајног и уравнотеженог развоја националног парка „Шар-планина“, имплементација омогућава:

- заштиту и унапређење природних ресурса националног парка;
- наменско коришћење посебних природних вредности подручја;
- заштиту и презентацију културно-историјских вредности и традиције подручја;
- очување пејзажних и амбијенталних вредности простора;
- генерисање директних прихода за конзервацију и заштиту националног парка;
- генерисање директних и индиректних прихода за локалне стејкхолдере;
- подстицање еколошког понашања;
- изграђивање клијентеле на локалном, националном и међународном нивоу; и
- развој научних истраживања вредности националног парка.

Имплементација стратегије за последицу ће имати утицај на развој предузећа, на организацијску структуру, на састав колектива, организацијску културу и политику Јавног предузећа „Национални парк Шар-планина“.

Може се закључити, ако општинска власт жели туристички активирати овај простор који располаже природним и еколошким предиспозицијама за формирање изузетног садржаја туристичке понуде општине, неопходно је да се за њега уради одговарајући развојни пројекат. Овде се жели указати на чињеницу да се, под условом да се елиминишу наведени ограничавајући фактори, може формирати атрактивна, квалитетна и по многим обележјима јединствена туристичка понуда.

4.6. ПРЕПОРУКЕ ЗА ИМПЛЕМЕНТАЦИЈУ СТРАТЕГИЈЕ

У постојећим околностима пословања, имплементација стратегије одрживог развоја суочиће се са проблемом недостатка механизма реализације самог процеса.

Дестинацијским развојем подручја Сиринићке жупе треба да управља локална самоуправа Штрпце, или локална специјализована агенција за дестинацијски менаџмент која на

подручју Сиринићке жупе за сада не постоји, док управљање националним парком „Шар-планина“ мора се одвијати уз подршку општина Призрен, Гора, Качаник и Опоље.

Успешност процеса имплементације стратегије одређена је активном улогом државних и општинских органа, управе националног парка, локалног становништва, научника, туристичких пословних јединица и туриста.

4.6.1. Планови и програми националног парка „Шар-планина“

Како би се покренуо економски и социјални развој националног парка „Шар-планина“ потребне су промене. У имплементацији стратегије неопходно је усвојити одређене планове и програме који би директно и индиректно регулисали развој, маркетинг и друге аспекте туризма за подручје националног парка. Главни планови и програми који би томе допринели су:

- Генерални урбанистички план Општине Штрпце- просторни план општине Штрпце донет је 1994. године, да би у току 2005. године донет од стране општине Штрпце, која је била под управом Уједињених нација. Садашње паралелне општинске структуре власти планирају у току 2012. године да усвоје нови просторни план.

- Стратешки план привредног развоја Општине Штрпца;

- Инвестициони план за туристичко-угоститељске пројекте у ски центру и у националном парку;

- Просторни план посебне намене за национални парк „Шар-планина“;

- Туристички мастер план општине Штрпце; и

- Стратешки пословни план за национални парк „Шар-планина“.

Доношење наведених просторних и стратешких развојних планова омогућиће квалитетан оквир за развој туризма и појединих туристичких производа, као и за конкретне развојне пројекте.

4.6.2. Приоритетни пројекти у развоју туризма у Сиринићкој жупи

Полазећи од садашњих услова пословања и походних инвестиција у туризам Сиринићке жупе, приоритетни пројекти у које би били укључени сви наведени субјекти, а који би највише допринели остварању стратешких циљева развоја туризма у Сиринићкој жупи били би (Табела бр.85):

Израда и усвајање мастер плана туристичке дестинације Сиринићке жупе - Влада Републике Србије, а посебно надлежно Министарство финансија и привреде уз координацију са Министарством природних ресурса, рударства и просторног планирања, треба да изради Мастер план и на основу њега преузме конкретне одговорности за стварање потребних инфраструктурних и других предуслова за развој туризма на посматраном подручју.

Табела бр.85- Акциони план развоја туризма у општини Штрпце

Активности	Одговорност	Рок
Израда и усвајање мастер плана туристичке дестинације Сиринићке жупе	Влада Републике Србије, Ресорна министарства, Скупштина општина Штрпце	У току првих шест месеци
Формирање Туристичке организације Штрпца	Скупштине општина Штрпце	У току првих шест месеци
Израђивање привредног амбијента у туризму	Влада Републике Србије, Ресорна министарства, Републичка Агенција за развој туризма, Туристичка организација Србије, локална самоуправа	У току прве три године
Формирање фонда за развој туризма на нивоу Сиринићке жупе	Ресорна министарства и локална самоуправа	У току првих шест месеци
Привлачење инвеститора	Ресорна министарства, локална самоуправа и општинска јавна предузећа	Перманентно
Започети процес приватизације постојећих угоститељских објеката	Ресорна министарства и локална самоуправа	У току првих шест месеци
Санација путне инфраструктуре	Ресорна министарства и локална самоуправа	Перманентно
Едукација запослених	Ресорна министарства, локална самоуправа, Невладине организације	Перманентно
Реконструкција скијалишта	Ресорна министарства и локална самоуправа	У току првих пет година
Изградња етно-села и јачање домаће гастрономске понуде	Ресорна министарства и локална самоуправа	У току прве три године
Уређење излетишта ван националног парка	Локална самоуправа	У току прве три године
Решавање бесправно изграђених викендица	Локална самоуправа	У току првих шест месеци
Развој туристичких производа	Туристичка организација Србије, оформљена туристичка организација Штрпца, Локална самоуправа	Перманентно
Креирање брэнда	Министарство надлежно за туризам, Туристичка организација Србије, оформљена туристичка организација Штрпца	У току првих шест месеци
Стварање пожељног имиџа	Министарство надлежно за туризам, Туристичка организација Србије, оформљена туристичка организација Штрпца	Перманентно
Припремање и објављивање билтена	Локална самоуправа, оформљена туристичка организација Штрпца	Перманентно
Развој туристичких активности	Локална самоуправа, оформљена туристичка организација Штрпца	Перманентно

Извор: Израдио аутор на основу праксе у Републици Србији, 2011.

Формирање Туристичке организације Штрпца (ТОШ) чије би основне активности биле усмерене на:

- промоцију и афирмацију природних и културно-историјских вредности Сиринићке жупе на туристичком тржишту;
- обезбеђивање пропагандно-информативних средстава;
- усмеравање и координација активности свих субјеката укључених у туризам на подручју општине у формирању и пласману туристичког производа;
- организовање активности које доприносе квалитету туристичког производа Сиринићке жупе и бржем изласку Сиринићке жупе као туристичке дестинације на туристичко тржиште;
- израда пројеката у области еко-туризма, спортског, манифестационог, здравственог, ловног, риболовног туризма и других облика туризма;
- формирање водичке службе;
- развијање туристичке и еколошке свести и културе;
- организовање едукативних, спортских и културних манифестација у општини;
- праћење и анализирање кретања на туристичком тржишту Сиринићке жупе,
- одржавање добрих односа са ТОС-ом, ресорним министарствима и другим туристичким организацијама у земљи и иностранству;
- сарадња са невладиним организацијама.

Изграђивање привредног амбијента у туризму - који ће стимулисати улагања у туристичко пословање уз максимално испољавање приватне иницијативе и предузетништва, чиме ће се професионално развијати туристичко пословање на овом подручју. У том контексту, у првим годинама док се не оствари адекватан туристички промет неопходно је увести стимулативне пореске олакшице за власнике који спроводе интензивно инвестирање у санацију постојећих угоститељско-туристичких објеката.

Формирање фонда за развој туризма на нивоу Сиринићке жупе - развој туризма увелико је условљен приступом финансијским средствима (добивање повољних кредита код пословних банака) и квалитетним окружењем.

Привлачење инвеститора - стварање пословне атмосфере у којој ће се обезбедити стимулативни услови за давање земљишта на коришћење, у закуп или под концесијом, са гаранцијама и роком припремног периода, уз обавезан раскид уговора, ако у планираном року не дође до планиране реализације. С друге стране, инвеститори треба да се професионално односе према природним ресурсима Сиринићке жупе.

Започети процес приватизације постојећих угоститељских објеката - путем циљане приватизације угоститељских објеката предност треба дати пословним субјектима са

прецизним развојним програмима, који ће се професионално односити према преузетим обавезама из процеса приватизације.

Санација путне инфраструктуре - неопходно је значајно побољшање локалне мреже путева нарочито на делу пута Брезовица-скијалиште. Специфичним уклапањем одрживог туризма у режим заштите националног парка, посетиоци националног парка могли би обићи системом планинских стаза национални парк, било изнајмљеним коњем или бициклом, или пешке на челу са туристичким водичем. У спровођењу регулације саобраћаја посебан значај имају: изградња гондоле, успостављање пешачке зоне, пешачких и бициклистичких стаза, регулисање осветљења, изградња паркинг места и стајалишта за туристе, постављање туристичке сигнализације и информативних паноа на подручју Сиринићке жупе...

Едукација запослених - у реализацији унапређења туризма у Сиринићкој жупи неопходно је да сви људски ресурси укључени у туристичка кретања у Сиринићкој жупи стекну савремена знања о пословању у туризму, односно о постојећим тенденцијама у хотелијерству, ресторатерству, туристичкој тражњи, туристичкој понуди и могућностима и претњама развоја туризма у националном парку „Шар-планина“. У том својству неопходно је осмислити и спровести различите едукационе програме.

Реконструкција скијалишта - повећање површина скијашких стаза захтева модернизацију објеката вертикалног транспорта и повећни укупан број кревета у смештајним капацитетима.

Изградња етно-села и јачање домаће гастрономске понуде - осмислити и спровести план изградње етно-села са радионицама етно-кухиње и старих заната.

Уређење излетишта ван националног парка - у посебно одређеним областима, у близини националног парка, у „еколошкој зони“ могу се уредити и изградити кампови са екоконачиштима и области за рекреацију које би покривале различите теме (забавни центар за породицу или за децу).

Решавање бесправно изграђених викендица - иако је простор погодан за развој викенд насеља, неплански развој са 450 нелегалних објеката, дивљим депонијама, загађењем планинских токова, без потребне туристичке инфраструктуре и визурама неусаглашеним са природним и руралним амбијентом, довео је пре свега до нивоа деградације природе које захтева значајне техничке мере и мере заштите природе.

Развој туристичких производа - национални парк има значајне и разноврдне туристичке мотиве, које омогућавају обликовање већег броја туристичких производа, попут „Дани нарциса“, и манифестација које би тек требало пласирати: „Дани боровнице“, „Шарпланинац“, средњевековни манастири и цркве, привредне манифестације, пољопривредни и гастрономски производи (сир, грожђе, вино, производи од меса „Шарско јагње“, бареница, шопска салата, ајвар), природни резервати, лов и риболов, бачије, фолклор...

Креирање брэнда - у поступку стварања брэнда националног парка, као комбинације заштићеног имена, заштићене марке и заштитног знака, неопходно је поћи од еколошких специфичности по којима се он разликује од конкурената. Биљни и животињски свет, геоморфологија и хидрологија подручја, као најзначајније вредности овог подручја

пружају неограничене могућности за брендирање: шумски дрвни сортименти (посебних својстава и од специфичне врсте дрвећа, попут молике, мунике и бора кривуља) и други шумски производи (лековито биље, гљиве, дивљач, шумски плодови, итд.), планински врхови који омогућавају лако препознавање, и др.

Стварање пожељног имица - стварање пожељног имица дестинације са богатством природних и културних ресурса утицаће на репозиционирање националног парка „Шар-планина“ као туристичке дестинације на међународном тржишту.

Припремање и објављивање билтена о развоју туризма и о природним и културно-историјским вредностима националног парка - Сиринићку жупу и национални парк потребно је, сагласно вредностима представити у квалитетно обликованим публикацијама са довољно информација и фотографија, како би се промовисали природни и културно-историјски ресурси, локална гастрономија, традиција, еко-туризам, рекреативни туризам и рурални туризам и други облици туризма.

Развој туристичких активности - све расположиве снаге неопходно је континуирано усмеравати ка побољшању туризма, као гране која може остваривати значајан извор прихода локалном становништву.

Овом приликом изнети су темељни пројекти за које се сматра да ће осигурати оптималнији развој туризма у националном парку „Шар-планина“, како би туризам био одлучујући фактор регионалног развоја.

Развој туризма уз очување и унапређење природног добра националног парка „Шар-планина“ није једноставан задатак, али ако се осмисли стратегија одрживог туризма за општину Штрпце/Сиринићку жупу и обезбеди њена имплементација, обезбедиће се нова радна места, повећаће се економски стандард локалног становништва и приходи националном парку.

4.6.3. Препоруке за имплементацију стратегије у националном парку „Шар-планина“

Управљање туризмом у националном парку дефинисано регионалном стратегијом одрживог развоја туризма захтева разраду сопственог плана развоја туризма. Плански развој туризма националног парка „Шар-планина“ мора се заснивати на могућностима и граничним потенцијалима коришћења простора, како би се уређењем простора најмање нарушиле еколошке законитости.

Полазећи од максималне користи и минималних трошкова, разрада туристичког плана националног парка „Шар-планина“ подразумева детаљну разраду управљања туристичким ресурсима, размештаја објеката, мера политике којима се управља туристичким активностима, политике цена итд.

Развој туризма и рекреације у националном парку „Шар-планина“ може се разрадити кроз детаљније планове или стратегије попут Плана управљања посетиоцима, Процеса управљања активностима посетиоца, Модела управљања туристичком организацијом, Границе прихватљивих промена или Плана управљања утицајима посетиоца (Eagles, P.F.J., McCool S., Haynes, C.D, 2002, преузето са www.unep.fr/shared).

Национални парк у дефинисању сопствене стратегије развоја туризма мора поћи од методологије заштите, нивоа вредности и заштићене категорије природних објеката, сопствених људских и финансијских средстава.

Највећи проблем у пословању националног парка јесте недостатак финансијских средстава, чиме се отежава коришћење простора, осмишљавање и спровођење концепта развоја туризма (нарочито временска перспектива).

Како су постојећа сопствена финансијска средства недовољна, значајнији пројекти морају се базирати на финансијској државној помоћи или кредитним финансијским средствима, као и од међународних организација која преко конкурса дају средстава за одређене пројекте.

У стварању квалитетније и садржајније туристичке понуде неопходно је предузети акције које захтевају минимална средства, као и оне која захтевају значајна средства. Стога у садашњим условима потребно је:

- развити систем комуникације са туристима - израда веб-сајт-а/портала и формирање туристичког инфо-центра или туристичке агенције;
- израдити Студију утицаја на животну средину;
- оформити водичку службу, намењену пре свега екотуристима;
- израдити пројекте у области еко-туризма;
- идентификовати потребне инвестиције у инфраструктуру, објекте, опрему и систем заштите природе;
- проценити ставове локалног становништва о заштити природе и туризма у националном парку;
- израдити и спровести Програм унапређења ловства и израдити ловну основу ловишта;
- израдити и спровести Програм унапређења рибарства и обележити риболовне воде;
- каптирати изворе и уредити пешачке стазе;
- уредити стазе за обилазак објеката геонаслеђа;
- санирати дивље депоније;
- осмислити програм коришћења секундарних шумских производа у туристичкој понуди (нпр. печурке, лековито биље) у време и на месту где је то дозвољено;
- организовати школу у природи;
- уврстити сувенире и локалне производе у понуду.

Излазак националног парка „Шар-планина“ на међународно туристичко тржиште захтева значајне пројекте улагања у заштиту природе и туризам. Сходно туристичким атрактивностима и резултатима анкете, потребно је да компетентни стручњаци израде пројекте који ће побољшати еко-производ и производ забава & акција, попут:

- изградња еко-коначишта као најповољнијих објеката намењени туристима, љубитељима планинског и еко туризма;
- изградња одговарајуће инфраструктуре за нове стазе за пешчење, џогирање и планинарење на надморској висини од 1.500 до 2.000 m (ове висине се у литератури сматрају за најповољније по људски организам);
- одређивање терена за овчарство у којем би туристи учествовали у испаши стоке, уз пратњу пса Шарланинаца;

Слика бр.30- Терен за високе конопце

Извор: Мастер план за туристичку дестинацију Копаоник, 2009, 109.

- изградња терена за високе конопце (Слика бр.30) са различитим препрекама на висини од 6 метара изнад земље у трећој зони заштите националног парка;
- изградња тобоган стазе на локацији у трећој зони заштите националног парка;
- уређење голф терена у трећој зони заштите националног парка;
- изградња сноуборд стазе за почетнике у доњем делу зимског скијашког центра Брезовица и стаза за искусне сноубордере у средњом делу са пет ограда: 25-метарска ограда, 7-метарска ограда, 5-метарска ограда 3-метарска дуга ограда, 3-метарска равна ограда, као и roller combo, funbox, 3-метарски скок;
- изградња ски парка за почетнике у доњем делу зимског скијашког центра „Брезовица“;
- изградња природног игралишта за децу на простору од 2.500 m у трећој зони заштите националног парка са различитим елементима: стазе за ходање босих ногу, кућица на дрвету, конопци за пењање намењени деци, балансирање на дрвету... ;
- изградња терена за једриличарство или параглајдинг у дужини око 500 m на највишим деловима планине;

- изградња терена са мостовима и кућицама за посматрање птица и лептирова (Слика бр.31) на местима која омогућавају довољну блискост, али и не ремећење животног циклуса птица и лептирова;

Слика бр.31- Терен за посматрање птица

Извор: Мастер план за туристичку дестинацију Копаоник, 2009, 111

- изградња парка планинског бициклизма са различитим стазама,...

Дати пројекти захтевају израду засебних студија изводљивости, са описом неопходних корака и неопходних инвестиција (инвестиције би се кретале од 30.000 до 300.000 евра по пројекту, у зависности од њихове техничке природе).

Предложени пројекти се сматрају одрживим и повољним за просторни и економски развој националног парка „Шар-планина“ као и Сиринићке жупе. Иако захтевају значајне инвестиције, средства настала у реализацији ових пројеката чиниће значајни део друштвеног производа Сиринићке жупе. Њиховом реализацијом трасирају се правци развоја интегралног ланца вредности у укупном туристичком сектору Сиринићке жупе.

Обогаћивањем туристичке понуде својеврсну корист имаће национални парк „Шар-планина“, као и све привредне активности које улазе у састав туристичке делатности, односно локално становништво. Позитивни резултати остварења имплементације стратегије огледали би се у:

1. спровођењу заштите националног парка „Шар-планина“ у складу са законским прописима;
2. заустављању деструкције животне средине и њеном опоравку;
3. финаснирању заштите и унапређења вредности националног парка;
4. развијању туристичке инфраструктуре за развој туризма у Сиринићкој жупи;
5. рехабилитацији постојећих угоститељских објеката;
6. усвајању и примењивању стратешких докумената за развој туризма и заштиту и унапређење националног парка „Шар-планина“;

7. промоцији природних и културно-историјских вредности подручја;
8. осмишљавању понуде у складу са очекиваним сегментом туриста, локалном традицијом и постојећим биодиверзитетом;
9. заживљавању тржишног приступа развоју туризма;
10. остваривању сарадње са релевантним субјектима укљученим у развој туризма на локалном, регионалном и државном нивоу;
11. одрживом развоју локалне заједнице;
12. подизању еколошке свести и туристичке културе мештана и туриста.

Анализирањем развојних потенцијала и њиховим систематизовањем дошло се до релевантних сазнања који утичу на утврђивање стратегије и циљева будућег развоја и идентификације кључних програма и пројеката развоја. Плодотворнијом политиком која ће уважавати присуство бројних проблема на простору Сиринићке жупе и стабилизацијом укупних друштвено-политичких прилика поставиће се темељи свеопштег побољшања, тиме и животне средине.

Вишеструки ефекти на укупан развој туризма треба да се заснивају на примени принципа одрживости свих субјеката укључених у туризам и субјеката који делују на простору националног парка „Шар-планина“. Дакле, заштити и дугорочном коришћењу овог специфичног природног комплекса крајњи циљ је самоодржавање високог нивоа стања природних ресурса, док се од менаџмента националног парка „Шар-планина“ очекује да прихвати туристе и иницира интерес туристичких агенција да учествују у обликовању и понуди првокласног еколошког простора.

VI ЗАКЉУЧАК

У докторској дисертацији под насловом „Валоризација туристичких потенцијала националног парка „Шар-планина“ и његова имплементација у регионални развој Сиринићке жупе“ сагледани су сви релевантни аспекти природних и антропогених потенцијала за развој туристичког сектора на подручју националног парка „Шар-планина“, с циљем да се утврде реалне могућности развоја уз идентификовање ограничења.

Од 1986. године на простору од 39.000 ha у оквиру општина Качаник, Штрпце, Гора и Опoље, специфични геолошко-геоморфолошки, хидролошки и биодиверзитетски шарланински ресурси су под законском заштитом. У складу с савременом легислативом, национални парк Шар-планина је део природе са специфичним научним, културним, образовним и естетским вредностима, који се простире на површини од 22.805,43 ha, од чега на простору Сиринићке жупе на 11.708 ha.

Специфичан географски положај Шар-планине, као место сусретања различитих утицаја, издваја национални парк „Шар-планину“ као простор са значајним светским природним богатством. Читава територија националног парка „Шар-планина“ карактерише се специфичним геолошким, геоморфолошким и климатским особеностима, изузетним хидролошким, флористичким и фаунистичким богатством, представљеним заједницама ретких и угрожених биљних и животињских врста, и прелепим пејсажним карактеристикама. Национални парк „Шар-планина“ настањују бројне заштићене врсте биљака и животиња које су као природне реткости од изузетног значаја. Опстанак врста у природним стаништима захтева посебне мере заштите, које се у највећој мери не поштују од 1999. године, тако да је опстанак одређених врста угрожен у таквом степену да постоји могућност њиховог ишчежавања (орао брадан је истребљен).

Национални парк „Шар-планина“ представља природни ресурс од националног значаја, који се може вишенаменски користити (продукција корисне дрвне биомасе, производња лековитих биљака у специјализованим плантажама, јестиви производи, нови материјали). Искоришћавање природних ресурса и очување изворне природе је међусобно супростављено, те у даљем развоју националног парка изванредан практични значај може да има одрживи туризам, као начин очувања стабилности диверзитета и природне еволуције.

Туризам је постао једна од најважнијих светских економских активности са двоструком улогом у очувању животне средине: одрживи развој туризма значајно доприноси одрживом друштвено-економском развоју и очувању природног оквира, док неплански туризам и туризам заснован на моделу масовног туризма доводи до трајних оштећења природног и културног окружења и далекосежних негативних последица. Одговоран однос према природним и антропогеним специфичностима од националног или глобалног значаја, има посебан значај у туризму, јер су квалитет окружења и однос с оружењем важни елементи доживљаја туриста.

Национални парк „Шар-планина“ са својим богатим, разноврсним и атрактивним природним и антропогеним ресурсима, представља значајан туристички потенцијал са недовољно афирмисаним вредностима. Коришћење природних ресурса у туризму у

оквиру националног парка треба да буде окренуто према природи, заштити и унапређењу природног оквира, односно да минимално оштећује природни оквир и локално социо-културно окружење, а да при томе обезбеди заустављање негативних трендова, који се огледају у небризи, немару и бесправној градњи викенд кућа, и одрживи развој заједнице, ширег региона и самог националног парка, како би национални парк „Шар-планина“ задовољио еколошке, економске и социјалне потребе посетилаца и мештана.

Тиме се туризам, који може произвести туристичке производе који ће у квалитетном и квантитативном смислу моћи у потпуности задовољити потребе савременог туристе окренутог природи, позиционира као пожељна привредна одредница која може допринети економском опоравку и просперитету Сиринићке жупе.

Менаџмент националног парка „Шар-планина“ и управљачка структура Сиринићке жупе треба да препознају круцијалну улогу туризма и његову повезаност са целокупним економским развојем и социјалним напретком и да прихвате основне еколошке принципе очувања и управљања ресурсима националног парка.

Базирајући се на значајној природној ресурсној основи од глобалног значаја, туризам у националном парку „Шар-планина“ још увек није на одговарајући начин позициониран на туристичком тржишту и није довољно диференциран у односу на окружујуће конкуренте.

Дату чињеницу потврђује и спроведено анкетно истраживање обављено у периоду од 01.02.2011. до 01.04. 2012. године на подручју Сиринићке жупе. Поред тога, на основу анкетних одговора 1.200 испитаника закључује се и да:

-добро очувана природа заједно са споменичким, етнофолклорним, гастрономским елементима представља фундаменталну конкурентску предност развоја туризма Сиринићке жупе,

-да је становништво свесно значаја туризма, као и потребе за његово унапређење,

-вредности националног парка нису довољно препознатљиве,

-национални парк је атрактиван за развој комплексне туристичке понуде, при чему је рекреативни туризам најпожељнији облик туризма,

-у развоју националног парка потребно је развити туризам са еколошким и авантуристичким садржајем, бициклизмом, пешачењем, јахањем, спортским ловом и риболовом....

-туриста ће у овом крају увек бити лепо и срдечно дочекан,

-непланска и стихијска градња викендица и угоститељских објеката угрожава општи пејсаж,

-туризам представља развојну шансу за економски опоравак Сиринићке жупе,

-постојећа понуда не одговара квалитативно и квантитативно реалној туристичкој потражњи.

Имајући у виду резултате спроведеног истраживања и тенденције на домаћем и међународном туристичком тржишту (између осталог понуда окренута ка дестинацијама у очуваној природи) може се проценити да је развој туризма у националном парку „Шар-планина“ још увек у повоју, односно да тренутно стање развоја туризма није задовољавајуће у погледу политичко-безбедоносне ситуације, економског окружења и стратешког наступа.

Такође, може се закључити да у националном парку „Шар-планина“ постоје оптимални природни услови за афирмацију целогодишње понуде активности и развој екотуризма, планинског, излетничког, руралног туризма и реализацију туристичког производа заснованог на разноликости ресурса, очуваности природне средине, специфичном културно-историјском знамењу, едукацији, традицији, гостољубивости и срдачности становништва.

Анализа истраживања потврђује да постојећи ресурси нису довољни, и да је за енергичнији развој туризма неопходно стварити услове за развој туризма, међуинституционалну и међусекторска сарадњу, велика улагања у заштиту и унапређење националног парка и туристичку инфраструктуру.

Иако је менаџмент Јавног предузећа „Национални парк Шар-планина“ свестан да висок квалитет потенцијала и усвајање концепта одрживог развоја може допринети одговарајућем позиционирању Сиринићке жупе као туристичке дестинације на регионалном, а потом и на међународном туристичком тржишту, туризам стагнира.

Садашње неповољно стање развоја туризма последица је низа објективних и субјективних фактора. Садашње неповољности огледају се преваходно у следећим констатацијама:

1. природно богатство се неексплоатише у складу са принципима одрживог развоја, обзиром да институције заштите немају довољну снагу (лимитиран буџет, људски ресурси и правни аспект);
2. саобраћајна и туристичка инфраструктура су недовољно развијени и далеко су испод конкурентског стандарда;
3. недостатак адекватног планирања управљања отпадом у националном парку и Сиринићкој жупи;
4. низак степен примене регулативе (Закон о туризму, Стратегија развоја туризма Србије, Стратегија одрживог развоја Републике Србије);
5. локална самоуправа и јавни сектор нису укључени у туристичке активности;
6. нема научно заснованог дугогодишњег инвестиционог улагања;
7. недовољна мотивисаност;
8. смештајни објекти препуштени пропадању;
9. скијашки систем не користи природни потенцијал планине;
10. број туриста је тешко утврдити.

Без обзира на многе неодрживе активности, уважавајући укупне ресурсе за развој туризма, постоје велике могућности за ефективније коришћење мотивске основе уз истовремено очување биодиверзитета.

Ублажавање и решавање идентификованих проблема, омогућиће покретање континуираног процеса развоја одрживог туризма по принципу самоодрживости и могућност изласка на међународно тржиште са својим јединственим производом, како би природно богатство од светског значаја и културно-историјска баштина Сиринићке жупе били доступни савременим туристима и допринели свеукупном опоравку локалне заједнице.

Да би значајна природна богатства могла да се валоризују кроз туризам и да би национални парк „Шар-планина“ могао следити савремене трендове развоја и савремене циљеве туризма у националним парковима, превасходно је неопходно:

-национални парк очувати у изворном стању, чиме ће се омогућити реализација туристичких кретања у очуваном природном оквиру и дугорочни допринос локалној заједници;

-озбиљан приступ и улога државе (стварање почетних услова и мотивације) и локалне самоуправе;

-усклађивање различитих интереса субјеката укључених у туризам;

-професионално планирање;

-осмишљавање, усвајање и имплементација стратегије одрживог туризма за национални парк „Шар-планина“, као и за Сиринићку жупу, односно стратегијског туристичког плана (мастер план), уз ефикасан модел управљања;

-управљање националним парком мора бити у сагласности са зонирањем простора националног парка;

-извршити приватизацију и реструктурирати локалну туристичку привреду;

-развијати предузетништво;

-изградња екоконачишта, екотела, породичних хотела, пансиона и кампова;

-отварање туристичког бироа или туристичке организације на локалном нивоу и отварање релативно већег броја туристичких агенција;

-развијати различитих видова туризма;

-имплементација стандарда у туризму;

-интензивна обука и подизање еколошке свести становништва;

-непрекидни мониторинг стања области;

- успостављање снажног и одговорног маркетинга;
- промовисање програма истраживања стања и заштите животне средине;
- јасно дефинисање туристичког бренда;
- покретање сарадње између туристичких агенција и Јавног предузећа „Национални парк „Шар-планина“;
- престати деструктивно размишљати о привредном развоју и започети реализацију конструктивних решења којима се надограђују постојећи туристички ресурси;
- развијање домаћег тржишта, а потом, с развојем и побољшањем понуде и међународног тржишта;
- подизање еколошке свести локалног становништва и туриста.

У остваривању стратегије одрживог развоја националног парка од пресудног ће значења бити разумевање сложености управљања националним парком „Шар-планина“ уз што мање нарушавање природних процеса, планирање активности и оптимално спровођење сваке појединачно. У складу са тим неопходно је смисленим акцијама оформити и детаљно разрадити план спровођења, институционалну одговорност, финансирање, временски ток спровођења циљева, мерење и еволуацију постигнутог. Свакако, у том процесу Влада и надлежна министарства, локалне самоуправе, туристички субјекти и невладине организације заједничким снагама подупирали би развојне пројекте.

И на крају, може се закључити да развојне могућности које пружа национални парк „Шар-планина“ могу да одиграју кључну улогу у развоју Сиринићке жупе, која је недовољно развијена и без развијеног услужног сектора нема реалне шансе да се подигне на виши ниво привредног развоја. Идентификовањем, истицањем и промовисањем позитивних начина који могу помоћи очувању биодиверзитета, туризам, у правцу одрживог развоја појавиће се као практично средство за очување биодиверзитета, у складу са економским, социјалним и еколошким циљевима националног парка.

Плански концепт развоја туризма, заснован на друштвено одговораном и одрживом коришћењу природних и антропогених потенцијала националног парка, праћен јасном стратегијом развоја и изграђеном укупном инфраструктуром омогућиће очување и унапређење свих постојећих вредности и ресурса на простору националног парка „Шар-планина“ и благостању локалног становништва. Тиме ће се доћи до жељеног стања које је означено као: афирмација одрживог развоја туризма и излазак на туристичко тржиште, с тенденцијом да до 2020. године национални парк „Шар-планина“ буде значајна екодестинација и планински центар на јужном Балкану, привлачна екотуристима, спортистима, рекреативцима, излетницима, породицама с подручја Косова и Метохије, односно Републике Србије и суседних земаља.

Нарушени екосистеми и станишта захтевају мере које би допринели конзервацији и обнављању органских врста. Стога је неопходно наставити и интензивирати рад на заштити природних добара и едукацији и подизању нивоа еколошке свести о важности заштите флоре, фауне и животне средине уопште.

VII ЛИТЕРАТУРА

- 1.Александров, Р. (1994). Птице северне и западне Шаре. У Лазаревић, Р. (ур.), *Шарпланинске жупе Гора, Опоље и Средска: одлике природне средине* (посебна издања, књ. 40/1). Београд: Српска академија наука и уметности, Географски институт „Јован Цвијић“, 277-288.
- 2.Амићић, Ј. (2004). Национални паркови Србије. *Природа Србије - аспекти и значај заштите, Зборник радова семинара за професионално усавршавање наставника биологије и географије*. Београд: Завод за заштиту природе, Ужице: Еко фонд, 37-48.
- 3.Амићић, Ј. (2007). *Заштићена природна добра Србије*. Београд: Министарство заштите животне средине, Београд: Завод за заштиту природе Србије, Нови Сад: Стојков.
- 4.Амићић, Ј. (2012): *Екохидрологија*. Београд: Факултет за примењену екологију Футура.
- 5.Амићић, Ј., Красуља С. и Белиј, С. (ур.) (2007). *Заштићена природна добра Србије*. Београд: Министарство заштите животне средине, Београд: Завод за заштиту природе Србије.
- 6.Амићић, Ј. и Остојић, Д. (2006). Прилог познавању вегетације Шар-планине. *Заштита природе*, 56(2), 33-51.
- 7.Badman, T., and Bomhard, B. (2008). *World heritage and protected areas*. IUCN: Gland, www.cms.iucn.org.
- 8.Badman, T., Dingwall, P. and Bomhard, B. (2008). *Natural World Heritage Nominations: a Resource Manual for Practitioners*. IUCN: Gland, www.iucn.org
- 9.Бакић, О. (1995). *Стратегијско планирање туристичког производа*. Београд: Научна књига.
- 10.Бакић, О. (2005). *Маркетинг менаџмент туристичке дестинације*. Београд: Чигоја.
- 11.Бакић, О. (2010). *Маркетинг у туризму*. Београд: Универзитет Сингидунум.
- 12.Бакић, Р. (1994). Просторни планови у функцији заштите природе националних паркова. *Заштита природе и туризам у националним парковима СР Југославије*, посебна издања, књига 14, Београд: Завод за заштиту природе Србије.
- 13.Varde, J-Ph. (1994). OECD Technical Paper N°92 „Economic Instruments in Environmental Policy: Lessons from OECD Experience and their relevance to Developing Economies“. *Produced as part of the research programme on Environmental Management in developing Countries*. Paris: OECD, www.oecd.org.
- 14.Bartoluci., M. (2003). *Ekonomika i menadžment sporta*. Zagreb:Informator.
- 15.Blanke, J., and Chiesa, T. (2011). The Travel & Tourism Competitiveness Index 2011: Assessing Industry Drivers in the Wake of the Crisis. In Blanke J. and T. Chiesa (eds.), *The Travel & Tourism Competitiveness Report 2011: Beyond the Downturn*. Geneva: World Economic Forum, 3-33.
- 16.Borges, M.A., et al. (2011). *Sustainable Tourism and natural World Heritage – Priorities for action*. Gland: IUCN.
- 17.Белиј, С. (1994). Савремени периглацијални процеси и облици рељефа северозападне Шар планине. У Лазаревић, Р. (ур.), *Шарпланинске жупе Гора, Опоље и Средска: одлике природне средине* (посебна издања, књ. 40/1). Београд: Српска академија наука и уметности, Географски институт „Јован Цвијић“, 113-137.
- 18.Белиј, С. (2009). Стање и заштита геодиверзитета и објеката геонаслеђа у Србији. *Заштита природе*, 60(1-2), 349-358
- 19.Белиј, С. (2007). Геодиверзитет и геонаслеђе – савремени тренд развоја геоморфологије у свету и код нас, *Зборник радова Географског института „Јован Цвијић“*, Српска академија наука и уметности, 57, 65-70.

20. Васићевић, Б. (2004). Заштићена природна добра Србије. *Природа Србије - аспекти и значај заштите, Зборник радова семинара за професионално усавршавање наставника биологије и географије*. Београд: Завод за заштиту природе, Ужице: Еко фонд, 7-17.
21. Вељковић, А., Јовановић, Р. и Ђорђевић, Д. (1991). Мрежа насеља. У Николић, С. (ур.) *Општина Штрпце (Сиринићка жупа), друштвено-економски развој, организација и коришћење простора* (посебна издања, књ.37/III). Београд: САНУ Географски институт „Јован Цвијић“, 161-213.
22. Venetoulis, J. and Talberth, J. (ed) (2005). *Ecological Footprint of Nations 2005*. Oakland: Redefining Progress.
23. Влатковић, С. (2001). *Животна средина и функције шума*. Београд: Јавно предузеће за газдовање шумама „Србијашуме“, Београд: Институт за шумарство.
24. Вујић, В. (2005). *Менаџмент људског капитала*. Опатија: Факултет за туризам и хотелски менаџмент.
25. Вујић, Т. (2009). Стратегија промоције туристичке дестинације. *Научни скуп са међународним учешћем Синергија*. Бијељина: Универзитет Синергија, 272-276.
26. Вуковић, Љ. (2007). *Маркетинг у квалитету - процес развијања и управљања производом*. Београд: Задужбина Андрејевић.
27. Гаши, М. (1977). *Услови и могућности развоја туризма у САП Косову*. Приштина: Универзитет у Приштини, Природно-математички факултет.
28. Глигоријевић, М. (2007). *Пословни маркетинг*. Београд: Центар за издавачку делатност Економског факултета у Београду.
29. Даковић, П. и Рапа, Т. (2002). *План за будућност националних паркова Црне Горе и развој приватног предузетништва*. Подгорица: United States Agency for International Development.
30. Дамјановић, И. (2009). *Национални паркови као специфичне туристичке дестинације*. Београд: Универзитет Сингидунум, мастер рад.
31. Davey, A. G. (1998). *National System Planning for Protected Areas*. Gland: IUCN, Cambridge: IUCN, www.data.iucn.org.
32. Даждо, Р. (1975). *Основы экологии*. Москва: Прогрес.
33. Дерић, Б. (1991). Концепција дугорочног друштвено-економског развоја. У Николић, С. (ур.) *Општина Штрпце (Сиринићка жупа), друштвено-економски развој, организација и коришћење простора* (посебна издања, књ.37/III). Београд: Српска академија наука и уметности, Географски институт „Јован Цвијић“, 82-120.
34. Дерић, Б., Тодоровић, М. и Бркић, Р. (1991). Фактори и процеси досадашњег развоја. У Николић, С. (ур.) *Општина Штрпце (Сиринићка жупа), друштвено-економски развој, организација и коришћење простора* (посебна издања, књ.37/III). Београд: Српска академија наука и уметности, Географски институт „Јован Цвијић“, 3-81.
35. Дерић, Б., Тодоровић, М. и Милетић, Р. (1997). Процеси и ефекти друштвено-економског развоја. У Дерић, Б. (ур.), *Шарпланинске жупе Гора, Опље и Средска: друштвено-економски развој (прошлост-садашњост-будућност)* (посебна издања, књ. 40/III). Београд: Српска академија наука и уметности, Географски институт „Јован Цвијић“, 11-80.
36. Драгичевић, М. и Стојчић, Н. (2009): Могућности и смјернице одрживог екотуризма на примјеру дубровачког приморја, *Пословна изворност*, 3(1), 95-110.
37. Dudley, N. (ed.). (2008). *Guidelines for Applying Protected Area Management Categories*. Gland: IUCN, www.data.iucn.org.
38. Дукић, Д. (1977). *Климатологија*. Београд: Научна књига.
39. Ђорђевић, Д. и Ђорђевић, Ј. (1993). Планирање заштите геолошких и геоморфолошких споменика природе – методологија и примери. *Гласник Српског Географског друштва, свеска*, 73(1), 43-50.

40. Ђорђевић, Ј. (1994). Морфометријске карактеристике рељефа. У Лазаревић, Р. (ур.), *Шарпланинске жупе Гора, Опље и Средска: одлике природне средине*. (посебна издања, књ. 40/1). Београд: Српска академија наука и уметности, Географски институт „Јован Цвијић“, 81-84.
41. Ђорђевић, Ј. (1995). Избор легенде за израду комплексне карте животне средине. *Гласник српског географског друштва*, 75(2), 39-45.
42. Ђукић, Д. (1999). Језера у сливу Јажиначке реке на северозападној страни Шарпланине. *Заштита природе*, 51(1), 91-113.
43. Ђурђић, С. (2002). Заштита природе- цивилизацијска дужност и обавеза. *Глобус*, 33(27), 127-134.
44. Eagles, P.F.J., McCool S.F. and Haynes, Ch.D.A. (2002). *Sustainable Tourism in Protected Areas: Guidelines for Planning and management*. Gland: IUCN, Cambridge: IUCN, www.unep.fr/shared/.
45. Epler-Wood, M. (2002). *Екотуризам – принципи, поступци и политике за одрживост*. Београд: ЦенОПТ.
46. Imboden, Ch. et al. (2010). *Biodiversity Management System: Proposal for the Integrated Management of Biodiversity at Holcim Sites*. Gland: IUCN, www.data.iucn.org.
47. Iten, J. and Rey, M. (1968). *Анализа могућности и проблеми развоја зимског туризма у Југославији*. Женева: ОЕЦД.
48. Јакшић, П. (2003). *Црвена књига дневних лептира Србије*. Београд: Завод за заштиту природе.
49. Јакшић, П. и Мандић, Р. (1999). Учињена и утврђена оштећења специјског и еколошког биодиверзитета током ратних дејстава на територији Србије. *Заштита природе*, 51(1), 7-31.
50. James, P. (1997). The Sustainability Circle: a new tool product development and design. *Journal of Sustainable Product Design* (2), 52-57.
51. Јанковић, М. (1982). Прилог познавању вегетације Шар-планине са посебним освртом на неке значајније реликтне врсте биљака. *Гласник Института за ботанику и ботаничке баште Универзитета у Београду*, 15(1-3), Београд, 75-129.
52. Јанковић М., Стевановић В. и Јовановић, С. (1990). Екологија, биогеографија (фитогеографија) и заштита живе природе. У Динић, Ј. (ур.), *Општина Штрпце (Сиринићка жупа), одлике природне средине* (посебна издања, књ.37/1). Београд: Српска академија наука и уметности, Географски институт „Јован Цвијић“, 273-366.
53. Јевтић, А. (ур.) (1987). *Задужбине Косова: споменици и знамења српског народа*. Призрен: Епархија рашко-призренска, Београд: Богословски факултет.
54. Јовић, Г. (2010). *Просторно планирање у туризму*. Ниш: Природно-математички факултет.
55. Јовић, Ђ. (2005). Стандардизација и сертификација - досадашња искуства у свету и код нас. *Шумарство* 4, 111-120.
56. Јовичић, Д. (1996). Туристичка валоризација националних паркова. *Гласник српског географског друштва*, 76(1), 49-54.
57. Јовичић, Д. (1997). *Развој туризма и заштита природе у националним парковима*. Београд: Веларта.
58. Јовичић, Ж. (1991). Концепт и правци развоја туризма Брезовице. У Николић, С. (ур.) *Општина Штрпце (Сиринићка жупа), друштвено-економски развој, организација и коришћење простора* (посебна издања, књ.37/III). Београд: САНУ Географски институт „Јован Цвијић“, 331-338.
59. Jefferson, A. and Lickorish, L. (1991). *Marketing Tourism*. London: Longman.

60. Карамата, С. и Мијовић, Д., (ур.). (2005). Инвентар објеката геонаслеђа Србије. У Мијовић, Д. (ур.), *Други научни скуп о геонаслеђу Србије* (посебна издања, бр.20), Београд: Завод за заштиту природе Србије.
61. Katler, P. and Armstrong, G. (2008). *Principles of marketing*. New Jersey: Pearson - Prentice Hall.
62. Kozak, M. and Rimmington, M. (1998). Benchmarking: Destination Attractiveness and Small Hospitality Business Performance. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 10(5), 184-188.
63. Којић, Б. (1958). *Сеоска архитектура и туризам*. Београд: Грађевинска књига.
64. Kotler, Ph. (2008). *Управљање маркетингом*. Загреб: Мате.
65. Кошћал, М. (1990). Геолошке карактеристике. У Динић, Ј. (ур.), *Општина Штрпце (Сиринићка жупа), одлике природне средине* (посебна издања, књ.37/І). Београд: Српска академија наука и уметности, Географски институт „Јован Цвијић“, 19-34.
66. Кошћал, М. (1994). Геолошке карактеристике. У Лазаревић, Р. (ур.), *Шарпланинске жупе Гора, Опље и Средска: одлике природне средине* (посебна издања, књ. 40/І). Београд: Српска академија наука и уметности, Географски институт „Јован Цвијић“, 27-46.
67. Кривокапић, Д. (1969). *Шар-планина, туристичко – географски приказ предела и народа*. Београд: Туристичка штампа.
68. Кушен, Е. (2001). Туризам и простор: Класификација туристичких атракција. *Простор* Вол. 9,1(21), 1-13.
69. Лабус, Д. (1984). Прилог познавању климе Шар-планине. *Гласник српског географског друштва*, 64(1), 93-98.
70. Лазаревић, Р. (2008). Катастри спелеолошких објеката. *Гласник српског географског друштва*, 88(1), 21-28.
71. Лазаревић, Р., Кирбус, Б. и Ђуровић, П. (1990). Спелеолошка истраживања. У Динић, Ј. (ур.), *Општина Штрпце (Сиринићка жупа), одлике природне средине* (посебна издања, књ.37/І). Београд: Српска академија наука и уметности, Географски институт „Јован Цвијић“, 97-130.
72. Лазаревић, Р., Кирбус, Б. и Ђуровић, П. (1994). Спелеолошке карактеристике. У Лазаревић, Р. (ур.), *Шарпланинске жупе Гора, Опље и Средска: одлике природне средине*. (посебна издања, књ. 40/І) Београд: Српска академија наука и уметности, Географски институт „Јован Цвијић“, 85-112.
73. Максин, М. и др. (2009). *Менаџмент природних и културних ресурса у туризму*. Београд: Факултет за туристички и хотелијерски менаџмент Универзитета Сингидунум.
74. Мариновић-Узелац, А. (1988). Прилог методологији процјене капацитета националних паркова за прихват посјетилаца. *Архитектура* 41(204-207), 74-77.
75. Марковић, Д. Ж. (1994). *Социјална екологија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
76. Mäder, P. (2002). Soil Fertility and Biodiversity in Organic Farming. *Science*, 296, 1694-1697.
77. Менковић, Љ. (1990). Геоморфолошке карактеристике. У Динић, Ј. (ур.), *Општина Штрпце (Сиринићка жупа), одлике природне средине* (посебна издања, књ.37/І). Београд: Српска академија наука и уметности, Географски институт „Јован Цвијић“, 41-85.
78. Менковић, Љ. (1994a). Геоморфолошки односи. У Лазаревић, Р. (ур.), *Шарпланинске жупе Гора, Опље и Средска: одлике природне средине*. (посебна издања, књ. 40/І). Београд: Српска академија наука и уметности, Географски институт „Јован Цвијић“, 47-80.

79. Менковић, Љ. (1994б). Еволуција рељефа. У Лазаревић, Р. (ур.), *Шарпланинске жупе Гора, Опље и Средска: одлике природне средине*. (посебна издања, књ. 40/І). Београд: Српска академија наука и уметности, Географски институт „Јован Цвијић“, 138-154.
80. Миленковић, С. (2006). *Међусобни односи туризма и животне средине*. Крагујевац: Економски факултет.
81. Милисављевић, М. (2006). *Стратегијски маркетинг*. Београд: Центар за издавачку делатност Економског факултета у Београду.
82. Mill, R. C. (1990). *Tourism -The International, Business, Prentice hall International Inc*. New Jersey: Englewood Cliffs.
83. Миловановић, Д., Милошевић, Р. и Бабић, В. (2004). Валоризација природне естетске вредности комплекса Гоч-Гвоздац за одмор и рекреацију. *Шумарство*, 4, 57-71.
84. Muller, H. R. (1993). *Challenges in Our Time and Their Consequences for Tourism Management*. Berne: Research Institute for Leisure Time and Tourism.
85. Недовић, З. (1988). Аспект животне средине у плановима изградње центра за зимске спортове и рекреацију. *Гласник српског географског друштва*, 68(2), 64-66.
86. Newman, P., and Jennings, I. (2008). *Cities as Sustainable Ecosystems: Principles and Practices*. Washington DC: Island Press.
87. Николић, С. (1990). Просторна дефиниција и положај. У Динић, Ј. (ур.), *Општина Штрпце (Сиринићка жупа), одлике природне средине* (посебна издања, књ.37/І). Београд: Српска академија наука и уметности, Географски институт „Јован Цвијић“, 9-17.
88. Николић, С. (1991). Битне карактеристике развоја туризма и његово место у привреди општине. У Николић, С. (ур.) *Општина Штрпце (Сиринићка жупа), друштвено-економски развој, организација и коришћење простора* (посебна издања, књ.37/ІІІ). Београд: Српска академија наука и уметности, Географски институт „Јован Цвијић“, 121-159.
89. Николић, С. (2000). *Природа и туризам Црне Горе – еколошка питања заштите и развоја*. Подгорица: Републички завод за заштиту природе Црне Горе.
90. Николић, С. (2005). *Туризам у заштићеним природним добрима Србије*. Београд: Завод за заштиту природе Србије.
91. Оцокољић, М., Реџић, Р. и Јовановић, В. (1990). Хидрографске и хидролошке карактеристике. У Динић, Ј. (ур.), *Општина Штрпце (Сиринићка жупа), одлике природне средине* (посебна издања, књ.37/І). Београд: Српска академија наука и уметности, Географски институт „Јован Цвијић“, 207-226.
92. Оцокољић, М., и др. (1994). Водни ресурси и режим вода. У Лазаревић, Р. (ур.), *Шарпланинске жупе Гора, Опље и Средска: одлике природне средине*. (посебна издања, књ. 40/І). Београд: Српска академија наука и уметности, Географски институт „Јован Цвијић“, 183-212.
93. Page, S. (2003). *Tourism Management: Managing for Change*. Oxford: Butterworth - Heinemann.
94. Пантић, Н., Белиј, С. и Мијовић, Д. (1998). Гео-наслеђе у систему природних вредности и његова заштита у Србији. *Заштита природе*, 50, 407-413.
95. Пиха, Б. (1982). *Планирање туризма и свакодневне рекреације у самоуправном друштву*. Београд: ПФВ.
96. Пишчевић, Н. (2009). *Методологија брзе процене и приоритизација управљања заштићеним подручјима (RAPPAМ)*. Београд: Министарство животне средине и просторног планирања.
97. Плавша, Ј. (2007). *Спортско-рекреативни туризам*. Нови Сад: Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство, скрипта.
98. Плавша, Ј. и Пешта, Г. (2006). Екстремни спортови у туризму Србије. *Зборник радова Департмана за географију, туризам и хотелијерство*, 35, 89-105.

99. Попеску, Ј. (2009). *Менаџмент туристичке дестинације*. Београд: Факултет за туристички и хотелијерски менаџмент.
100. Радовић, И. и Мандић, Р. (1998). Заштићена природна добра и заштита и унапређење биодиверзитета-основа природне баштине Србије. *Заштита природе*, 50, 13-32.
101. Радосављевић, А. (2002). Сертификација шума. *Шумарство*, 54(4-6), 53-60.
102. Ракита, Б. (2005). *Међународни маркетинг*. Београд: Центар за издавачку делатност Економског факултета у Београду.
103. Ракићевић, Т. и Динић, Ј. (1990). Климатске карактеристике. У Динић, Ј. (ур.), *Општина Штрпце (Сиринићка жупа), одлике природне средине* (посебна издања, књ.37/1). Београд: Српска академија наука и уметности, Географски институт „Јован Цвијић“, 183-204.
104. Ракићевић, Т. и Радовановић, М. (1994). Климатски услови и ресурси. У Лазаревић, Р. (ур.), *Шарпланинске жупе Гора, Опоље и Средска: одлике природне средине*. (посебна издања, књ. 40/1) Београд: Српска академија наука и уметности, Географски институт „Јован Цвијић“, 213-238.
105. Ренко, Н., Делић, С. и Шкртић, М. (1999). *Benchmarking у стратегији маркетинга*. Загреб: МАТЕ.
106. Рибар, М. и Димић, Г. (2005). Традиционална архитектура српског села и перспективе развоја сеоске куће. У Стаменковић С., Грчић М. (ур.), *Србија и савремени процеси у Европи и свету*. Београд: Географски факултет.
107. Ritchie, J.R.V. and Crouch, G.I. (2003). *The Competitive Destination: A Sustainable Tourism Perspective*. Охон: CAB International.
108. Ruddy, J., Flanagan, S. (2000). *Tourism Destination marketing – Gaining the Competitive Edge*. Dublin: Dublin Institute of technology.
109. Saporiti, N. (2006). Managing National Parks: How Public- Private Partnerships can aid Conservation. *The World Bank Group, Private Sector Development vice Presidency*, 309, 1-4, www.rgu.worldbank.org.
110. Синђић, М. (1986). Планирање животне средине. *Гласник српског географског друштва*, 66(2), 31-45.
111. Станковић, С. (1993). Географске основе туристичке валоризације. *Гласник српског географског друштва*, 63(1), 33-42.
112. Станковић, С. (1995). Позитивни и негативни утицаји туризма на животну средину. *Гласник српског географског друштва*, 75(1), 47-54.
113. Станковић, С. (1999). Национални паркови Србије. *Гласник српског географског друштва*, 79(1), 35-48.
114. Станковић, С. (2002). Потенцијали планина у функцији туризма. *Гласник српског географског друштва*, 82(2), 67-86.
115. Станковић, С. (2004). Туристичка валоризација геоморфолошких објеката гео-наслеђа Србије. *Гласник српског географског друштва*. 84(1), 79-88.
116. Станковић, С. (1954). *Оквир живота*. Београд: Научна књига.
117. Стевановић, В. (ур.) (1999). *Црвена књига флоре Србије 1-ишчезли и крајње угрожени таксони*. Београд: Министарство за животну средину Републике Србије, Београд: Биолошки факултет Универзитета у Београду, Београд: Завод за заштиту природе Републике Србије.
118. Стефановић Караџић, В., (1972). *Српске народне пословице*. Београд: Нолит.
119. Стефановски, Ж. (1981). *Шар Планина*. Тетово: Полог.
120. Стојановић, В. (2006). *Одрживи развој туризма и животне средине*. Нови Сад: Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство.
121. Стојановић, В. и Стаменковић, И. (2008). Геотуризам у структури савремених туристичких кретања. *Гласник српског географског друштва*, 88(4), 53-58.

122. Стојановић, Т. и Тешановић, Д. (2005). Contribution to the Understanding of New Trends in Gastronomy in the Light of Contemporary Restaurant Offer. *Hotel link* 5, 145-152.
123. Steiner, A., Martonakova, H. and Guziova, Z. (2003). *Водич за добро управљање у области животне средине*. Београд: Регионална канцеларија УНДП-а за Европу.
124. Strauss, A. and Pezold, T. (compilers). (2009). *All Along the Watchtowers: Field guide for the South Eastern European Green Belt*. Gland: IUCN, Belgrade: IUCN, www.data.iucn.org.
125. Stumbea, L., (2007): Cross-border National parks in Europe – Present and perspective. *Geography* Vol. 10, University of Craiova, преузето са www.analegeo.ro.
126. Татић, Б., Атанацковић, Б. и Кривошеј, З. (1994). Вегетација. У Лазаревић, Р. (ур.), *Шарпланинске жупе Гора, Опље и Средска: одлике природне средине*. (посебна издања, књ. 40/1). Београд: Српска академија наука и уметности, Географски институт „Јован Цвијић“, 239-258.
127. Татић, Б., Атанацковић, Б. и Кривошеј, З. (1994). Животињски свет. У Лазаревић, Р. (ур.), *Шарпланинске жупе Гора, Опље и Средска: одлике природне средине*. (посебна издања, књ. 40/1). Београд: Српска академија наука и уметности, Географски институт „Јован Цвијић“, 275-288.
128. Томић, П. и др., (2000). *Туризам и заштита*. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Институт за географију.
129. Thomas, L. and Middleton, J. (2003). *Guidelines for Management Planning of Protected Areas*. Gland: IUCN, Cambridge: IUCN, www.data.iucn.org.
130. Чомић, Ђ. (2010). *Туристичка географија*. Београд: Високохотелијерска школа струковних студија.
131. Удовички, Л. и Радосављевић, Г. (2006). Утицај приватизације на заштиту животне средине у Републици Србији. *Квартални мониторинг економских трендова и политика у Србији* 6, 55-60.
132. Harris, M. J. (2010). *Evaluating public and community health programs*. San Francisco: Jossey- Bass.
133. Hocking, M., Stolton, S. and Dudley, N. (2000). *Evaluating Effectiveness: A Framework for Assessing the Management of Protected Areas*. Gland: IUCN, Cambridge: IUCN, www.data.iucn.org.
134. Honey, M. (1999). *Ecotourism and Sustainable Development: Who Owns Paradise?* Washington: D.C. Island Press., www.data.iucn.org
135. Honey, M. and Rome, A., (2001). *Protecting Paradise: Certification Programs for Sustainable Tourism and Ecotourism*. Washington: Institute for Policy Studies, www.ips-dc.org.
136. Huber, J., (2000). Towards Industrial Ecology: Sustainable Development as a Concept of Ecological Modernization. *Journal of Environmental Policy and Planning* 2(4), 269–285, www.eve.ucdavis.edu.
137. Ceballos-Lascuráin, H. (1996). *Tourism, Ecotourism and Protected Areas: The State of Nature based Tourism Around the World and Guidelines for Its Development*. Gland: IUCN, Cambridge: IUCN, www.planet.botany.uwc.ac.za.
138. Collins, E. G. C. and Devanna, M. A. (2002): *Изазови менаџмента у XXI веку*. Загреб: Мате.
139. Chape, S., et.al. (compilers). (2003). *2003 United Nations List of Protected Areas*. Gland: IUCN, Cambridge: UNEP-WCMC, www.data.iucn.org .
140. Цветковић, Д. и Ђорђевић, С. (2011). Одрживи туризам у заштићеним подручјима Србије. *Ecologica*, 18(62), 286-290.
141. Цвијић, Ј. (1902). Структура и подела Балканског полуострва. *Глас Српске Краљевске Академије*, 63.
142. Цвијић, Ј. (1911). *Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије III*. Београд: Српска Краљевска Академија.

- 143.Цвијић, Ј. (1989). *Балканско полуострво*. Београд: Српска академија наука и уметности, Београд: Новинско-издавачка радна организација „Књижевне новине“, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- 144.Унковић, С., Чачић, К. и Бакић, О. (2002). *Савремена кретања на туристичком тржишту*. Економски факултет, Београд.
- 145.Урошевић, А. (1948). *Шарпланинска жупа Сиринић*. Скопје: Природно-математички одел - Филозофскиот факултет.
- 146.Урошевић, А. (2001). *О Косову: антропогеографске студије и други списи*. Београд: Свети Сава
- 147.Чукић, Д. (1983). *Туристичка валоризација природних, етнографских и других културних потенцијала Шар-планине* (Посебно издање, књ.55). Београд: Српско географско друштво.
- 148.Штетић, С., Шимичевић, Д. и Ницић, М. (2009). *Менаџмент туристичке дестинације*. Београд: Српско географско друштво.
- 149.Штетић, С., (1996). Атрактивност ресурса, мотив за одабир туристичке дестинације. *Зборник радова „Туристички потенцијали Југославије“*. Нови Сад: Природно-математички факултет, Институт за географију.
- 150.Weaver, D. B. (2001). *The Encyclopedia of Ecotourism*. Oxon: CABI Publishing.
- 151.Weirich, H. and Koontz, H. (1993). *Menedžment (Deseto izdanje)*. Загреб: Мате.

Остали извори:

- *** (1972). *Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment*. Stockholm: United Nations, www.unep.org.
- *** (1978). *Нови хотел на Брезовици (Прелиминарни урбанистичко-технички услови)*. Приштина: Завод за урбанизам и Пројектовање.
- *** (1987). *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*. Oxford: World Commission on Environment and Development, www.un-documents.net.
- *** (1991). *Програм развоја туризма општине Штрпце, нацрт-скраћена верзија*. Београд: Институт за архитектуру и урбанизацију Србије.
- *** (1992). *Rio Declaration on Environment and Development*. Rio de Janeiro: United Nations, www.unep.org.
- *** (1992). *Convention on Biological Diversity*. Rio de Janeiro: United Nations, www.cbd.int.
- *** (1992) *Council Directive 92/43/EEC of 21 May 1992 on the conservation of natural habitats and of wild fauna and flora*. Brussels: The Council of the European Communities www.eur-lex.europa.eu.
- *** (1993). *Loving Them to Death?: Sustainable Tourism in Europe's Nature and National Parks*. Grafenau: Federation of Nature and National Parks of Europe.
- *** (1997). *Glossary of Environment Statistics*. Studies in Methods, Series F, No. 67, New York: United Nations.
- *** (2002). *World Ecotourism Summit – Final Report*. United Nations Environment Programme, Quebec City, Canada, 19-22 May 2002. Madrid: World Tourism Organization, Madrid: United Nations World Tourism Organisation.
- *** (2004). *Косово, Економски меморандум, Јединица за смањање сиромаштва и економско управљање Регион Европе и Централне Азије*. Светска банка, www.siteresources.worldbank.org.
- *** (2005). *Просторни план општине Штрпце*. Штрпце: Скупштина општина Штрпце, Одељење за реконструкцију, развој, планирање, урбанизам и јавне услуге.
- *** (2005). *Регионална туристичка стратегија*. Колашин: Аустријско-Црногорско партнерство за Бјеласицу и Комове.

- *** (2006). *Стратегија развоја туризма Србије до 2015. године, скраћена верзија*. Београд: Министарство трговине, туризма и услуга.
- *** (2006). *Студија заштите Национални парк „Шар-планина“ (Књ. I)*. Београд: Завод за заштиту природе Србије.
- *** (2007). *Agenda for a sustainable and competitive European tourism*. Brussels: Commission of the European Communities, www.econ-pol.unisi.it.
- *** (2008). *Management Planning for Natural World Heritage Properties*. Gland: IUCN.
- *** (2008). *Програм заштите и развоја националног парка Копаоник за 2009. годину*. Копаоник: Јавно предузеће „Национални парк Копаоник“.
- *** (2009). *Мастер план за туристичку дестинацију Копаоник*. Београд: Министарство економије и регионалног развоја Републике Србије.
- *** (2009). *Туристички мастер план за Јахорину*. Бања Лука: Министарство трговине и туризма.
- *** (2010). *Геолошки диверзитет и геонаслеђе националног парка Шар-планина*. Штрпце: Јавно предузеће „Национални парк Шар планина“.
- *** (2010). *Заштита ретких и угрожених врста флоре Шар-планине*. Штрпце: Јавно предузеће „Национални парк Шар планина“.
- *** (2010). *Извештај о стању животне средине у Републици Србији за 2009. годину*. Београд: Министарство животне средине и просторног планирања.
- *** (2010). *План газдовања ловиштем*. Штрпце: Јавно предузеће „Национални парк Шар планина“.
- *** (2010). *Плантежно гајење лековитог биља*, Штрпце: Јавно предузеће „Национални парк Шар планина“.
- *** (2010). *Финансијски план Јавног предузећа „Национални парк Шар-планина“ за 2011. Годину*. Штрпце: Јавно предузеће „Национални парк Шар планина“.
- *** (2011). *Информатор о раду Јавног предузећа „Национални парк Шар планина“ за 2011. годину*. Штрпце: Јавно предузеће „Национални парк Шар планина“.
- *** (2011). *Статистички годишњак Републике Србије*. Београд: Републички завод за статистику www.stat.gov.rs.
- *** (2011). *Стратегија биолошке разноврсности Србије за период од 2011. до 2018. године*. Београд: Министарство животне средине и просторног планирања.
- *** (2011). *UNWTO Tourism Highlights: 2011 Edition*. Madrid: United Nations World Tourism Organisation.
- *** (2011). *Flash Eurobarometer 328. Survey on the attitudes of Europeans towards tourism, Analytical report Wave 3*, Budapest: European Commission, Budapest: The Gallup Organization.
- *** (2011). *Final Presentation: Mountain Resort Master Plan, Technical Support to design Brezovica development plan, Kosovo (UNSCR 1244)*. Wolfurt: European Commission Liaison Office to Kosovo.
- *** (2012). *Природно кретање становништва у Републици Србији*. Београд: Републички завод за статистику.
- *** *Закон о водама*. „Службени гласник РС“, бр. 30/2010, Београд.
- *** *Законом о дивљачи и ловству*. „Службени гласник РС“, бр. 18/10, Београд.
- *** *Закон о заштити ваздуха*. „Службени гласник РС“, бр. 36/2009, Београд.
- *** *Закон о заштити животне средине*. „Службени гласник РС“, број 36/09, Београд.
- *** *Закон о заштити и одрживом коришћењу рибљег фонда*. „Службени гласник РС“ бр. 36/2009, Београд.
- *** *Закон о заштити природе*. „Службени гласник РС“, бр. 36/09, 88/1091/2010-исправка, Београд.

- *** *Закон о националним парковима.* „Службени гласник РС“ 39/93, 44/93, 53/93, 67/93, 48/94, 101/2005 Београд.
- *** *Закон о јавним скијалиштима.* „Службени гласник РС“, бр. 46/06, Београд.
- *** *Закон о потврђивању Амандмана на Анекс Б Кјото протокола уз Оквирну конвенцију.* „Службени гласник РС - Међународни уговори“, бр. 38/09, Београд.
- *** *Закон о процени утицаја на животну средину.* „Службени гласник РС“, бр.36/09, Београд.
- *** *Закон о управљању отпадом.* „Службени гласник РС“, бр. 36/09, Београд.
- *** *Закон о шумама.* „Службени гласник РС“, бр. 30/2010, Београд.
- *** *Конвенција о доступности информација, учешћу јавности у доношењу одлука и праву на правну заштиту у питањима животне средине (Архуска конвенција).* „Службени гласник РС - Међународни уговори“, бр. 38/09, Београд.
- *** *Национална стратегија одрживог развоја.* „Сл. гласник РС“ бр. 57/2008, Београд.
- *** *Правилник о проглашењу и заштити строго заштићених и заштићених дивљих врста биљака, животиња и гљива.* „Службени гласник РС“ бр. 5/2010, Београд.
- *** *Правилник о прекограничном промету и трговини заштићеним врстама.* „Службени гласник РС“ бр. 99/2009, Београд.
- *** *Правилник о разврставању, минималним условима и категоризацији угоститељских објеката.* „Службени гласник РС“, број.66/94, Београд.
- *** *Правилник о условима које мора да испуњава управљач заштићеног подручја.* „Службени гласник РС“, бр. 85/2009, Београд.
- *** *Правилником о начину, алатима и средствима којима се обавља привредни риболов, као и начину алатима, опреми и средствима којима се обавља рекреативни риболов.* „Службени гласник РС“ бр. 104/09, Београд.
- *** *Уредба о еколошкој мрежи.* „Службени гласник РС“, бр.102/2010, Београд.
- *** *Уредба о стављању под контролу коришћења и промета дивље флоре и фауне.* „Службени гласник РС“, бр. 31/2005, 45/2005 и 22/2007, Београд.
- *** *Устав Републике Србије.* „Службени гласник РС“, бр.98/2006, Београд.
- *** *Општине у Републици Србији 1996-1999.* Београд: Републички завод за статистику, www.stat.gov.rs.
- *** (2011). *Нацрт закона о националном парку „Шар-планина“.* www.ekoplan.gov.rs.
- *** (1996). *Брезовица-туристичка карта.* Београд: Геокарта.
- *** (2012). *Имплементација стратегије.* www.tomislavrados.com
- *** *Интерна документација јавног предузећа „Национални парк Шар-планина“.* Штрпце: Јавно предузеће „Национални парк Шар планина“.

Електронски извори:

www.albemarle.org
www.biodiverzitet-chm.rs
www.biology-online.org
www.blogoye.org
www.brandmagazin.com
www.brezovica-ski.com
www.businessdictionary.com
www.cbd.int
www.cedeforum.org
www.crnps.org.rs
www.cr.nps.gov
www.data.iucn.org

www.dolomiti.parco
www.dolomitipark.it
www.ecogreenteam.org.rs
www.ecostudies.org
www.ecotourism.org
www.eco-tours.co.me
www.ekoplan.gov.rs
www.en.wikipedia.org
www.eve.ucdavis.edu
www.etc-corporate.org
www.europarc.org
www.flickr.com
www.futura.edu.rs
www.footprintnetwork.org
www.grdc.org
www.history1800s.about.com
www.holidaypluskm.com
www.hr.wikipedia.org
www.iztzg.hr
www.iucn.org
www.kk.rks-gov.net
www.kolasin1450.com
www.kombeg.org.r
www.ks.undp.org
www.merriam-webster.com
www.mindfully.org
www.mis.org.rs
www.mkt.unwto.org
www.mmph.rks-gov.net
www.montenegrobookings.info
www.natureprotection.org.rs
www.npkopaonik.com
www.nps.gov
www.npca.org
www.newworldencyclopedia.org
www.novosti.rs
www.oecd.org
www.panda.org
www.pasoddy.com
www.pgvcv.ekoloskicentar.org
www.prizren-web.com
www.rks-gov.net
www.rastko.net
www.sdt.unwto.org
www.skijalistasrbije.rs
www.srpskosumarskoudruzenje.org.rs
www.slowlife.se
www.sh.wikipedia.org
www.sr.wikipedia.org
www.scindeks.nb.rs

www.stat.gov.rs
www.supa.pharmacy.bg.ac.rs
www.tomislavrados.com
www.themountainpress.com
www.tfpd.co.za
www.tt-group.net
www.visit-montenegro.com
www.worldtravel.org
www.wiki.answers.com
www.worldwildlife.org
www.unep.org
www.unwto.org
www.un.org
www.un.org/millenniumgoals
www3.weforum.org
www.zelenazemlja.com

VIII • ПРИЛОЗИ

ПРИЛОГ БР.1- ЗАШТИЋЕНА ПРИРОДНА ДОБРА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Заштићена природна добра	Значење израза
Заштићена подручја	<p>Заштићена подручја су она подручја која имају изражену геолошку, биолошку, екосистемску и/или предеону разноврсност. Критеријуме и индикаторе за проглашење заштићених подручја у складу са опште прихваћеним међународним критеријумима и индикаторима, прописује министар посебним актом, по претходно прибављеном мишљењу министарства надлежног за послове пољопривреде, шумарства и водопривреде и министарства надлежног за послове заштите културних добара.</p> <p>Заштићена подручја могу се прекогранично повезивати са заштићеним подручјима суседних држава. План управљања и мере заштите заштићеног подручја које је прекогранично повезано са заштићеним подручјем суседне државе, споразумно се утврђује с надлежним органима те државе, а уз сагласност Министарства.</p> <p>У заштићена подручја убрајају се:</p> <ul style="list-style-type: none"> - строги резерват природе, - специјални резерват природе, - национални парк, - споменик природе, - заштићено станиште, - предео изузетних одлика, - парк природе.
Заштићене врсте	<p>Заштићене врсте су дивље врсте које су угрожене или могу постати угрожене, које имају посебан значај са генетичког, еколошког, екосистемског, научног, здравственог, економског и другог аспекта. Заштићене врсте одређују се на основу националних и међународних црвених листа или црвених књига, стручних налаза и научних сазнања, а штите се као строго заштићене дивље врсте или заштићене дивље врсте. Строго заштићеном дивљом врстом може се прогласити: врста ишчезла у Републици Србији и враћена програмом реинтродукције, крајње угрожена дивља врста, угрожена дивља врста, реликтна врста, локални ендемит, стеноендемит, међународно значајна и заштићена дивља врста, врста којој је из других разлога потребна строга заштита. Заштићеном дивљом врстом може се прогласити: рањива дивља врста, ендемична врста, индикаторска, кључна и кишобран врста, реликтна врста, међународно значајна и заштићена дивља врста, врста која није угрожена али се због њеног изгледа може лако заменити с угроженом врстом.</p>
Покретна заштићена природна документа	<p>Покретна заштићена природна документа су делови геолошког, палеонтолошког и биолошког наслеђа који имају изузетан научни, образовни и културни значај. Забрањено је сакупљање и/или уништавање покретних природних докумената као и уништавање или оштећивање њихових налазишта. Покретна заштићена природна документа могу бити: сви примерци холотипова, синтипова и генотипова фосила, као и типске врсте фосила, сви појединачни минерали и/или кристали и минералне друзе на лежишту, сви холотипови и синтипови фосила, типске врсте фосила појединачних минерала и кристала, миколошке, ботаничке и зоолошке збирке, као и појединачни конзервирани препарати органских врста, њихови холотипови и синтипови.</p>

Извор: Закон о заштити природе, 2009, Члан 28-37.

ПРИЛОГ БР.2- МИЛЕНИЈУМСКИ ЦИЉЕВИ РАЗВОЈА

Миленијумски циљеви развоја	
Искорењивање крајњег сиромаштва и глади	-у периоду од 1990-2015. године преполовити проценат популације чији су приходи мању од 1\$ дневно, -у периоду 1990-2015. године преполовити проценат популације који пати од глади.
Остваривање универзалног основног образовања	-до 2015. године осигурати да сва деца подједнако буду у могућности да доврше своје основно образовање.
Унапређење родне равноправности и побољшање положаја жена	-елиминисати разлику међу половима по питању основног и средњег образовања уколико је могуће до 2005. године, а на свим нивоима образовања најкасније до 2015. године.
Смањење смртности деце	-у периоду 1990-2015. године смањити смртност деце старости испод пет година за две трећине.
Побољшање материнске здравствене заштите	-у периоду од 1990-2015. године смањити стопу смртности мајки за три четвртине.
Борба против ХИВ/СИДЕ, туберкулозе и других болести	-до 2015. године зауставити ширење и започети искорењивање маларије и других озбиљних болести.
Заштита и унапређивање животне средине	-интегрисати принципе одрживог развоја у политику и програме државе и окренути процесе пропадања природних ресурса у супротном смеру; -до 2015. године преполовити проценат људи без одрживог приступа исправној пијаћој води; -постићи значајно побољшање животних услова барем 100 милиона становника сиротињских четврти, до 2020. године.
Развијање глобалних партнерских односа у циљу развоја	-даље развијати отворену, регулисану, предвидиву и недискриминативну трговину и финансијске системе. То укључује одређење за добро управљање, развој и смањење сиромаштва, како на националном, тако и на интернационалном нивоу; -посветити се решавању посебних потреба најнеразвијенијих земаља. То укључује извоз који је ослобођен тарифа и квота, појачано отписивање дуга презадуженим сиромашним земаљама, поништавање официјалних билатералних дугова и већу помоћ за развој земаља које су посвећене смањењу сиромаштва; -посветити се решавању посебних проблема земаља без излаза на море као и малих острвских земаља у развоју; -посветити се решавању дужничких проблема земаља у развоју на један свеобухватан начин путем националних и међународних мера, усмерених на одрживост дуга у дужем периоду; -развијати и припремити стратегије за пристојне и продуктивне послове за младе у сарадњи са земљама у развоју; -обезбедити приступ основним лековима у земљама у развоју, као и њихову приуштивост, у сарадњи са фармацеутским компанијама.

Ивор: www.un.org/millennimugals

ПРИЛОГ БР. 3- АНКЕТА У КОЈОЈ СУ УЧЕСТВОВАЛИ ТУРИСТИ

Поштовани,

У сврху прикупљања информација о развоју туризма у националном парку „Шар-планина“, који ће бити презентовани у докторској дисертацији, молимо Вас да испуните овај анонимни упитник. Одговори, које ћете унети уписивањем текста или знака × на означена места (□) представљају основу за стварање слике о развоју, односно о месту и улози туризма у националном парку „Шар-планина“.

Захваљујемо на помоћи и сарадњи, уз срдачан поздрав

Земља порекла: _____ Датум: _____ Пол: мушко женско

1. Којој старосној групи припадате: 16-25 26-35 36-45 46-55 56-65 65 и више

1. Оцените наведене карактеристике у националном парку „Шар-планина“:

	Одлично	Врло добро	Добро	Просечно	Лоше
Природне лепоте					
Визуелни идентитет					
Геоморфолошке карактеристике					
Климатске карактеристике					
Хидро потенцијали					
Богатство флоре					
Богатство фауне					
Присуство ретких и ендемичних врста					
Спортски садржаји					
Тишина и мир					
Гостољубивост					
Културне знаменитости					
Доступност места					
Локални превоз					
Доступност информација					
Организација и програми излета					
Понуда забаве					
Могућност куповине					
Погодности за породични одмор					
Уређеност места					
Опремљеност места					
Чистоћа места					
Квалитет смештаја					
Квалитет рада особља					
Квалитет хране у угоститљ. објектима					
Квалитет услуге у угостител. објекту					
Квалитет рада у продавницама					
Квалитет културно-забавних програма					
Понуда ноћних излазака за младе					
Квалитет рада туристичких агенција					
Квалитет туристичких бироа					
Организација саобраћаја					
Радно време угостит. и других објеката					

3. Означите коришћени превоз: аутомобил аутобус авион остало

4. На путовање сте допутовали: сами с партнером с породицом с групом

5. До сада сте посетили национални парк „Шар-планина“: 1 пут 2-5 пута 5-10 пута више од 10 пута

6. Наведите разлоге Вашег доласка (највише три):

- богата флора и фауна
- посао
- посета родбини
- пријатељски односи
- викендица
- начин живота
- повољне цене
- здравствени разлози
- нови доживљај
- географска близина
- одмор и рекреација
- спортска понуда
- културне знаменитости
- забава
- остало

7. Наведите врсту путовања:

- годишњи одмор викенд празник службено путовање здравствено путовање
спортско путовање остало

8. Који извори информација о националном парку „Шар-планина“ су Вам били доступни у месту становања:

- туристичка агенција родбина пријатељи медији
рекламни материјали ранији долазак Интернет остало

9. Коју врсту смештаја користите за време боравка:

- хотел приватни смештај викенд-кућа камп друга врста смештаја

10. За време боравка који начин исхране користите: пансион полупансион самостално

11. Означите неопходне промене у развоју туризма у националном парку „Шар-планина“ (означите највише пет):

- већи рад и улагања улагати у постојеће потенцијале унапређење туристичке понуде сигурност
ангажовање младих стручњака стварање нових радних места направити план развоја чистоћа
очистити и одржавати чистом животну средину развој чистих технологија улагање у инфраструктуру

12. Оцените стање у националном парку „Шар-планина“:

	Одлично	Врло добро	Добро	Просечно	Лоше
Стање вода					
Стање шума					
Стање шумских путева					
Газдовање шумама					
Ерозија					
Стање популације дивљачи					
Заштита ловишта и ловне фауне					
Управљање риболовним подручјем					
Стање животне средине					
Изградања викенд насеља					
Јавни паркинг					
Комунална инфраструктура					
Рекреативна инфраструктура					
Уређеност успињача					
Рад горске службе					
Нагиб стаза					
Сигурност стаза					
Опасност од клизишта					
Опасност од лавина					

13. Да постоје, који би програми били најинтересантнији за Вас (означите највише пет):

- организоване пешачке туре организована посета парку посматрање птица спортски лов
посматрање лептира еко-едукативни кампови манифестације сезонско сакупљање плодова
спортски риболов ноћно скијање параглајдинг екстремни спортови ски-парк за почетнике
snowbord парк забаве ски-стаза за спуштање гуменим чамцима

14. Шта недостаје националном парку за адекватно пешачење (означите највише три):

- обележене стазе уређени видиковци клубе за одмор водич са мапом стаза
табле са спецификацијама стаза чесме или извори воде канте за отпатке

15. По Вама, која је најатрактивнија успињача:

- Караула Пирибрег Беровачке воде Лавља врата Бачило
Муника Грчка ливада Црвена карпа Велика ливада

16. Намеравате ли поново доћи:

А) да не можда

Б) Разлози поновног доласка/недоласка:

ПРИЛОГ БР. 4- АНКЕТА ЗА ДОМИЦИЛНО СТАНОВНИШТВО

Поштовани,

У сврху прикупљања информација о развоју туризма у националном парку „Шар-планина“, који ће бити презентовани у докторској дисертацији, молимо Вас да испуните овај анонимни упитник. Одговори, које ћете унети уписивањем текста или знака × на означена места (□) представљају основу за стварање слике о развоју, односно о месту и улози туризма у националном парку „Шар-планина“.

Захваљујемо на помоћи и сарадњи, уз срдачан поздрав

Место становања: _____ Датум: _____ Пол: мушко женско

1. Којој старосној групи припадате: 16-25 26-35 36-45 46-55 56-65 65 и више

2. Оцените наведене карактеристике и стање у националном парку „Шар-планина“:

	Одлично	Врло добро	Добро	Просечно	Лоше
Природне лепоте					
Геоморфолошке карактеристике					
Очуваност геонаслеђа					
Климатске карактеристике					
Хидро потенцијали					
Стање вода					
Богатство флоре					
Стање шума					
Богатство фауне					
Стање ловне фауне					
Стање риболовне фауне					
Очуваност ретких и ендемичних врста					
Заштита животне средине					
Верски објекти					
Домаћа радиност					
Фолклор					
Производи домаће производње					
Доступност места					
Локални превоз					
Јавни паркинг					
Опремљеност места					
Уређеност места					
Ресторатерски капацитети					
Смештајни капацитети					
Квалитет услуге у угоститељским објектима					
Квалитет хране у угоститељским објектима					
Квалитет рада особља у уг. објектима					
Квалитет рада особља у продавницама					
Могућност куповине					
Доступност информација					
Организовање манифестација					
Организација излета					
Квалитет културно-забавних програма					
Понуда ноћних излазака за младе					
Изградања викенд насеља					
Комунална инфраструктура					
Рекреативна инфраструктура					
Рекреативни садржаји					
Уређеност успињача					
Рад горске службе					
Нагиб стаза					
Сигурност стаза					

3. Означите наведене вредности које могу постати имиџ националног парка:

А) Геонаслеђе: врхови циркови морене клизећи блокови клисуре сутеске нешто друго

Б) Клима: осунчаност ваздушна кретања падавине у виду снега клима уопште

В) Језера: Ливадичко (Штрбачко) језеро Јажиначко језеро мозаик мањих језера

Г) Флора: молика муника бор кривуљ алпска ружа шарпланински шафран нарцис

Д) Лековите биљке: линцура хајдучка трава кантарион босиљак матичњак јагорчевина

Ђ) Фауна: балкански рис лептири дивокоза медвед велики тетреб ружавац дивља мачка

Е) Ски-терени: Караула Пирибрег Беровачке воде Лавља врата Бачило Муника Грчка ливада
 Црвена карпа Велика ливада

Ж) Излетнички терени: пешачке стазе бицикличке стазе риболовне стазе терени за јахање

З) Антропогене вредности: манифестације верски објекти домаћа радиност фолклор
 производи домаће производње

И) Угоститељски објекти: хотел „Нарцис“ хотел „Молика“ ресторан Брвнара
 ресторан „Љуботен“ неки други објекат: _____

Ј) Међу означеним вредностима првенство дајете: _____

4. По Вама, који би програми били најинтересантнији за туристе у националном парку „Шар-планина“ (означите највише пет):

☐ организована пешачке туре	☐ организована посета парку
☐ посматрање птица	☐ спортски лов
☐ посматрање лептира	☐ еко-едукативни кампови
☐ манифестације	☐ сезонско сакупљање плодова
☐ спортски риболов	☐ ноћно скијање
☐ параглајдинг	☐ екстремни спортови
☐ ски-парк за почетнике	☐ snowbord парк забаве
☐ ски-стаза за спуштање гуменим чамцима	☐ нешто друго: _____

5. Колико туризам у ближој будућности у Сиринићкој жупи може утицати на :

	Ни мало	Мало	Прилично	Веома
Избор професије локалног становништва				
Стварање нових радних места				
Односе између становника				
Економски стандард локалне заједнице				
Унапређење инфраструктуре и објеката				
Свеукупни развој				

6. У ком правцу мислите да ће се кретати развој туризма у будућности ?

- Доћи ће до развоја и до пораста броја туриста
 Погоршаће се квалитет услуга, услужних објеката и животне средине
 Побољшаће се квалитет услуга, услужних објеката и животне средине

ПРИЛОГ БР.5(І)- ЛОКАЛИТЕТИ РЕТКИХ И УГРОЖЕНИХ ВРСТЕ ФЛОРЕ

Биљна врста	Значај врсте	Локалитет
<i>Diphysium alpinum</i> (L.) Roth Fam Lycoroiaceae	Глацијални реликт	Црни врх
<i>Selaginella selaginoides</i> (L.) Link Fam Selaginellaceae	Глацијални реликт	Пирибрег, Дурлов поток
<i>Cryptogramma crispa</i> Fam Cryptogramaceae	Ретка на Балкану (само на Шар-планини)	Ливадица, Дурлов поток, Превалац, Јажаничко језеро
<i>Pinus peuce</i> Gris Fam Pinaceae	Балкански едемо-реликт	Честа врста на северним падинама силикатних стена
<i>Pinus heldreichii</i> Christ. Fam Pinaceae	Ендемо-реликт	Ошљак, Островица, Гине воде
<i>Pinus mugo</i> Turra Fam Pinaceae	Ретка на Балкану	Ошљак, Островица, Гине воде
<i>Aconitum pentheri</i> Hay. Fam Ranunculaceae	Централно-балкански ендемит	Пирибрег
<i>Ranunculus incomparabilis</i> Janka Fam Ranunculaceae	Централно-источно- Балкански ендемит	Црни врх
<i>Ranunculus crenatus</i> W.&K. Fam Ranunculaceae	Ретка на Балкану	Ливадица, Црни врх, Пирибрег
<i>Quercus trojana</i> Webb. Fam Fagaceae	Субмедитеранска врста	Дувсака клисура
<i>Silene schmucken</i> Wettst. Fam Caryophyllaceae	Стеноендемит	Црни врх, Пирибрег
<i>Silene rupestris</i> L. Fam Caryophyllaceae	Глацијални реликт	Ливадица, Јажаничко јез., Пирибрег, Дурлов поток
<i>Silene retyorffiana</i> (K.Maly)Walters Fam Caryophyllaceae	Централно-балкански ендемит	Дувска клисура
<i>Drypis spinosa</i> L. Fam Caryophyllaceae	Балканско-апенински ендемит	Ошљак (Мушниково)
<i>Diathus scardicus</i> Wettst. Fam Caryophyllaceae	Стеноендемит	Честа врста у високопл. региону
<i>Rumex nivalis</i> Hegetsch Fam Polygonaceae	Ретка на Балкану	Јажиначко језеро, Ливадица, Пирибрег
<i>Viola grisebachiana</i> Vis. Fam Violaceae	Терцијарни ендемо-реликт	Црвене карпе
<i>Viola dukadjibica</i> Beck&Кошанин Fam Violaceae	Ендемит јужног Балкана,серпентинофит	Островица, Мало борче
<i>Hesperis dinarica</i> Beck. Fam Brassicaceae	Западно-балкански ендемит	Гине воде, Цареве ливаде
<i>Alyssum jancheni</i> Nyar. Fam Brassicaceae	Ендемит јужног Балкана,серпентинофита	Брезовица, Мало борче

Извор: Заштита ретких и угрожених врста флоре Шар-планине, Јавно предузеће „Национални парк Шар планина“, Штрпце, 2010., 2-35.

ПРИЛОГ БР.5(II)– ЛОКАЛИТЕТИ РЕТКИХ И УГРОЖЕНИХ ВРСТЕ ФЛОРЕ

Биљна врста	Значај врсте	Локалитет
<i>Bornmuellera dieckii</i> Deg. Fam Brassicaceae	Стеноендемит, серпентинофита	Островица, Мало борче, Брезовица
<i>Draba korabensis</i> kumm&Deg. Fam Brassicaceae	Стеноендемит	Дурлов поток, Јажиначко и Ливадичко језеро
<i>Salix herbacea</i> L. Fam Salicaceae	Глацијални реликт	Пирибрег, Црни врх, Ливадице
<i>Salix reticulate</i> L. Fam Salicaceae	Глацијални реликт	Црни врх, Дурлов поток
<i>Rhododendron myrtifolium</i> S.&K Fam Ericaceae	Реликтна и веома ретка	Честа у високопланинском региону
<i>Empetrum hermaphroditum</i> Hag. Fam Empetraceae	Ретка на Балкану	Ливадице, Дурлов поток
<i>Geum reptans</i> L. Fam Rosaceae	Глацијални реликт	Ливадица, Пирибрег, Јажиначко језеро
<i>Potentilla montenegrina</i> Pant. Fam Rosaceae	Ендемит јужног Балкана	Ошљак, Црвене ливаде
<i>Potentilla doerfleri</i> Wetst. Fam Rosaceae	Стеноендемит	Ливадица, Пирибрег, Дурлов поток
<i>Sempervivum macedonicum</i> Praeger, Fam Crassulaceae	Скадарско-пиндски ендемит	Пирибрег, Дурлов поток, Ливадице, Црни врх
<i>Sedum flexuosum</i> Wettst Fam Crassulaceae	Стеноендемит	Ошљак, Островица, Пирибрег, Дурлов поток
<i>Rhodiola rosea</i> L. Fam Crassulaceae	Глацијални реликт	Ливадица, Пирибрег, јажиначко језеро, Црни врх
<i>Saxifraga grisebachii</i> D.&D. Fam Saxifragaceae	Скадарско-пиндски ендемит	Дувска клисура
<i>Anthyllis aurea</i> Welden Fam Fabaceae	Ендемит централног Балкана	Ошљак, Дурлов поток
<i>Epilobium anagallidifolium</i> Lam. Fam Oenotheraceae	Глацијални реликт	Ливадичко и Јажиначко језеро
<i>Pistacia terebinthus</i> L. Fam Anacardiaceae	Субметиранска, у Р Србији ретка	Дувска клисура
<i>Pancicia serbica</i> Vis. Fam Apiaceae	Ендемит централног Балкана	Ошљак, Дурлов поток, Цареве ливаде
<i>Rhodiola rosea</i> L. Fam Crassulaceae	Глацијални реликт	Ливадица, Пирибрег, јажиначко језеро, Црни врх
<i>Heracleum ophranidis</i> Boiss. Fam Apiaceae	Скадарско-пиндски ендемит	Превалац
<i>Laserpitium zernyi</i> Hayek Fam Apiaceae	Скадарско-пиндски ендемит	Ошљак
<i>Gentiana lutea</i> Fam Gentianaceae	Лековита, угрожена	Ошљак
<i>Gentiana punctata</i> L. Fam Gentianaceae	Лековита, угрожена	Пирибрег, Јажиначко језеро, Гине воде

Извор: Заштита ретких и угрожених врста флоре Шар-планине, Јавно предузеће „Национални парк Шар планина“, Штрпце, 2010., 2-35.

ПРИЛОГ БР.5(III) – ЛОКАЛИТЕТИ РЕТКИХ И УГРОЖЕНИХ ВРСТЕ ФЛОРЕ

Биљна врста	Значај врсте	Локалитет
<i>Asperula doerfleri</i> Wettst.	Скадарско-пиндски ендемит	Ошљак
<i>Convolvulus elegantissimus</i> Mill. Fam Convolvulaceae	Ретка у Р Србији	Дувска клисура
<i>Veronica alpina</i> L. Fam Scrophulariaceae	Глацијални реликт	Ливадица, Црни врх
<i>Veronica aphylla</i> L. Fam Scrophulariaceae	Ретка у Р Србији	Пирибрег, Црни врх
<i>Tozzia alpina</i> L. Fam Scrophulariaceae	Ретка на Балкану	Пирибрег, дурлов поток
<i>Ramonda serbica</i> Pančić Fam Gesneriaceae	Ендемо-реликтна балканска	Дувска клисура
<i>Plantago gentianoides</i> S.S. Fam Plantaginaceae	Ретка у Р Србији, високопланинска	Пирибрег, Јажиначко језеро, Ливадица, Дурлов поток
<i>Salvia ringens</i> S.&S. Fam Lamiaceae	Ретка на Балкану	Дувска клисура
<i>Micromeria albanica</i> Šilić Fam Lamiaceae	Скадарско-пиндски ендемит	Дувска клисура
<i>Campanula versicolor</i> Andrews Fam Campanulaceae	Ендемит јужног Балкана	Дувска клисура
<i>Campanula albanica</i> Witasek Fam Campanulaceae	Ендемит јужног Балкана	Пирибрег, Ливадица, Дурлов поток
<i>Phyteuma confusium</i> Kern Fam Campanulaceae	Ретка високопланинска биљка	Пирибрег, Јажиначко језеро, Црни врх
<i>Achillea ageratifolia</i> Boiss Fam Asteraceae	Ендемит јужног Балкана	Ошљак, Дувска клисура
<i>Achillea atrata</i> L. Fam Asteraceae	Ретка у Р Србији	Пирибрег, Ливадица, Дурлов поток
<i>Achillea alexandri-regis</i> B.&R. Fam Asteraceae	Стеноендемит	Ошљак
<i>Narthecium scardicum</i> Košanin Fam Liliaceae	Терцијарни ендемо-реликт	Ливадица, Јажиначко језеро, Пирибрег, Дурлов поток
<i>Lilium albanicum</i> Gris. Fam Liliaceae	Неоендемит Балкана	Ошљак, Црни врх, Гине воде, Дурлов поток
<i>Crocus scardicus</i> Košanin Fam Iridaceae	Стеноендемични реликт	Ливадица, Црни врх, Пирибрег
<i>Gladiolus illyricus</i> Košanin Fam Iridaceae	Ретка у Р Србији	Островица
<i>Himantoglossum calcaratum</i> V. Fam Orchidaceae	Ретка на Балкану	Брезовица, Ошљак, Дувска клисура
<i>Carex rupestris</i> All. Fam Cyperaceae	Глацијални реликт	Пирибрег
<i>Carex curvula</i> All. Fam Cyperaceae	Глацијални реликт	Пирибрег, Ливадица, Црни врх

Извор: Заштита ретких и угрожених врста флоре Шар-планине, Јавно предузеће „Национални парк Шар планина“, Штрпце, 2010., 2-35.

ПРИЛОГ БР.6 – НАЈЗНАЧАЈНИЈЕ ЛЕКОВИТЕ БИЉКЕ У НАЦИОНАЛНОМ ПАРКУ „ШАР-ПЛАНИНА“

Биљна врста	Употребна вредност
<i>Achillea millefolium</i> хајдичка трава	користи се зељаста део биљке у цвету, или само цвет, ређе лист, сакупља се у јуну, јулу и августу.
<i>Agrimonia eupatoria</i> пертовац	користи се надземни део биљке у цвету, а сакупља се током целог лета.
<i>Althaea officinalis</i> бели слез	користи се корен, најбоље прве године јер има највише слузи, а млади и здрави листови скупљају се пре цветања.
<i>Arctium lappa</i> - чичак	користи се корен који се вади у јесен или пролеће после кише.
<i>Arctostaphylos uva ursi</i> медвеђе грожђе	бере се млад лист на почетку цветања, у пролеће.
<i>Atropa belladonna</i> велебиље	користи се се лист који се бере уочи, или док биљка цвета и крупно корење.
<i>Betula pendula</i> бреза	користи се лист, лисни пупољци и катран, лист се бере у пролеће и лети, а крајем зиме и почетком пролећа одсецају се врхови гранчица се сочним и лепљивим пупољцима.
<i>Crataegus monogyna</i> бели глог	користи се цветни врхови када је половина исцветала, а друга половина у пупољцима, плодови се беру у јесен.
<i>Equisetum arvense</i> пољски раставић	користе се стерилне разгранате стабљике које се беру преко целог лета.
<i>Fragaria vesca</i> шумска јагода	користи се цела биљка, највише лист који се бере током целог лета, искључиво развијен и здрав.
<i>Gentiana lutea</i> и <i>Gentiana punctata</i> -линцура	користи се ризом и корен одраслих биљака који се вади у јесен, а глава корена се са пупољцима враћа у земљу.
<i>Hypericum perforatum</i> кантарион	сакупљају се током целог лета врсни делови биљке у цвету.
<i>Juniperus communis</i> клека	сакупљају се зреле бобице, од краја лета до почетка зиме.
<i>Matricaria chamomilla</i> камилица	бере се кад се цветна главица почне отворати крајем априла или почетком маја.
<i>Melissa officinalis</i> матичњак	користи се лист и горњи део биљке који се сакупља од потпуно развијене биљке пре цветања.
<i>Ocimum basilicum</i> босиљак	врхови гранчица у цвету се сакупљају у току лета, у време цветања.
<i>Origanum vulgare</i> вранилова трава	дрогу чини надземни део биљке у цвету који се сакупља током јула и августа.
<i>Potentilla erecta</i> срчењак	лековит је осушени ризом биљке кога треба водити за време цветања.
<i>Primula veris</i> јагорчевина	користи се осушен ризом са корењем који се вади у пролеће, цвет и лишће које треба брати у време цветања.
<i>Rubus idaeus</i> малина и <i>Rubus ulmifolius</i> купина	сакупља се цвет, на почетку цветања (крај маја, почетак јуна) и плод кад је потпуно зрео (септембар).
<i>Teucrium montanum</i> трава ива	надземни део биљке у цвету бере се од јуна до септембра.
<i>Thymus serpyllum</i> мачина душица	одсеца се надземни део биљке у цвету по сувом времену.
<i>Vaccinium myrtillus</i> боровница	плод се бере у току лета, а листови од маја до јула.
<i>Valeriana officinalis</i> валеријана	користи се ризиом са кореном који се вади у јесен.
<i>Viscum album</i> - бела имела	користи се лист и млада грана која се бере зими и у рано пролеће.

Извор: Плантежно гајење лековитог биља, 2010, 1-3.

ПРИЛОГ БР.7(1) - ПТИЧИЈИ СВЕТ НАЦИОНАЛНОГ ПАРКА „ШАР-ПЛАНИНА“

Фамилија	Врста
Accipitridae	Јастреб осичар - <i>Pernis apivorus</i>
	Црна луња - <i>Milvus migrans</i>
	Брадан - <i>Gypaetus barbatus</i>
	Бела кања - <i>Neophron percnopterus</i>
	Белоглави суп - <i>Gyps fulvus</i>
	Црни лешинар - <i>Aegypius monachus</i>
	Орао змијар - <i>Circus gallicus</i>
	Еја мочварица - <i>Circus aeruginosus</i>
	Еја ливадарка - <i>Circus pygargus</i>
	Јастреб - <i>Accipiter gentilis</i>
	Кобац - <i>Accipiter nisus</i>
	Мишар - <i>Buteo buteo</i>
	Риђи мишар - <i>Buteo rufinus</i>
	Орао кликтавац - <i>Aquila pomarina</i>
	Сури орао - <i>Aquila chrysaetos</i>
	Патуљаста орао - <i>Hieraetus pennatus</i>
Пругасти орао - <i>Hieraetus fasciatus</i>	
Aegithalidae	Дугоперна сеница - <i>Aegithalos caudatus</i>
Alaudidae	Ћубаста шева - <i>Galerida cristata</i>
	Шумска шева - <i>Lullula arborea</i>
	Пољска шева - <i>Alauda arvensis</i>
	Уштата шева - <i>Eremophila alpestris balcanica</i>
Alcedinidae	Водомар - <i>Alcedo atthis</i>
Anatidae	Дивља гуска - <i>Anser anser</i> , Патка глуvara - <i>Anas platyrhynchos</i>
Apodidae	Црни чиопа - <i>Apus apus</i>
	Бела чиопа - <i>Apus melba</i>
Ardeidae	Сива чапља - <i>Ardeacinerea</i>
Caprimulgidae	Помракуша - <i>Caprimulgus europaeus</i>
Charadriidae	Планински жарал - <i>Eudromias morinellus</i>
Cerathidae	<i>Certhia familiaris</i> - Краткокрони пузић
Ciconiidae	Бела рода - <i>Ciconia ciconia</i>
	Црна рода - <i>Ciconia nigra</i>
Cinclidae	Водени кос - <i>Cinclus cinclus</i>
Columbidae	Дивљи голуб - <i>Columbia livia</i>
	Голуб дупљаш - <i>Columba oenas</i>
	Голуб гривњеш - <i>Columba palumbus</i>
	Гугутка - <i>Streptopelis decaocto</i>
	Грлица - <i>Streptopelia turtur</i>
Coraciidae	Златоврана - <i>Coracias garrulus</i>
Corvidae	Сојка - <i>Garrulus glandarius</i>
	Сврака - <i>Pica pica</i>
	Лешникара - <i>Nucifraga caryocatactes</i>
	Црвенокљуна галица - <i>Pyrrhocorax pyrrhocorax</i>
	Жутокљуна галица - <i>Pyrrhocorax graculus</i>
	Чавка - <i>Corvus monedula</i>
	Сива врана - <i>Corvus cornix</i>
Гавран - <i>Corvus corax</i>	
Cuculidae	Кукавица - <i>Cuculus canorus</i>

Извор: Студија заштите Национални парк „Шар-планина“, 2006, 150-153.

ПРИЛОГ БР.7(II) - ПТИЧИЈИ СВЕТ НАЦИОНАЛНОГ ПАРКА „ШАР-ПЛАНИНА“

Фамилија	Врста
Emberizidae	Стрнадика жутоволка - <i>Emberiza citronella</i> Црноглава стрнадика - <i>Emberiza cirulus</i> Планинска стрнадика - <i>Emberiza cia</i> Вртна стрнадика - <i>Emberiza hortulana</i> Црноглава стрнадика - <i>Emberiza melanocephala</i> Велика стрнадика - <i>Miliaria calandra</i>
Falconidae	Белонокта ветрушка - <i>Falco naumanni</i> Ветрушка кликтава - <i>Falco tinnunculus</i> Соко ластавичар - <i>Falco subbuteo</i> Карстни соко - <i>Falco biarmicus</i> Сиви соко - <i>Falco peregrinus</i>
Fringillidea	Обична зеба - <i>Fringilla coelebs</i> Жутарица - <i>Serinus serinus</i> Зелентарка - <i>Carduelis chloris</i> Штиглић - <i>Carduelis cardeulis</i> Чижак - <i>Carduelis spinus</i> Обична јурчица - <i>Carduelis cannabina</i> Крстокљун - <i>Loxia curvirostra</i> Зимовка - <i>Pyrrhula pyrrhula</i> Батокљун - <i>Coccothraustes coccothraustes</i>
Hirundinidae	Горска ластва - <i>Ptyonoprogne rupestris</i> Сеоска ластва - <i>Hirundo rustica</i> Даурска ластва - <i>Hirundo daurica</i> Градска ластва - <i>Delichon urbica</i>
Gruidae	Ждрал - <i>Grus grus</i>
Lanidae	Руси сврчак - <i>Lanius collurio</i> Црноглави сврчак - <i>Lanius minor</i> Риђоглави сврчак - <i>Lanius senator</i>
Laridae	Речни галеб - <i>Larus ridibundus</i>
Meropidae	Пчеларица - <i>Merops apiaster</i>
Motacillidae	Шумска трептељка - <i>Anthus trivialis</i> Планинска трептељка - <i>Anthus spinoletta</i> Планинска плиска - <i>Motacilla cinerea</i> Бела плиска - <i>Motacilla alba</i>
Oriolidae	Златна вуга - <i>Oriolus oriolus</i>
Paridae	Сива сеница - <i>Parus palustris</i> Балканска сеница - <i>Parus lugubris</i> Планинска сеница - <i>Parus montana</i> Ћубаста сеница - <i>Parus cristatus</i> Јелова сеница - <i>Parus ater</i> Плава сеница - <i>Parus caeruleus</i> Велика сеница - <i>Parus major</i>
Passeridae	Домаћи врабац - <i>Passer domesticus</i> Пољски врабац - <i>Passer montanus</i> Снежна зеба - <i>Montifringilla nivalis</i>
Phasianidea	Јаребица камењарка - <i>Alectoris greaca</i> Пољска јаребица - <i>Perdix perdix</i> Препелица - <i>Coturnix coturnix</i>

Извор: Студија заштите Национални парк „Шар-планина“, 2006, 150-153.

ПРИЛОГ БР.7(III) - ПТИЧИЈИ СВЕТ НАЦИОНАЛНОГ ПАРКА „ШАР-ПЛАНИНА“

Фамилија	Врста
Picidae	Вијоглава - <i>Junx torquilla</i> Сива жуна - <i>Picus canus</i> Зелена жуна - <i>Picus viridis</i> Црна жуна - <i>Dryocopus martius</i> Велики шарени детлић - <i>Dendrocopos major</i> Сеоски детлић - <i>Dendrocopos syriacus</i> Средњи детлић - <i>Dendrocopos medius</i> Планински детлић - <i>Dendrocopos leucotos</i>
Podicipedidae	Мали гњурац - <i>Tachybaptus ruficollis</i>
Prunellidae	Обичан попић - <i>Prunella modularis</i> Планински попоић - <i>Prunella collaris</i>
Rallidae	Прдавац - <i>Coturnix coturnix</i> Барска кокица - <i>Gallinula chloropus</i>
Scolopacidae	Шумска шљука - <i>Scolopax rusticola</i> Црвеноноги прудник - <i>Tringa tetanus</i> Прутка полојка - <i>Actitis hypoleucos</i>
Sittidae	Бргљез - <i>Sitta europaea</i>
Strigidae	Тук - <i>Otus scops</i> Буљина - <i>Bubo bubo</i> Кукумавка - <i>Athene noctua</i> Шумска сова - <i>Strix aluco</i> Уралска сова - <i>Strix uralensis</i> Утина - <i>Asio otus</i> Гаџаста кукумавка - <i>Aegolius funereus</i>
Sturnidae	Чворак - <i>Sturnus vulgaris</i>
Sylvidae	Жути вољић - <i>Hippolais icterina</i> Грмуша чеврљуша - <i>Sylvia curruca</i> Обична грмуша - <i>Sylvia communis</i> Црноглава грмуша - <i>Sylvia atricapilla</i> Бонелијев звиждак - <i>Phylloscopus bonelli</i> Шумски звиждак - <i>Phylloscopus sibilatrix</i> Обичан звиждак - <i>Phylloscopus collybita</i> Брезов звиждак - <i>Phylloscopus trochilus</i> Обичан краљић - <i>Regulus regulus</i> Вртоглави краљић - <i>Regulus ignicapillus</i> Сива мухарица - <i>Regulus striata</i> Мала мухарица - <i>Ficedula parva</i> Белоглава мухарица - <i>Ficedula albicollis</i> Шарена мухарица - <i>Ficedula hypoleuca</i>
Tetraonidae	Лештарка - <i>Bonasa bonasia</i> Велики тетреб - <i>Tetrao urogallus</i>
Tichodromatidae	Пузгавац - <i>Tichodroma muraria</i>
Troglodytidae	Царић - <i>Troglodytes troglodytes</i>

Извор: Студија заштите Национални парк „Шар-планина“, 2006, 150-153.

ПРИЛОГ БР.7(IV) - ПТИЧИЈИ СВЕТ НАЦИОНАЛНОГ ПАРКА „ШАР-ПЛАНИНА“

Фамилија	Врста
Turdidae	Црвендаћ - <i>Erithacus rubecula</i> Мали славуј - <i>Luscinia megarhynchos</i> Планинска црвенперка - <i>Phoenicurus ochruros</i> Вртна црвенперка - <i>Phoenicurus ochruros</i> Обична траварка - <i>Saxicola rubetra</i> Црноглава траварка - <i>Saxicola torquata</i> Обична белка - <i>Oenanthe oenanthe</i> Шпанска белка - <i>Oenanthe hispanica</i> Дрозд камењар - <i>Monticola saxatilis</i> Плави дрозд - <i>Monticola salitarius</i> Дрозд огрличар - <i>Turdus torquatus</i> Кос - <i>Turdus merula</i> Дрозд брањуг - <i>Turdus pilaris</i> Дрозд певач - <i>Turdus philomelos</i> Дрозд црвених поткрила - <i>Turdus iliacus</i> Дрозд имелаш - <i>Turdus viscivorus</i>
Upupidae	Пипавац - <i>Upupa epops</i>

Извор: Студија заштите Национални парк „Шар-планина“, 2006, 150-153.

ПРИЛОГ БР.8- АНКЕТА У КОЈОЈ СУ УЧЕСТВОВАЛИ ТУРИСТИ ИЗ
ОБЛАСТИ VAL DI FASSA

Поштовани,

У сврху прикупљања информација о развоју туризма у области Val di Fassa, молимо Вас да испуните овај анонимни упитник. Одговори, које ћете унети уписивањем текста или знака × на означена места (□) представљају основу за стварање слике о развоју, односно о месту и улози туризма у области Val di Fassa. Захваљујемо на помоћи и сарадњи, уз срдачан поздрав

Земља порекла: _____ Датум: _____ Пол: мушко женско

1. Којој старосној групи припадате: 16-25 26-35 36-45 46-55 56-65 65 и више

2. Оцените наведене карактеристике и стање у области Val di Fassa

	Одлично	Врло добро	Добро	Просечно	Лоше
Природне лепоте					
Визуелни идентитет					
Геоморфолошке карактеристике					
Климатске карактеристике					
Хидро потенцијали					
Богатство флоре					
Богатство фауне					
Присуство ретких и ендемичних врста					
Спортски садржаји					
Тишина и мир					
Гостољубивост					
Културне знаменитости					
Доступност места					
Локални превоз					
Доступност информација					
Организација и програми излета					
Понуда забаве					
Могућност куповине					
Погодности за породични одмор					
Уређеност места					
Опремљеност места					
Чистоћа места					
Квалитет смештаја					
Квалитет рада особља					
Квалитет хране у угостител. објектима					
Квалитет услуге у угостител. објекту					
Квалитет рада у продавницама					
Квалитет културно-забавних програма					
Понуда ноћних излазака за младе					
Квалитет рада туристичких агенција					
Квалитет туристичких бироа					
Организација саобраћаја					
Радно време угостит. и других објеката					

4. На путовање сте допутовали: сами с партнером с породицом с групом

5. До сада сте посетили области Val di Fassa:
 1 пут 2-5 пута 5-10 пута више од 10 пута

6. Наведите разлоге Вашег доласка (највише три):
 богата флора и фауна посао посета родбини пријатељски односи викендица начин живота
 повољне цене здравствени разлози нови доживљај географска близина одмор и рекреација
 спортска понуда културне знаменитости забава остало

7. Наведите врсту путовања: годишњи одмор викенд празник службено путовање
здравствено путовање спортско путовање остало
9. Коју врсту смештаја користите за време боравка: хотел приватни смештај викенд-кућа
камп друга врста смештаја
10. За време боравка који начин исхране користите: пансион полупансион самостално
11. Намеравате ли поново доћи:
А) да не можда
Б) Разлози поновног доласка/недоласка:
-

БИОГРАФИЈА

Весна Реџић рођена је 14. 12. 1975. у Сомбору, где је завршила основну и средњу школу. По завршетку Гимназије уписује на Природно-математичком факултету, Институту за географију, туризам и хотелијерство, смер дипломирани географ-туризмолог. У току 2000. године дипломирала је на поменутом факултету са темом: „Улога фреско-сликарства рашке школе у туризму“ и просечном оценом 8,69 и уписала постдипломске студије, смер хотелијерство.

Исте године запослила се у ЕТШ „Јован Цвијић“ у Штрпцу, као професор туристичко-угоститељске групе предмета. У Штрпцу и даље живи са са супругом Иваном, синовима Страхињом, Михајлом и Јованом и ради као библиотекар.

Дана 25. 05. 2009. године успешно је одбранила магистарску тезу под насловом: „Људски ресурси у функцији унапређења хотелијерске делатности Војводине“ на Природно-математичком факултету у Новом Саду и стекла академски назив магистра из области хотелијерства. До сада је објавила рад у коауторству са проф. др. Слободаном Благојевићем.

Нови Сад, 2012.

мр Весна Реџић

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ПРИРОДНО МАТЕМАТИЧКИ ФАКУЛТЕТ
ДЕПАРТМАН ЗА ГЕОГРАФИЈУ, ТУРИЗАМ И ХОТЕЛИЈЕРСТВО

КЉУЧНА ДОКУМЕНТАЦИЈА ИНФОРМАЦИЈА

Редни број: РБР	
Идентификациони број: ИБР	
Тип документације: ТД	Монографска документација
Тип записа: ТЗ	Текстуални штампани материјал
Врста рада: ВР	Докторска теза
Аутор: АУ	мр Весна Реџић
Ментор: МН	др Јасмина Ђорђевић
Наслов рада: НР	ВАЛОРИЗАЦИЈА ТУРИСТИЧКИХ ПОТЕНЦИЈАЛА НАЦИОНАЛНОГ ПАРКА „ШАР-ПЛАНИНА“ И ЊЕГОВА ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА У РЕГИОНАЛНИ РАЗВОЈ СИРИНИЋКЕ ЖУПЕ
Језик публикације: ЈП	Српски/ћирилица
Језик извода: ЈИ	Српски
Земља публикавања: ЗП	Република Србија
Уже географско подручје: УГП	АП Војводина
Година: ГО	2012
Издавач: ИЗ	Ауторски репринт
Место и адреса: МА	21 000 Нови Сад, Трг Доситеја Обрадовића 3
Физички опис рада: ФО	број поглавља 8/ страна 327/ број табела 85 / број слика 31/број гафикана 15/ број прилога 14/
Научна област: НО	Туризам
Научна дисциплина: НД	Туристичка географија
Предметна одредница/Кључне речи:	Национални парк “Шар-планина“, туризам

ПО

Сиринићка жупа, валоризација, управљање

УДК:

Чува се:

ЧУ

Важна напомена:

ВН

Извод:

Национални парк „Шар-планина“ располаже са атрактивним природним и културолошким простором и као такав представља економски потенцијал и природни ресурс од посебног значаја. У оквиру докторске дисертације под насловом „Валоризација туристичких потенцијала националног парка „Шар-планина“ и његова имплементација у регионални развој Сиринићке жупе“ дата је комплексна оцена природних и антропогених вредности од значаја за развој туризма на простору националног парка „Шар-планина“ и могућности његове имплементације у регионални развој. Туризам у националном парку „Шар-планина“ налази се у неповољној фази развоја, услед утицаја сплета фактора објективне и субјективне природе. Иако су резултати које туризам у националном парку „Шар-планина“ веома слаби, обзиром на природне потенцијале и досадашњи ниво развијености научно утемељен и одрживи туризам може постати кључна равнојна одредница Сиринићке жупе. Брзина развоја туризма у националном парку „Шар-планина“ зависи од политичке стабилности, привредне развијености, стања инфраструктуре, расељавања становништва, и других фактора који утичу на застој у развоју.

ИЗ

Датум прихватања теме од стране Научно-наставничког већа: 27.01.2011.

Датум прихватања теме од стране Сената Универзитета у Новом Саду: 03.03.2011.

ДП

Датум одбране:

ДО

Чланови комисије:

ЧО

Председник:

др Јован Плавша, редовни професор,
Природно-математички факултет, Нови Сад

Члан:

др Јасмина Ђорђевић, ванредни професор,
Природно-математички факултет, Нови Сад

Члан:

др Владимир Стојановић, ванредовни професор,
Природно-математички факултет, Нови Сад

Члан:

др Дејан Ђорђевић, редовни професор,
Географски факултет, Београд

**UNIVERSITY OF NOVI SAD
FACULTY OF NATURAL SCIENCE AND MATHEMATICS
DEPARTMENT OF GEOGRAPHY, TOURISM AND HOTEL
MANAGEMENT**

KEY WORDS DOCUMENTATION

Accession number:	
ANO	
Identification number:	
INO	
Document type:	Monograph type
DT	
Type of record:	Printed text papers
TR	
Contents Code:	Dissertation thesis
CC	
Author:	Vesna Redžić
AU	
Mentor:	Jasmina Đorđević, PhD
MN	
Title:	
Language of text:	Serbian/Cyrillic
LT	
Language of abstract:	English
LA	
Country of publication:	Republic of Serbia
CP	
Locality of publication:	AP Vojvodina
LP	
Publication year:	2012
PY	
Publisher:	Personal reprint
PU	
Publication place:	21 000 Novi Sad, Trg Dositeja Obradovića 3
PP	
Physical description:	chapters 8/ pages 327/ tables 85/pictures 31/ Graphs15 /additional list 14
PD	
Scientific field:	Tourism
SF	
Scientific discipline:	Geography of Tourism
SD	
Subject/Key words:	National Park „Šar-planina“, Tourism

Sirinička župa, Valorization, Management

SKW**UC**

Holding data:

Library of Department of Gheography, Tourism
and Hotel managment, Faculty of Science,
University of Novi Sad**HD**

Note:

N

Abstract: Natural and cultural heritage of National Park „Šar-planina“ is of a great importance in developing it's economy. Complex evaluation of natural and anthropogenic resources which are important for tourist development has been given in doctoral dissertation „Evaluation of tourist resources in the National Park „Šar-planina“ and it's implementation in regional development at Sirinička župa“. Tourism in the National park „Šar-planina“ is not on favorable terms due to the influnces at some objektivne and subjektivne faktors. Although the results of tourism in the National Park „Šar-planina“ are not quite good, but based on scientifically researches, natural resources and level of develoment, tourism could be maintained and become a key point in Sirinička župa. Development of tourism in the National park „Šar-planina“ depends on political stability, economic development, infrastructure, population, and other factors which can affect development or cause it's delay.

AB

Accepted by the Scietific Board on: 03.03.2011.

ASB

Defended:

DE

Thesys Defend Board:

DB

President:

PhD Jovan Plavša, full time professor,
Faculty of natural sciences and mathematics, Novi Sad

Member:

PhD Jasmina Đorđević, associate professor,
Faculty of natural sciences and mathematics, Novi Sad

Member:

PhD Vladimir Stojanović, associate professor,
Faculty of natural sciences and mathematics, Novi Sad

Member:

PhD Dejan Đorđević, Full proff.of
Geographical Faculty, Belgrade,